کورد

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

له کتێبی (وفیات الأعیان و أنباءأبناءالزمان) ی (إبن خلکان)

(٦٨١ك/١٢٨٢ز)

(لێکۆڵینەوەیەکە لە ڕۆڵی سیاسی و شارستانیەتی کورد)

حسین شاکر شریف

ناریین

کـــــورد

له کتێبی (وفیات الأعیان و أنباءأبناءالزمان) ی (إبن خلکان)

(٦٨١ك/١٢٨٢ز)

(لێکۆڵینەوەیەکە لە ڕۆڵی سیاسی و شارستانیەتی کورد)

نووسینی

حسین شاکر شریف

نـــاوی کتێـــــــب: کـــورد له کتێبی (وفيات الأعيان و أنباءأبناءالزمان) ی (إبن خلكان) (٦٨١ك/١٢٨٢ز). (نامەی ماستەر)

نووسیــنـــــــــی: حسين شاكر شريف

نـەخشەسازی ناوەوە: کۆمپیوتەری نارین(کامران رفیق)

نورەو ســالّی چــاپ: چاپی یەکەم؛ سالّی ٢٠١٦

ژمـــــارەی سپــاردن: (٧٦٦) ی سالّی (٢٠١٥) ی پێدراوە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَـٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَـٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ ﴾

الحجرات- الاية (١٣)

پێشەكی

كتێبی (وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان) ی مێژوونووس و قازی و ئەدیبی بەناوبانگ (ئیبن خەلەكان) یەك لە دیارترین و بەبایەخترین كتێبە ژیننامەییەكانە كە لە ڕەوتی مێژوونووسی ئیسلامیدا بەرهەمهاتبێت، گرنگی ئەو كتێبە هەر لەوەدانیە كە ژیان و سەربووردەی كەسەكانی نێو مێژووی ئیسلامی كردوّتە تەوەر و هەروەتر لەچەندایەتی ئەو ژیننامانەش دانیە كە خراونەتە ڕوو، بەڵكو لە شێوازی هەڵبژاردنی ئەو كەسانەو چۆنیەتی مامەڵەكردن لەگەڵ ئەو زانیاریانەدایە كەلەبارەی ئەوكەسانە وەدەستهەلأتوون. ئیبن خەلەكان زۆر وەستایانە هەم لەهەڵبژاردنی كەسەكان و هەمیش لەسەرەودەریكردن لەگەڵ ووردەكاریەكانی ژیانیان مامەڵەی كردووە،ئەمەش وایكردووە، كە لە نێو ئەدەبی ژیننامە نووسی ئیسلامیدا، كتێبەكەی ئیبن خەلەكان پێگەیەكی تایبەتی هەبێ و دوای خۆی مێژوونووسانی دیكە لاسایان كردوّتەوەو لەمەیدانی ژیننامەنووسی ئیبن خەلەكاندا خۆیان تاقیكردوّتەوە، بەلأم كەس نەیتوانیوە جێی بگرێتەوە،بەڵكو ڕۆژ دوای ڕۆژ، بەهای زانیاریە مێژووییەكانی نێو كتێبی (وفيات الأعيان) لەزۆربوون و نێوبانگی نووسەرەكەشی لەهەڵكشان .لەم سۆنگەیەوە، كارنامە زانستیەكەی (م.حسين شاكر) بایەخەكەی لەوەدایە كە لەنێو پانتایی بەرفراوانی ئەو ژیننامانەدا، لەزانیاریە دیرۆكیەكانی تایبەت بە كوردو كوردستان گەڕاوەو پشت ئەستور بەو ڕاستیەی كە ئیبن خەلەكانی هەولێری و كورد لەنێو كتێبەكەیدا چ وەكو تۆماركردنی ژیننامەی تایبەت بە كەسایەتیە كوردیەكان و چ لەنێو باسوخواسی تایبەت بە كەسایەتی و بابەتەكانی دیكە، زانیاری ناوازەی لەبارەی كوردو ولأتەكەیان یاداشت كردووە، دەرهێنانی ئەو زانیاریانەو بەراوردكردنیان بەزانیاری هاوشێوەو هی دیكەی سەرچاوەمێژوویەكان و شیكردنەوەو هەڵسەنگاندنیان، كاری سەرەكی توێژەر بووە، كەپێم وایە لەو كارەدا سەركەوتووبووە،چونكە من وەكو سەرپەرشتیاری نامەكە لەسەرەتای دەستپێكردنی

کارە ئەکادیمیەکە، ئەوەم لەگەڵ توێژەر براندبوَوە کە پێویستە کارێکی شایستە بکات و توانا زۆرەکەی خۆی بەشێوەیەك بخاتەگەڕ، کەهەم شایانی نێوبانگی ئیبن خەلەکان بێت و هەمیش گوزارشت بێت لەو وزە ئەکادیمیە لێبڕاوانەی کەهەر لەقۆناغی خوێندنی بەکالۆریۆسـەوە لـەکاك حسـێن دا بەدیمانکردبوو،لەراستیشـدا کارەکـە وەکـو کەپێشبینیمانکردبوو وادەرچـوو سـوپاس بۆخـوا بەسـەرکەوتویی ئەنجامـدرا .کـاری ئـەکادیمی شـایان، پـتر بـە ڕێبـاز و میتـۆدە زانسـتیەکەی دەناسـرێتەوە ،لـەم نامـە زانسـتیەدا توێـژەر پابەنـدی ڕێبـازی زانسـتیانەی توێژینـەوەی مێـژوویی بـووە و جـار بەجاریش لە میتۆدی شیکاری و لێکەڕانیش بەهرەمەنـد بـووە، هەربۆیـە، خـۆی لـەوە بـواردوە تـەنها زانیاریـەکانی نێـو کتێبەکـە بگوازێتـەوەو بـەپێی پلانەکـەی ڕیزیـان بکا،بـەڵکو لەگـەڵ زانیاریـە هاوشـێوەکانی سەرچـاوەکانی دیکـە، لەبەریـەکی ڕانـاون وهەڵیسـەنگاندن و لـەو جێیـەی پێویسـتی کردبێـت شـیکردنەوەی بـۆکردوون و ڕاسـتکردنەوەو ڕەخنەشـی خسـتوونەتە سـەر،ئەمەش وایکـردووە، توێـژەر هـەم بەرپرسانە مامەڵە لەگەڵ سەرچاوەکاندا بکاو هـەروەتر کەسـایەتی خۆشـی موتوربـەی ئەو بەرپرسیاریەتیە بکات، سەرەنجام سەرەودەریەکی نوێی لەتەك ئەو جـۆرە ڕێبـازە توێژینەوەیە کردووە کە تایبەتە بە مامەڵەکردن لەگـەڵ چـەند زانیاریـەکی جـۆری نێـو یەك سەرچـاوە . لەکۆتاییـدا جێـی خۆیـەتی هـەم دەستخۆشـی و هـەم پیرۆزبـایی لـە م.حسین شاکر بکەم و ئومێدی سەرکەوتنی زیـاترو کـاری بـەپێزتری لیبکـەم، دڵنیـام زۆرتری پێیە و لە ئایندەدا چاومان بە بەرهەمی دیکە ڕۆشـن دەکـات،بۆمنیش جێگـای شـانازیە لـەنێو سـەدان قوتـابی کـە لـەزانکۆ ڕۆڵـم لەپێگەیانـدن و ئاراسـتەکردن و مشتومالکردنی زەین و توانایان دا هەبووە، بەرهەمی هەندێکیان بەچاوی خۆم ببینم و لەهەوڵ و خولیاو ڕەنج و توانای زانستیان بەهرەمەندبم ،هیوادارم خوبابێت کە خەبات وخەم و خەونەکانمان لە توانست و شایستەیی ئەواندا درێژەی هەیە .

د.قادر محمد حسن پرۆفیسۆری هاریکار /کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەدین

پێشکەشە بە

- بۆ ئەو خۆشەویستەی کە خوای گەورە بەهەشتی لە ژێر پێیەکانی داناوە، کە بەفرمێسکەکانی سۆزو بەزەییی پڕ رەحمەتی بەدەستهێناوە. (دایکم)
- ئەو کەسەی کە هەوڵی چەندین ساڵانی دابوو بۆ ئەوەی بمانخاتە سەر رێگەی ژیانێکی خۆش، وە ئەو کەسەی کە هەموو رەوشتەکانی راست گۆییی و دەست پاکی و چاکی لە ناو دڵ و بیرمدا رێ ئەکا.(باوکم خوا لێ خۆشبێت)
- بۆ ئەو کەسانەی کە ژیانم لە گەڵیان دابەشکردووە، بە هەموو خۆشی وناخۆشیەکانەوە، بۆ ئەو کەسانەی کە هاوپشتی رێگا کەم بوون.(برا و خوشکەکانم)
- بۆ ئەو کەسانەی کە ڕووناك کەری رێگاکەم بوون بە ڕۆشنایی زانست وباوەڕ، وە بۆ ئەوانەی منیان گەیاندە کەناری ئارام بە زانست و زانیاری و عەقلی سەرکەوتوویان.(مامۆستاکانم)
- بۆ ئەو کەسانەی ژیانی منداڵی و قۆناغەکانی خوێندنم لە گەڵیان دا بەسەربردووە. (هاورێکانم)

سوپاس وپێزانین

دوای سوپاس وستایشی خوای پەروەردگار، کە هاوکاریکردم، لە تەواوکردنی ئەم توێژینەوەیەدا، بەپێویستی دەزانم، ڕۆڵی هەموو ئەوانە بەرز بنرخێنم، کەلە بەڕێوەچوونی خوێندن وتەواوکردنی ئەو نامەیەدا بەجۆرێك لە جۆرەکان شوێن پەنجەیان دیارە. لەسەرەتادا سوپاسی بێ پایانم بۆ مامۆستای ئازیز (پ.ی.د. قادر محمد حسن)کە ئەرکی سەرپەرشتی کردنی ئەو نامەیەی گرتە ئەستۆ، بە تەرخان کردنی کاتی زێرینی خۆی، بە پێدانی سەرچاوە وخستنە ڕووی تێبینی و سەرنج وپێشنیازە زانستیەکانیو هاندان و مامەڵەی برایانەی، نامەکەی دەوڵەمەنتر کرد.

هەروەها سوپاس وپێزانینم بۆ هەریەکە لە (پ.د.ارسن موسی رشید) و(پ.د.محسن محمد) و(پ.ی.د.حسام الدین نەقشەبەندی) لەسەر هاوکاری و پشت گیری کردنەکانیان سوپاسیان دەکەم. هەروەها زۆر سوپاس ودەست خۆشی لەیەکە بەیەکەی ئەو مامۆستا بەرێزانە دەکەم، کەلە میانەی هەردوو کۆرسی خوێندنی بالآدا، لەگەڵمان ماندوو بوون. دیسانەوە سوپاسی هەریەك لە بەرێز(پ.ی.د.قادر محمد)و(پ.ی.د.احمد عبدالعزیز)دەکەم کە پێشنیاری نووسینی توێژینەوەکەمیان لەسەرئەو ناونیشانەکرد. دەستخۆشی خۆم ئاراستەی هەریەکە لە هاورێی خۆشەویست ودڵسۆزم (م.سامان صلاح فتاح) کەئەرکی بەدواداچوونەوەی زمانەوانی بۆی ئەنجام دام، هەروەها سوپاسی (م.یاسین محمد)دەکەم ئەرکی وەرگێڕانی پوختەی توێژینەوەکەی لەکوردی یەوە بۆ زمانی ئینگلیزی ئەنجام دا .

سوپاسێکی تایبەتم بۆ هاوڕێیانی سەردەمی خوێندنی بالآ هەیە، کە هەمیشە ڕێنمایی وئالوگۆڕکردنی بیرو بۆچوونەکانمان مایەی سودو بەهرەمەندی بوون. لەهەمان کاتدا سوپاس ودەست خۆشی بۆ هەریەکە لە (م.خسرو جبار)و(د.همزە کاکە یاسین)و

(م.كامران علی فتح الله)(م.محسين مامل)و(م.يوسف صابر)و(م.بارزان محمد)و(م.محمد عبد العزيز)و خاڵە(طلعت شێخانی) وخاڵە(ديار) و(م.شێرزاد ڕەمەزان)و(م.نيوار مراد) و هەموو ئەوماموٚستاو برادەرانە دەكەم، ئەگەر بەيەك هەنگاويش بێت هاوكاريان كردووم.

بەهەمان شێوە سوپاسی يەكە يەكەی كارمەندانی كتێبخانەی بەشی مێژوو، كتێبخانەی بەشی كوٚلیژی ئەدەبيات (زانكوٚی سەلاحەددين)، كتێبخانەی ناوەندی هەولێر، كتێبخانەی زەيتونەی هەولێر، كتێبخانەی مزگەوتی سەحابە، كتێبخانەی كوٚمەڵەی ڕوٚشنبيری مێژوويی كوردستان، كتێبخانەی بەشی مێژوو (زانكوٚی دهوٚك)، كتێبخانەی ناوەندی پارێزگای دهوٚك، كتێبخانەی گشتی زانكوٚی موسل، كتێبخانەی بەشی مێژوو وگشتی زانكوٚی سلێمانی، كەلەكاتی بەدواداچوون وگەڕان بە دوای سەرچاوەكانم كارئاسانی ويارمەتی زوٚريان داوم.

هێما کورتکراوەکان

أ- هێما عەرەبیەکان :

ت : توفي

ت : ترجمة

ص : الصفحة

ص ص : الصفحات

مج : المجلد

ق : القسم

ط : الطبعة

ه : التاريخ الهجري

م : التاريخ الميلادي

د.م : دون مكان الطبع

د.ت : دون تاريخ الطبع

د.م.ت : دون مكان وتاريخ الطبع

ب_ هێما کوردییەکان :

ز : زایینی

ك : کۆچی

ل : لاپەڕە

ل ل : لاپەڕەکان

چ : چاپ

و : وەرگێڕان

م : مردوو (ئەگەر لە پێش ناو هاتبێ)

ج_ هێما فارسیەکان :

ص : الصفحه

ص ص : الصفحات

د_ هێما ئینگلیزیەکان

p : page> (لاپەڕە)

p.p : pages> (لاپەڕەکان)

vol :volume> (بەش)

پوختەی نامە

توێژینەوەکە لە ژێر ناونیشانی، کورد لە کتێبی (وفيات الاعيان وأنباء أبناء الزمان) ی (ابن خلكان)ە، باس لە ڕۆڵی سیاسی و شارستانیەتی کورد لە چوارچێوەی کتێبەکە دەکات، ئاماژە بەو کەسایەتیە ناودارە کوردییانە کراوە کە خزمەتێکی زۆریان لە بوارە سیاسی وسەربازی و زانستی وڕۆشنبیری بەشارستانی ئیسلامی کردووە، کتێبی(وفيات الاعيان) لە نێو کتێبە ژیننامەکاندا بە پێشەنگ دادەنرێت. کە لە لایەن (ابن خلكان) زانا و مێژوو نووسی کوردەوە نوسراوە. تیایدا ژیان و سەر بووردەی بە شێکی زۆر لە کە سایەتییە ناسراو و فەرمانڕەوا و ئەدیبەکانی سەردەمی خۆی و پێش خۆیشی تێدا کۆکردۆتەوە، لە نێو ئەو کە سایەتیانەشدا بە شێکی کوردن. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە لە باسی کەسایەتییەکاندا چەندین ڕووداوی باسکردووە، کە پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە و گرنگییەکی تایبەتی هەیە، لە توێژینەوەی مێژووی کورد و ناوچە کوردییەکاندا.

توێژینەوەکە سەرەڕای پێشەکی و ئەنجامگیری، بەسەر سێ بەشی سەرەکیدا دابەش ئەبێت وێرای ئەوەش لە کۆتاییدا پاشکۆ ولیستی سەرچاوەکانیش خراوەتەڕوو. بەشی یەکەم تایبەت کراوە بە لەدایك بوون وپێگەیشتنی نووسەرو پەیرەوی کتێبەکەی، کە لە پێنج تەوەرە پێك هاتووە، لەتەوەرەی یەکەمدا تیشك خراوەتە سەر ژیانی نووسەر و پێگەیشتن و خانەوادەکەی.لە تەوەرەی دووەم ئامـاژە بە گەشتە زانستییەکانی بۆ شام ومیسرودیارترین مامۆستاکانی کراوە، تەوەرەی سێیەمیش تایبەتە بەو پۆستە کارگێری وزانستیانەی کە نووسەر وەریگرتوون، تەوەرەی چوارەم، باس لە بیروڕای مێژوونوسان لەبارەیەوە کراوە، دوا تەوەریش تایبەت کراوە بە لێکۆڵینەوە لەسەر کتێبی (وفيات الاعيان)و تیشك خراوەتە سەر ناوی کتێبەکەو پاڵنەری نووسینی کتێبەکەوکات وشوێنی نووسینی و بەشەکانی و ئەو میتۆدەی کە نوسەر لە کۆکردنەوە و تۆمارکردنی ژیاننامەکاندا بەکاریهێناوە. لەگەڵ گرنگی وکاریگەری کتێبەکە .بەشی دووەمیش لە شەش تەوەرە پێکدێت، لە تەوەرەی یەکەم

باسی سەڵتەنەت وفەرمانڕەوایی ومیرە کوردەکان کراوە، لەتەوەرەی دووەم ئاماژە بە وەزیرە کوردییەکان کراوە.

هەرچی تەوەرەی سێیەمە، تایبەتە بە سەرگوزشتەی دادوەرە کوردەکان، تەوەرەی چوارەمیش باس لە سەرکردە سەربازییەکان کراوە، تەوەرەی پێنجەم تایبەت کراوە بە پەردەدارە کوردەکان و لە کۆتا تەوەرەشدا باس لە بەرپرسی قەلا کراوە.لە بەشی سێیەم وکۆتاییدا جەخت کراوەتەوە سەر ڕەهەندی شارستانیەتی، کە تایبەتە بە ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان و ڕۆڵی شارستانییەتیان لە بوارە زانستی وهزری وڕۆشنبیرییەکاندا ودابەشکراوە بۆ سێ تەوەرە، لەتەوەرەی یەکەم ودووەمدا باس لەو کەسایەتیە کوردیانە کراوە کە شارەزابوون لە زانستە نەقڵی و عەقلییەکاندا، کۆتا تەوەرەش تیشك خراوەتەسەر ڕۆڵی کەسایەتییە کوردییەکان لە بواری بیناسازی وئاوەدانکاری و پەروەردەییدا و زیاتر جەخت لەو کەسایەتیانە کراوە کە ڕۆڵیان بینیوە لە دروستکردنی قوتابخانەوخانەی فەرمودەوخانەقاوبیمارستان وهەروەها ئاماژەمان بەوانەبێژانی کورد لەقوتابخانەوشوێنە زانستی یەکان کردووە. دوای ئەوەش ئاماژە بە گرنگترین ئەو ئەنجامانەی کە توێژەر پێیان گەیشتووە لەچەند خالێکی پوخت تۆمار کراون.

پێشەکی و
هەڵسەنگاندنی
سەرچاوەکان

پێشەکی و چوارچێوەی لێکۆڵینەوەکە

(ابن خلكان) مێژوو نووس، ئەدیب و قازی، یەکێکە لە ناودارترین مێـژوو نووسـانی ئیسـلام، کـە بەرەچـەڵەك کـورد و لـە دایـك بـووی شـاری هـەولێرە. لـە گـرینگترین بەرهەمەکانی کتێبی (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان) ە، کـە کتێبێکـی ژیاننامەیـە، تیایدا ژیان و سـەر بـووردەی بـە شـێکی زۆر لـە کـە سـایەتییە ناسـراو و فـەرمانڕەوا و ئەدیبـەکانی سـەردەمی خـۆی و پـێش خۆیشـی تێـدا کۆکردۆتـەوە، لـە نێـو ئـەو کـە سایەتیانەشدا بە شێکی کوردن. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە لە باسـی کەسـایەتییەکاندا چەندین ڕووداوی باسکردووە، کە پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە و گرنگییەکی تایبەتی هەیە، لە توێژینەوەی مێژووی کورد و ناوچە کوردییەکاندا.

ئەم کتێبە هەندێك زانیاری گرنگ وپەیوەندیداری لە بارەی کوردەوە لە خۆگرتووە، بە تایبەتی دەربارەی هەندێك لەسەرکردە سەربازییە کوردەکانی سەردەمی عەباسـی و کۆتـا ڕۆژگارەکـانی فاتمییـەکان ولەناوچـونیان ودامەزرانـدنی دەولـەتی ئەیوبیـەکان. هەروەها ئەم کتێبە گرنگییەکی زۆری بە پاشـاو سـەرکردە ومیرەکـانی ئـەیوبیی داوە و چـۆنیەتی گەیشـتنی بنەماڵـەی ئـەیوبی کـوردی بـۆ لووتکـەی دەسـەلات وناوبانگیـان لـەجیهانی ئیسـلامیدا و ڕۆڵی شارسـتانیەتی وئاواکارییـان بـە وردی بـاس کـردووە. سـەرەڕای ئـەو گرنگییـە گەورەیـەی، ئـەم کتێبـە بـۆ مێـژووی کـورد هەیـەتی، هێشـتا توێژینەوەیـەکی ئـەوتۆی لـەو بـارەوە نـەکراوە، لـە زانکۆکـانی هـەرێمی کوردسـتاندا. ئەگەرچی گرنگیـدراوە بـە لێکۆڵینـەوەی تایبـەت، بـۆ ئـەو سەرچاوانەی ئاماژەیـان بـۆ مێژووی کورد وناوچە کوردنشینەکان کردووە، بەتایبەتی لە سەدەکانی ناوەڕاسـتدا کـە بە سەردەمی مێژووی ئیسلام ناودەبرێت. هـەر لـەم بوارەشـدا چـەندین لێکۆڵینـەوەی نامەی ماستەرو تێزی دکتۆرا بەدی دەکەین، کە ڕۆڵی سیاسی وسەربازی وشارستانێتی کوردیـان لەسـەردەمەکاندا لـە چوارچـێوەی کتێبێـك هەڵسـەنگاندووە. هـەموو ئـەم

توێژینەوانەش بایەخێکی زۆریان هەیە، لە کۆکردنەوە و شیکردنەوەی ئەو نووسینانەی لەسەر کورد هەنە و لە بەراوردکردن و سەر لە نوێ ڕێکخستنەوەیاندا.

ئەوەندەی ئاگادارین ئەم توێژینەوەیەش ئەبێتە یەکەم توێژینەوە، لەسەر ڕۆڵی سیاسییانە و شارستانییانەی کورد، لە کتێبی (وفیات الاعیان) ی (ابن خلکان) دا. کە تێیدا، پێداچوونەوەمان بۆ ژیان و ڕەچەڵەکی هەموو ئەو کە سایەتیە کوردانە کردووە، کە نوسەر ناوی هێناون و هەڵسەنگاندنمان بۆ گێڕانەوەکانی کردووە و بەراوردمان کردوون، بەو نوسینانەی تر، کە لە سەرچاوەکانی ترەوە لەسەر ئەو بابەتانە بەدەستمان گەیشتوون.

لەبارەی هەڵبژاردنی بابەتەکەشەوە دەکرێت ئاماژە بەچەند خاڵێك بکەین، کە سەرەکیترینیان حەز و ئارەزووی کەسی توێژەر بووە، بۆ بەشداریکردن لەو هەوڵانەی کە کار لەسەر کۆکردنەوە و سەرلەنوێ پۆلێنکردنەوەی بەشە پەرتەوازەبووەکانی مێژووی کورد ئەدەن. بۆیە وەك لە ئەستۆ گرتنی بەشێك لەو ئەرکە کتێبی (وفیات الاعیان)مان هەڵبژارد، ئەمەش لەبەر ئەو گرنگیی و تایبەتمەندییانەی کە ئەم کتێبە لە خۆی ئەگرێت، وەك چۆن لەسەرەوە باسمان کرد.

سەرەرای ئەوەی ئەم مێژوو نووسە هاوچەرخی هەردوو سەردەمی ئەیوبی ومەمالیکەکان بووە. بە جۆرێك کە بەشێکی ئەو کەسایەتیە کوردیانەی کەلەسەر گوزشتەی تایبەت باسی کردوون، پێشتر خۆی چاوی پێیان کەوتووە و لەگەڵ هەندێکیشیاندا لە نزیکەوە پەیوەندی هەبووە. بۆیە ئەم کتێبە یەکێکە لە گرنگترین ئەو سەرچاوانەی کە ناتوانین لێی بێنیازبین و هەر توێژینەوەیەکی مێژووی لەسەر کورد لەو سەردەمەدا بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەم کتێبە، توێژینەوەیەکی ناتەواو ئەبێت. لەبەر ئەم هۆیانەش بە پێویستمان زانی ئەم کتێبە بکەینە بابەتی سەرەکی توێژینەوەکە بە ناونیشانی: (کورد) لە کتێبی(وفیات الأعیان وأنباء أبناء الزمان)ی(ابن خلکان).لە توێژینەوەکەشدا هەوڵمداوە پابەندبم بە ڕێبازی توێژینەوەی مێژووە و ئەمانەتی

زانستی بپارێزم و لە کاتی وەرگرتنی زانیارییەکان لە سەرچاوەکانەوە، ڕەچاوی شێوازی زانستیيانەی وەرگرتن و دارشتنەوەی دەقەکان بکەم، لە وەرگرتنەوە ناراستەوخۆکاندا و هەندێك جاریش لە بەر گرنگی دەقەکە وەك خۆی دامان ڕشتووەتەوە، واتە بە وەرگرتنی ڕاستەوخۆی دەق. لە هەڵبژاردنی کە سایەتی و زاناکانی ناو توێژینەوەکەشدا ڕەچاوی چەند خاڵێکمان کردووە، لەوانە ناسراوی هەندێکیان لە سەرچاوە مێژووییەکاندا و هەندێکیش لەوانە سەر بە تیرە و ماڵباتە کوردییە بە ناوبانگەکانی سەدەکانی ناوەراست، یان کەسایەتی بە ناوبانگ و کاربەدەستی ناوچە کوردنشینەکان بوون.

لە گرنگترین ئەو کۆسپانەش کە دەکرێت بێتە بەردەم ئەم توێژینەوەیە و هاوشێوەکانی ئەوەیە، کە ئێمە بە شوێن مێژووی نەتەوەدا ئەگەڕێین، لە قۆناغێکی مێژوویدا، کە پەیوەندییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لەسەر بنەمایەکی تری جیاواز، لە نەتەوە (بۆ نموونە: کوردبوون) بنیادنراوون. سەردەمێك کە ئایین تێیدا ڕۆڵی سەرەکی بینیوە، لە بازنەیەکی فراوانتردا لە ڕێکخستنی پەیوەندییە سیاسییەکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیش، تا ڕاددەیەك بە تۆڕی تیرە و هۆزەوە گرێدرابوون. بۆیە دۆزینەوە و دارشتنەوەی مێژووی نەتەوە لەو سیاقە مێژووییەدا پێوستی بە شەنوکەو و لە بێژنگدانە.بەتایبەتی لەهەمبەر دیاریکردن وهەڵبژاردنی کەسایەتییە کوردییەکان لە چوارچێوەی کتێبەکە، یەکێك بوو لەو کۆسپە دیارانەی کە هاتونەتە بەردەمان، هەربۆیە چەند پێوەرێکمان دیاریکردبوو بۆ کوردبوونی ئەو کەسایەتییانە، بۆ نموونە یان لەلایەن نووسەر و سەرچاوەکانی ترەوە لەدوای ناوی کەسەکە ووتراوە کورد بووە، یاخود هۆزێکی کوردی خراوەتە پاڵ کەسەکە، یانیش کەسەکە دەگەڕێتەوە بۆ شارێکی کوردی کە زۆرینەی دانیشتوانی شارەکە کوردبوونە، بەومەرجەی لەهیچ سەرچاوەیەك هۆزێکی عەرەبی یاخود ناکوردی نەخرابێتە پاڵ کەسەکە.بۆیە هەوڵمداوە بە پێی توانا

وردكۆڵبم و پێڕەوی رێبازی زانستیو بەراوردكاری بكەم، بە تایبەت لە سەلماندنی رەچەڵەكی كوردی ئەوانەی لەم توێژینەوەیەدا ناویان هاتووە.

توێژینەوەكەش بەسەر سێ بەشی سەرەكیدا دابەشكراوە، هەربەشێكیش چەند تەوەرەو لقێك لە خۆ دەگرێت، وێرای ئەوەش لە كۆتاییدا ئەنجام وپاشكۆ ولیستی سەرچاوەكانیش خراوەتەڕوو.

بەشی یەكەم: تایبەت كراوە بەباسكردنی لەدایك بوون وپێگەیشتنی نووسەرو پەیرەوی كتێبەكەی، كە لە پێنج تەوەرە پێك هاتووە، لەتەوەرەی یەكەمدا تیشك خراوەتە سەر خودی ژیانی نووسەر، لە ڕووی ناوو نازناوی و رەچەڵەكی و لەدایك بوون وپێگەیشتنی زانستی وخانەوادەی و تاوەكو مردنی.

لە تەوەرەی دووەم ئاماژە بە گەشتە زانستییەكانی بۆ شام ومیسرودیارترین مامۆستاكانی كراوە، تەوەرەی سێیەمیش تایبەتە بەو پۆستە كارگێڕی وزانستیانەی كە نووسەر وەریگرتوون، تەوەرەی چوارەم لەبەر ئەو پێگەو رۆڵە زانستیەی كە (ابن خلكان) هەیبووە، باس لە بیروڕای مێژوونووسان لەبارەیەوە كراوە، دوا تەوەرەی ئەو بەشە، تایبەت كراوە، بە لێكۆڵینەوە لەسەر كتێبی (وفيات الاعيان) كە تێیدا تیشك خراوەتە ناوی كتێبەكەو پاڵنەری نووسینی كتێبەكەوكات وشوێنی نووسینی ولەگەڵ بەشەكانی وپەیرەوی كتێبەكە وگرنگی وكاریگەری كتێبەكە.

بەشی دووەمیش: لە شەش تەوەرە پێكدێت، لە تەوەرەی یەكەم باسی سەڵتەنەت و فەرمانڕەوایی ومیرە كوردەكانمان كردووە، لەتەوەرەی دووەم، ئاماژەمان بە وەزیرە كوردییەكان كردووە، هەرچی تەوەرەی سێیەمە، تایبەتە بە سەرگوزشتەی دادوەرە كوردەكان، تەوەرەی چوارەمیش، باس لە سەركردە سەربازییەكان كراوە، تەوەرەی پێنجەم، تایبەتە بە پەردەدارە كوردەكان، لەدوا تەوەرەش، باس لە بەرپرسی قەلا كراوە، جگە لەوەی لەكۆتایی بەشەكە ئاماژەمان بەو ئەنجامانە كردووە، كە لە ئەنجامی

خوێندنــەوە و لێکۆڵینــەوە، لــە نوســینەکانی (ابــن خلكــان) وبــەراود کردنیــان بــە سەرچاوەکانی تر، پێی گەیشتین. بەشێوەیەکی گشتی لەم بەشە تیشك خراوەتـە سـەر ڕۆڵی سەربازی وسیاسی و کارگێڕی کەسایەتییە کوردییەکان.

لە بەشی سێیەم وکۆتاییدا، جەخت کراوەتەوە، لە سەر ڕەهەنـدی شارسـتانیەتی، کە تایبەتە بە ژیننامەی کەسـایەتییە کوردییـەکان و ڕۆڵـی شارسـتانییەتیان لـە بـوارە زانسـتی وهـزری وڕۆشـنبیرییەکاندا، ئـەویش بەسـەر سـێ تـەوەردا دابـەش کـراوە، لەتەوەرەی یەکەم ودووەم باس لەو کەسایەتیە کوردیانـە کـراوە، کـە شـارەزابوونە لـە زانستە نەقڵی و عەقلییەکاندا، کۆتا تەوەرەش تیشـك خراوەتەسـەر ڕۆڵـی کەسـایەتییە کوردییەکان، لە بواری بیناسـازی وئاوەدانکـاری و پـەروەردەیی دا، زیـاتر جـەخت لـەو کەسـایەتیانە کـراوە، کـە ڕۆڵیـان بینیـوە لـە دروسـت کردنـی قوتابخانەوخانـەی فەرمودەوخانـەقاو بیمارسـتان. هـەروەها ئامـاژەمـان بەوانەبێـژانی کـورد لەقوتابخانـەو شـوێنە زانسـتییەکاندا کـردووە و لـەکۆتای ئـەم بەشەشـدا، باسمـان لـە شـێوازی هەڵسـەنگاندنی کـە سـایەتییە کوردەکـان کـردووە، لـە لایـەن نووسـەرەوە. دوا بەشـی توێژینەوەکەش تایبەتە بەو ئەنجامگیریانەی کە لە توێژینەوەکەدا پێی گەشتووم.

لە کۆتاییدا هیوادارین لە ڕێی ئەم توێژینەوەیەوە توانیبێتم هـەم خـۆم، لـە مـاوەی ئامادەکردنی توێژینەوەکەدا، پەی بە قەبارەی ئەو بەشدارییە گەورە و گرنگە بەرم، کە کورد لە شارستانییەتی ئیسلامیدا کردوویـەتی و هـەم ئـەم وێنـە گرنگـەم لـە ڕێـی ئـەم توێژینەوەیــەوە گواســتبێتەوە و تــوانیبێتم بــۆ شــاییەکی بچــووکی لــە دەلاقــەی نوسـینەوەی مێـژووی کـورد پڕکاتــەوە و خزمــەتێك بکــەین بــە پرۆســەی زانســت و توێژینەوە. ئەگەرچی دان بەوەدا ئەنێم کە وەك هـەر توێژینەوەیـەکی زانسـتی تـر ئـەم توێژینــەوەش بــێ کــەموکوڕی نییــە، کــە ڕەنگــە هەنـدێك لــە کەموکوڕییــەکان بــەهۆی کورتهێنـانی خۆمـەوە بـووبێ.هـیچ شـتێکیش بـێ کـەم و کـوڕی نییـە، تـەنها خـوای پەروەردگار نەبێ.

هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکان

لەم توێژینەوەیەدا ژمارەیەکی بەرچاو لە سەرچاوە و ژێدەری هەمە چەشن بەکارهێنراون، لە خوارەوە هەڵوەستە لەسەر گرنگترینیان دەکەین:

١) سەرچاوەکانی ژیننامەو پێڕەکان (کتب التراجم والطبقات):

وەك دیارە توێژینەوەکە تایبەتە بە ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان، بۆیە لە توێژینەوەکە بەپلەی یەکەم پشت بە سەرچاوە ژیننامەکان بەستراوە، لەگرنگترینیان:

کتێبی(قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان)ی(ابن الشعار)(م:٦٥٤ك/١٢٥٦ز)ە، کتێبێکی ناوازەیە سەرگوزشتەی زۆرێك لەئەدیب وشاعیرانی تیایە لەنێوانیشیاندا لە دوو سەرگوزشتەی تایبەت باسی (ابن خلكان)وئامۆزایەکی کردووە، زانیاری باشی تیابوو دەربارەی ڕەچەڵەکی خەلەکانییەکان.

هەروەها (التكملة لوفيات النقلة)ی (المنذري) (م:٦٥٦ك/١٢٥٨ز)یە، کە سەرچاوەیەکی گرنگ بوو، بۆ ئەم لێکۆلینەوەیە، بەتایبەتی ناوبراو مامۆستای (ابن خلكان) بووە و کتێبەکەی بەشێکی زۆری ئەو زانا موسڵمانانەی لە خۆ گرتووە، کە لەسەدەکانی ناوەراستدا ژیاون. لەنێوانیانیشدا زانیاری دەگمەن و سەرنج ڕاکێشی تیایە دەربارەی خانەوادەی (ابن خلكان)، بۆیە گرنگییەکی تایبەتی هەبوو، بۆ ئەم توێژینەوەیە، هەروەها لەبەراوردکاری زانیارییەکانی نێوان (ابن خلكان) و (المنذری) دا سودی لێبینراوە.

هەروەها سودمان لە کتیبی(تراجم رجال القرنين السادس والسابع)ناسراوە بە (الذيل على الروضتين) ی (ابو شامة)(م:٦٦٥ك/١٢٦٦ز) وەرگرتووە، بەحوکمی ئەوەی (ابو شامة) لە شام ژیاوە، ڕووداوەکانی تۆمارکردووە، لەم کتێبە باسی بەرواری دەست بەکاربوونی (ابن خلكان)ی بۆ پۆستی دادوەری دادوەران(قازيقوزات)کردووە، تەنانەت پەیوەندی وناسیاوی لە نێوان (ابن خلكان)و(ابو شامة) هەبووە، هەروەها سودێکی زۆرمان لە (عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية) کتێبی

دووەمی (ابو شامة)وەرگرتووە کە گەلێك زانیاری گرنگی سەبارەت بە ئەیوبیەکان تێدایە .بە جۆرێك ناکرێت مێژوونووس باسی ئەیوبیەکان بکات بەبێ گەرانەوە بۆ ئەم پەرتووکە، بۆیە بۆ پشتراستکردنەوەی زانیارییەکان پشتی پێبەستراوە.هەروەها سودێکی باشمان لەکتێبی (الوافي بالوفيات)ی(الصفدي)(م:٧٦٤ك/١٣٦٣ن) وەرگرتووە، کە ژیننامەو سەربوردەی زۆر لە زانایان وناودارانی لە تەواوی بوارەکان لە خۆ گرتووە. بەشێك لەزانیاریەکانی لە (ابن خلکان) وەرگرتووە، بۆیە زۆرجار بۆ دووپات کردنەوەی زانیاریەکان، کەلکمان لێوەرگرتووە. هەروەها سودمان لە کتێبێکی تری (الصفدی)، (أعيان العصر وأعوان النصر) وەرگرتووە.

کتێبی (فوات الوفيات)ی (الکتبی)(م:٧٦٤ك/١٣٦٣ن) سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم لێکۆڵینەوەیە بوو. زیاتر لەمەڕ ژیانی نووسەر تیشکی خراوەتە سەری.هەروەهاکتێبی (شفاء القلوب في مناقب بني ايوب) ی مێژوونووس(الحنبلی)(م:٨٧٦ك/١٤٧١ن) بەشێوەی پەرتووکی ژیننامە باسی کەسایەتیەکانی کردووە، جگە لەمە لەزانیارییەکان پشتمان بەچەندین سەرچاوەی تری ژیننامەو چینەکان بەستووە، لەوانەش هەردوودانراوی (الوفيات)و(المقتفي)ی(البرزالي)(م:٧٣٩ك/١٣٣٨ن)کە هەندێك زانیاری گرنگی دەربارەی خانەوادەی نووسەری تێدایە.

هەروەها هەردوو کتێبی (طبقات الشافعية)ی (الاسنوي)(م: ٧٧٢ك/١٣٧٠ن)و(طبقات الشافعية)ی(ابن قاضی شهبة)(م:٨٥١ك/١٤٤٧ن) لەپێشەوەی سەرچاوەی چینەکان دێت، کەبۆ فراوانکردنی زانیاری لەسەر شەرعناسە کوردییەکان سودیان لێ وەرگیراوە.جگە لەوەی زۆر شوێن تیشك خراوەتە سەر کتێبی (طبقات الشافعيين)ی(ابن كثير) (م:٧٧٤ك/١٣٧٢ن).

٢) سەرچاوەکانی مێژووییە گشتیەکان (کتب التواريخ العامة):

ئەم جۆرە سەرچاوانە لەناوەکەیانەوە دیارە، کە زانیاری مێژووی گشتی تێدایە، ئەم سەرچاوە مێژوویانەش بێبەش نین لەناساندنەکانی ناودارانی جیهانی ئیسلامیدا، لەنێوانیانیشدا کورد، بۆیە سەرچاوەی گرنگ بوون بۆ توێژینەوەیەکە:

لە گرنگترین ئەو سەرچاوە مێژووییانەش کە لەم توێژینەوەیەدا سودمان لێوەرگرتووە (الكامل في التاريخ)ی (ابن الاثير)(م٦٣٠ك/١٢٣٢ن)ە، کە سەرچاوەیەکی سەرەکی وبنچینەییە بۆ لێکۆلینەوەی مێژووی کورد، لەماوەی دەولەتی عەباسیدا، تەنانەت (ابن خلكان) لەژیننامەی فەرمانڕەوایانی ئەیوبییدا زۆر جەختی لەسەر ئەم سەرچاوەیە کردۆتەوە، بۆیە لە بەراوردکردن و پشتڕاستکردنەوەی زانیارییەکاندا سودی لێبینراوە. ئەمە سەرەڕای کتێبی(تاريخ الباهر في الدولة الاتابكية)ی (ابن الاثير) کە تیشکی خستۆتە سەر ئەیوبیەکان لە چوارچێوەی دەوڵەتی زەنکیەکاندا، جگە لەوەی سود لەکتێبی(أسد الغابة)شی وەرگیراوە.هەروەها سودێکی زۆرمان لە کتێبی(ذيل مرآة الزمان)ی(اليونيني)(م:٧٢٦ك/١٣٢٦ن)لەبواری ژیاننوسەردا بینیووە، تەنانەت (اليونيني)یەکێك بوو، لەهاوڕێیەکانی (ابن خلكان)بۆیە کتێبەکەی زانیاری ناوازەی تیایە دەربارەی خودی (ابن خلكان). هەروەها لە زۆر شوێن تیشکخراوەتە سەر زانیاریەکانی کتێبی(النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية)ی(ابن شداد)(م:٦٣٢ك/١٢٣٤ن) جگە لەبەراوردکاری زانیارییەکان لەگەڵ (ابن خلكان)، بۆفراوان کردنی زانیاریەکانی سودی لێوەرگیراوە.

هەروەها سودمان لە چەند کتێبێکی (الذهبي)(م:٧٤٨ك/١٣٤٧ن) وەرگرتووە، لە دیارترینیان(تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام)ە، کە نووسەر لەم کتێبەدا لە تۆمارکردنی ڕووداوە مێژووییەکان شێوازی (حولی) واتە بەپێی ساڵ لەدوای ساڵ ڕووداوەکانی تۆمارکردووە، لەگەڵ ئەوەشدا لەمیانەی خستنە ڕووی، ڕووداوەکاندا زۆر لە کەسایەتیە ناودارەکانی ناساندووە وبەشێکی زۆری کتێبەکەی بۆ ئەم بوارە تەرخان کردووە، لەگەڵ ئەوەی بەیەکێك لەو نووسەرانە دادەنرێت، کە لە نووسینەکانیدا زۆر

وردبین بووه.(الذهبي) بەشێکی زۆر لەزانیارییەکانیدا لەسەر سەرگوزشتەی زانا کوردەکان پشتی بە (وفیات الاعیان)بەستووەو بەکاری هێناون، بۆیە ئێمە بۆ پشت راست کردنەوەو ناسینی زیاتری زانایانی کورد پشتمان بەم سەرچاوە بەستووە، چونکە لەدایك بوون وپێگەیشتنی ومردنی بەشێکی زۆر لەزاناکوردییەکان ئاماژە پێداوە. جگە لەم سەرچاوە هەریەکە لەکتێبەکانی(سیر اعلام النبلاء)و(العبر في خبر من غبر)و(المعین في طبقات المحدثین)سودی لێبینراوە.

هەروەها بۆ دڵنیابوون لە سود بینین وگواستنەوەکانی(ابن خلکان) تەماشای چەند سەرچاوەیەکی تری مێژوویی کراوە، کەهەریەکەیان بەگوێرەی تایبەتمەندییەکەی خۆی سودمان لێوەرگرتن، لە گرنگترین ئەو دانراوانەش: (تاریخ الفارقی)ی مێژوونوس(ابن الازرق الفارقی)(م.دوای: ٥٧٧ك/١١٨١ن)، (الفتح القسی فی الفتح القدسی)و(البرق الشامی) کە دوودانراوی(عماد الدین الکاتب الاصفهانی)(م:٥٩٧ك/١٢٠١ن)ن.

هەروەها (مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب)ی مێژوونووس (ابن واصل)(م:٦٩٧ك/١٢٩٧ن) دانراوێکی ترە، کە تایبەتە بە ئەیوبییەکان و بەپێی گرنگیەکەیان سودی لێوەرگیراوە.هەروەها سودمان لە کۆمەڵێك سەرچاوەی مێژوویی تر وەرگرتووە .

٣) کتێبەکانی مێژووی شارو ئینسکلۆپیدییەکان(تواریخ المدن والمصادر الموسوعیة):

هەر لەم بوارەدا سودێکی باشمان لە کتێبی (تاریخ اربل)ی (ابن المستوفی)(م:٦٣٧ك/١٢٣٩ن) وەرگرتووە، کە ژیننامەو سەربوردەی زۆرێك لە زانایان وناودارانی موسلمانانی لە تەواوی بوارە جیاجیاکانی تیایە، تەنانەت (ابن خلکان) بەشێك لە زانیارییەکانی لە(ابن المستوفی) وەرگرتووە، بۆیە زۆرجار بۆ سەرگوزشتەی کەسایەتیەکانی نێو کتێبی (ابن خلکان) گەڕاوینەتەوە بۆ کتێبی (تاریخ اربل) و سودمان

لەبەراوردکاری وفراوانی زانیارییەکان وەرگرتووە، جگە لەوەی زانیاری باشی تێدایە دەربارەی خانەوادەی خەلەکانیەکان..

دواتر سود لە کتێبی (تاریخ دمشق)ی(ابن العساکر)(م:٥٧١ك/١١٧٦ن)ی بینیووە، (ابن خلکان) بەشێك لە زانیارییەکانی پشتی بەم سەرچاوەیە بەستووە، بۆیە بۆ پشتراستکردنەوەو بەراودکاری زانیارییەکان تیشکمان خستۆتە سەرئەم سەرچاوەیە.هەروەها کتێبی(زبدة الحلب في تاريخ حلب)ی(ابن العديم)(م:٦٦٠ك/١٢٦١ن بۆفراوان کردنی زانیاریەکانی سودی لێوەرگیراوە.

یەکێکی تر لەو سەرچاوانە (صبح الاعشى فى صناعه الانشا)ی (القلشندي)(م:٨٢٠ك/١٤١٧ن)یە کەبەیەکێك لە گرنگترین مەوسوعەکانی ئیسلامی هەژمار دەکرێت، ئەم کتێبەی زانیاری هەمە جۆری لە خۆ گرتووە، کە زۆربەی زانیاریەکانی زیاتر لایەنی شارستانین، لەگەڵ ئەوەی ناوبراو بەشێك لە زانیاریەکانی لە (ابن خلکان) وەرگرتووە، بەلاّم لەهەمان کاتدا زانیاری نوێی هێناوەتە ناو نووسینەکانی، بۆیە لە ناساندنی پۆستە کارگێرییەکاندا سودی لێ وەرگیراوە.جگە لەوەی سودێکی باشمان لەزانیاریەکانی کتێبی (الدارس في تاريخ المدارس)ی(النعيمى)(م:٩٢٧ك/١٥٢٠ن) لەبواری شارستانی بەتایبەت قوتابخانەکان وەرگرتووە.

٤) سەرچاوەکانی مێژووی ئەدەب وشاعیرەکان :

لەدیاترین ئەو سەرچاوانەی کەلەم بوارە سودی لێبینراوە، هەریەکە لە کتێبی(معجم الأدباء)ی (ياقوت الحموي)(م:٦٢٦ك/١٢٢٩ن)و(نهاية الأرب في فنون الأدب)ی(النويري)(م:٧٣٣ك/١٣٣٣ن)بووە، دواتر سودمان لەکتێبی(خريدة القصر وجريدة العصر)(عماد الدين الكاتب الأصبهاني)(م: ٥٩٧ك/١٢٠٠ن) بینیوە، تەنانەت (ابن خلکان)یش ئەم سەرچاوەیەی بەکارهێناوە، زانیاری بەسودی تیایە دەربارەی شاعیرەکانی بنەماڵەی ئەیوبی.

٥) كتێبی گەریدەو ولآتناسان (كتب الرحالة والبلدانيين):

گەریدەو ولآتناسەكانی ئیسلامی لەسەدەكانی ناوەراست دا رۆلێكی گرنگیان بینیووە، لە ناساندن ودیاری كردنی ناوچەكانی جیهانی ئیسلامی، ناوچە كوردییەكانیش بەشێك بوون لەو نەخشە وباسكردنەدا، بۆیە سودمان لەچەند دانراوێكی گەریدەو شارناسەكان وەرگرتووەبۆ ناسینی ئەو شوێن وناوچانەی كەلە لێكۆلێنەوەكەدا ئاماژەیان بۆ كراوە و پێویستیان بە پێناسەكردن هەبووە، لەو دانراوانەش كتێبی (معجم البلدان)ی(یاقوت الحموی)(م:٦٢٦ك/١٢٢٩ن) كەلەبەر گشتگیری ووردی لەباسكردنی شوێنەكان، بەشێوەیەكی سەرەكی پشتمان بەزانیاریەكانی بەستووە.هەروەها (نزهە المشتاق ف اختارق الافاق)ی(الادریسی)(م:٥٦٠ك/١١٦٥ن) و (رحلة ابن جبیر)ی(ابن جبیر)(م:٦١٤ك/١٢١٧ن) و(مسالك الابصار في ممالك الأمصار)ی(العمري)(م:٧٤٩ك/١٣٤٩ن) و لەگەلّ چەندین كتێبی گەریدەناسانی تربۆ زانیاری وناساندنی هەندێك شوێن ئاماژەیان بۆ كراوە.

٦) ژێدەرە عەرەبی و كوردییەكان(المراجع):

لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا سود لە گەلێك ژێدەری گرنگ بەزمانی كوردی وعەرەبی وەرگیراوە، لێرەدا ئاماژە بەهەندێكیان دەكەین، وەك كتێبی (تاريخ الادب العربي) دانراوی رۆژهەلاتناس (كارل برۆكلمان) كەتایبەتە بە دانراوەكانی نووسەرانی موسلّمان لە رێزی دانراوەكانی ژیننامەكاندا ئاماژەی بۆ كتێبی(وفيات الاعيان) كردووەو سەرنج وبیرو رای خۆی سەبارەت بەم كتێبە ودانرەكەی خستۆتە رو، هەروەها سودێكی زۆرمان لەهەریەكە لەنامەی ماستەری (خليل ابراهيم جاسم)ی(منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان)و ((منهج البحث عند ابن خلكان)ی (فخرالدين محمد يوسف)و كتێبی (حياة ابن خلكان)ی(زبير بلال)و كتێبی (چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورد)ی

(محسن محمد حسين) وەرگرتووە، کەلەم سەرچاوانەدا تیشك خراوەتە سەر ژیانی (ابن خلكان) وبنەماڵەکەی وپەیرەوی کتێبەکەی.

هەروەها بۆ دووپاتکردنەوەی زانیارییەکان سەبارەت بە کەسایەتیە ناودارە کوردییەکانی نێو کتێبەکەی (وفیات) پشتمان بەهەریەکە لە کتێبی(الاعلام)ی دانراوی(خير الدين الزركلي)و(معجم المؤلفين)ی(عمر ابن كحالة)و(خطط الشام)ی(محمد كرد علي)و(اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية)ی (قادر محمد حسن)و(مشاهير الكرد وكردستان)ی(محمد امين زكي) هتد وەرگرتووە.

بەشی یەکەم / ژیاننامەی (ابن خلکان) :

تەوەرەی یەکەم : ژیانی :

تەوەرەی دووەم :گەشتەکانی بۆ شام ومیسر :

تەوەرەی سێیەم : پۆستە کارگێری و زانستیەکان :

تەوەرەی چوارەم : بیروڕای مێژوونوسان لەبارەی(ابن خلکان) :

تەوەرەی پێنجەم : لێکۆلینەوە لەسەر کتێبی (وفیات الاعیان) :

بەشی یەکەم : ژیاننامەی (ابن خلكان) :

تەوەرەی یەکەم: ژیانی :

یەکەم : ناوو نازناوی و ڕەچەڵەکی :

ناوی تەواوی(شمس الدين أبو العباس أحمد بن محمد بن إبراهيم بن أبي بكر بن خلكان[1]، بائك بن عبدالله بن شاكل بن الحسين بن مالك[2]، بن جعفر بن يحيى بن خالد بن برمك البرمكي[3]، الاربلي[4]،

([1])ابن الشعار، قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، تحقيق: كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٥م) ج١، ص٣٤٥؛ابن خلكان، وفيات الاعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: إحسان عباس، (بيروت: ١٩٩٤)،ج١، ص١؛الذهبي، العبرفي خبر من غبر، تحقيق: ابوهاجر محمد السعيد، دار الكتب العلمية، بيروت، ج٣، ص٣٤٧؛العمري، مسالك الابصار في ممالك الأمصار، تحقيق: كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠١٠م) ج٦، ص٢١٩؛ابن كثير، البداية والنهاية، تحقيق: علي شيري، دار إحياء التراث العربي، (بيروت: ١٩٨٨م)،ج١٣، ص٣٥٢.

([2]) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٥؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، دار الكتب، مصر، ج٧، ص٣٥٤؛كحالة، معجم المؤلفين، دار إحياء التراث العربي،بيروت، ج٢، ص٩.سەبارەت بەناوی (بائك) لەسەرچاوەکان بەشێوازی جیاواز نووسراوە هەروەکو (ابن خلكان: وفيات الاعيان) بە (بائك) ئاماژەی پێکردووە، بەلام (ابن الشعار: قلائدالجمان) بە (ياوك) هیناویەتی، هەروەها (ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة) بە (باول) باسی کردووە، هەروەها ابن الزبيدى دەلیت: (وبائِك: جد القاضي شمس الدين بن خِلِّكان، ضبطه مَنْصوربن مسلم هكذا)) (تاج العروس، تحقيق: مجموعة المحققين، دار الهداية، ج٢٧، ص٨٩.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٩، ص٤٤؛ المقريزي، المقفى الكبير،، تحقيق: محمد اليعلاوى، دار الغرب الاسلامي، (بيروت: ١٩٩١) ج١، ص ٦١٥ ؛ ابن تغرى بردي، النجوم الزاهرة، ج٧، ص٣٥٤؛ احمد محمود خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، دار الساقي، (بيروت: ٢٠١٣)،ص٣٥٧.

([4]) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٥ ؛الذهبي، العبر، ج٣، ص٣٤٧؛ العمري، مسالك الابصار، ج٦، ص٢١٩؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٠٠؛ كارل بروكلمان، ماددة (ابن خلكان)،دائرة المعارف الاسلامي، ت: ابراهيم زكي واخرون، الشعب، قاهرة، ج١، ص٢٧٥.

الدمشقي[١]، الشافعي[٢].

ناوبراو لە ماوەی ژيانیدا، کۆمەڵێك نازناوی هەبووە، وەکو (شمس الدين)[٣]، هەروەها لە زۆر لە سەرچاوەکاندا بە (قاضي القضاة شمس الدين ابن خلكان) ناسراوە[٤]، ئەمەش دوای ئەوەی لەلایەن (الظاهر بيبرس)[٥]ە

(١) المقريزي، المقفى الكبير، ج١، ص٦١٥؛ابن الغزي، ديوان الإسلام، تحقيق: سيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٠)،ج٢، ص٢٤٢.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١؛ابن تغري بردي، المنهل الصافي والمستوفى بعد الوافي، تحقيق: محمد محمد أمين، الهيئة المصرية العامة للكتاب، قاهرة، ج٢، ص٨٩.هەروەها (الخوانساري) به (الاشعري)ناوی دەبات .روضات الجنات، المطبعة الحيدرية، (طهران: ١٣٩٠)،، ج١، ص٢٠؛ حسام الدين النقشبندي، ما طبع من مخطوطات مصادر التاريخ الاسلامى والمؤلفة بين القرنين الثاني والثاني عشر الهجريين، دار ومكتبة البصائر، (بيروت: ٢٠١٤)،ص١١٦.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١؛ الاسنوي، طبقات الشافعية، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٨٧ز)،ج١، ص ٢٣٨، هەروەها به (شمس الدين أبو العباس) هاتووە. (وفيات الاعيان / ابن خلكان، ج١، ص١).

(٤) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، دار الكتاب الإسلامي، (قاهرة: ١٩٩٢)،ج١، ص١٤٤؛الدواداري، كنزالدرر وجامع الغرر، تحقيق: اونرخ هارمان، (القاهرة: ١٩٧١)،ج٨، ص١٠٨؛العمري، مسالك الابصار، ج٦، ص٢١٩؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٠٠.

(٥) الظاهر بيبرس: بيبرس بن عبد الله، ركن الدين أبو الفتح الصالحي، لەسالی (٦٢٥ك/١٢٢٨ز) لە قەبجاق لەدایك بووە، لەگەل مەليك(قطز) دا جەنگا لەدژی تەتەرەکان لە جەنگی عين جالوت (٦٥٨ك/١٢٦٠ز)،پاشان هەرلەویٚ مەليك(قطز) دەکوژێت ودەبێتە سولتانی میسرو شام، نازناوی (ملك ظاهر) وەردەگرێت لە سالی (٦٧٦ك/ ١٢٧٧ز) لە ديمەشق کۆچی دوای دەکات، الكتبي، فوات الوفيات،تحقيق:إحسان عباس (بيروت:١٩٧٣) ج١، ص٢٣٥؛خير الدين الزركلي، الاعلام، دار العلم للملايين، (بيروت: ٢٠٠٢م) ج٢، ص٧٢.

وه له ساڵی (٦٥٩ك/١٢٦٠ن) ەوە کرا بە (قاضي القضاة)ی وڵاتی شام[١]،

جگە لەوەی بە (البرمكي الاربلي الشافعي) ناسراوە[٢]، هەروەها بە (الشيخ المقتدى الامام والعلم العلام قاضي القضاة وزين الحكم شمس الدين ابو العباس)يش ناسراوە[٣]، بەڵام له زۆربەی سەرچاوەکان زیاتر بە کونیەی (ابن خلكان) ناوبانگی دەرکردووە[٤].

---

(١) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص١٢٤؛الاسنوي، طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٩.جگە لەوەی بە (قاضي شمس الدين ابن خلكان) يش ناسراوە، الفاسي، ذيل التقييد في رواة السنن والاسانيد، تحقيق: كمال يوسف، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٠)،ج٢، ص٣١.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٤؛ الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي،(بيروت: ٢٠٠٣) ج١٥، ص٤٤٤.

(٣) الخوانساري، روضات الجنات، ج١، ص٢٠.تاكە سەرچاوەیە ناوەکەی بەم شێوەیەی هێناوە.(توێژەر)

(٤) أبو الفداء،المختصر في أخبار البشر، المطبعة الحسينية،مصر، ج٢، ص٤٩؛ الذهبي، تاريخ الإسلام، ج٢، ص٩٣٠؛ ابن الوردي،تاريخ ابن الوردي، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٦)،ج١، ص١٣٧؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، خليل المنصور، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٧) ج١، ص٧؛ابن خلدون، تاريخ ابن خلدون، تحقيق: خليل شحادة، دار الفكر، (بيروت: ١٩٨٨) ج٥، ص٢٨٥؛السيوطي، تاريخ الخلفاء، تحقيق: حمدي الدمرداش، مكتبة نزار(الرياض: ٢٠٠٤م)،ص١٠، سەبارەت بەجۆنیەتی خویندنەوەو نوسینی وشەی (ابن خلكان) لەسەرچاوەکان بەشیوەی جیاواز نوسراوە، هەروەکو(ابن خلكان) بەفەتحە لەسەر پیتی خاو، شەدەی کەسرە لەسەر پیتی لامەکەو، بەسکون لەسەر پیتی نون هێناویەتی، (ابن خلكان /وفيات الاعيان)،ج١، ص١، هەروەها (خوانساری) بەم شیوەیە زەبتی ووشەکەی کردووە دەلیت ((ابن خلكان_ بفتح الخاء المعجمة وتشديد الام المكسورة. او بضم الخاءوفتح الام المشددة كما اسند الى المشهور. اوبكسر الخاء والام جميعا كما قد يوجد في بعض الكتب)) (روضات الجنات، ج١، ص١١٣).

بۆ چونی جیاواز بەدی دەکرێ، لە نیوان مێـژوو نووسـان، لەسـەر نـاوی (خلکـان)، هەندێك لە مێژوو نووسان پێان وایە، گوایە (ابن خلكان) زۆر جـار شـانازی و پێهەڵـدانی کردووە ، بە باب و باپیران و ڕەچەڵەکی خۆیەوە، خەڵکیش پێان وتووە (خل كان) واتـە واز لە خۆهەڵکێشان بە باب وباپیران و ڕەچەڵەکەوە بێنە، دواتریش (خل كان) بووە بە نازناوێك و بەسەریدا بڕاوە[1]،

بەڵام هەندێکی تر دەڵێن (خلكان) ناوی گوندێکە سەر بەهەولێرە[2]، مێژوو نووسی هەولێر (ابن المستوفي:٦٣٧ك/١٢٣٩ز) ش ئەو بۆچوونە پشتڕاست دەکاتـەوە، کاتێـك باسی دوو ئەندامی ماڵباتی خەلەکان (عمر ابن خلكان) و (حسين ابن خلكـان)دەکـات، کە دەبنـە مـامی (ابـن خلكـان) دەڵێـت: ئەمانـە خـەڵکی گونـدی (خەلـەکان)ن،[3] ئـەم

---

(1)ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، تحقيق: محمـود الأرنـاؤوط، دار ابـن كـثير (بيروت: ١٩٨٦) مج١٠، ص٤٧؛العيدروسـي، النـور السـافر عـن أخبـار القـرن العاشـر، دار الكتـب العلمية (بيروت:١٤٠٥) ص٣٤٧؛الخوانساری، روضات الجنات، ج١، ص٢٠.

(2) الاسنوي، طبقات الشافعية، ج١، ص٤٩٥.

(3)گوندی خەلەکان: سەبارەت بەجوگرافیای ئەم گوندە بۆجوونی جیاواز هەیە:

أ) دوو گوند بەم ناوە هەیە یەکـەمیان دەکەوێتـە قـەزای ڕانیـە، نزیکـەی سـێ کاتـژمێر لـە گونـدی (چناران) دوورە، دووەمیـان دەکەوێتـە قـەزای ڕەوانـدز لەکـەنار گـەلی عـەلی بـەگ بـەلام هـیچ شـوێنەوارێکی دیـار نـەماوە، وادەردەکـەوێ قـازی شمـس الـدین وبراکـەی خـەلکی ئـەم گوندەبن.محمد امين زكي، مشـاهير الكـرد وكردسـتان، ت: سـانحة زكـي بـك، ط٢، دار الزمـان (دمشق: ٢٠٠٦) ج١، ص٧٥.

ب) گونـدی خەلـەکان دەکەوێتـە بەشـی ڕۆژئـاوای دۆکـان لەسـەر دۆلی مەشـجەر، کەوتۆتـە نێـوان زنجیرە چیاکانی نێوان کوسرات و هەیبەت سولتان. (پێمان وایە مەبەستی ناحیەی خەلـەکانی ئێستایتی کەدەکەوێتە نێوان دووکان و کۆیی) (زبـير بـلال، حيـاة ابـن خلكـان، مطبعـة الامـة، (بغداد: ١٩٧٩م)،ص١٨.بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە پاشکۆی وێنەی ژمارە (٥).

ج) ئەم گوندە دەکەوێتـە ڕۆژهـەلاتی قـەزای ڕەوانـدزو بـاکوری هاوینـە هـەواری جونـدیان، لەسـەر ڕووباری ڕەواندز کە لقێکە لە زێی گـەورە، (بـەهار عبـاس جبرائيـل، کـوردە زرزارییـەکان ڕۆلی

گوندەش بەناوی (خەلەكان)ی باپیرە گەورەیانەوە ناونراوە[1]. هەروەها مێژوو نوسێكی تر دەڵێت: ((خِلّكان: الجد الرابع للقاضي شمس الدين احمد بن محمد بن ابراهيم بن ابي بكر بن خلكان)[2].

راميـاری وشارسـتانييان لەهـەردوو سـەدەی شەشـەم وحەوتـەمی كـۆجی، ماسـتەرنامەی بلاونەكراوە، پێشكەش بە كۆلیـژی زانسـتە كۆمەلایەتییـەكان، زانكـۆی كـۆیی كـراوە (كـۆیی: ٢٠١٠) ل١١. هـەروەها دەگوترێـت (خـەليكان) گـۆرانی بەسـەر هـاتووە تادواجـار بۆتـە (خەللەكان)،جابەوبۆنەوە كە شەهابەدین وباقی بنەماڵەی هی ئەم گوندەن، بە (**ابناء خلكـان**) ناسـراون، وردە وردە كـەنازناوی (ابـن خلكـان) براوتـە سـەر قـازی شمسـەدین، مێژوونوسـی بەناوبانگەوە، كەكوری شەهابەدینیە.بابە شێخی مـەردۆخ رۆحـانی، مێـژووی نـاودارانی كـورد، وەرگێرانـی: ماجـدی مـەردۆخ رۆحـانی، ئـەكادیمیای كـوردی، (هـەولێر: ٢٠١١م) ب١، ل ل٧٣_٧٤.

(1)تاريخ اربل، تحقيق: سامي بن سيد خماس الصقار، دار الرشيد للنشر(العراق: ١٩٨٠م) ج١، ص ص٢٨٣، ٢٣٢.زۆر لە بۆچوونەكان پێیان وایە خەلكی ناحیەی خەلكانی سەر بەقەزای دوكانـە، ئێمەش لەگەل ئەم بۆچونەداین.

(2) الزبيدی، تاج العروس، ج٢٧، ص١٢٦.

بەشێك لە مێژوونوسان کۆ دەنگن، لەسەر گەڕاندنەوەی ڕەچەڵەکی (ابن خلکان) بۆ سەر (بەرمەکی)[1] یەکان[2]. تەنانەت (کمال الدین موسی) ی کوڕی (ابن خلکان) دەڵێت: باوکم پێی ڕاگەیاندوم، کە ڕەچەڵەکمان دەگەڕێتەوە بۆ هۆزێکی کوردی ناسراو، کە هۆزی زەرزارییە[3]. هەروەها پێی تووم:((وأن أباه وأمه أصلها من مدينة

---

(1) بەرمەکیەکان: بنەماڵەیەکی ناوداری فارسن، رەچەلەکیان دەگەڕێتەوە بۆباپیرەیان (برمك) کەچاودێری پەرستگای (النوبهار) ی دەکردلە شاری بلخ لەخوراسان، لای فارسەکان پیرۆز بووە، ئەم بنەماڵەیە لەسەردەمی عەباسیەکان ناوداربونەو بەتایبەتی لەسەردەمی خەلیفە هارونە رەشید(١٧٠_١٩٣ك/٧٨٦_٨٠٩ز)،پۆستی بالایان وەرگرتووە وەکو وەرزیرو کاربەدەست و هتد بەلام لەکۆتای دەسەلاتی خلیفە هارون لەسالی (١٧٨ك/٧٩٤ز) لەناوبردران، کەلە مێژوودا بە(نکبة البرامكة) ناسراوە. الطبری، تاریخ الرسل والملوك،ط٢، دار التراث (بیروت: ١٣٨٧) ج٨، ص ص٢٨٨_٣٠٠ ؛ المسعودي، التنبيه والإشراف، تصحيح: عبد الله إسماعيل الصاوي، دار الصاوي،القاهرة، ص٢٩٩ ؛المقدسي، البدء والتاريخ، مكتبة الثقافة الدينية، بور سعيد، ج٦، ص١٠٤ ؛مسكويه، تجارب الأمم وتعاقب الهمم،ط٢، سروش، (طهران: ٢٠٠٠م)،ج٣، ص٥٣٧؛القلقشندي، قلائد الجمان في التعريف بقبائل عرب الزمان، تحقيق: إبراهيم الإبياري، دار الكتب اللبناني، (بيروت: ١٩٨٢م)،ص٧٤؛بەهار عباس جبرائیل، کوردە زرزارییەکان رۆلی رامیاری وشارستانییان لەهەردوو سەدەی شەشەم وحەوتەمی کۆچی، ل١١.

(2) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص١٤٩؛أبو الفداء،المختصر في أخبار البشر، ج٤، ص١٦؛ الذهبي، المعين في طبقات المحدثين، تحقيق: همام عبد الرحيم سعيد، دار الفرقان(عمان: ١٤١٤)،ص٢١٧؛ ابن الوردي،تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص٢٢٣؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطناحي و عبد الفتاح محمد، ط٢، دار هجر، (مصر: ١٤١٣)،ج٨، ص٣٢.

(3) زەرزارییەکان، هۆزێکی دێرینی کوردن، زۆربەی سەرچاوە مێژوویەکان ئەوانەی لەسەر هۆزی زەرزاری ئاخافتون هەر بەکورد دایانناون، تەنانەت زۆر لەمیرو کەسایەتیەکانی کورد لەمێژووی ئیسلامی دەگەڕێنەوە بۆ ئەم هۆزە، کەلەناو جەرگەی خاکی کوردستان لەناوچەیەکی شاخاوی سەخت وئاستەنگ جێنشین بوون، لەبارەی چەمك وواتای ووشەی زەرزاری تەنها (العمری) لێکی داوەتەوە وای دەبینی وشەی زەرزاری وشەیەکی عەجەمیەوبەمانای (ولد الذئب)

(بلخ)[١] إحدى كراسي خراسان، وذلك أن أباه هو محمد بن إبراهيم بن أبي بكر بن خلكان بائك بن عبد الله بن الحسين ابن مالك بن جعفر بن يحيى بن خالد بن برمك (البرمكي)، وبرمك وبيته من أهل(بلخ).[٢]

لێرەدا نازانرێت بۆچی(ابن خلكان) ڕەچەڵەكی كورد لەگەڵ (بەرمەكی)ەكان بەیەكەوە كۆدەكاتەوە، زانراویشە (بەرمەكی)ەكان فارسن، كە وابێ بە بۆچونی (ابن خلكان) لەسەر زاری كورەكەی، كورد دەگەڕێتەوە بۆ ئەسلی فارس، تەنانەت (العمري م:٧٤٩ك/١٣٤٩ن) ئاخافتنێكی گواستۆتەوە، كە ڕەچەڵەكی ئەم هۆزە دەگەڕێنێتەوە سەر عەجەم، كە مەبەستی فارسە و دەڵێت:زەرزارییەكان لەو عەجەمانەن، كە بنەچەیان دەگەڕێتەوە سەر پادشاكانیان دوایی بوون بەكورد[٣].

وا دیارە (العمري) لە ژێر كاریگەری ڕای قازی (شمس الدين احمد بن خلكان)بووە؟، كە یەكێكە لە ئەندامانی ئەم هۆزە و زیاتر لە شەست ساڵ پێش (العمري)، كۆچی دوایی كردووە. هەر وەكو ئاماژەمان پێكرد، لەسەر زاری كوڕەكەی، بنەچەی بنەماڵەكەیانی گەڕاندۆتەوە سەر (بەرمەكی)ەكان، گوایە، بەڕەسەن خەڵكی

دەگەێنێت. ابن الأثير،الكامل في التاريخ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، (بيروت:١٩٩٧م) ج٩، ص٤٦٦؛ ابن العديم،زبدة الحلب في تاريخ حلب، وضع حواشيه: خليل المنصور، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٦م) ص٣٨٩ ؛ العمري، مسالك الابصار، ج٣، ص٢٠٢.

(١) بلخ: لە بەناوبانگترین شارەكانی هەرێمی خوراسانە، پەرستگای (النوبهار) ی لێبووە، دەكەوێتە ڕۆژهەلاتی هەرێمی فارس لەسەر ڕووباری (جيحون).اليعقوبي، البلدان، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٤٢٢ هـ)، ص ص ١١٦_١١٧؛ياقوت الحموي، معجم البلدان،ط٢، دار صادر،(بيروت: ١٩٩٥)، ، ج١، ٥، ص ص٤٧٩، ٣٠٧.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ترجمة المؤلف بقلم ابنه موسى، ج٤، ص٩.

(٣) مسالك الابصار، ج٣، ص٢٠٢.

(بلخ)، و لە دایك بووی (اربل)ە[١]. هەروەها یەکێکی تر لەو هۆکارانەی کە (ابن خلکان) بە (بەرمەکی) دادەنرێت، دەگەرێتەوە بۆ ئەو پەیوەندییە باش و دۆستانەیەی کە لە نێوان (ابن خلکان) و (احمد بن حجی)[٢] هەبووە، کە ناو براو (بەرمەکی) بووە بە (ابن خلکان)ی دەووت :((انت ابن عمي))[٣].

سەرەڕای ئەو گێڕانەوانەی کە ڕەچەڵەکی (ابن خلکان) دەبەنەوە سەر فارسەکان، گرنگترین بەڵگەکان ئەوە دەسەلمێنن کە (ابن خلکان) بە ڕەچەڵەك کوردە و نا گەرێتەوە سەر(بەرمەکی)یەکان . دەتوانین ئەوەش بەچەند بەڵگەیەکی واقیعی و مێژوویی پشت ڕاست بکەینەوە و بسەلمێنین و ساغی بکەینەوە، وەك چۆن بەم چەند خاڵەی خوارەوە ڕوونمان کردووەتەوە:

١) (ابن خلکان) لە پێشەکی کتێبەکەیدا، خۆی دەناسێنێت و ناوی خۆی وباب و باپیرانی دەهێنێت، بەبێ ئەوەی ڕەچەڵەکی خۆی بگەڕێنێتەوە بۆ سەر (بەرمەکی)ەکان و دەڵێت:((يقول الفقير إلى رحمه الله تعالى شمس الدين أبو العباس أحمد بن

---

(١) ابن خلکان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩.

(٢) احمد بن حجي: احمد بن حجي بن برید، میرو گەورەی بنەماڵەی (مري) بووە، کەسایەتیەکی ناودارویەئازا بوو، هێرشەکانی دەگەیشتە (نجد وحيجاز)،پایەکی مەزنی هەبووە لەلای هەردوو سولتان(الملك الظاهر) وسولتان(الملك المنصور)،خۆی دەگەراندەوە بۆ (جعفر) ی بەرمەکی، گوایە یەکێکە لەمنالەکانی خوشکی خەلیفە هارونە رەشید، پەیوەندی باش بووە لەگەل (ابن خلکان) ی، بەئامۆزای خۆی داناوە، دیاری ومیوانداری کردن لەنێوانیان هەبووەلەسالی(٦٨٢ ك/١٢٨٣ز) مردووە. الذهبي، تاريخ الإسلام، ج١٥، ص٤٦٢.

(٣) الذهبي، تاريخ الإسلام، ج١٥، ص٤٦٢؛ المقريزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٧م) ج٢، ص١٨١؛ابن تغري بردي،المنهل الصافي، ج١، ص٢٦٣.

محمد بن إبراهيم بن أبی بكر بن خلكان، الشافعي)). [١] ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە (بەرمەكی)نیە، ئەگینا لە كۆتاییدا دەیووت (البرمكي)یە.

٢) (ابن الشعار) (م:٦٥٤هـ/١٢٥٦م) كە مێژوو نووسێكی هاوچەرخی (ابن خلكان)ە، سەردانی هەولێری كردووە و چاوی بە (ابن خلكان) كەوتووە، پەیوەندیان باش بووە، لە كتێبەكەی باسی ژیان و ڕەچەڵەكی (ابن خلكان)ی كردووە، لە ناوی (احمد) تاوەكو گەڕاندویەتیەوە سەر (الحسين بن المالك)، بە بێئەوەی بیگەڕێننەوە بۆ سەر (بەرمەكی)ەكان، [٢] هەروەها باسی ئامۆزایەكی (ابن خلكان)ی كردووە، ناوو بنەچەی بەم شێوە هێناوە (احمد بن عبد الرحمن بن ابراهيم بن ابی بكر بن خلكان بن باوك بن عبدالله بن شاكل الاربلی الاصل) بەبێ ئەوەی بیگەڕێننەوە بۆ ڕەچەڵەكی (بەرمەكی)ەكان، تەنانەت بۆ زیاتر جەخت كردنەوە لەسەر ڕەچەڵەكی كوردی ئەو بنەماڵەیە، دەڵێت:((من ابناء الاكراد). [٣]

(ابن خلكان) لە هەولێر چاوی بە (ابن الشعار) كەوتووەو بینیوویەتی، لە شاری (حلب)یش یەكتر دەبینەوە، ئەگەر (بەرمەكی) بوایە (ابن الشعار) دەبوو ئاماژەی پێ بكردایە، ئەمەش لە كاتێكدایە كە (ابن الشعار) ڕەچەڵەكی گەڕاندونەتەوە بۆ سەر كور (ابن خلكان)یش لەهەمبەر ئەمەدا بێدەنگ بووە، لە كاتێكدا (ابن الشعار) نەیووتوە ڕەچەڵەكیان (بەرمەكی)ە، ئەگەر (ابن خلكان) (بەرمەكی) بووایە، بەبێ دوو دڵی بە (ابن الشعار)ی دەوت، چونكە (ابن خلكان) تەنانەت باسی لە دایكبوونی خۆی زۆر بەوردی بۆ (ابن الشعار) كردووە، تەنانەت باسی ڕۆژ و مانگ و ساڵ و شوێنی لەدایكبوونی خۆیشی بۆكردووە[٤]، بەڵام هیچی لەسەر (بەرمەكیی) بوونی خۆی، بۆ

([١]) وفيات الاعيان، ج١، ص١.

([٢]) قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٥.

([٣]) قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٠.

([٤]) قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦.

باس نەکردووە، دیارە (بەرمەك) نەبووە، بۆیە قسەی لەسەر نەکردووە، ئەمەش بەڵگەیەکی ترە کە پێمان دەڵێت کوردە و (بەرمەکی)نیە، چونکە نەی ووتوە کوردی (بەرمەکی) یاخود ناوی کورد و بەرمەك بەیەکەوە بهێنیت.

٣) هەروەها (ابن المستوفي :م٦٣٠ك/١٢٣٢ن) کە مێژوو نووسێکی ناوداری هەولێرە، هاوچەرخی (ابن خلکان)ە، باسی دوو ئەندامی بنەماڵەی (خەلەکان) دەکات (عمر ابن خلکان) و (حسین ابن خلکان) هەر وەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد، کە دەبنە مامی (ابن خلکان)ی مێژوو نووس. دەڵێت: خەڵکی گوندی (خەلەکان)ن[1]. ئاماژەی بەوە نەکردووە کە ئەم بنەماڵەیە ڕەچەڵەکیان (بەرمەکی) بێت، کەچی پەیوەندییەکی باش هەبووە، لە نێوان بنەماڵەی (ابن مستوفي) و (ابن خەلەکان). (ابن المستوفي) ئاگادار بووە، بە هەموو زانیاریەکانی بنەماڵەی (ابن خلکان). لە کتێبەکەیدا نەی وتووە ڕەچەڵەکیان دەگەڕێتەوە بۆ (بەرمەکی)ەکان، یان ئەوان خۆیان (بەبەرمەکی) دەزانن، ئەوەش دەری دەخات کە (بەرمەکی) نەبوون.

٤) (ابن خلکان) کاتێك لە (میسر) بووە، دیدەنی شێخ (عبد العظیم المنذري) (م:٦٥٦ك/١٢٥٨ن) کرد، نووسەری کتێبی(التکمله لوفیات النقله)یە، بۆتە قوتابی لای ئەو. [2] ئەم نووسەرە ژیننامەی باوکی و هەردوو مامی (ابن خلکان)ی لە کتێبەکەیدا نووسیووە و باسی بنەچەی ئەو بینەماڵەی کردووە، بە (ابن خلکان الاربلي) کۆتای هێناوە، بەبێ ئەوەی بیانگەڕێنتەوە بۆ بەرمەکیەکان[3].

٥) (ابن الصابوني) (م: ٦٨٠ك/١٢٨١ن) لە کتێبەکەی، باسی یەکێك لە ئەندامانی بنەماڵەی (ابن خلکان)ی کردووە، کە ئامۆزای (ابن خلکان) بووە، پێناسەی ڕەچەڵەکی

---

(١) تاریخ اربل، ج١، ص ص٢٨٣، ٣٣٢.

(٢) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٣، ص ص٨٣، ٣١٠؛محسن محمد حسین، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ئەکادیمیای کوردی، (هەولێر: ٢٠١٣)،ل٢٨٥.

(٣)تحقیق: بشار عواد، ط٢، مؤسسة الرسالة، (بیروت: ١٩٨٤م) مج٢_٣، ص ص١٩١، ٢٥٧.

كردووه و گەڕاندویەتییەوە بۆ کورد، بەبیٚ ئەوەی ناوی (بەرمەکی) بێنێت:((شبلي بن جنيد بن إبراهيم بن أبي بكر بن خلكان الكردي الإربلي))[١].

٦) (ابو شامة)(م:٦٦٥ك/١٢٦٦ن) یەکێکە لە مێژوونووس و زاناکانی سەردەمی(ابن خلكان) لە کتێبەکەی باسی (ابن خلكان)ی کردووە و دەڵێت: لە کۆڕی وانە وتنەوەمدا (ابن خلكان) دانیشتووە و گوێی لێمگرتووە، ڕەچەڵەکی (ابن خلكان)ی نەگەڕاندۆتەوە بۆ سەر بەرمەکیەکان[٢].

٧) هەروەها (ابن شداد)(م:٦٨٤ك/١٢٨٥ن) مێژوو نووسێکی دیاری ئەوکات بووە، لە دوای (ابن خلكان) مردووە، کاتێك باسی وەرگرتنی پۆستی (قاضی القضاة) دەکات لەلایەن (ابن خلكان)، نەی گەڕاندۆتەوە بۆ (بەرمەکی)ەکان، بەم شێوەیە ناوو ڕەچەڵەکی بنەماڵەکەی باس کردووە:((شمس الدين ابو العباس احمد بن بهاء الدين ابي عبدالله محمد بن بن ابراهيم بن خلكان)) [٣] .

ئەوەی تێبینی دەکرێ، ئەو مێژوو نووسانەی کە لە سەردەمی(ابن خلكان)دا ژیاون، وەپیش ئەو مردون، بنەچەی ماڵباتی (خەلەکانی)یەکانیان بە کوردی هەولێری داناوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە (بەرمەکی) بکەن، یاخود بیان گەڕێننەوە بۆی.

٨) تەنانەت (ابن خلكان) خۆی دەڵێت: هەندێك لە هاوڕێیانم، پرسیاری ئەوەیان لێکردوم، کە خەڵکی (دمشق) جیتلەو بارەیەوە پێی دەڵێن: گوایە تۆ درۆ لە ڕەچەڵەکت دەکەیت ! ئەویش لەوڵامدا ڕەتی کردۆتەوە کە ڕەچەڵەکی (بەرمەکی) بێت و دەڵێت:((أما النسب والكذب فيه فاذا كان ولا بد منه فكنت أنتسب إلى العباس أو إلى علي بن أبي طالب أو إلَى أحد الصحابة وأما النسب إلَى قوم لم يبْق لهُم بقيَة وأصلهم فرس

---

(١) تكملة إكمال الإكمال في الأنساب والأسماء والألقاب، دار الكتب العلمية،بيروت، ص٨٣.

(٢) الذيل على الروضتين، ط٢، دار الجيل، (بيروت: ١٩٧٤)،ص ص٢١٥_٢١٧.

(٣)تاريخ الملك الظاهر، اعتناء: احمد حطيط، فرانز شتاين، (ڤيسبادن: ١٩٨٣)،ص٢٣٦.

مجوس فَمَا فيه فائِدَة))[1]. لێرەدا خۆی وەلأمێکی مەنتیقیانە دەداتەوە، بۆ ئەوەی باوەڕی پێبکەن، کە (بەرمەکی)نیە، ئەویش بەوەی کە لە قەومی (بەرمەکی)ەکان کەس نەماوە تاوەکو خۆی بۆ بگەڕێنتەوە و بڵێت (بەرمەکیم) هەر خۆشی (بەرمەکی)ەکان لە ڕەسەندا بە فارسی ئاگر پەرست دادەنێت، بە واتایەکی تر ئەو لە فارس نیە، بەڵکو لە نەتەوەیەکی ترە، تەنانەت (ابن خلکان) کاتێك لە کتێبەکەی باسی (جعفر و یحیی وفضل البرمکی) دەکات، ئاماژەی بە بنەچەی ئەو بنەماڵەیە کردووە، وتوویەتی (برمك)ی باپیرەیان ئاگر پەرست بووە، بەبێ ئەوەی بڵێت ئێمەش وەکو بنەماڵەی (خەلەکان)ی دەگەڕێینەوە بۆ سەر بنەماڵەی بەرمەکی[2]، هەر وەکو چۆن کوڕەکەی لەسەر زاری باوکی ڕەچەڵەکی خۆیانی گەڕاندۆتەوە بۆ سەر (جعفر)ی بەرمەکی.

٩) (کمال الدین موسی)ی کوری (ابن خلکان) کاتێك دەڵێت: باوکم پێی توومە ڕەچەڵەکمان دەگەڕێتەوە بۆ کوردی (زەرزاری) وە باب و باپیرانمان دەگەڕێتەوە بۆ (بەرمەکی)ەکان[3]، پێویستە لێکدانەوە بۆ ئەم دوو دەستەواژە دژ بەیەك و

([1]) وفيات الاعيان، ج١، ص٤٥؛ الكتبي، فوات الوفيات، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر(بيروت: ١٩٧٣) ج١، ص١١٣؛ الصفدي،الوافي بالوفيات، تحقيق: أحمد الأرناؤوط وتركي مصطفى، دار إحياء التراث (بيروت: ٢٠٠٠م)،ج٧، ص٢٠٤.لێرەدا (ابن خلکان) بەپێی ئەو دەقە هەم خۆی بەبەرمەکی دانەناوە، لەهەمان کاتیشدا رایدەگەێنێت بەرمەکیەکان فارسن، کورد نین، هەروەکو هەندێك لەمێژوونوسانی کورد وا گومان دەبەن، بەرمەکی کوردن دەلێن ((بەرمەکیەکان لەبنەچەدا کوردن، گوایە ابن خلکان خۆی گەراندۆتەوە بۆ سەر رەچەلەکی بەرمەکیەکان)).(احمد محمود خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٢٤) و(علي الصويركي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، دار العربية للموسوعات، (بيروت: ٢٠٠٨)،مج١، ص٣١١).

([2]) وفيات الاعيان، ج١، ٦، ص ص ٢١٩، ٣٤٢.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩.

جیاوازە بکەین، چونکە ناکرێ کورد بیت و لە هەمانکاتیشدا بنەچەت بۆ بنەماڵەیەکی فارس ببەیت، ئایا لێرەدا (کمال الدین موسی) تاچەند ڕاستگۆ بووە، لە گواستنەوەی ووتەکانی باوکی لەم بارەیەوە؟.دەکرێ لەوە ڕاستگۆ بێت، کەوا باوکی پێی ڕاگەیاندووە لە کوردی زەرزارین، چونکە (ابن خلكان) هیچ گومانی تیانیە کوردە و دەگەڕێتەوە بۆ بنەماڵەی (خەلەکان)ی دەوروبەری هەولێر، کە (ابن المستوفي) ئەمەی پشتڕاست کردووەتەوە. هەر وەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد، خودی (ابن خلكان)یش باسی (قاضي القضاة بدر الدين يوسف)ی[1]، کردووە، کە کورد بووە دەڵێت : ناوبراو چەندین جار پێی ڕاگەیاندووم، کە خەلکی چیاکانی هەولێرم لە هۆزی زەرزاریی[2] .

کەواتە (ابن خلكان)یش خەڵکی دەوروبەری هەولێرە، نەك شاری (بلخە) زەرزارییەکانیش هیچ پەیوەندییەکیان بە ناوچەی(بلخە)وە نییە. دەکرێ (کمال الدین موسی) کاتێك ناوی باب وباپیرانی باوکی دەهێنێتەوە لە (محمد بن إبراهيم بن أبي بكر بن خلكان)هەتا(ابن مالك) ڕاستی کردبێت، کە قسەی باوکی بێت، بە بەڵگەی مێژوو نووس (ابن الشعار) کە لە سەردەمی باوکی ژیاوە بنەچەیانی هەتا (مالك) باس کردووە[3]، بەڵام گەڕاندنەوە لە دوای (مالك) بۆ (بن جعفر بن يحيى بن خالد بن برمك البرمكي) گومانی ئەوەی هەیە خودی (کمال الدین موسی) زیادی کردبێت، وەکو

---

(١) قاضي القضاة بدر الدين يوسف:ناوی بدر الدين يوسف بن حسن بن علي الكردي السنجاري، چەندین جار بۆتە قازی قوزات لە میسر، بەپیاوێکی باش ناوی هاتووە، لەسالی (٦٦٣ك/١٢٦٤ك) لەقاهیرە کۆچی دوای دەکات.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٦٦؛ اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص١٥٠؛العينى، عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان، تحقيق: محمد محمد أمين، مركز تحقيق التراث، (مصر: ١٤٠٧) ج١، ص٤١١؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار إحياء الكتب العربية (القاهرة: ١٩٦٧ م) ج٢، ص٣٩٠.

(٢) وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٦٦.

(٣) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٥.

شانازییەك کە ئەوان دەگەڕێنەوە بۆ (بەرمەکی) ەکان، کە خێزانێکی ناوداربوونە و سەردەمانێك پۆستی بالأیان لە دەوڵەتی (عەباسی) وەرگرتبوو.

تەنانەت مێژووش بە شێوەیەکی باش باسی (کمال الدین موسی) ناکات، دەڵێن ئەو هۆکاری سەرەکی بووە، لە لابردنی (ابن خلکان)ی باوکی، لە پۆستی قازی قوزات:((ولَم یکن حسن السیرة ویقال أنه کَان السبب فِي عزل أبِیه لسوء سیرته))و((وکانت سیرته غیر مشکورة، وهو کان أکبر الأسباب فی عزل والده))[1] .

ئەگەر خودی(ابن خلکان)یش ڕەچەڵەکی گەڕاندبێتەوە بۆ (بەرمەکی)ەکان، بەو مانایە نایەت کەوا ئەوان (بەرمەکین) و کوردنین، بەڵکو بنەماڵەی (خلکان) لەلایەن مێژوو نووسانی پێش (ابن خلکان) بە کورد دانراون[2]، دەکرێ (ابن خلکان) هەر وەکو شانازییەك خۆی گەڕانبێتەوە بۆ بەرمەکیەکان[3]. هەر چەندە ئەمەش دوورە لە ڕاستی، چونکە گەر وابا، خۆی لە کتێبەکەی یاخود لەلای هاوەڵانی بەبێ هیچ دوو دڵیەك ئاماژەی پێدەکرجگە لەوەش خۆی و بنەماڵەکەی زۆر ناسراو بوونە، چ پێویستی بەوەیە شانازی بە کەسانی تر بکات، هەر خۆیان جێی شانازی بوونە. چ لە لایەن زانایان و دەسەلاتداران.

بەشێك لەو مێژوو نووسانەی کە لەدوای (ابن خلکان) هاتون، کاتێك لە بارەی ژیانی (ابن خلکان) دواون، ڕەچەلەکیان نەگەڕاندۆتەوە بۆ سەر بەرمەکیەکان[4]، جگە

---

(1)ابن حجر العسقلاني، الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، تحقيق: محمد عبد العميد، ط٢، مجلس دائرة المعارف العثمانية، (صيدر اباد: ١٩٧٢ن)، ج٦، ص١٣٧؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٨، ص٢١٣.

(2) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٠.

(3) الخوانساری، روضات الجنات، ج١، ص٢٠.

(4) ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٠١ ؛الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١٠؛ الصفدي،الوافي بالوفيات، ج١، ص١٦٤؛الاسنوي، طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٨؛السيوطي، حسن المحاضرة، ج١، ص٥٥٥؛بكر بن عبد الله، طبقات النسابين، دار الرشد، (الرياض: ١٩٨٧م)،ص١٣٠.

لەوە (عبد الرحمن بن جوهر الاشعري) کتێبەکەی (ابن خلکان)ی پوخت کردۆتەوە، لە پێشەکیەکەیدا ناوی (ابن خلکان)ی بەم شێوەیە (الامام العالم العلامة احمد بن محمد بن ابراهيم بن خلكان زادة الله فضلا وكرامة)هێناوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە یاخود بیگەڕێنتەوە بۆ بەرمەکیەکان.[1]

ئەمەش بەڵگەیەکی ترە، گەر (بەرمەکی) بوایە ئەو سەرچاوانەی دوای خۆی ئاماژەیان پێدەکر تەنانەت لەم دواییانەدا نامەیەکی ماستەر لە ژێر ناو نیشانی (دور الاسرة البرامكة في التاريخ الاسلامى)کراوە، تیایدا توێژەر ئاماژەی بە هەندێك بەڵگەنامەی تایبەت لەسەر (بەرمەکی)ەکان کردووە، دەیسەلمێنێت (بەرمەکی)ەکان ڕەچەڵەکیان دەگەڕێتەوە بۆ پاشایانی پێشووی فارس[2].

---

(1) مختصر وفيات الاعيان لابن خلكان، معهد المخطوطات في القاهرة، تحت رقم(٧٠)،ص٦.بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٢).

(2) قويدر بشار، دور اسرة البرامكة في التاريخ الاسلامي، رسالة الماجستير غير منشورة مقدمة الى معهد التاريخ في الجامعة الجزائر، ١٩٨٦، ص٤٧.

دووەم: لەدایك بوون و پێگەیشتنی زانستی:

(ابن خلکان) ڕۆژی لە دایك بوونی خۆی لە کتێبەکەیدا تۆمارکردووە و لەلای (ابن الشعار)یش باسی کردووەو دەڵێت: ((لە دوای نوێژی عەسری ڕۆژی پێنج شەمەی یازدەی مانگی ڕەبیعی ئاخیری، ساڵی شەش سەدو هەشتی کۆچی (٦٠٨ك/٢٣سبتمبر ١٢١١ن)[١]، لە ناو قوتابخانەی موزەفەرییەی[٢]، شاری (اربل) لەدایك بووەمە)) [٣].

سەبارەت بە گەورەبون و پێگەیشتنی زانستی(ابن خلکان) لە بنەماڵەیەکی ڕۆشنبیر و زانست پەروەربووە، کە بە فوقەها و پۆستەکانی ئاینەوە ناسراون[٤]، ئەوەش کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر پێگەیشتنی کەسایەتی.(ابن خلکان) دوو ساڵی تەواو نەکردبوو، باوکی کۆچی دوای کرد، بەلاَم باوکی پێش مردنی سور بووە، لەسەر گەشەپێدانی لایەنی زانستی کوڕەکەی، هەر لە زارۆکییەوە هەڵی خوێندنی بۆ

---

(١) قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛وفيات الاعيان، ج٢، ص٣٤٤؛فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث عند ابن خلكان، دار العربية للكتاب، (ليبا: ١٩٩١)،ص١٣.

(٢) قوتابخانەی موزەفەرییە: ناوی ئەم قوتابخانەیە دەگەڕێتەوە بۆ (مظفر الدين كوكبري)،کەئەودروستی کردووەو چاودێری کردووە، دروست کردنی ئەم قوتابخانەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێش ساڵی (٦٠٤ ك /١٢٠٧ن)،(محمد بن ابي بكر بن خلكان) باوکی مێژوونوس ابن خلكان وانەی لەم قوتابخانەیە داوەتەوە هەر لەم قوتابخانەیە (ابن خلكان) لەدایك بووە، باوکی ابن خلكان بەردەوام بووە لەوانەوتنەوەدا تاوەکو مردنی لەساڵی (٦١٠ك/١٢١٣ن)،لەدوای ئەو (احمد بن موسى بن منعة الاربلي) دەرسی لەوقوتابخانەیە دایتەوە.ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛ الاسنوي؛طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٨؛زبير بلال، اربيل، مطبعة النعمان، (النجف: ١٩٧١)،ص ص١٨٢.٣.

(٣) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛ابن خلكان وفيات الاعيان، ج٢، ص٣٤٤؛البغدادي، هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، دار احياء التراث العربي، بيروت، ج١، ص٩٩.

(٤) ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٧، ص٣٥٤.

ڕەخساندوە و لەسەر دەستی چەند زانایەکی ناوداری ئەوکات[1]، هەر لەو تەمەنە بچووکەدا، چەندین ئیجازەی لە لایەن چەند زانایەکی ئەوکاتەوە وەرگرتووە، بۆ نمونە لەلای (زينب بنت الشعري)[2]، خویندویەتی و ئیجازەی وەرگرتووە، هەر وەکو خۆی ئاماژەی پێکردووە و دەڵێت:((وأخذت عنهم رواية وإجازة، كتبتها في بعض شهور سنة عشر وستمائة))[3].

بەم شێوەیە مافی ڕیوایەت کردنی پێدرا، باوکی (ابن خلكان) هەوڵی زیاتری دا بۆ بە دەست هێنانی ئیجازە بۆ کوڕەکەی، داوای لە (رضـي الدين النيسابوري)[4] کرد، ئیجازەیەك بدات بە کورەکەی، ئەویش لە خوراسان، ئیجازەیەکی بۆ دەنووسێت وبۆی

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٠٨؛خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، رسالة الماجستير غير منشورة مقدمة الى المجلس كلية الاداب، جامعة الموصل، (الموصل: ١٩٨٩)،ص٢١، زبير بلال، ابن خلكان، ص٢٩.

(2) أم المؤيد زينب بنت الشعري: ئەم ئافرەتە زانایە کچی(أبی القاسم عبد الرحمن بن الحسن بن أحمد الجرجاني)ە لەسالی (٥٢٤ك/١١٢٩ز)،لەنیسابور لەدایك بوە، لەسالی (٦١٠ك/١٢١٣ز) گەیشتە هەولێرو لە قوتابخانەی موزەفەریە میوان بوو، بە (الشعري) بەناوبانگ بووە، لەسالی(٦١٥ك/١٢١٨).لەنیسابور کۆچی دوای کردووە. ياقوت الحموي،معجم الأدباء،تحقيق: إحسان عباس، دار الغرب الإسلامي، (بيروت: ١٩٩٣م)،ج٧، ص٣١٥٠؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٣٤٤؛ محسن محمد حسين، هەولێر لەسەردەمی ئەتابەگیاندا، و: عثمان علی، چ٢، نوسینگەی تەفسیر، (هەولێر: ٢٠١٣) ل٣٠٥.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٣٤٥.

(4) رضـي الدين النيسابوري: ناوی (أبو الحسن المؤيد بن محمد بن علي الطوسي) ئەسلی نیسابورییە، لەسالی (٥٢٤ك/١١٢٩ز) لەدایك بووە، گوێ لە (صحيح مسلم) و(صحيح البخاری) و(المؤطا) گرتووە، لەخزمەت زۆر لەزانایانی نیسابور گوێ گرتووەو سەردانی زۆر ناوچەی کردووەو لەسالی(٦١٧ك/١٢٢٠ز) لەنیسابور کۆچی دوای کردووە. القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، دار صادر، بيروت، ص٤٧٤؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٤٥؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية، مير محمد كتب خانه – كراتشي، ج٢، ص٣٧٠.

دەنێرێت :((ولنا منه إجازة كتبها من خراسان باستدعاء الوالد رحمه الله تعالى في جمادى الآخرة سنةعشروستمائة))[١]. هەروەها ئیجازەی لە لایەن چەندان زانای دیکە وەرگرتووە[٢].

لەوانەبوو ئەو منداڵە و براکانی کاتێ (شهاب الدین)ی باوکیان مرد، دەستبەداری زانستی ببن، بەڵام دۆستایەتی پتەوی ئەو زانایە لەگەڵ سوڵتان (مظفر الدین کوکبری)[٣]، بووە مایەی هاندان و تێکۆشان لە پێناوی وە دەستهێنانی زانیاریدا، پاش مردنی باوکی (ابن خلکان) لەساڵی (٦١٠ك/١٢١٣ز)[٤]، سوڵتان باڵی باوکایەتی بۆ کردنەوە و زۆر باش چاودێریکردن. هەر بۆیە (ابن خلکان) کە بە دوور و درێژی سەر گوزشتەی (کوکبری) نووسیوە. گوتوویەتی:((خوێنەر دەبێ ببورێ ئەگەر ژینامەکە

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٤٥.

(٢) ئەو زانایانەش هەریەکە لە (المؤيد الطوسي) و(و(أبو روح)،و(ابن الصفا)،و(الحسين بن أحمد القشيري)،(وإسماعيل)،و(محمد بن علي بن عبد الله السيد الحسيني)،هەندێکی تری نیسابوری بوونە.لەم بارەوە بڕوانە هەریەکەلە. الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١٠؛ ابن تغري بردي، المنهل الصافي، ج٢، ص٩٣.

(٣) مظفر الدين كوكبری: (أبو سعيد كوكبوري بن أبي الحسن علي بن بكتكين) لەساڵی(٥٤٩ك/١١٥٤ز) لەدایك بووە، باوکی بە(كجك) ناسروە، لەدوای مردنی زین الدین یوسفی، برای لەساڵی (٥٨٦ك/١١٩٠ز)،شوێنی گرتەوەو بووە خاوەنی هەولێر، پاشان (الست ربيعة خاتون) خوشکی (صلاح الدین)ی دەخوازێت، لەزۆر جەنگدا لەگەل صلاح الدین ئەیوبی لەدژی سەلیبییەکان دەجەنگا، چەندین کاری خێرخوازی کردووەبۆ هەژاران و زانایان، لەساڵی (٦٣٠ك/١٢٣٢ز) کۆچی دوای کردووە. أبي شامة،عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، تحقيق: إبراهيم الزيبق، مؤسسة الرسالة(بيروت: ١٩٩٧م) ج٣، ص٢٤٦؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص ص١١٣_١١٥؛ اميد ابراهيم جوزەلی، الحياة العلمية في اربيل، بدرخان، (اربيل: ٢٠٠٨م) ص٥٤_٦١؛ناجی عباس، لاپەرەیەکی زێرین لە تاریخی ئەربیل، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ(١_٢)،١٩٤٢ز، ل ل١١_١٢.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٠٨.

درێژە)واتە ئەگەر لە باسکردنی کردەوە چاکەکانی ئەو پیاوەدا درێژداری کردبێت لەبەر ئەوەیە پاداشتی چاکەی ئەم میرە بەهیچ تەواو نابێت و سوپاسی چاکەکەران پێویستە و خوا هەرخۆی تۆڵەی چاکەی بۆ ببژێرێ، زۆر چاکەی لەسەر منە و مرۆڤ دەبێ وەفادار بێت وچاکەی لەبەر چاوبێت))[1].

(ابن خلكان) لە بارەی یەکێکی تر لەو مامۆستایانەی کە لە سەرەتاکانی ژیانییەوە لە هەولێر دەرسی پێ وتووە(أحمد بن موسى ابن منعة، م:٦٢٢ك/١٢٢٥ن)ی هەولێری یە، گوتوویەتی هیچ کەسێکی تری وەکو ئەو مامۆستایەی نەبینیووە، لە دەرسوێژیدا و کارێکی تەواوی لە دەروونی کردووە. پێ دەڵێ:((ولقد كان من محاسن الوجود، وما أذكره إلا وتصغر الدنيا في عيني))[2]، وادیارە گرنگترین مەڵبەندی ڕۆشنبیری، پاش قوتابخانەی موزەفەرییە، بۆ (ابن خلكان) کە تێدا بەشداری کردبێت، مەجلیسی (ابن المستوفى)بووە[3]، ئەو پیاوەی ماڵی خۆی کردبووە میوانخانەی ناودارانی سەردەمی خۆی، کە سەریان لە هەولێر دەدا، پێشوازی لێدەکردن و یارمەتی دەدان. یەکێك لەوانەی لە مەجلیسی ئەوبوون، جوگرافیازانی گەورە (یاقوت الحموی)بووە، لەساڵی(٦٢٦ك/١٢٢٨ن) مردووە، زیاتر لەجارێك سەری لە هەولێر داوە و باسی (ابن

(١)وفيات الاعيان، ج٤، ص١٢٠؛زبير بلال، ابن خلكان، ص٣٠؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٧٨.

(٢) وفيات الاعيان، ج١، ص١٠٨؛ عبد السلام السيدا، موسوعة علماء العرب، الأهلية للنشر والتوزيع، (عمان: ٢٠٠٥م) ١٦٧.

(٣) ابن المنستوفي: ناوی (أبو البركات المبارك بن أبي الفتح أحمد بن المبارك بن موهوب بن غنيمة بن غالب اللخمي، بە(ابن المستوفي الإربلي) **ناسراوە**، لەساڵی(٥٦٤ك/١١٦٩ن) لەهەولێر لەدایك بووە، ئەدیب ومێژوونوس و وەزیر بووکەسێکی پایەبەرزو بەڕێز بووە، هەر زاناوناودارێك هاتبێتە هەولێر، سەردانی ئەویان کردووە، بێجگە لەکتێبەبەناوبانگەکەی (تاريخ اربل) خاوەنی جەندین کتێبی ترە، لەساڵی(٦٣٧ ك/ ١٢٣٩ن) مردووە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١٤٧؛خير الدين الزركلي، الأعلام، ج٥، ص٢٦٩.

المستوفي)كردووە، كەوا دەستێكی بالأی لە ئەدەبیات هەبووە و دۆستی ئەدیبیان بووە[1]. هەروەها (ابن الشعار)ی موسلیش لە(م:٦٥٤ك/١٢٥٦ن) لە كتێبەكەیدا ستایشی (ابن المستوفي)و مەجلیسەكەی كردووە[2].

هەر بۆیە (ابن خلكان) ماڵی (ابن المستوفي)كردۆتە سەرچاوەی زانستی خۆی و لەوێ گوێگربووە و سوودی لێبینیوە. گوێشی لە میوانانی مەجلیسەكەی گرتووە. لەوانەیە جێی خۆی بێ هەندێ رووداو تۆمار بكرێت، كە لە مەجلیسی چەند ناودارێكی سەردەمی خۆیدا، ئەو كاتەی لە هەولێر بووە، سەرەتای بایەخدانی بووە، بە زانست و رۆشنبیری گێراوەتەوە، بە نموونە لە نووسینی بەسەرهاتی شاعیری ناسراوی ئەو سەردەمە (محمد بن نصربن الحسین)ناسراو بە (ابن عنین الشاعر)(٥٤٩_٦٣٠ك)(١١٥٤ _ ١٢٣٢ز)دا كە مەلیك (المعظم شرف الدین عیسی بن الملك العادل) مەلیكی(دیمەشق) ناردبوویە هەولێر (ابن خلكان) نووسیویەتی : ساڵی (٦٢٣ك/١٢٢٦ن)لە هەولێر دیتم، نامەبەری مەلیك (المعظم شرف الدین عیسی بن الملك العادل) بوو..كەمێك لە هەولێر مایەوە پێش ئەوەی بەرەو (هیندستان) بكەوێتەرێ[3].

بەردەوام بووە لەسەر خوێندنی زانستەكانی ئاینی، تا وەكو ساڵی (٦٢١ك/١٢٢٤ن)) گوێی لە (صحیح البخاری) لەلای (محمد بن هبە الله بن المكرم بن عبد الله الصوفی البغدادی)(م: ٦٢١ك/١٢٢٤ن)، گرتووە[4].

---

(1) یاقوت الحموي، معجم البلدان، مادة، اربل، ج١، ص١٣٨.

(2) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج٦، ص ص٣٥_٣٧.

(3) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٥، ص١٥؛محسن محمد حسین، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورددا، ل ل٢٧٩ _٢٨١.

(4) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ص٢٢٦؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٧، ص٢٠١؛فخرالدین محمد یوسف، منهج البحث، ص١٤.

هەروەها لە ساڵی (م:٦٢٣ك/١٢٢٦ن)، (ابن خلكان) لە قوتابخانەی (موزەفەرییە) لە مەجلیسی (الشيخ جمال الدين بن السنينيره)[١]، بەشداری کردووە و کە مەجلیسێکی ئەدەبی بووە، ئەمەش کاریگەری هەبووە، لەسەر حەزی (ابن خلكان) بە ئاراستەی ئەدەبیاتدا[٢] .

هەروەها لە ساڵی (م:٦٢٥ك /١٢٢٧ن) ئەوکات لە تەمەنی(١٧)ساڵیدابوو (الخلاف)[٣]ی لەسەر دەستی (الشيخأثير الدين المفضل بن عمر بن المفضل الأبهري) (م:٦٦٣ك/١٢٦٤ ن)خوێندووە[٤]، هەروەها باسی هاتنی(ابي الخطاب بن دحية)[٥] ی

---

(١) ابن السنينيرة: (عبد الرحمن بن محمد بن محمد بن عمر بن أبي القاسم، جمال الدين الواسطي،لەساڵی (٥٤٧ك/١١٥٢ن) لەدایك بووە،، شاعیرێکی بەناوبانگ بووە، زۆر ناوچەگەراوە، سەردانی هەولێری کردووەو کۆڕی ئەدەبی لەقوتابخانەی موزەفەرییە هەبووە، لەساڵی(٦٢٦ك /١٢٢٨ن) مردووە، ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢١٥؛الكتبي، فوات الوفيات، ج٢، ص٢٩٨.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢١٥؛ فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٤.

(٣) الخلاف: زانستێکە چۆنێتی هێنانی بەڵگەشەرعییەکانی پێدەزانرێت، گومان بڕیشی دەکات، وەبەڵگە ناکۆکی سازە ناشیاوەکان، بەڕیزکردنی بەڵگە یەکلایی کەرەوەکان. ئەویش ئەودەمەدەمکردنەیە(جەدل) کەبەشێکە لەزانستی لۆژیك (مەنتیق)،ئەوەنەبێت کەئەم تایبەتکراوە بەمەبەستەکانی ئاینەوە.حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، مكتبة المثنى، (بغداد: ١٩٤١)،ج١، ص٧٢١.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١٣؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، مؤسسة التراث العربي، (بيروت: ١٩٥٩) ج١، ص١٢١.

(٥) الحافظ ابن دحية: (أبو الخطاب عمر بن الحسن بن علي بن محمد بن دحية)،لەساڵی(٥٤٤ك/١١٤٩ن) لەدایك بووە، کەسێکی ناودار بووە، شارەزا بووە لە نەحو زمانەوانی وشیعردا، زۆر ناوچە گەراوە لەساڵی (٦٠٤ك/١٢٠٧ن) هاتۆتە هەولێر، پەرۆشی سولتان موزەفەرەدینی بینیوە بۆ ئاهەنگی مەولود، بۆیە کتێبێکی لەژێر ناوی (كتاب التنوير ف مولد السراج المنير) پێشکەشی سولتانی کردووە، لەساڵی (٦٣٣ك/١٢٣٥ن) مردووە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٩.

کردووە، بۆ بەشدار بوون لە ئاهەنگی مەولوودی پێغەمبەر(خ) هاتووە(ابن خلکان) دەڵێ:لە شەش مەجلیسدا لە هەولێر گوێی لە خوێندنەوەی (کتاب التنویر)بووە[1].

سێیەم: خانەوادەی:

زۆر لە خانەوادەی کوردی، لە مێژووی ئیسلامیدا، لە بواری زانست و مەعریفەت دا بەناوبانگ بوونە. ڕۆڵیان بینیووە لە بنیادنانی شارستانیەتی ئیسلامیدا، هەر وەکو دیارە بنەماڵەی (ابن خلکان)، یەکێکە لە ناودارترین بنەماڵەی هەولێر، کە لە سەردەمی سوڵتان (مظفرالدین کوکبری) زیاتر بەدیار کەوتوونە و بەناوبانگ بوون، بە زانستی شەرعناسی و فەرمووده، زۆر لە سەرچاوەکان باسی هەندێك لە ئەندامانی ماڵباتی (خەلەکان)یان کردووە و ڕۆڵیان بەرز نرخاندوون، لە خزمەت کردنیان بە زانستە ئیسلامیەکان، هەر بۆیە لێرەدا بە پێویست دەزانرێت زانیاری دەربارەی ئەو کە سایەتیانە لە خانەوادەکەیدا بخرێتە ڕوو، کە ڕۆڵیان هەبووە، لە کاروانی زانست ومەعریفەت وکاری دادوەری دا:

أ_ باوکی :

ناوی(محمد بن إبراهیم بن أبی بکر بن خلکان)ە[2]، بە دوو نازناو (شهاب الدین)[3] و ((بهاء الدین) ناوی هاتووە[4]. لە دەوروبەری ساڵی(٥٥٧ك/١١٦٢ز) لە هەولێر لە دایك

([1])وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٩٩.

([2]) المنذری، التکملة لوفیات النقلة، مج٢، ص٢٨٤؛ ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج١، ص٤؛السبکي، طبقات الشافعیة الکبری، ج٨، ص٤٤؛ الاسنوي، طبقات الشافعیة، ص٢٣٨؛ابن کثیر، طبقات الشافعیین،تحقیق:انور الباز، دار الوفاء، (المنصورة:١٩٩٣ز)، ص٧٧٨.

([3]) الاسنوی، طبقات الشافعیة، ص٢٣٨؛ ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص٦٥٠.

([4])ابن کثیر، طبقات الشافعیین، ص٧٧٨؛ المقریزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج٣، ص٨٦؛ بدر الدین العینی، عقد الجمان في تاریخ أهل الزمان، ج١، ص٣١١.

بووه، هەر لەم شارەشدا گەورەبووە، پاشان چووە بۆ شام ومیسر وحیجاز وعێراق، بە دوای فەرموودە و عەودالّ بووە، شەریعەتی لەسەر مەزهەبی شافیعی لە موسل تەواو کر ئینجا دووبارە بۆ خوێندنی زیاتر چووەوە بۆ بەغداو[1]، لەوێش لە قوتابخانەی (النظامیة)[2]، زانستی خوێندووە، هەر لەوێش بە(معید) دامەزراوە، لەلای شێخ (ابن فضلان)(م:٥٩٥ك/١١٩٩ز)و چەندین زانای تر دەرسی خوێندووە، دووبارە چووەتەوە بۆ موسل، چواردە سالّ لەوێ ماوەتەوە[3]، پەیوەندیی هاوڕێیەتی باشی هەبووە لەگەڵ چەندین زانای بەناوبانگ، لەوانە (ابن الاثیر) و (ابن شداد)[4].

هەر لە موسل هاوسەرگیری لەگەڵ کچێك دەکات بەناوی (امنة) باوکی ئەو کچە، شێخی تایفەی حەنەفی بووە لە موسل. نازناوی (شمس الدین)بووە[5]، پاشان گەڕاوەتەوە بۆ هەولێر، لێهاتوویی و ناوبانگی (بهاء الدین محمد ابن خلكان) لە

---

(١) المنذری، التكملة لوفیات النقلة، مج٢، ص ص٢٨٤_٢٨٥؛ الاسنوی، طبقات الشافعیة، ص٢٣٨؛محسن محمد حسین، هەولێر لەسەردەمی ئەتابەگیاندا، ل٣٠٢.

(٢) المدرسة النظامیة: قوتابخانەی (النظامیة) لەلایەن (نظام الملك) وەزیری سەلجوقیەکان، لەسالی(٤٥٧ك/١٠٦٤ز) دەست کرا بەدروست کردنی، تاوەکولەسالی (٤٥٩ك /١٠٦٦ز) تەواو کرا، بۆ شافعیەکان بونیات نرابوو، یەکەم کەس کەوانەی تیا وتبێت (ابن الصباخ) و(الشیخ ابی اسحاق الشیرازی) بوونە، هەروەها ئیمامی(الغزالی) یش دەرسیی لەم قوتابخانەیە داوەتەوە، ئەم قوتابخانەیە بەهەزاران زانای شەرعناسی پێگەیان ابن العمراني، الإنباء في تاریخ الخلفاء، تحقیق: قاسم السامرائي، دار الآفاق العربیة، (القاهرة: ٢٠٠١ م) ص٢٠٤؛ ابن الجوزي، المنتظم في تاریخ الأمم والملوك، تحقیق: محمد عبد القادر واخرون، دار الكتب العلمیة، (بیروت: ١٩٩٢) ج١٦، ص ص٩١، ١٠٢؛ابن الأثیر، الكامل في التاریخ، ج٨، ص ص٢٠٤، ٢١٢.

(٣) الاسنوی، طبقات الشافعیة، ص٢٣٨؛ابن كثیر، طبقات الشافعیین، ص٧٧٨؛ محسن محمد حسین، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٠.

(٤) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ٧، ص ص٩، ٣٤٩.

(٥) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٤، ص٩؛ زبیر بلال، حیاة ابن خلكان، ص٢٦.

شارەکەی خۆیدا زیاتر برەوی سەند و لە فەتوادا پێگەی دیاربوو لەلای سەرداری هەولێر (مظفرالدین کوکبری)، پلەو پێگەی دیاری وەرگرت و لە قوتابخانەی (المظفریة)بە وانەبێژ دایمەزراند، ئیدی لەم قوتابخانەیەدا بەردەوام دەرسی دەگوتەوە تا لە ساڵی (٦١٠ک/١٢١٣ن)کۆچی دوای کرد[١].

ب_ براکانی:

بە پێی سەرچاوە مێژووییەکان(شهاب الدین محمد)ی باوکی (ابن خلکان)ی مێژوو نووس دیارە سێ کوری هەبوو، واتە (ابن خلکان) دوو برای هەبووە، کە لە سەرچاوە مێژووییەکان بەم شێوەیە ئاماژەیان پێکراوە:

١_ القاضي بهاء الدین ابن خلکان:

ناوی (محمد بن محمد بن إبراهیم بن أبی بکر بن خلکان)[٢] بە (بهاء الدین) ناسراوە[٣]، برا گەورەی قازی(شمس الدین بن خلکان)ە، لە ساڵی(٦٠٣ک/١٢٠٦ن لە شاری هەولێر لە دایك بووە، هەر بەوێنەی (احمد)ی برای گوێ بیستی پەرتووکی

---

(١) المنذری، التکملة لوفیات النقلة، مج٢، ص٢٨٥؛ الاسنوی، طبقات الشافعیة، ص٢٣٨؛ابن کثیر، طبقات الشافعیین، ص٧٧٨؛ زبیربلال، من التراث الثقافي الکردي(علماء ومدارس في اربیل)،مطبعة الزهراء الحدیثة، (موصل: ١٩٨٤ن) ص١٩؛ محسن محمد حسین، هەولێر لەسەردەمی ئەتابەگیاندا، ل٣٠٢.

(٢)الیونیني، ذیل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٤؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج١، ص١٦٤؛ الفاسي، ذیل التقیید في رواة السنن والأسانید، تحقیق: کمال یوسف الحوت، دار الکتب العلمیة، (بیروت: ١٩٩٠م) ج١، ص٢١٥؛محمد علي الصویرکي، الموسوعة الکبری لمشاهیر الکرد في التاریخ، الدار العربیة للموسوعات، (بیروت: ٢٠٠٨م)،مج٤، ص١٣٤.

(٣)الیونیني، ذیل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٤؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج١، ص١٦٤؛ الفاسي، ذیل التقیید في رواة السنن والأسانید، ج١، ص٢١٥.

(صحيح البخاری)بووه، له زانا(ابن المكرم الصوفی)(م:٦٢١ك/١٢٢٤ن) و ئیجازەی زانستی له گەوره زانایانی تریش وەرگرتووه. دوای ئەوەی شارەكەی جێهێشتوه و ڕوویكردۆتـه شام، بە مەستی خوێندن و وەرگرتن و بە دەستهێنانی بڕوانامەی بەرزو سود وەرگرتن له مامۆستا و شارەزایانی ئەم ولاته، چەند قوتابیەك وانـەیان لـەلای خوێنـده و لەمـەوه گـوێ بیسـتی فـەرمووده بـوون[1]. هـەروەها واباس دەكـرێ كـه ئـەو خـاوەنی كتـێبی (التاريخ الأكبر في طبقات العلماء وأخبـارهم)بێـت[2]. ماوەیـەك كـرا بـه قـازی (بعلبـك) و بەردەوام بوو، لـه كارەكـەی تـا لـه سـاڵی(٦٨٣ك/١٢٨٤ن)هـەر لـەو شـاره كۆچـی دوای كرد[3].

وەك سەرچاوەكان ئاماژەیان پێ كردوه، ئەم قازییه پیاوێكی كەم هاوتا بـووه، بـه تایبەتی له بێ فیزی و دڵناسكی و ڕەوشت بەرزی و نـەرم و نیـانی دا، ڕێـزی كـه سـانی تـری گرتـووه، كـه كۆچـی دوای كـرد، قـەرزاربووه و بۆیـه كـه سـوكاری بـۆ دانـەوەی قـەرزەكانی ناچـار بـوون كتێبـەكانی بفرۆشـن[4].! نـاوی دوو كـوڕی لـه سەرچـاوه مێژووییەكان هاتووه، یەكێكیان قازی (عماد الدين محمد ابـن القاضـي بهاءالـدين محمـد ابن بهاء الدين محمد بن ابراهيم بن ابي بكر ابن خلكان)ه، برازای قازی (شمس الـدين بـن خلكان)ه قازی شارۆچكەیەك بووه له شام، ڕەوشت بەرز و خاوەن ڕێزبووه، بـەردەوام بووه له قازیەتی تاوەكو له ساڵی(٦٩٩ك/١٢٩٩ن)مردووه[5]. ئـەوی تریـان، قـازی (ابـو

([1]) الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١، ص١٦٤.

([2]) كارل بروكلمان، دائرة المعارف الاسلامية، مـادة خلكـان، ج١، ص٢٧٥؛محمـد علـي الصـويركي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد في التاريخ، ص١٣٤.

([3])اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١، ص١٦٥؛ الفاسـي، ذيـل التقييد في رواة السنن والأسانيد، ج١، ص٢١٥.

([4]) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٤؛الصفدي، الوافي بالوفيـات، ج١، ص١٦٥؛ الفاسي، ذيـل التقييد في رواة السنن والأسانيد، ج١، ص٢١٥.

([5]) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٩٣٥.

بكر بن محمد بن ابراهيم بن ابى بكر بن خلكان)ه، له ساڵی(٦٤٠ك/١٢٤٢ن) له دایك بووه، قازییەتی چەند ناوچەیەکی شامی پێ سپێردراوه، ناوبراو له ساڵی (٧٢٥ك/١٣٢٥ن)کۆچی دوای کردووه[1].

٢_ضياء الدين عيسى :

دیاره هیچ زانیاریەك له سەرچاوەکان له بارەی ئەم برایەی نیه، تەنها ئەوه نەبێت (ابن خلکان) له سەرگوزشتەی (الحاجرى الاربلى)[2]دا، دەڵێت: لەنێوان (الحاجرى) و(ضياء الدين عيسى)برام هاورێیەتیەکی بەهێز هەبووه، براکەم ئەوکات واتا له ساڵی(٦١٩ك/١٢٢٢ن)له هەولێر بووه[3].

ج_ خێزانی:

هەرچەنده له سەرچاوەکان زانیاری نادەن بەدەستەوه دەربارەی، تەنانەت خودی (ابن خلكان)یش ئاماژەی پێ نەکردووه، تەنها ئەوه نەبێت دەڵێت: کاتێك له قاهیره بوومه ژنم هێناوه، له ساڵی (٦٥١ك/١٢٥٣ن) خوای گەوره کوڕێکی پێداوم، ناوم لێناوه (كمال الدين موسى)[4]، هەروەها هەر خودی (ابن خلكان) دەربارەی بنەماڵەکەی چەند زانیاریەکی ئاماژه پێکردووه، بۆمان دەگێڕێتەوه کە(أبا بكر ابن خلكان)ی باپیری قوتابی (الشيخ أبيإسحاق الفيروزابادى الشيرازى م:٤٧٦ك/١٠٨٣ن) ناودارترین شەرع

([1]) الصفدي،أعيان العصر وأعوان النصر، تحقق: علي أبو زيد واخرون، دار الفكر المعاصر، (بيروت: ١٩٩٨م) ج١، ص٧٣٣؛ ابن حجر العسقلاني، الدرر الكامنة، ج١، ص٥٤٤.

([2]) الحاجري الإربلي: ناوی(أبو يحيى وأبو الفضل عيسى بن سنجر بن بهرام بن جبريل بن خمارتكين بن طاشتكين الإربلي) شاعیر بووه، هاوڕێ ابن خلكان بو شیعری بۆ ووتتوه، لەساڵی (٦٣٢ك/١٢٢٦ن) کۆچی دوای کردووه.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٥١_٥٤.

([3])وفيات الاعيان، ج٣، ص٥٢.

([4]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١٧.

زانی سەردەمی خۆی بووە، لە بەغدا، کە لای ئەو لە قوتابخانەی (النظامیة) شەرعی خوێندووە، (ابابکر) لە تەمەنی نەوت ساڵی دا، لە ساڵی ٥٢٥ك/١١٣١ن)مردووە[1].لەوانەیە (ابابکر بن خلکان) یەکەمین کەسی ئەم بنەماڵەیە بێ، کە بۆ خوێندن چووەتە بەغدا.

د _ منداڵەکانی:

لە سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بە دوو کوڕی (ابن خلکان) کراوە، بەم شێوە باسیان کراوە:

١_ کمال الدین موسی:

قازی (کمال الدین ابو الفتح موسی بن احمد بن محمد بن ابراهیم بن خلکان) کوڕی قازی (شمس الدین بن خلکان)ە، لە ساڵی (٦٥١ك/١٢٥٣ن) لە قاهیرە لەدایکبووە [2]، باوکی بە ناوی (کمال الدین موسی)ی[3]، زانای گەورە و بە ناو بانگی هەولێری کردووە،

([1])وفيات الاعيان، ج٤، ص ص٩_١٠.

([2]) البرزالي، المقتفي، دراسة وتحقيق: يوسف ابراهيم الزاملى، رسالة مقدمة للنيل درجة الدكتورا، جامعة ام القرى، (سعوديا: ١٩٩٥م) ج١، ص٢١٩؛ ابن حجر العسقلاني، الدرر الكامنة، ج٦، ص١٣٧؛بن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٨، ص٢١٣" فرهاد حاجي عبوش، الكرد في كتاب المقتفي على كتاب الروضتين للبرزالي، مجلة زانكويا دهوك، مجلة زانكويا دهوك، (دهوك_٢٠١٢م) العدد(١)، المجلا(١٥)، ص ص١٣٩_١٥١.

([3]) كمال الدين موسى: أبو الفتح موسى بن أبي الفضل يونس بن محمد بن منعة بن مالك بن محمد، نازناوی(کمال الدین) بوو، لەساڵی (٥٥١ك/١١٥٦ن) لەموسل لەدایك بووە، شەرعناسی شافیعی بووە، (٢٤) هونەری زانیوە، لە لە زۆربەی زانستەکان شارەزابووە و بەتایبەتی زانستی بیرکاری، پزیشکی ومەنتق وخیلاف ومێژووی وهتدهەروەها ئەوەندە شارەزابووە لە تەورات وئینجیل بەرادەیەك (اهل الذمة) دەهاتنە لای بۆئەوەی تەفسیری تەورات وئینجیلیان

کە (ابن خلکان) تا بلێـی ڕێـزی لێ دەگـرت و سەرسـام بـووە بـە زانـین و ڕەوشـت و زیرەکی ئەم پیاوە. بۆیە ئەم ناوەی لێ ناوە[1] .

تەنها (البرزالی)(م:٧٣٩ك/١٣٣٨ز) کە هاوچەرخی بووە، وەك قازی ناوی هێنـاوە و سەرچاوەکانی تر بە قازی ناویان نەبردووە، عەودالّی خوێندنی زانستی فەرموودە بووە، ئیجازەی زانستی لە گەورە زانایانی ئەم زانسـتە وەرگرتـووە، گـوێ بیسـتی فـەرموودە بووە لە میسرو شام، (البرزالی) ئاماژەی بەوە کردوە، کە (کمال الدین) مامۆسـتای بـووە و لیێەوە گوێ بیستی فەرموودە بووە، لە شاری (بعلبك)، ستایشی کردوە کـە کەسـێکە ژیـرو دانـابووە و [2]چـاودێری هەنـدێك دیوانـەکانی کـردووە[3]، بـەلاّم لەگـەلّ ئەوەشـدا هەریەکـە لـە (ابـن حجـر العسـقلانی) و(المقریـزی) ئامـاژە بـەوە دەکـەن، کـە نـاوبراو ناوبانگێکی خراپی هەبووە و هۆکارێك بووە بۆ لابردنی باوکی لە پۆستی قازیەتی[4]. لـە سالّی(٧٠٣ك/١٣٠٣ز)کۆچی دوای کردووە، لە تەنیشت باوکی لە قاسیون، نێژرا[5].

٢_ شرف الدین بن خلکان:

کوڕی قازی(شمس الدین احمد بن محمد بن ابراهیم بن ابی بکر بن خلکـان)ە، تـەنها

بۆبکـە.لەسـالی(٦٢٩ك/١٢٣١ز) کۆچـی دوای کـردووە.ابـن خلکـان، وفیـات الاعیـان، ج٥، ص ص٣١١_ ٣١٢، ٣١٧.

(1) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٥، ص٣١٧؛موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیـەك لـە مێژووی کورددا، ل٣٠٧.

(2) المقتفي، ج١، ص٢١٩.

(3) البرزالي، المقتفي، ج١، ص٢١٩؛ابن حجر العسقلاني، الدرر الکامنة، ج٦، ص١٣٧.

(4) الدرر الکامنة، ج٦، ص١٣٧؛النجوم الزاهرة، ج٨، ص٢١٣.

(5) البرزالي، المقتفي، ج١، ص٢١٩؛ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٨، ص٢١٣، بەلام (ابن حجر العسقلاني)،دەلێت سالی(٧١٧ك/١٣١٧ز) مردووە، (الدرر الکامنة، ج٦، ص١٣٧).

(البرزالى) ئاماژەی بەم کە سایەتییە کردووە، کە هاوچەرخی بووە، وادیارە لە نزیکەوە ئاگاداری چالاکیە زانستەکانی بووە و زانیاری وردی لەسەر تۆمارکردووە، کە مێژوو نووسانی تر هەر باسیان نەکردووە، (شرف الدین) لە شەوی یەك شەممەی (١٦)ی (جمادی الاولی)ی ساڵی(٦٥٧ك/١٢٥٨ز) لە قاهیرە

لە دایك بووە، ئیجازەی زانستی لە ژمارەیەك زاناو مامۆستا وەرگرتووە، لە شەوی سێ شەممەی (٤)ی (رجب)ی ساڵی (٧١١ك/١٣١١ز) کۆچی دوای کردوە و لە بناری چیای (قاسیون) لای ئارامگەی باوکی نێژرا[1].سەرەرای هەموو ئەمانە لە سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بە چەندین ئەندامانی بنەماڵەی (بن خلكان)کراوە، لەوانەش (عمربن ابراهیم بن ابی بکر بن خلكان)(م:٦٠٩ك/١٢١٢ز) و(حسین بن ابراهیم بن ابی بکر بن خلكان)(م:٦٢٢ك/١٢٢٥ز) کە هەردووکیان دەبنە مامی (شمس الدین ابن خلكان)، هەردووکیان لە فەقیهە ناسراوەکانی شاری هەولێر بوون. بایەخێکی زۆریان بە زانستەکانی فەرمووده داوه[2]،

هەروەها (جنید بن عیسی بن ابراهیم بن ابی بکر بن خلكان)(م:٦٦٥ك/١٢٦٦ز)یەکێکی تری ئەندامی ماڵباتی خەلەکانییە، لە پێناو زیاتر فێربوونی زانستە ئیسلامیەکان، ڕووی کردووەتە وڵاتی شام ومیسر. لەوێدا گوێ بیستی

---

(1) البرزالي، الوفيات، وعلق عليه: ابو يحيى عبدالله الكندرى، غراس للنشر والتوزيع، (كويت: ٢٠٠٥م) ص١٥١.

(2) ابن المستوفي، تاريخ اربل، ج١، ص ص٢٨٦، ٣٣٢؛ المنذرى، التكملة لوفيات النقلة، مج٢_٣، ص ص١٩١، ٢٥٧؛ الاسنوى، طبقات الشافعية، ج١، ص ص٢٣٧، ٢٣٨ ؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص ص٢٤، ٢٥؛محمد علي الصويركي، معجم أعلام الكرد، بنكەی ژین، (سليماني: ٢٠٠٦م)،ص٢٢٥.

فـەرمووده بـووه[1]، هـەروەها قـازی(شـبلی بـن جنیـد بـن ابـراهیم بـن ابـی بکـر بـن خلکان)(م:٦٥٣ك/١٢٥٥ن) ڕۆڵەیەکی تـری ئـەم بنەماڵەیـە، ڕوویکـرده قـاهیره و پاشـان دەبێتە قازی لە شارۆچکەیەکی میسری[2]،

بەم شـێوەیە خەلەکانییـەکان لـە بـواری دەرس گووتنـەوە و دادوەری و ژیـن نامـە نووسی و شەرعناسی دا بالآدەست بوون، سـەرەڕای ئـەو ڕۆڵـە گرنگـەی ڕۆڵـەکانی ئـەم بنەماڵەیە گێڕاویانە، هێشتا(شمس الدین احمـد) لـە هـەموو ئەوانـەی بـە (خەلـەکان)ی ناسراون گرنگترە و وای لێ هاتووە، ئەم ناوە تایبەت بێ، بـەخۆی و سـەرپاکی ئەوانـەی بە کاروباری مێژوو و ژیننامەوە خەریکن، جگە لە (ابن خلکان) کەسـێکی دی بـە نـاوی (ابن خلکان)ەوە ناناسن[3].

چوارەم: مردنی:

سەبارەت بە مردنی (ابن خلکان)، (کمال الدین)ی کـوڕی بـەڕواری مردنـی بـاوکی زۆر بە وردی، بۆمان دەگێڕێتەوە، دەڵێت باوکم، لە کاتی بانگی عەسری ڕۆژی شەممەی (٢٦)ی مانگی (رجب)ی ساڵی (٦٨١ك/١٢٨٢ن) لە قوتابخانەی (النجیبیة)، لە (دیمەشـق)

([1]) الـــذهبي، تـــاريخ الاســـلام، ج١٥، ص١١١٢؛ علـــي عـــادل حســـين، اربـــل في الفترة(٦٣٠ك_٨٧٤ك/١٢٣٣ز_١٤٦٩ن)،اطروحة دكتوراه غير المنشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل: ٢٠٠٦ن)،ص٢٩٨.

([2]) ابن الصابوني، تكملة إكمال الإكمال في الأنساب والأسماء والألقاب، ص٨٣؛ابـن ناصـر الـدين، توضيح المشـتبه في ضـبط أسمـاء الـرواة وأنسـابهم وألقـابهم وكنـاهم، تحقيـق: محمـد نعـيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٩٣م)، ج٥، ص٢٨٣.

([3]) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل ل٣٠٧_ ٣٠٨.

كۆچى دواى كرد[١]، ئەو كات تەمەنى حەفتاو سێ سال بوو[٢]، لە ڕۆژى يەك شەممەى (٢٧) هەمان مانگ، لە كاتژمێر دوو، لە مزگەوتى (ديمەشق) نوێژى بە كۆمەڵى لەسەر كرا[٣]. پاشان تەرمەكەى لە بنارى چياى (قاسيون) لە (ديمەشق) نێژرا[٤].

سەرەتاى نەخۆشيەكەشى، لە ڕۆژى سێ شەممەى (٢٢)ى مانگى (رجب)بوو[٥]. (اليونينى م:٧٢٦ك/١٣٢٦ز)مێژوو نووس خودى خۆى، لە كاتى سەرەمەرگى (ابن خلكان) ئامادەببوو، بەم شێوە باسى چۆنيەتى مردنى دەكات:((وآخر ما ختم له به أنه يوم مات توضأ بنفسه لصلاة العصر، وقال: هللوا معي، فهللوا، وخرجت روحه مع آخر التهليلات، فكان آخر كلامه: لا إله إلا الله))[٦].

بە مردنى (ابن خلكان) خەڵك لە هەموو لايەكەوە لە شارى (ديمەشق) غەمباربوون، بە تايبەتى زانايان و ڕۆشنبيران، هەر بۆيە ئاماژە بەوە دەكرێ هەرچى كە سايەتى

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩؛الذهبي، العبر في خبر، ج٣، ص٣٤٧؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢؛ المقريزي، المقفي الكبير، ج١، ص٦١٧؛ابن تغري بردي، المنهل الصافي، ج٢، ص٩٢؛ تريفة احمد البرزنجي، اسهامات العلماء الاكراد في بناء الحضارة الاسلامية، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠١٠م) ص١١٢.

(٢) ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٧، ص٣٥٤.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩، بقلم ابنه موسى ؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩، بقلم ابنه موسى ؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢؛ ابن تغري بردي، المنهل الصافي، ج٢، ص٩٢.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩.

(٦)ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٣.

ناودارە ئامادەی مەراسیمی ناشتنی تەرمەکەی بوون[1]، (الاسنوي) لە دوای مردنی هۆنراوەیەکی بۆ وتووە:

ما زلت تلهج بالأموات تكتبها ... حتى رأيتك في الأموات مكتوبا[2].

(هەمیشە دەم ودوی مردوان بووی یاداشتت دەکردن...تاوەکو بینیم خۆت لە نێو مردواندا یاداشت کراوی)

([1]) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٣.

([2]) طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٩.

تەوەرەی دووەم:گەشتەکانی بۆ شام ومیسر:

(ابن خلكان) دوای ئەوەی هەرچی پێویست بوو، بۆ پێگەیاندنی خۆی، لە شاری هەولێر ئەنجامی دا. بە پێویستی زانی گەشتی زانستی بکات بۆ مەڵبەندە زانستییەکانی تری جیهانی ئیسلامی، بۆیە لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی (٦٢٦ك/١٢٢٨ز)دا بڕیاریدا بۆ خوێندن هەولێر بە جێبهێڵێ، ئەوکات لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا بوو[١]، خۆی و براکەی بۆی دەرچوون، لەوانەیە بە خەیاڵیدا نەهاتبێ، کە ئیدی جارێکی دی هەولێر نابینێتەوە، جووتە برا، لەو گەشتەدا پشتیان بەدوو شت ئەستور بوو، یەکەمیان: ئەو نامانەی ڕاسپاردەی فەرمانڕەوای هەولێر(مظفرالدين كوكبری) و دووەمیان: ئەو دۆستە زۆرانەی باوکیان کە لەو شارانەی کە بۆی دەچن هەبون[٢] . کە گەیشتنە موسل (ابن خلكان) لە کۆڕی وانەی (كمال الدين موسى بن يونس بن منعة)، ئامادە بووە، کە دۆستایەتی لەگەڵ باوکی زۆر پتەو بووە، چەند جارێك لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی(٦٢٦ك/١٢٢٨ز) چووەتە خزمەتی، سەرەڕای ئەوەی زۆر سەرسام بوو، بەو زانایە، بەڵام لەبەر نەمانەوەی لەوێ و زوو گەشت کردنی بۆ شام، ناچار بووە، لای نەمێنێتەوە[٣]،

---

(١) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١٥٠؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٤؛ عبدالسلام محمد هارون، معجم مقيدات ابن خلكان، مكتبة الخانجي، (القاهرة: ١٩٨٧ز) ص٩.

(٢) زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٠؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨١.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١١؛المقريزي، المقفى الكبير، ج١، ص٦١٥؛ عبد المنعم عبدالحميدسلطان، التاريخ والحضارة الاسلامية، المكتب الجامعي الحديث، (الاسكندرية: ٢٠١٠م) ص٨٩.

بەڵام وەکو وەفایەك بەرامبەر بەم زانایە، بەڵێن بە خۆی دەدات گەر ژنبهێنێت و دواتریش کوڕێکی لێ ببێت، ناوی لێدەنێت (موسی) وەکو وەفا و بەهایەکە بۆ ئەو مامۆستایە بەرزەیە کەپێگەیەکی گەورەی لەناو دەروونی ئەودا هەبوو[1].

ئەگەر چی(ابن خلکان) زۆر لە موسل نەمایەوە، بەڵام سودمەندبوو، لەو تەمەنە سەرەتای ژیانیدا هەرچی سودێکی زانستی تێدابوو بێت و ئەوەی لە زانایانی سەردەمەکە بیستی تۆماری کردووە[2]. پاشان بەرەو حەلەب چوو، لەڕێگادا لە ساڵی (٦٢٦ك/١٢٢٨ن) دا بەشاری (حەران)[3]، دا تێپەری[4]، لە ڕۆژی سێشەممەی مانگی (ذي القعدة)ی‌ساڵی(٦٢٦ك/١٢٢٨ز گەیشتە شاری(حەلەب) (ابن خلکان) بەم شارە سەرسام بووە، بە:((بە دایکە شاری کژی لە زانا وبەکاران ناوی بردووە))[5].

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١٧؛ احمد خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٧.

(2) زبير بلال اسماعيل، حياة ابن خلكان، ص٤١؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨١.

(3) حران، شارێکی بەناوبانگە لە هەرێمی جەزیرەی‌لە(ديار مضر)،دەکەوێتە سەر ڕێگای موسل وشام و ڕۆم، سابیئەی زۆر تیایە، مؤلف مجهول،حدود العالم من المشرق إلى المغرب، محقق ومترج: السيد يوسف الهادي، الدار الثقافية للنشر، (القاهرة: ١٤٢٣)،ص١٦٣؛الادريسي، نزهة المشتاق في اختراق الآفاق، عالم الكتب، (بيروت: ١٤٠٩) ج٢، ص٦٦٤ ؛ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٢، ص٢٣٥.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٨١؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٤.

(5)وفيات الاعيان، ج٧، ص٤٨.

دەتوانین بڵێین گرنگترین ماوەی ژیانی (ابن خلكان) لێرەوە دەست پێ دەكات، كە شاری(حەلەب) لە سایەی قازی و مێژوو نووس (ابن شداد)[1]دا، جموجۆڵێكی گەورەی بۆ خوێندنی زانستی تێكەوتبوو، پاش ئەوەی لە ساڵی (٥٩١ك/١١٩٥ز)بوو بە قازی و ڕاوێژكاری مەلیك (الملك الظاهربن صلاح الدين)، ئینجا زۆر قوتابخانەی دامەزراند و پارە و سامانی بۆ ئەوقاف تەرخان كرد، خانوویەكی بۆ فەرموودە دروستكرد وشارەكە بوو، بە ڕووگەی شەرعزان و فەقێو مەلایان، لە زۆر لاوە بۆی دەهاتن، شوێن و خەرجییان بۆ دابینكرابوو [2].

خۆشبەختی (ابن خلكان) و براكەی لەوە دابوو، كە (ابن شداد) دۆستی باوكیان بوو(كاتێك هەردووكیان پێكەوە لە موسل خوێنبوویان) جگە لەوەی نامەی ڕاسپاردەی سوڵتان (مظفر الدين كوكبرى)یان، بۆ هێنا بوو، كە تێیدا نووسرا بوو: خۆت دەزانی بۆ ئەو دوو كوڕە دەبێ چی بكرێ، ئەمانە برازای منن و برازای تۆن، بۆیە پێویست ناكا چ ڕاسپاردەیەك دووپات بكەمەوە[3].

---

(1) ابن شداد: ناوی (أبو المحاسن يوسف بن رافع بن تميم بن عتبة الأسدي)،بە (ابن شداد) ناسراوە، لەساڵی (٥٣٩ك/١١٤٤ز) لەموسل لەدایك بووە، لەمناڵیەوە قورئانی لەبەركردووە، زانستەكانی حەدیس وریوایەت وشعروهتد خوێندووە، پاشان دەبێتە مامۆستا لە قوتابخانەی (النظامية)،پەیوەندیەكی بەهێزی لەگەڵ سولتان صلاح الدینی هەبووە، لەساڵی (٦٣٢ك/١٢٣٤ز) مردووە. ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٨٤؛ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٩٢.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٨٩؛ زبير بلال، حياة ابن خاكان، ص ص٤٣_٤٤؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كوردد، ل٢٨٢.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٩٠؛ الذهبى، تاريخ الإسلام، ج١٤، ص٩٥؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص ص١٢٥_١٢٦.

ئەویش لەبەر خاتری دۆستایەتی باوکیان و پایەی سەرداری هەولێر، زۆر بە گەرمی پێشوازی لێکردن و لە قوتابخانەکەی خۆی دایمەزراندن، بۆ هەر یەکێکیش مووچەیەکی گەورەی وای بڕییەوە کە قوتابیە تەمەن گەورەکان وەریان دەگرت، هەرچەند ئەوان کەم تەمەنیش بوون [1].لەو کاتە (ابن شداد) لەبەر پیری وازی لە دەرسگوتنە هێنا، بۆیە لە جیاتی خۆی چوار وانە بێژ(معید)ی دانابوو، خۆیشی لە ماڵەوە کۆڕی زانستی سازدەدا. پیاوێکی قسەڕەوان بوو، مەجلیسیسوود بەخش بوو، ئەگەر چی (ابن خلکان) لەبەر جیاوازی تەمەن لای نەخوێند، بەلاّم زۆر سوودی لە کۆڕە پڕ لە زانیارییەکانی ئەو وەرگرت. لە وێشەوە زۆر لە پیاوان و زانست و ئەدەبیات و مێژووی ناسی[2](ابن خلکان) زۆر کاریگەر بووە، بە (ابن شداد) بۆیە لە بارەیەوە دەڵێت:((وكان شيخنا وأخذنا عنه كثيراً وحصل الانتفاع بصحبته)) [3] .

هەروەها لە (حەلەب) بە (ابن الاثير) [4] ی مێژوونوسیش گەیشت، هەر چەندە لە چاو(ابن شداد) کەمتری دەبینی، ناوەناوە دەچووە لای. (ابن الاثير)یش لەبەر ئەو

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٩٠؛ الذهبي، تاريخ الإسلام، ج١٤، ص٩٥؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٤؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٣.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٩٠؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٤؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٣.

([3])وفيات الاعيان، ج٧، ص٨٨؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص١٢٤.

([4]) عز الدين ابن الأثير الجزري: ناوی أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد الشيباني، لەساڵی (٥٥٥ك/١١٦٠ز) لە جەزیرە لەدایك بوە، شارەزای زۆر بووە لەحەدیس وئەنساب وتاریخ، لەساڵی (٦٢٦ك/١٢٢٨ز) هاتۆتە حەلەب بە مێوانی لەماڵی (الطواشي شهاب الدين طغريل الخادم أتابك الملك العزيز ابن الملك الظاهر، سەرداری حلب، دەبێت، خاوەنی زۆر کتێبە وەکو (الكامل في التاريخ، أسد الغابة، هتد، لەساڵی (٦٣٠ك _١٢٣٢ز) لەموصل مردووە.ابن الاثير، التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، تحقيق: عبد القادر احمد، دار الكتب الحديثة، القاهرة، ص٤٧؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٣٤٨.

ئاشنایەتییەی کە پێشتر لەگەڵ باوکی هەیبوو، چاودێری (ابن خلکان)ی دەکرد و لەگەڵی کۆدەبۆوە، زۆر ستایشی فەزل و ڕەوشت وسادەیی (ابن الاثیر)ی کردووە[1].سەرەڕای خوێندنی لای ئەو دوو زانا گەورەیە، پەیوەندی بە زانایانی تریش دەکرد، بۆ زیاتر شارەزابوون لە فقهی شافعی، خۆی و براکەی هەندێك دەرسیان لای هاوشار و هاوڕێی باوکیان شێخ (جمال الدین أبي بکر الماهاني م:٦٢٧ك/١٢٢٩ن)هەولێری خوێند، بەڵام ئەو زانایە لە ساڵی (٦٢٧ك/١٢٢٩ن) کۆچی دوای کردووە[2]، لە دوای مردنی ئەو، چۆتە لای (الشیخ نجم الدین ابن الخباز الموصلي)[3] کتێبی (الوجیز)ی ئیمامی (الغزاليم:٥٠٥ك/١١١١ن)لای ئەو خوێندووە[4]،

پاشان هەوڵی فێربوونی زانستی زمانەوانی و نەحوی دا. بۆیە هەر لە کۆتایی ساڵی (٦٢٧ك/١٢٢٩ز)چۆتە لای (موفق الدین ابن یعیش النحوی)(م:٦٤٣ك/١٢٤٥ن) کە بە(ابن الصائغ)ناسراوە، لە دوای نوێژی عەسر لە مزگەوتی حەلەب، چەند دەرسێکی نەحوو فەرمودەی لای خوێندووەودەڵێت: ((زۆربەی کتێبیی (اللمع)ی (ابن جني

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٣٤٩؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص١٢٤؛محمد أمين زكى بگ، مشاهير الكردوكردستان، ج١، ص٧٣.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٩٠؛خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٥؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٤؛فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٥.

(3) الشيخ نجم الدين: ناوی(ممحمد بن أبي بكر بن علي)،ناسراوە بووە بە(ابن الخباز الموصلي) لە ساڵی (٥٥٧ك/١١٦١ن) لەدایك بووە، یەکێکە لەزانا گەورەکان، لە حەلەب لەساڵی(٦٣١ك/١٢٣٣ن) مردووە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٩٠؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٨.

(4) ابن الشعار، قلائد الجمان، مج١، ص٣٤٦؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص٩٠_٩١؛خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان، ص٢٦.

م:٣٩٢ك/١٠٠١ن لای ئەو خوێندوە، بەڵام لەبەر چەند هۆکارێك نەمتوانی تەواوی بکەم، لە هەمان کاتیشدا گوێم لەو کەسانە دەگرت کە لەوێ موحازەرەیان دەداوە)) [١].

یەکێکی تر لە مامۆستاکانی (ابن خلكان)ی لە مزگەوتی حەلەب (عبداللطيف موفق الدين البغدادی)(م:٦٢٩ك/١٢٣١ن)بووە، لای ئەو گوێی لە حەدیس گرتووە و عەرەبیشی خوێندووە [٢] .

(ابن خلكان) تاوەکو ساڵی(٦٣٢ك/١٢٣٤ز) لە حەلەب مایەوە، دوای مردنی (ابن شداد)ی مامۆستای لەوساڵەدا، (ابن الخبان)ی شێخیشی لەهەمان ساڵدا کۆچی دوای کرد، (ابن الاثیر)یش پێش تر ساڵی (٦٢٨ك/١٢٣٠ن)حەلەبی بەجێهێشت، هەموو ئەمانە کاریگەری هەبوو لەسەر ڕۆیشتنی لە (حەلەب) بۆ (دیمەشق) بە مەبەستی زیاتر فراوان کردنی بازنەی زانیارییەکانی [٣]. لە مانگی شەوالی ساڵی (٦٣٢ك/١٢٣٥ن) گەشتی کرد بۆ دیمەشق [٤] .

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٤٨؛ الاسنوی، طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٩.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص٧٦؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٥؛ فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث الادبيی، ص١٤.بۆ زانیاری لەسەر (عبدالطيف موفق الدين البغدادی) بڕوانە (ابن أبي أصيبعة/ عيون الأنباء في طبقات الأطباء، تحقيق: نزار رضا، دار مكتبة الحياة، بيروت، ص٦٧٦)،(ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص٧٦).

(٣) خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٦؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص١٢٥؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٨.

(٤) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٨؛فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٥؛ محسن محمد حسين، قلائد الجمان مصدرا لدراسة جوانب من تاريخ اربيل والكرد، مطبعة الحاج هاشم، (اربيل: ٢٠١٢م)،ص٨٥.

گومـانی تێدانیـه شـاری (دیمەشـق) ئـەوكات ئاسـۆی فـراوانتر بـوو لـە (حەلـەب)، ناوەندی بوژانەوەی زانستی بوو، مەلیكەكانی ئەیوبیی زۆر پالپشتی زانست و زاناكانیان دەكرد، بەسەدان قوتابخانە و هەزاران قوتابی تیابوو، زاناكان لە ڕۆژهەلات و ڕۆژئـاواوە ڕوویـان تێـدەكرد، زۆر ڕێزیـان لـێ دەگیرا و هاوكـاری دەكـران[١] (ابـن خلكـان)یـش لـە (دیمەشق) ساڵێكی تەواو (٦٣٣ك/١٢٣٦ز) مایەوە، لای شێخ (تقی الـدین ابـن الصـلاح) شەهرەزوری خوێندی، كە یەكێك بوو لەزانا گەورەكانی تەفسیر وحەدیس و شەرعناسی (فقه)ی ئەو سەردەمە، بە یەكجار لە چەند قوتابخانەیەك دەرسی دەگوتەوە[٢].

لەو ماوەیەدا دەرفەتی بۆ ڕێككەوت بە مەلیك (الكامـل)و مـەلیك (الاشـرف)بگـات، ئەم دوو مەلیكە بەیەكەوە لە مەیدانی (الاخضر)ی گەورە دا، یاری (گۆ) و (گۆچان)، یان (پۆلۆ)یـان دەكـرد[٣]، شیاوی باسـە كـە (ابـن خلكـان) هەڵبەسـتێكی بەسـەر (الكامـل) گوتووە و تیایدا مەدحوو سەنای كردوە.[٤]هەروەها (ابن خلكان) لە (دیمەشق) چاوی بـە چەندین زانا و قوتابی كەوتووە و هاوڕێیەتی لە گەڵیان دروستكردووە، بۆ نموونـە هـەر لەوێ لە ساڵی(٦٣٣ك/١٢٣٥ز) چاوی كەوت بە (أبو المحاسن الشواء)[٥] ی شـاعیر، كـە زۆر شارەزابووە لە زانستی (العروض والقوافي)[٦].

([١]) صلاح الدین المنجد، أعلام التاریخ والجغرافیا عند العرب، ص١٢٦.

([٢]) ابن خلكان، وفیات الاعیان،،ج٣، ص٢٤٤؛ الاسنوی، طبقات الشافعیة، ج١، ص٢٣٩؛ المقریزی، المقفی الكبیر، ج١، ص٦١٥؛ عبدالكریم محمـد المـدرس، علماؤنـا في خدمـة العلـم والـدین، عنـی بنشره: محمد علی القره داغي، دار الحریة للطباعة(بغداد: ١٩٨٣م)،ص ص٤٥_٤٦.

([٣]) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٥، ص٣٣٣؛محسن محمد حسین، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورددا، ل٢٨٥.

([٤]) لەم بارەیەوە بڕوانە:ابن الشعار، قلائـد الجمـان، ج١، ص ص٣٤٦_٣٤٧؛زبـیر بـلال اسماعیـل، حیاة ابن خلكان، ٤٩.

([٥]) أبو المحاسن الشواء: ناوی(یوسف بـن إسماعیـل بـن علـي بـن أحمـد بـن الحسـین بـن إبـراهیم) كەبە(بالشواء) ناسراوە، ئەدیبێكی گەورە بووە، دیوانی شـعری هەیـە، لەسـالی(٥٦٢ك/١١٦٦ز)

دوای یەك ساڵی تەواو مانەوەی لە (دیمەشق) لە کۆتای ساڵی (٦٣٣ك/١٢٣٧ن) گەڕایەوە بۆ (حەلەب) دووبارە چاوی بە (ابو المحاسن الشواء)ی شاعیر، کەو تووتەوە و لە نێوانیان گفتوگۆی شیعری هەبووە، ئەم پەیوەندیە بە هێزەی نێوانیان، وای لە (ابن خلکان) کردووە، بە هاوڕێی نزیکە کانی خۆی دابنێت[2] . هەروەها هەر لە (حەلەب) چاوی بە هاوڕێی خوێندنی (عون الدین بن العجمی الحلبی)(م:٦٥٦/١٢٥٨ن) کەوتووە[3]، هەروەها چاوی بە (ابن الشعار)ی هاوڕێی کەوتووە، کە پێشتر لە هەولێر یەکتریان ناسیبوو، ساڵی(٦٣٤ك/١٢٣٧ن)شیعری بۆ ووتوە[4].هەر لەحلب (شیطان الشام) [5]ی شاعیری ناسیووە، جلی کوردی پۆشیوە، [6].دیارە کورد بووە.

لە دایك بووە، زۆر هاوڕێ (ابن خلکان) ی بووە، ئەم هاوڕێیەتیە بەردەوام بووە، تاوەکو مردنی (الشواء) لەسالی (٦٣٥ك/١٢٣٧ن) لەحەلەب تەرمەکەی نێژرا.ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٧، ص٢٣١.

(1) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٧، ص٢٣١؛ زبیر بلال اسماعیل، حیاة ابن خلکان، ص ص٤٨_٤٩؛ فخرالدین محمد یوسف، منهج البحث، ص ص١٥_١٦.

(2) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٧، ص٢٣٢؛خلیل ابراهیم جاسم، منهج ابن خلکان في وفیات الاعیان، ص٢٧.

(3) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٦، ص٢٥١؛ فخرالدین محمد یوسف، منهج البحث، ص١٦.

(4) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٦؛ زبیر بلال اسماعیل، حیاة ابن خلکان، ص٥٠.

(5) شیطان الشام: ناوی (الشمس أبو العز یوسف بن النفیس الإربلي) بە (شیطان الشام) ناسراوە، لە سالی(٥٨٦ك /١١٩٠ن) لەهەولێر لەدایك بووە، شاعیر بووە، زۆر شوێن گەڕاوە، جلی کوردی پۆشیوە، یەکێك بووە لەهاوڕێیەکانی (ابن خلکان) ی لەسالی(٦٣٨ك/١٢٤٠ن) مردووە.ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٤، ٧، ص ص١٥١، ٣٤٠؛ابن حجر العسقلاني، نزهة الألباب في الألقاب، تحقیق: عبد العزیز محمد السدیري، مکتبة الرشد،(الریاض: ١٩٨٩م) ج١، ص٤١٣؛ سامي بن خماس الصقار، امارة اربل في العصر العباسي، دار الشواف، (الریاض: ١٩٩٢ن) ص١١٣.

(6) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٤، ص١٥١؛ زبیر بلال اسماعیل، حیاة ابن خلکان، ص٥١.

بـەم شـێوەیە (ابـن خلكـان) لـە (حەلـەب) ئاگـاداری زۆر لـە كاروبـارو ڕێووشوێنەكانی بووە، لەوێ بوو، كاتێك كە (الملك العزيز بـن الملـك الظـاهر) لـە سـاڵی (٦٣٤ك /١٢٣٧ز)مرد، بە هەڵبەستێكی بەسۆز شیوەنی بۆ نووسی، هەروەكو دەڵێت:

هوى من نظام الماك واسطة العقد ولم يك من صرف المنية من بد[1] .

(لە سیستمی دەسەڵاتبەرزبوویەوە بەهۆی ئەو گرێبەست و پەیمانەوەوە...هیچ ڕێگرێك نیە مردن وەلانێ).

دیارە لەو ماوەیەدا، هاتوو چۆی كردووە، لـە نێـوان (حەلـەب) و (دیمەشـق) هـەر بۆیە لە كـاتی مردنـی (الملـك الكامـل الايـوبي) لـە سـاڵی(٦٣٥ك/١٢٣٧ن) لـە دیمەشـق ئامادە بووە[2]، دواتر پاش دە ساڵ مانەوەی لە شام چووە بۆ ولاتی میسر[3] .

چەند هۆكارێك ڕۆڵی هەبووە، لە گەشت كردنی بۆ میسر، لەوانە: بێ هیوا بـوونی لـە گەڕانـەوە بـۆ هـەولێر، بـە هـۆی هێرشـی (مەغۆلـەكان)[4]ەوە بـۆ هـەولێر لـە سـاڵی

---

(1) ابن الشعار، قلائد الجمان، ج١، ص٣٤٨؛ زبير بلال اسماعيل، حياة ابن خلكـان، ص٥٢؛ محسـن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورددا، ل٢٨٤.

(2) ابن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٥، ص٩٢؛ خليـل ابـراهيم جاسـم، مـنهج ابـن خلكـان في وفيـات الاعيان، ص٢٧.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١٧؛فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٦.

(4) مەغۆل: نەتەوەیـەك بـوون هاوسـنوری خەوارزمییـەكان بـوون لەناوچـەكانی ڕۆژهـەلاتی ئیسـلامیدا لەماوەیەكی زۆر كەم دا توانیان بەسەركردایەتی جنگیزخان، زۆرناوچە داگیربكەن، پاشـان بـەرەو جیهانی ئیسلامی هاتن و، توانیان بەسەركردایەتی هۆلاكوشـاری بەغـدا لـە سـالی (٦٥٦ك/١٢٥٨ن) داگیربكەن، كوشتاریەكی بێ ئەندازەیان ئەنجام دا، لەداگیركردن بەردەوام بوون تاوەكو لە جـەنگی یەك لاكەرەوەی عین جالوت لەفەلەستین توشی شكسـتی گـەورە بـوون بەرامبـەر بەمەمالیكـەكان. ابوشـامة، الـذيل علـى الروضـتين، ص ص١٩٨، ٢٠٧_٢٠٩؛الـدواداري، كنـز الـدرر،ج٨، ص ص٣٤_٦٠؛ابو الحسن الندوي، غارة التتار على العالم الاسلامي وظهور معجزة الاسلام، ط٢، المختـار الاسلامي، (القاهرة: ١٩٧٣)،ص ص١٨_٢٧؛شيرين بياني، دين ودولت در ايـران عهـد مغـول، مركـز

(٦٣٤ك/١٢٣٧ن) بە هۆی ئەم ڕوداوەوە هەولێر وێرانکراو پیاوە مەزنەکانی تێدا نەما، وەکو (ابن المستوفی) کە لەو ساڵەدا لە هەولێر باریکرد و تامردن لە ساڵی (٦٣٧ك/١٢٤٠ن)دا لە موسل مایەوە. هەروەها بەر لەوەش مردنی (مظفر الدین کوکبری) لە ساڵی(٦٣٠ك/١٢٣٢ن) هۆکارێکی تری نەگەڕانەوەی بوو، بۆ شارەکەی خۆی[1]. لەهەمان کاتیشدا بارودۆخی سیاسی شام لە ژێر هەڕەشەی مەغۆل دا بوو.(ابن خلكان) میسری هەلبژارد، چونکە مەیدانێکی تازە بوو، بۆ پەرەپێدانی زانیاری وسوود وەرگرتن لە پیاوان و دەزگا زانستیەکانی[2] .

لێرەدا زانیاری جیاواز هەیە، لەسەر کاتی ڕۆیشتنی بۆ میسر، لە سەر گوزشتەی (ابن شداد)دا دەڵێت: لە ڕێکەوتی ٢٣ مانگی جمادی ئاخیری ساڵی (٦٣٥ك/١٢٣٨ن)، حەلەبم بەجێهێشت بەرە و ولاتی میسر بەرێکەوتم[3]، بەلاَم لە سەرگوزشتەی (کمال الدین ابن یونس) دەڵێت: لە ساڵی (٦٣٦ك/١٢٣٨ن) گەشتم کرد بۆ ولاتی میسر [4]، هەروەها لە سەرگوزشتەی (محمد بن یزید المبرد)دا، دەڵێت: لە چەند مانگێکی ساڵی (٦٣٦ك/١٢٣٨ن)، لە شاری ئەسکەندەرییە بووم، تیایدا پێنج مانگ مامەوە [5] .

نشر دانشطاهی، ض ٤، (تهران: ١٣٨٩) جلد١، ص ص٣٥٤، ٣٥٥؛ جرجي زيدان، تاريخ التمدن الاسلامي،علق عليه: حسين مؤنس ، دار هلال، ١٩٧٣، ج٤، ص ص٢٣٩_٢٤٤.

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص ص١٥١، ١٢٠؛زبير بلال، من مشاهير الكرد (المؤرخ ابن خلكان)،مجلة كاروان، ١٩٨٣، عدد: ٤، ص٩٧؛ محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٥.

(٢)محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٥؛زبير بلال، من مشاهير الكرد (المؤرخ ابن خلكان)،مجلة كاروان، عدد: ٤، ص٩٧.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٠٠؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٧؛صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص١٢٦.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣١٧.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٣١٨.

لەوانەیـە ماوەیـەكی كـەم لـە ڕۆژهـەلاتی شـام گـەرابێت و [١]، لەسـەرەتای سـاڵی (٦٣٦ك/١٢٣٨ز) گەیشتبێتە قاهیرە، دوای چەند مانگێكی كەم لە مانەوەی لـە قـاهیرە، گەشتی بۆ ئەسكەندەرییە كردووە و پێـنج مـانگ لـەوێ بـووە، پاشـان گەراوەتـەوە بـۆ قاهیرە[٢].

كەواتـە دەكـرێ بلـێین لـە كۆتـای سـاڵی(٦٣٥ك/١٢٣٧ز) گەشـتی بـەرە و میسـر كردووە، بەڵام لە ساڵی (٦٣٦ك/١٢٣٨ز) گەیشتۆتە ئەوێ و لە شارەكانی ئەسكەندەریە و قاهیرە ماوەتەوە. لە قاهیرە هەوڵی داوە بە خزمەت زاناو ڕۆشـنبیرییەكان بگـات، لـە گشـت بوارەكانـدا، وەك قوتـابی سـەیری خـۆی دەكـرد، دیـدەنی شـێخ (عبـد العظـيم المنذري)(م:٦٥٦ك/١٢٥٨ز)كرد، كە نووسەری كتێبی(التكملة لوفيـات النقلـة)یـە، بۆتـە قوتـابی لای ئـەو[٣]، هـەروەها لـە میسـر (ابـن خلكـان) شەرعناسـی مـالكی (ابـن الحاجب)(م:٦٤٦ك/ ١٢٤٨ز)ناسیوە، كـە زانایـەكی كـورد بـووە، لـە بـواری زمانەوانیـدا سودی لێبینیوە[٤].

([١]) زبير بلال حياة ابن خلكان، ص٥٥.

([٢])خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٧؛كارل بروكلمان، مـادة: خلكـان، دائرة المعارف الاسلامية، ص٢٧٥.

([٣]) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص٨٣؛زبـير بـلال، مـن مشـاهير الكـرد (المـؤرخ ابـن خلكـان)،ص٩٧.هـەروەها (ابـن خلكـان) لەگـەل قوتابیـەكانی((ابـن فـيرة الشـاطي)،(م: ٥٩٠ك/١١٩٣ز) كۆبۆوە، كە سەرچاوەی زانیاری گرنگ بوولەسەر شێخەكەیان بۆی، جگە لەوەی زۆر لە هاوڕێیەكانی (عبدالله ابـن بـري) (م: ٥٨٢ك/١١٨٦ز)،بینیـوە، كـە ئیمـامێكی بـەناوبانگ بـووە لەنـەحوو زمانـەوانی وریوایـەت، ریوایـەت وئیجـازەی لـەوانیش وەرگـرت هـەروەها بـە هاوڕێیەكانی (ابي طاهر الخشوعي) (م: ٥٩٨ك/١٢٠١ز) گەیشتوە ئیجازەیان پێداوە جگە لەوەی ئیجازەی لەلای كورەكەی (الخشوعي) وەرگرتتووە.ابن خلكان، وفيات الاعيـان،،ج١، ٣، ٤، ص ص٧٢، ١٩٠، ٢٧٠؛ فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٦.

([٤]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٠؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٥٧.

بە هۆی ئەو هاوڕێیەتی و پەیوەندیانەوە، کە (ابن خلکان) لەگەڵ کۆمەڵێك لە ئەدیبەکانی میسر هەیبوو، کاریگەری بە هێزی هەبوو، لەسەر پێگەیشتنی لە بواری ئەدەبیدا.هەر لەساڵی(٦٣٧ك/١٢٣٩ن) چاوی کەوت بە (بهاء الدين زهير)(م:٦٥٦ك/١٢٥٨ن) شاعیری گەورەی میسری و کاربەدەستیش بووە لەلای (الملك الصالح ابی الفتح ايوب)، زۆر کاریگەر بووە، بە شیعرەکانی، ئەویش ئیجازەی ڕیوایەتی دیوانەکەی پێدا [1] هەروەها پەیوەندی هاوڕییەتی بەست لەگەڵ (ابن مطروح)ی شاعیر، (م:٦٤٩ك/١٢٥١ن) یەکێك بووە، لەو کاربەدەستانەی لە خزمەتی هەردوو مەلیك (الكامل) و مەلیك (الصالح) کاری کردووە، لە داهاتوودا سوودی لەم پەیوەندییە سیاسیانە بینیوە [2].

ئەو هەموو پەیوەندیانە هەلێکی باش بوو، بۆ ناساندنی (ابن خلکان) لە نێو دەستەبژێرو چینی ڕۆشنبیرانی میسر، جگە لەوەش ئەو هەموو زانیاری و زانستەی کە پێشتر بەدەستی هێنابوو، بووە هۆی بەدەرکەوتنی لە کۆمەڵگەی ئەوکاتی میسر و دواتر وەرگرتنی چەند پۆستێکی گرنگی ئیداری..

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص ص٣٢٢، ٣٣٨؛ فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٦؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٥.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٥٨، ٢٦٠؛خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٢٩.هەروەها (ابن خلكان) بەردەوام بوو لەسەر پەیوەندییە ئەدەبیەکانی لەگەل (ابن اليخيمي) (م: ٦٨٥ك/١٢٨٦ن) و(وابا الحسين الجزار) (م: ٦٧٩ك/١٢٨٠ن).ابن خلكان، وفيات الاعيان،، ج١، ص١٩٨، ٣٠٩. فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث، ص١٦.

تەوەرەی سێیەم: پۆستە کارگێری و زانستیەکان:

چەند هۆکارو فاکتەرێکی گرنگ هەبوو، بۆ وەرگرتنی پۆستی ئیداری لە میسر لەلایەن (ابن خلكان)ەوە، ئەمەش بە هۆی لێهاتویی زانست و کە سایەتی و زیرەکی خۆی، جگە لەو پەیوەندیە هاوڕێیەتییەی لەگەڵ دوو لە کاربەدەستانی دەولەت، هەیبووە، کە پێشتر ئاماژەمان پێکردووە، ئەوانیش (البهاء زهیر:٦٥٦ك/١٢٥٨ز) و(ابن مطروح:٦٤٩ك/١٢٥١ز) بوون[١]، هەروەها ڕەچەڵەکی (زەرزاری) هۆکارێکی ترە بووە، بۆ دروست بوونی پەیوەندی و دانیشتن لەگەڵ (قازی قوزاتی) میسر (بدر الدين سنجار)ی کە هاوهۆزی کۆی دەکردنەوە و هەردووکیان لە هۆزی(زەر زاری) بوون، هەموو ئەمانە بونە هۆی ئەوەی (بدرالدين سنجار)ی پۆستی جێگری(قازی قوزات) بەو بسپێردرێت[٢].

بەم جۆرە (ابن خلكان) بەردەوام بوو، وەك نوێنەرێ قازی (بدرالدين سنجار)ی، بەسەر شاری قاهیرە و هەرچەندە سەرچاوەکان، مێژووەکەیان دیاری نەکردووە[٣]، بەڵام خودی (ابن خلكان) لە ساڵی (٦٤٥ك/١٢٤٧ز) ئاماژەی بەوە کردوە، کە لە (مجلس

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ٦، ص ص٣٣٢، ٢٦٠؛ بەهارعباس جبرائيل، کوردە زرزارییەکان، ل٩٢؛فخرالدين محمد يوسف، منهج البحث ، ص١٧؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٦٢؛ عبدالسلام محمد هارون، معجم مقيدات ابن خلكان، ص٩.

(٢) ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، (القاهرة: ١٩٩٨م)،ص ص٢١٠، ٤٧٥ ؛ بەهارعباس جبرائيل، کوردە زرزارییەکان، ل٩٢؛ احمد الخليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٨؛ زبير بلال، من مشاهير الكرد (المؤرخ ابن خلكان)،ص٩٧.

(٣) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص١٢٤؛ الاسنوي، طبقات الشافعية، ج١، ص٢٣٩؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٨٩٩؛ المقريزي، المقفى الكبير، ج١، ص٦١٦؛ كارل بركلمان، مادة خلكان، دائرة المعارف الاسلامية، ص٢٧٥؛ عبدالسلام السيد، موسوعة علماء العرب، ص١٦٩.

الحكم) لە قاهیرە خەریكی بەڕێوەبردنی كاری خەلك بووە[١]. دوای شارەزاییەكی باش لە بارەی دادوەری، كرا بە قازی(المحلة)[٢]، لەم پۆستە مایەوە تا سالّی(٦٥٩ك/١٢٦٠ن)[٣]، پاش ئەوەی مەمالیكەكان لە شەری (عین جالوت) دا لە فەلەستین لە سالّی (٦٥٨ك/١٢٦٠ن) بەسەر (مەغۆلەكان)دا، زالّ بوون، پاشان (ملك مظفر قطز)كە قارەمانی ئەم شەڕە بوو، كوژرا، ئینجا مەلیك(الظاهر بیبرس) بۆ فەرمانرەوای میسر و شام جێگەی گرتەوە، هەر كە(بیبرس)جلّەوی كاروباری گرتە دەست[٤]،

بەم شێوەیە (ابن خلكان) پێی نایە قۆناغێكی تازە، ئەوە بوو (بیبرس) ئەوی هەلّبژارد بۆ پایەی قازی قوزات (قاضي القضاة) لە ولاتی شام [٥]، ئەوكات قازی شام (نجم الدین ابن السنی)بوو، خەلك باسی بەد كرداری وخراپی ئەویان دەكرد، بۆیە لەلایەن (بیبرس) لە كارخرا، پاشان پرس و ڕاوێژی بە میر(جمال الدین أیدغدي العزیزي)ی كرد، كەكێ لە شوێنی ئەو دانێت، ئەویش ئاماژەی بۆ (ابن خلكان)كرد، بۆ

---

(١) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٩٩؛هەروەها لەسەرگوزشتەی (ابن الحاجب الكردی)،لەبارەی ئەو دەلێت: ((وجاءني مراراً بسبب أداء شهادات))،ئەمەش بەلگەیە كەوا (ابن الحاجب) ئەدای شەهاداتی لەبەرامبەری كردووەكەئەو جێگری قازی بووە، كەواتە پێش سالی(٦٤٦ك /١٢٤٨ن) ئەم پۆستەی پێدراوە، جونكە لەم سالەدا ابن الحاجبدەمرێت.وفیات الاعیان، ج٣، ص٢٥٠؛ عبدالسلام السید، موسوعة علماء العرب، ص١٦٩.

(٢) المحلة: شارێكە لە ولاتی میسر، پێ دەوترێت(محلە دقلا) دەكەوێتە نێوان هەردوو شاری قاهیرەو دمیات، چەند شوێنێكی تریش هەیە لەولاتی میسر بەم ناوە، یاقوت الحموي، معجم البلدان، ج٥، ص٦٣.

(٣) الاسنوی، طبقات الشافعیة، ج١، ص٢٣٩؛المقریزی، المقفی الكبیر، ج١، ص٦١٦؛زبیر بلال، من مشاهیر الكرد(المؤرخ ابن خلكان)،ص٩٧.

(٤) ابو شامة، الذیل علی الروضتین، ص ص٢٠٧، ٢٠٩، ٢١١؛الكتبي،فوات الوفیات،، ج١، ص٢٣٥؛خیر الدین الزركلي، الاعلام، ج٢، ص٧٩.

(٥)ابو شامة، الذیل علی الروضتین،ص ٢١٤؛أبو الفداء،المختصر في أخبار البشر، ج٣،ص٢١٣.

شوێن گرەوەی ئەو[1]. فەرماندرا(ابن خلكان) لەگەڵ كاروانی (ملك بيبرس) بۆ شام بەرێ بكەوێ [2]، ئەويش كاغەز و گەلآلەی كتێبەكەی، كە لە ميسرەوە دەستی بە كۆكردنەوەی زانيارييەكانی كردبوو، پێچايەوە و لەگەڵ كاروانی شاهانە كەوتە ڕێ، بەم جۆر وەسفی دەكا:((الركاب العالي المولوي السلطاني المجاهدي)) لە شەوالی (٦٥٩ك/١٢٦١ز)لە قاهيرە دەرچوون و پاش مانگێك گەيشتنە ديمەشق [3]، پاش ئەوەی لە ڕۆژی پێنج شەمەی هەشتی مانگی (ذي الحجة)ی هەمان ساڵ، دامەزرا و كاروباری گرتە دەست[4].

بوو بە حوكمڕان و لێپرسراوی هەموو ولآتی شام لە (عەريش)ەوە هەتا (سلمييە)ی پێسپێردرا، لەگەڵ سەيركردنی كاروباری ئەوقافی مزگەوت و بيمارستان و قوتابخانەكان و ئەو دەزگايانەی كە لەلايەن قازی پێشووەوە بەڕێوەدەبردران، هەروەها وانەووتنەوەی حەوت قوتابخانەشی خرايە سەرشان.(ابوشامة)ی مێژوو نووس يەكێك بو، لەوانەی لە ئامەنگی سپاردنی ئەم ئەركانە بە (ابن خلكان) ئامادە بوو[5]،

---

(1) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص١٢٤؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٦٧.

(2) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص١٢٤؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٢١٣.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٥٨.

(4) ابو شامة، الذيل على الروضتين، ص ص٢١٤_٢١٥؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٥٨.

(5) ابو شامة، الذيل على الروضتين، ص ص٢١٤_٢١٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩١.سەبارەت بەو قوتابخانانە ی كە ئەركی سەرپەرشتی كردنيان خرابووە ئەستۆی (ابن خلكان) ی ئەمانە بوون(العذراوية)،(العادلية)،(الناصرية)،(الفلكية) (الركنية)،(الاقبالية)،(البهنسية).ابو شامة، الذيل على الروضتين، ص٢١٥.بۆ زانياری لەسەر ئەم قوتابخانانە بڕوانە (النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١ص ص ٢٠٩، ٢٧١، ٣٢٧، ١٤٨، ١١٨، ١٦٢.

بەم شێوەیە دەستی بە ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی کرد، هات چەند جێگرێکی خۆی لەولآت دانا، لەوانە (علی بن محمود الشهرزوری)(م:٦٧٥ك/١٢٧٦ن) بوو[١]، هەروەها دوو دەرس وێژ(معید)ی لە قوتابخانەکان داناو خۆی بە حوکمەکان دەچووە و دادوەری لە مەسەلە دادوەرییەکان دەکرد[٢].بەهۆی ئەم پۆستە تازەیەوە، هەڵی باشی بۆ ڕەخسا، چاوی بە زاناو گەورە پیاوان بکەوێ، کە بۆ ئاشنایەتی و دۆستایەتی ناوە ناوە سەردانی دەکردن (العز الاربلی)[٣] یەکێك لەوانە بوو، چووە سەردانیان[٤]

دیارە زەحمەت بوو (ابن خلکان) بتوانێ لەو هەموو قوتابخانانە دەرس بلێتەوە، بۆیە چەند کەسێکی زانای باوەڕ پێکراوی هێناو ئەم ئەرکەی پێسپاردن، یەکێك لەوان (ابو شامة)ی مێژوو نووس بوو، کە هاوڕێتییەکی پتەوی لەگەڵی هەبوو، تەنانەت (ابن خلکان) ئامادەی یەکەم وانەی (ابو شامة) بووە[٥](ابن خلکان) بەتەنیا کارەکانی خۆی

---

(١) النعیمي، الدارس في تاریخ المدارس، ج١، ص٣٣٦؛زبیر بلال، حیاة ابن خلکان، ص٦٨.

(٢) زبیر بلال، حیاة ابن خلکان، ص٦٩.

(٣) العز الاربلي: ناوی(حسن بن محمد بن أحمد بن نجا الإربلي) نازناوی(عزالدین الضریر) بوولەسالی (٥٨٦ك/١١٩٥ن) لە نصیبین لەدایك بووە، شاعیروفەیلەسوف بووە، کاتێك ابن خلکان چۆتە لای، خۆشحال نەبووە پشت گوێ خستووە، لەسالی (٦٦٠ك/١٢٦٢) لەدیمەشق مردووە. الصفدي، نکث الهمیان في نکت العمیان، علق علیه ووضع حواشیه: مصطفی عبد القادر عطا، دار الکتب العلمیة، (بیروت:٢٠٠٧) ص ص١١٨_١١٩.

(٤) الصفدي، نکث الهمیان في نکت العمیان، ص١١٩.

(٥) ابو شامة، الذیل علی الروضتین، ص٢١٦.الصفدي، الوافي بالوفیات، ج١٨، ص٦٩؛محسن محمد حسین، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٨.تەنانەت هەندی سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کەوا (ابو شامة) و(بدرالدین المراغي) کەبە(الطویل) ناسراوە، ئەم دووانە وەکومعید لای دەست بەکاربوونە،، هەردووکیان بەقوتابی (ابن خلکان) یان داناوە.عبدالسلام محمد، معجم مقیدات ابن خلکان، ص١٠؛ زبیر بلال، من مشاهیر الکرد(المؤرخ ابن خلکان)،ص٩٧.

ڕادەپەراند، تا ساڵی(٦٦٤ك/١٢٦٥ن)، هەر وەکو(ابن کثیر)ی مێـژوو نـووس لـە بـارەی ئەو دەڵێت:((ئەو یەکەم کەسێك بوو لەسەردەمی خۆی دا، کـە قـازیقوزاتی لـە هـەموو ڕێڕەوەکانـدا نـوێکردەوە، بۆیـە سـەر قـاڵی حوکمدارێشـتن بـوون لـە دوای ئـەوەی کـە جێگرییان بۆ ئەو دەکرد))[1]. پاشان بە فەرمانی سـوڵتانی مـەملوکی لـەو سـاڵەدا سـێ کەسی تر خرایە پاڵ وەك (قاضی القضاة)بۆ هەرسێ ئاینزاکەی تری (حەنەفی و مالکی وحەنبەلی) بەم جۆرە (ابن خلکان) وەك قازی قازییانی(شافعی) مایەوە و سێ کەسەکەی تریش سەربەست بوون، لە دانانی نوێنەرەکانیان، کە پێشتر نوێنەری ناوبراو بوون[2].

لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە (ابن خلکان) هەر لە سـاڵی (٦٥٩ك/١٢٦٠ن)وە تـا ساڵی (٦٦٤ك/١٢٦٥ن) بە تەنها کارەکانی(قاضی القضاة)ی بەڕێوەدەبرد، لەسـەردەمی ئەوداو بۆ یەکەم جارو لە هەمان ساڵدا (قاضـی القضـاة) لـە ئاینزاکـانی تـر، دانـرا، لـە ولاتی شام، ساڵی پێشتریش لە میسردا دانرابوو. بەم جۆرە (ابن خلکان)بەردەوام بـوو، لە کارەکەی بۆ ماوەی دەساڵ، تا ساڵی(٦٦٩ك/١٢٧٠ن) لەم پۆستە لابرا[3].

لەو ساڵەدا گەڕایەوە بۆ قاهیرە و لەوێ بـەدوای بـژێوی دەگـەڕا، لـەو ماوەیـەدا لـە گوزەراندن تووشی دەست کورتی بوو، هەر چەندە (الامیر بدرالدین الخازندار) پارەیەکی زۆرو بڕێك گەنمی پێبەخشیوە، بەلام ئەو ڕەتی کردۆتەوە، لەگەڵ ئەوەش هـەر لەسـەر

---

(1) البدایة والنهایة، ج١٣، ص٣٥٢.

(2) الكتبي،فوات الوفيات، ج١، ص١١٠؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٢٨٦؛زبير بـلال، حيـاة ابن خلكان، ص٧٣.

(3) ابن شداد، تاريخ الملك الظاهر،ص ٢٣٦؛الكتبي،فوات الوفيـات، ج١، ص١١٠؛ابـن كـثير، البدايـة والنهاية، ج١٣، ص٢٨٦؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، تحقيق: الحـافظ عبـد العلـيم خـان، عالم الكتب(بيروت:١٤٠٧هـ) ج٢، ص١٦٧؛بەهارعباس جبرائيل، كوردە زرزارييەكان، ل٩٢.

تەواو کردنی کتێبەکەی خۆی وخوێندنەوەی کتێبی تازەو وەرگرتنی زانیاری بە سوود بەردەوام بوو[١].

حەوت ساڵی لەوێدا بە سەربرد، پاشان لە ساڵی (٦٧٧ك/١٢٧٨ز) بە فەرمانی سوڵتانی مەملوکی دووبارە گەڕایەوە، بۆ پۆستی پێشوو وەك(قاضي القضاة)ی شافیعی ولاتی شام[٢].

لەکاتی گەڕانەوەشی زۆر بە گەرمی پێشوازی لێ کرا، لەلایەن گەورە میران وسەرجەمی خەلك[٣]. شاعیرەکانیش چەندین هۆنراوەیان هۆنیەوە لە خۆشی گەڕانەوەی، لەوانە (سعدالدين بن مروان الفارقي)(م:٦٩١ك/١٢٩٢ز)دەڵێت:

أَذَقْتَ الشَّامَ سَبْعَ سِنِينَ جَدْبًاغَدَاةَ هَجَرْتَهُ هَجْرًا جَمِيلًا

فَلَمَّا زُرْتَهُ مِنْ أَرْضِ مِصْرَمَدَدْتَ عَلَيْهِ مِنْ كَفَّيْكَ نِيلًا[٤].

(حەوت ساڵە قاتیت بە شام چێشت

دوای کۆچە جوانەکەت لەوێ

وەختێك لەسەر زەمینی میسرەوە سەردانیت کرد

بەدەستەکانت کۆمەکی نیلت بۆ هێنا)

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٦٠٥؛ابن تغرى بردي، المنهل الصافي، ج٢، ص٩٣؛زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٧٧؛محسن محمد حسين، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٨٩.

(٢) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٢٣٣؛ابن طولون، قضاة دمشق، تحقيق: صلاح الدين المنجد، (دمشق: ١٩٥٦)،ص٧٦؛بەهارعباس جبرائيل، کوردە زرزارییەکان رۆڵی رامیاری وشارستانییان، ل٩٢.

(٣) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٢٠٨.

(٤) الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠٢؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٢٧؛الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١١.

هەروەها (الشيخ رشيد الدين الفارق)(٦٨٩ك/١٢٩٠ن) وتوویەتی:

أنْت فِي الشَّام مثل يُوسُف فِي مصر وَعِنْدِي أن الْكِرَام جناس

وَلكُل سبعٌ شدادٌ وَبعد السَّبع عامٌ يغاث فِيهِ النَّاس[1].

(تۆ لە شام وەك يوسف وايت كە لە ميسر بوو..وە لەلای من پیاوباشان لەیەك نەژاد و ڕەگەزن

وە بۆ گەلی هەر دوولا (شام و میصری كۆن) حەوت ساڵ نارەحەتی هەیە

وە دوای ئەوحەوت ساڵە ساڵێك دێت خەڵكی هەردوولا فریاد یان بۆدێت)

لە كۆتایی ساڵی (٦٧٨ك/١٢٧٩ن) میر (سنقر الاشقر) [2]دەستی گرت، بەسەر شاری دیمەشق و لە سوڵتان (المنصور قلاون) (٦٧٨_٦٨٩ك/ ١٢٧٩_١٢٩٠ن) هەڵگەرایەوە، كە لەدوای مردنی سوڵتان(ظاهر بیبرس)(م: ٦٧٦ك/١٢٧٧ن)ی باوكی هاتبووە سەر دەسەلات، تەنانەت ئەوسوڵتانە بۆ جاری دووەم (ابن خلكان)ی گەڕاندەوە بۆ پۆستەكەی خۆی. بەم جۆرە (الاشقر) خۆی بە سوڵتان ڕاگەیاندوو، نازناوی (الملك الكامل)ی لەخۆ نا[3]، بۆ جێگیركردنی دەسەلاتی و بە دەستهێنانی شەرعیەت هەولیدا، پشتگیری فەقیهەكان و قازی و كاربەدەست و كە سایەتیە دیارەكانی دەستەبەر بكا، بۆ

([1]) الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠٢.

([2])سنقر الاشقر:(الملكالكامل شمس الدين الصالحي)، یەكێك بوو لەگەورە میرانی میسروشام لەسەردەمی سولتان(الظاهر بیبرس)وسەردەمی كورەكەی(المنصور قلاون)، چەند پۆستێمی وەرگرتووە دواجار دەبێتە جێگری سولتان، لەسالی(٦٩١ك/١٢٩١ن))لەلایەن مەلیك (الاشرف صلاح الدين) دەخنكێنرێت. اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص٧؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٥، ص٢٩٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٧٢٨.

([3]) أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٤، ص ص١٠_١٣؛ابن كثير ، طبقات الشافعيين، ص٩١٩.

ئەم مەبەستەش بانگهێشتی کردن، لەوانەش (قازی قازییان (ابن خلکان) پشتگیری لێ کردو فتوای بۆدا[١]، ئەویش سەرەڕای شاری دیمەشق، کاروبارە دادوەرییەکانی شاری(حلب)ی خستە ژێر سەرپەرشتی (ابن خلکان)[٢].

بەڵام دەسەلاتی (الاشقر) زۆری نەخایاندو هەر لە هەمان ساڵدا(المنصور قلاون) سوپایەکی نارده سەر دیمەشق و توانی سوپاکەی (الاشقر) بشکێنێ و دەستی بەسەر شارەکە دابگرێت[٣]، دوای ئەوە (ابن خلکان) لابراو لە بەندیخانە زیندانی کرا [٤]. تەنانەت ئاماژە بەوە دەکرێ سەرەتا سوڵتان ویستوویەتی (ابن خلکان) لە سێدارە بدات، چونکە فتوای حەلاڵ کردنی خوێنی سوڵتان وسوپای میسری لای (الاشقر)ی دابوو[٥] . هەر لەو ساڵە دا، سوڵتانی مەملوکی لێبوردنێکی گشتی دەرکرد و فەرمانیدا هەموو ئەو کەسانە بگەڕێنەوە سەرکارەکانیان، لەوانەش (ابن خلکان) ئازاد کراو جارێکی تر پۆستەکەی وەرگرتەوە[٦]. (ابن خلکان) هەر لەسەردەمی ئەیوبیەوە لە بواری دادوەری کاری کردووە، شایانی باسە وەك دڵنەوایی و ڕێزلێنانێك دیاری

---

(١)ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٩١٩؛المقريزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج٢، ص١٣٢.

(٢) العينى، عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان، ج٢، ص٢٤١.

(٣) اليونينى، ذيل مرآة الزمان، ج٣، ص٢٣٥؛الذهبي، العبر، ج٣، ص٣٤٠.

(٤) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٢١٣؛ابن كثير، البدايةوالنهاية، ج١٣، ص٣٤٠؛العينى، عقد الجمان، ج٢، ص ص٢٤٤_٢٤٥.

(٥) النويري، نهاية الأرب في فنون الأدب، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٤ م) ج٣١، ص٤٤٣؛المقريزي، السلوك، ج٢، ص١٣٢؛ المقفى الكبير، ج١، ص٦١٦.

(٦) الذهبى، تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٢١٣؛ابن كثير، البدايةوالنهاية، ج١٣، ص٣٤٠؛ المقريزي، السلوك، ج٢، ص١٣٢.

ڕێزلێنـانی لـه سـوڵتانەوه پێگەیشت، کـه بریتـی بـوو لـه پۆشـاکێك، ئینجـا کەوتـەوه کارکردن[1] .

وادیاره ئـەم پەیوەندییـه توندوتۆڵـەی لـه نێـوان (ابـن خلکـان) و(سـنقر الاشـقر)دا هەبووه، وای له دەسەلاتدارانی مەملوکی کردووه، که ئەم هەڵوێسـته وەرگـرن وبەنـدی بکەن، بەلاّم دووباره گێرانەوەی بۆ پۆستەکەی ئەوەمان نیشـاندەدات، کـه ئـەم قازییـه پایه و جێگایەکی بەرزی هەبووه لای سەردارانی ئەم دەولەته[2]، بەلاّم ئەم جارەیان زۆر لـه پۆسـتەکەی نـەماوه بـەردەوام بـوو لـه کـارکردن، تـا کۆتـایی مـانگی موحـەرەمی ساڵی(٦٨٠ك/١٢٨١ن) بۆ جاری سێیەم، له پۆستەکەی دوور خرایەوه[3]،

هــەر چــەنده (ابــن حجرالعســقلاني)(م:٨٥٢/١٤٤٨ن) پێــی وایــه هۆکــاری دوورخستنەوەی بەهۆی (کمال الدین)ی کوڕی بوو، هەر وەکو لـه بـارەی ئـەم کەسـەوه دەلێت:((أنه كان السبب في عزل أبيه لسوء سيرته)).بەلاّم ئەمه ناکرێ تەنها هۆکار بێ، بۆ لابردنی، بەڵکوخودی سوڵتان (منصور قلاون) متمانەی نـەما بـوو، بـه (ابـن خلکـان) بۆیه دەکرێ ئەمەی کردبێته پاساوێك بۆ دوور خستنەوەی له پۆستەکەی[4].

---

(1) العینی، عقد الجمان، ج٢، ص٢٤٥؛بەهارعباس جبرائیل، کورده زرزارییەکان، ل٩٦.

(2) قادرمحمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، دار سبيريز، (دهوك: ٢٠٠٨م)،ص١٥٠.

(3) الصفدي،الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠٣؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١١؛ اليافعي، مرآة الجنان، ج٤، ص١٤٧؛ابن كثير، البدايةوالنهاية، ج١٣، ص٣٤٣؛ بدر الدين العيني، عقد الجمان، ج٢، ص٢٦٦.

(4) الـدرر الكامنــة، ج٦، ص١٣٧.هــەروەها بڕوانــه: ابــن تغــري بــردي، النجــوم الزاهــرة، ج٨، ص٢١٣؛خليل ابراهيم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان.ص٣٤.

ئەویش لەسەر دەرسدان بەردەوام بوو، دیدەنی زاناو نوسەرانی دەکرد، وتوێژی لەگەل دەکردن، دوو قوتابخانەی لە ژێردەستدا مایەوە و بەڕێوەی دەبرد[1]. بێجگە لە شارەزایی لە زانست و ئەدەبیاتدا بۆ خۆشی شاعیرێکی بەتوانابووە وشیعرەکانی باش و پاراون، بۆ نموونە:

یا ربّ إن العبد یخفي عیبه ... فاستر بحلمك ما بدا من عیبه

ولقد أتاك وما له من شافعٍ ... لذنوبه فاقبل شفاعة شیبه.[2]

(پەروەردگار بەڕاستی بەندەکەت کە موکوڕی خۆی، دا ئەپۆشێ ...دە تۆش بەحەلیمی خۆت هەرچی کە موکوڕیەکی دەرکەوت داپۆشە

وە ئەوهاتۆتە لات لە حالێکدا هیچ تکاکارێکی نیە...... بۆ تاوانەکانی، دەسا تۆش پیرییەکەی بۆ بکە بەتکاکار و تکای وەربگرە)

(1) الصفدي،الوافي بالوفیات، ج٧، ص٢٠٣؛ الكتبي، فوات الوفیات، ج١، ص١١١؛ الیافعي، مرآة الجنان، ج٤، ص١٤٧؛ابن كثیر، طبقات الشافعیین، ص٩١٩؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب، ج١، ص٥٧

(2) الیونیني ذیل مرآة الزمانج٤، ص١٥٥؛الكتبي،فوات الوفیات، ج١، ص١١٧؛ ابن تغري بردي المنهل الصافي، ج٢، ص٩٤؛ ڕەحیم سورخی، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، کەسایەتیە ناودارەکان، گرین گالۆری، ((لوبنان: ٢٠٠٩) ص٤٢٦٩.بۆ زیاتر زانیاری لەسەر شیعرەکانی بروانە(الكتبی/فوات الوفیات، ج١، ص١١٤).

تەوەرەی چوارەم: بیروڕای مێژوونوسان لەبارەی(ابن خلكان):

لێرەدا بە گرنگ دەزانرێت بیروڕای مێژوونوسان لە بارەیەوە بخرێتە ڕوو، (ابن خلكان) یەكێكە لە كەسایەتییە دیار و ناسراوەكانی ئەوكات، سەرەڕای بایەخ دان و كاركردنی لە چەند بوارێكی ئایینی وەك دادوەری وچاودێری و وانەوتنەوە، شارەزای هەبووە دەربارەی مێژوو ژیننامەی زانایان وخوێنەرێكی باش بووە، شارەزایەكی باشی هەبووە لە شیعر، ئیتر هەموو ئەمانەش وای كردووە كە ببێتە جێگەی سەرنج و بایەخ دانی مێژوو نووسان و لە بارەیەوە بدوێن.

ئەوەتا هەندێك لە مێژوو نووسان زۆر ستایشیان كردووە و پێیاندا هەڵگوتووە، هەروەكو (اليونيني) ستایشێكی زۆری دەكات، بە پێشەوا و شانازی جیهانی داناوە و دەڵێت: ((هەموو سیفەتێكی چاكی تیابووە، هاوتای نەبووە، لە گشت بوارەكاندا، جێی متمانەبووە، بۆ هەر شتێك گەیاندبێتی. لە هەموو شتێكی كۆڵیوەتەوە كە یادی كردبێت، لە زانست و ئەدەب و مێژوودا تاك بووە، ورە بەرزی و پاكی دەرونی و ئەزمونی لە یاساكانی حوكم و ڕێزیەوە، لەو بوارانەدا هاوێنەی نەبووە، شاعیرانی سەردەمی خۆی شیعری بەرزیان بەسەردا هەڵداوە، ئەویش پاداشتی گرانبەهای داونەتی، كەمو كوڕی پۆشیوە بۆ دەورو بەری، لێبوردە بووە، شێخی پێشەوای حوكمرانی، شانازی جیهان و باشترینی زانایان و تاكی باشەكان و میراتگری پێغەمبەران و پاشماوەی پێشینان و فتوا بێژی هەموو تاقمەكان و خۆری شەریعەت و قازی قازیانی و سەروەری حوكمرانان و پوختەی پادشاهان و كاربەدەستان ئەمیری باوەڕداران)).[1] هەروەها (الذهبي) باسی هەندێك سیفەتی ئەو پیاوە بەرێزەی كردووە، دەڵێت: ((نان بدە و جوامێرو زیرەك و زانا بووە بە مێژووی خەڵكی))[2].

---

(1) ذيل مرآة الزمان، ج٤، ص ص٣٨، ١٥٠ _ ١٥١.

(2) العبر في خبر، ج٣، ص٣٤٧.

هەندێکی تر لە مێژوو نووسان پایەی زۆر بەرز دەکەنەوە، هەروەکو بەم شێوە وەسفی دەکەن و دەڵێن:((پێشەوایەکی بەرز و هونەر دۆستێکی بلیمەت و شارەزابووە لە رێرەودا، فەتوای جوانی هەبووە، شارەزابووە لە دەربرین، وردەکاربوو، لە زمانی عەرەبیدا مامۆستایەکی بلیمەت بوو، لە شیعر و ئەدەب و مێژوودا، خوێنەوەی زۆر و یادەوەری شرینی وشەرم وحەیای زۆر بووە، خاوەنی سەروەرییەکی گەورە بووە))[1] .

هەروەها وەکو (ابن کثیر)ستایشێکی زۆری دەکات لەو بارەیەوە دەڵێت: ((یەکێکە لە پێشەوا بەرێزەکان و گەورەی زانایان بووە، پێشەنگی سەرکردەکان بوو، هۆنراوەی جوان و ناسکی رێکخستووە، وتارەکانی لە لوتکەی جوانی دابوون))[2] . هەروەها (المقریزی) زۆر ستایشی کردووە، بەو شێوەیە باسی لێوە دەکات ((زاناو ئەدیب دۆست و مێژوو نووسێکی گشتگیر، شیعرێکی زۆر و پەخشانێکی بەرزی هەبووە، دۆستی ئەدەب و ئەدەبناسان بووە، دڵراگیربووە، حەزی لە نیانی و نەرمی بووە، باسی پاشەملەی نەبووە، هەڵی بۆکەس نەرەخساندووە بۆ باس کردنی پاشەملە، دەرونێکی لێبوردە و خو رەوشتێکی بەخشندەیی هەبووە))[3].

هەروەها (ابن تغری بردي) ستایشی کردووە و رۆڵی (ابن خلکان)ی لە نێوان ئەدەب و مێژوودا کۆکردۆتەوە:((پێشەواییەکی زاناو بلیمەت و چاپووك بووە، سیفەتی بەرزی زۆر بووە، ئەدەب دۆست وشاعیرو مێژوو نووس بووە)[4]، هەروەها مێژوو نووسێکی تر بە((مێژو نووسی متمانە دار و ئەدیبی شارەزا)) وەسفی دەکات[5].

---

(1) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٤٤٤؛الصفدي،الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠١؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص١٦٨؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب، ج١، ص٥٨.

(2) البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢؛

http: //www.ahlalhdeeth.com/vb/forum.P١.

(3) المقفى الكبير، ج١، ص٦١٧.

(4)المنهل الصافي، ج٢، ص٩٢.

(5)خير الدين الزركلي، الأعلام، ج١، ص٢٢٠.

تەوەرەی پێنجەم: لێکۆلینەوە لەسەر کتێبی (الوفیات الاعیان):

یەکەم: ناوی کتێبەکە:

(ابن خلكان) خاوەنی چەندین کتێبی مێژووی و زانستی یە، زۆر شتی نووسیوە، بە تایبەتی لە بواری شیعر و پەخشان، هەروەکو (الکتبی والصفدی) دەڵێن: ((کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی هەبووە))[1]، هەروەها دەگوترێت خاوەنی کتێبی(تراجم الشعراء العرب القدامي)یشە[2]، لە لایەکی تریش (ابن خلكان) ژیاننامەی (الملك الظاهر بیبرس)ی لە پەرتوکێکدا نوسیوەتەوە، کە نەژادی بردۆتەوە سەر جەنگیزخانی مەغۆل (م:٦٢٤ك/١٢٢٧ن) کاتێك (الملك الظاهر)پەرتوکەکەی بینیوە، زۆر دڵی خۆش بووە و وتویەتی ئەمە واتا (ابن خلكان) دەست دەدات بکرێت بە وەزیر[3].

بەلام تاکە بەرهەم کە بەناوی (ابن خلكان) ماوەتەوە و هەر بەویش ناسراوە، کە گرنگترین شاکارە مێژوویی یە نەمرەکەیەتی، ئەویش بریتییە لە کتێبی (وفيات الأعيان)

---

(1) فوات الوفيات، ج١، ص١١٠؛الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠٧؛عباس العزاوی، التعريف بالمؤرخين، شركة التجارة في الطباعة المحدودة، (بغداد: ١٩٥٧ن) ص٩٦؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٩٩؛ كاوە فەرەج سەعدون، رۆلی پرشنگداری زانا موسولمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، کۆمپانیای چاپ وپەخشی نووسەر، ٢٠٠٧ز، ل٢٠٨.

(2) كارل بروكلمان، تاريخ الأدب العربي، ت: عبدالحليم النجار، ط٥، دار المعارف، قاهرة، ج٦، ص٥٠.

(3) الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١٢؛بەهارعباس جبرائیل، کوردە زرزارییەکان، ل١٣٤.تەنانەت ئاماژە بەوە دەکرێ (الملك الظاهر) وتویەتی داوای بکەن بۆ ئەوەی بیکاتە وەزیر، داوایان کرد، ئەم هەواڵە گەیشتە (بهاء الدين ابن حنا) و هەولیدا لەو مەسەلەیە، تاداواکەی پوچەل کردەوەو لەبیر سولتانی بردەوە، بۆ زانیاری زیاتر بروانە(الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١٢).

کە کتێبێکی مێژوویی هەمەلایەنە[1]، بەسەرهاتی کەسێکی نەنووسیووە ئەگەر مێژووی مردنی نەزانرابێت و ئەم پلانەشی لە زۆر شوێنی کتێبەکەیدا دووپات کردۆتەوە، هەربۆیەش ناوی ناوە (وفيات الاعيان _ مردنی گەورە پیاوان)[2].

دووەم: پاڵنەری نووسینی کتێبەکە:

پاڵنەری خۆیەتی و کۆمەڵایەتی، هۆکاری دیاری نووسینی ئەم کتێبە بوون. (ابن خلكان) پاڵنەری خۆیەتی دیاریکردووە و حەزی ئەو لەوە بووە، کە زانیاری لەسەر پیاو چاکەکانی پێشوو کۆبکاتەوە، هەروەکو دەڵێت:((دعاني إلى جمعه أني كنت مولعاً بالاطلاع على أخبار المتقدمين من أولي النباهة))[3]، بەڵام لە لایەنی کۆمەڵایەتیەوە هەوڵی داوە پێدا ویستەکانی کۆمەڵگا دابین بکات، لە بارەی ژیاننامەی ئەو کە سانەی کە پرسیاریان لە بارەی دەکرێ، کاتێك پرسیاری دەربارەی حەوت شەرعناسی شاری مەدینەی لێکرا، پاڵی پێوە نا بۆ نووسینەوەی ژیاننامەیان، بۆیە دەستی کرد بە نووسینەوەی کتێبێك لە بواری ژیننامەکاندا، هەروەکو خۆی ئاماژەی بە هۆکاری

---

(1) عباس العزاوي، التعريف بالمؤرخين، ص٩٦؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٩٠؛ احمد خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٩؛موحسين محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل ٢٩١؛ کاوە فەرەج سەعدون، رۆلی پرشنگداری زانا موسولمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، ل٢٠٨.

(2) الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٢؛ كارل بروكلمان، تاريخ الأدب العربي، ج٦، ص٥٠؛ موحسين محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورد، ل٢٩١.

(3)وفيات الاعيان، ج١، ص١؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٣٦؛عبدالسلام السيد، موسوعة علماء العرب، ص١٧٠.

كۆمەلایـەتی کـردوەو دەڵێـت: ((ولـولا كثـرة حاجـة فقهـاء زماننـا إلى معـرفتهم لمـا ذكرتهم))[١].

هەروەها دەکرێ لایەنی سیاسیش هۆکـارێکی تـری نووسـینەوەی ئـەم کتێبـە بـێ، چـونکە جیهـانی ئیسـلامی لـە سـەدەکانی پێنجـەم و شەشـەمی کۆچـی، ڕووبـەڕووی شاڵاوەکانی خاچ دروشمەکان و هێرشەکانی تەتەر بۆ پایتەختی خیلافـەت بویـەوە، کـە بـووە هـۆی لـە ناوچـوونی دامـەزراوە ئـابووری و سیاسـیەکان. هـەموو ئـەم ڕووداوانـە ڕەنگدانەوەی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەوکات دروست کر هەروەکو دەست کرا بە نووسینەوەی سیرەی خاوەندارییەتی، کە جەختی لەسەر سیفەتی ئازایەتی و پاڵـەوانی و تێکۆشـانی ئـەو کەسـانە دەکـردەوە کـە ڕۆڵیـان بینـی لەبـەر گریگـردن لـە جیهـانی ئیسلامی، دژ بە دوژمنەکانی ئیسلام. (ابن شداد) لەسەر ئەم شێوازە کتێبـی (المحاسن اليوسـفية والنـوادر السـلطانية) لەسـەر(صـلاح الـدين الايـوبی) نووسـی، پاشـان ئـەم شێوازە لە سەردەمی مەمالیکەکان لەلایـەن (ابـن خلكـان) بـەردەوام بـوو، ئـەویش بـە نووسینەوەی ژیننامەی کەسەکان، لە ژێر ناونیشانی (وفيات الاعيان)[٢].

سێیەم: کات وشوێنی نووسینی کتێبەکە و بەشەکانی:

(ابن خلكان) لـە سـاڵی (٦٥٤ك/١٢٥٦ن) لـە شـاری (قـاهیرە) دەسـتی کـردوە بـە نووسینەوەی پەرتوکی (وفيات الاعيان) هـەروەکو خـۆی ئامـاژەی پێکـردوەو دەڵێـت: ((وكان ترتيبي له في شهور سنة أربع وخمسين وستمائة بالقـاهرة المحروسـة)) لـە پێـنج

---

(١)وفيات الاعيان، ج١، ص٢٨٣. هەروەها بڕوانە: خليل ابراهيم جاسم، منهج ابـن خلكـان في وفيـات الاعيان، ص٣٦.

(٢) ميمونـة مـير غـني حمـزة، دراسـات في منهجيـة البحـث التـاريخي، دار الخلـيج، (عمـان: ٢٠٠٦م) ص٧٢.

بەش پێك هاتووە[1]، ئەو كات تەمەنی (٤٦) ساڵ بوو[2]، لە نووسینی سەرگوزشتەی (ذو الرمة م:١١٧ك/٧٢٥ن)دا ئاماژەی بۆ ئەوە كردووە، كە بەشی یەكەمی كتێبەكەی لە مانگی (ربیع الأول)ی ساڵی (٦٥٥ك/١٢٥٧ن) لە شاری (قاهیرە) تەواو كردووە[3]. پاشان ژیننامەی دیكەی نووسیووە، كە گەیشتوەتە سەرناوی (یحیى بن خالد بن برمك م:١٩٠ك/٨٠٥ن) گوتوویەتی كە وەك قۆناغی یەكەمین لە ساڵی (٦٥٩ك/١٢٦٠ن) تەواو كردووە. لەوكاتەدا كۆی نووسینەكانی گەیشتۆتە چوار بەش، لەو ساڵەدا بە هۆی سەرقاڵی بەكاری قازییەتی لەوڵاتی شام، ناچار بووە دەست لە نووسین هەڵبگرێت، تا ساڵی(٦٦٩ك/١٢٧٠ن) كە لەم پۆستە لابرا [4] و هەڵی بۆ ڕەخسایەوە و دەستی كردەوە بەنووسین، تا توانی كۆتا بەشیش لە ساڵی (٦٧٢ك/١٢٧٣ن) تەواو بكات.هەروەكو خۆی ئاماژە بە تەواوكردنی كتێبەكەی دەكات لەم بەروارە، :((في یوم الإثنین العشرین من جمادى الآخرة سنة اثنتین وسبعین وستمائة بالقاهرة المحروسة))[5]، بەلاّم ئەمەش ئەوە ناگەیەنیّ كە لەم ساڵە بە دواوە ئیدی بە تەواوی دەستی لە نووسین هەڵگرتووە، بەڵكو چەند شتێكی تازەی خستۆتە سەر، دوا شت لە ساڵی(٦٨٠ك/١٢٨١ن)بووە و واتا بەر لە

---

(١) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج١، ص٣؛ خلیل ابراهیم جاسم، منهج ابن خلكان في وفیات الاعیان، ص٣٩؛حسام الدین النقشبندي، ما طبع من مخطوطات مصادر التاریخ الاسلامی، ص١١٨؛ عبدالسلام السید، موسوعة علماء العرب، ص١٦٩.

(٢) ریاض مصطفى شاهین، الحركة الصوفیة في بلاد الشام خلال الحروب الصلیبیة، الرسالة ماجستیر غیر المنشورة مقدمة الى قسم التاریخ بكلیة الاداب في الجامعة الاسلامیة بغزة، (فلسطین، ٢٠٠٥) م، ص٢٢.

(٣) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢.

(٤) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٧، ص٢٥٨؛خلیل ابراهیم جاسم، منهج ابن خلكان في وفیات الاعیان، ص٤٠.

(٥) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٧، ص٢٥٨؛ بروكلمان، تاریخ الأدب العربي، ج٦، ص٥٠.

مردنی به ساڵێك، لەوساڵەوە کە پێش ساڵی (٦٥٥ك/١٢٥٧ن) زانیاری گەلاڵە دەکرد، هەتا دوایی کتێبەکە هەر بەردەوام بە ماددەی تازە پەرەی دەسەند[1].

چوارەم: پەیرەوی کتێبەکە:

(ابن خلكان) لە پێشەکی کتێبەکەیدا ئەو پلانەی باسکردووە، کە لە دانانی کتێبەکەدا پەیرەوی کردووە بریتییە لە:

١) بە سەرهاتێکی هیچ کەسێکی نەنووسیوە ئەگەر مێژووی مردنی نەزانرابێت.

٢) ریزبەندی کە سەکانی بە پێی پیتە ئەبجەدییەکانی زمانی عەرەبی رێکخستووە، واتە یەکەم سەرگوزشتەکان بە پیتی (ئەلف) وەکو(ابراهیم) دەست پێ دەکات، پاشان پیتەکانی (ب، ت، پ...هتد) تاوەکو کۆتای دێت.

٣) لەم کتێبەدا باسی هاوەڵ و تابعییەکانی نەکردووە، مەگەر کەمێك نەبێت، هەروەها باسی هیچ لە خەلیفەکانی نەکردووە، تەنها باسی کەمێکیان نەبێ کە پێویست بووە باسی کردووە.

٤) کتێبەکە بۆ باسی چینێکی تایبەتی وەکو زانایان یان شەرعزانان یان وەزیران یان شاعیران یان پەیرەویکەرانی رێبازێکی ناسراوی ئیسلام تەرخان نەکردووە، بەڵکو باسی هەر کەسێکی کردووە کە لەناو خەڵکدا ناوبانگێکی هەبووبێت و پرسیاری زۆری لەبارەوە کرابێت.

٥) هەوڵیداوە بە کورتی و پوختی بەسەرهاتەکان بنوسێت.

٦) دانەر حەزی لەوە بووە، کردەوەی چاکەی خەڵکەکە تۆمار بکات، هەروەها لەگەڵ هەندێ لە هەڵبەست و قسەی سەیر و خۆشی بۆ لابردنی وشکی و بێزاری .

---

(١) زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص٤٩٩موحسێن محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٩١.

٧) بەسەرهاتی ئەو کەسانەی کە هاوچەرخی خۆی بوون، یەکسەر لە زمانی خۆیان یان چۆن بەچاو بینوویەتی بەو شێوەیە نوسیووە[١].

لەم کتێبەدا ژیاننامە و سەرگوزشتەی (٨٥٥) کە سایەتی خستۆتە ڕوو، لە قازی وشەرع زان و میرو پادشاو پیاوچاك و شاعیر و مێژوو نووس و وەزیرو زۆر لەوانەی کە بینیوویەتی و زانیاری لێ وەرگرتون، یان ئەوانەی لە سەردەمی ئەودا ژیاون و نەی بینیون، وەك خۆی ئاماژەی پێ کردوە، بۆ ئەوەی نەوەی داهاتوو، شارەزای سەردەمی پێش خۆیان بن و باری ژیانیان بزانن[٢] .نووسەر لە کتێبەکەی باسێکی زۆری تەرخان کردووە بۆ کە سایەتی و شەرعناسە شافعییەکان، ڕێژەکەیان دەگاتە نزیکەی(٦٠,٧١٪) لێرەدا کاریگەری مەزهەبی شافعی لەسەر (ابن خلكان) بەدی دەکرێ[٣]، لەم بوارەشدا دەبێت ئەوەمان لەبیر نەچێت، کە (ابن خلكان) هەولێری و کورد و شافعییە.جا ئەگەر دەوری هەولێرییەکان یان کوردەکان، بە تایبەتی شارەزورییەکانی بەرز کردبێت، ئەوەی لە سۆنگەی دەمارگیری نەکردووە، بەڵکو پاڵنەری ئینتیما جاروبار ڕێی هەڵبژاردنی بۆ نیشان کردووە، با مەسەلەی ئینیمای ڕێبازی شافیعی وەربگرین، کە ئەمە ڕێبازی زۆربەی هەرە زۆری کوردە مسولمانەکانە، ئەوکەسە سەر بەو ڕێبازە و لەسەری پەروەردە بووە. پێگەیشتنی لەسەر ئەو ڕێبازە

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص ص٢_ ٣؛ خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٣٧؛ صلاح الدين المنجد، أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، ص١٣٨؛ زبير بلال، حياة ابن خلكان، ص١٠٢؛

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ج٧، ص ص٢_ ٣، ٢٥٦؛بەهارعباس جبرائيل، کوردە زرزارییەکان، ل١٣٤.

(٣) خليل ابراهيم جاسم، منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، ص٦٨؛ حيدر لشكرى، الكرد في المعرفة التاريخية الاسلامية، دار سبيريز، دهوك، ص٢٥٩.

وای خستۆته دڵەوە كه ناودارانی ئەو ڕێبازە بەدیاربخات، بەبێ ئەوەی دەمارگیریشیان بۆ بكات [١].

(وفيات الاعيان) كتێبێكی ئەنسكلۆپیدیای گەورەیە، زانیاری زۆری لەسەر پیاوان و ناوداران و ئەدیب و شاعیران و سیاسەتمەداران و شەرعناسەكانی تیایە، كە ڕۆڵیان بینیوە، لە گشت لایەنەكانی ژیانی هزری دا[٢].

لەم ڕووەوە ژیاننامەی نزیكەی (٤٠) كە سایەتی كوردی باس كردووە، لە كۆی گشتی كتێبەكەی، كە باس لە (٨٥٥) كە سایەتی دەكات[٣]، شیاوی باسە زانیاری زۆر گرنگی تیایە دەربارەی كۆتا ڕۆژگارەكانی فاتمییەكان و لەناوچونیان و دامەزراندنی دەولەتی ئەیوبیەكان، گرنگیەكی زۆری بە پاشاو سەركردە و میرەكانی ئەیوبیی داوە، چۆنیەتی گەیشتنی بنەماڵەی ئەیوبی كوردی بۆ لوتكەی دەسەلات و ناوبانگیان لە جیهانی ئیسلامیدا بە وردی باس كردووە[٤]، كورد بوونی ئەو خانەوادەیەی پشت ڕاست كردۆتەوە[٥]، لەو بنەماڵەشدا زیاتر باسی (صلاح الدين الايوبی) ومەلیك (الظاهر صاحب حلب) ومەلیك (الكامل الأيوبي)و مەلیك(الأشرف موسی الأيوبي) و (اسد الدين شێركۆ)ی كردوە، تەنانەت بۆ بە سەرهاتی (صلاح الدين) (٨٠) لاپەرەی تەرخان كردووە، كە بۆ هیچ كەسێكی دی نیوەی ئەو ژمارەیەشی تەرخان نەكردووە. جگە لەوەش زیاتر لە

---

(١) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورددا، ل٢٩٦.

(٢) يسري عبدالغني عبدالله، معجم المؤرخين المسلمين، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩١م) ص٨٠.

(٣) وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٧.لەبارەی كەسایەتیە كوردییەكان بڕوانە هەریەكە لەبەشی دووەم وسێیەم.

(٤) وفيات الاعيان، ج١، ص ص٢٥٤_ ٢٥٥؛ حسام الدين النقشبندي، ما طبع من مخطوطات مصادر التاريخ الاسلامي، ص١١٨.

(٥) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤١.

(٧٠)جار له ژیننامەی که سانی تر باسی کردووه و ناوی هێناوه[١] . لەگەڵ ئەوەشدا تەنها گرنگی بەسەرکردە سیاسی و سەربازییە کوردییەکان نەداوە، بەڵکو ژیاننامەی چەندین زانای کوردی وەکو(ابن صلاح، ابن حاجب النحوی، ضیاء الدین وابن وهتد)باس کردووه، کە ڕۆڵیان بینیوە له بواری زانستە ئیسلامیەکان و دادوەری دا[٢].بە شێوەیەکی گشتی زیاتر له (٢٢٣) لاپەرەی بۆ بە سەرهاتی سەرگوزشتەی کوردەکان نووسیوه. (١٨)جار ووشەی(الاکراد)ی بەکارهێناوە، هەروەها (٨)جار ووشەی (الکردي) و (٢)جاریش هەریەکە بۆ هەرسێ ووشەی (أكراد، الكرد، كرديا) بەکارهێناوه[٣]، جگە لەوەی ئاماژەی بەناوی چەندین هۆزی کوردی کردووه، وەکو (الروادية، الهذباني، الماراني، الهكاري، الحميدي، زرزاري)[٤]،

چەند پێوەرێکی داناوە بۆ کوردبوونی ئەو کەسانە، یان ناوی هۆزو نەتەوەی کوردی بە یەکەوە هێناوە، وتویەتی (أنه كان كردياً زرزارياً) [٥]یانیش تەنها ناوی نەتەوەی کوردی هێناوه (وكان كرديا، الكردي)[٦]یاخود گەڕاندویەتییەوە بۆ هۆزێکی کوردی، وەکو (الهكاري، هتد)[٧] یاخود کەسەکانی گەڕاندووەتەوە بۆ شارێکی دیاریکراوی کوردی، وەکو (الإربلي الأصل)[٨].

---

(١) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٣٩؛موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك له مێژووی کورددا، ل٢٩٣.لەسەر گوزشتەی (صلاح الدین الإربلي/العاضد/الأسعد ابن مماتي/ مظفر الدين كوكبري، هتد) باسی صلاح الدین الایوبیی کردووه.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٢_٢٤٣، ٢٤٨.

(٣) لەم بارەیەوە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٤).

(٤) لەم بارەیەوە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٥).

(٥) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦.

(٦) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٨.

(٧) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٠.

(٨) وفيات الاعيان، ج١، ص١٠٨.

هەر وەك چۆن لایەنی جوگرافیاشی فەرامۆش نەكردووە و ئاماژەی بە زۆربەی شارو شارۆچكەو ناوچە كوردنشینەكان كردوە، وەسفێكی جوانی ئەم ناوچانەی كردووە[1] .یەكێكیتر لەو بابەتانەی كە جێی لەسەر وەستانە، بریتییە لە بۆ چوونی (ابن خلكان)، لەسەر ڕەچەڵەكی كورد (ابن خلكان) لە بارەی ئەسل و بنەچەی كورد دا، دەڵێت: (أبو عمر ابن عبد البر) لە كتێبەكەی (الاستیعاب) ئاماژەی بە بنەچەو ئەسلی كورد كردووە، گوایە كوردەكان دەگەڕێنەوە بۆ وەچەی (عمرو مزیقیاء)[2] پاشان چوونەتە خاكی عەجەم و لەوێش ژن و ژنخوازیان كردوەو منداڵیان زۆر بووە، ناونراون بە كور هەربۆیەش هەندێك لە شاعیرەكان لەسەر ئەم قسەی (أبو عمر ابن عبد البر)ئەم شیعرەیان ووتووە:

لعمرك ما الأكراد أبناء فارس ... ولكنه كرد بن عمرو بن عامر[3].

---

(1) لەم بارەیەوە بڕوانە پاشكۆی ژمارە (٣).

(2) عمرو مزیقیاء: (ابن عامر ماء السماء بن امرىء القيس بن ثعلبة بن مازن بن الأزد)،یەكێك بووە لە پاشایانی یەمەن، دەگەڕێتەوە بۆسەردەمی جاهیلی پێش پێغەمبەر(سەلامی خوای لەسەر بێت)،(الأوس والخزرج) دوو كوری (حارثة بن ثعلبة) بوونەو(حارثة) ش كوری(عمرو مزیقیاء) بوونە، واتە هەردوو هۆزی (الأوس والخزرج) نەوەی ئەو بوونە، بە «عمرو» ووتراوە: مزیقیاء، لەبرئەوەی هەموو ڕۆژێ دووپۆشاكی دەدڕاند حەزی نەدەكرد دووبارە بیانپۆشێتەوە.پاشان لەقەومەكەی جیابۆتەوە هەریەكەیان ڕووی لەناوچەیەك كردووە، ابن قتيبة، المعارف، تحقيق: ثروت عكاشة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (القاهرة: ١٩٩٢م)،ص١٤٨؛ المسعودي، التنبيه والإشراف، ص١٥٨؛ابن الأثير، أسد الغابة، دارالفكر(بيروت: ١٩٨٩م)،ج٥، ص١٢٩؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٥٠؛محمد طاهر الكردي، التاريخ القويم لمكة وبيت الله الكريم، دار خضر للطباعة (بيروت: ٢٠٠٠م) ج٦، ص٥٥.

(3) وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٣٥٧_٣٥٨؛ دلشاد حمة صالح البرزنجي، علماء الاكراد ودورهم في النشر العلمي خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشرالهجريين، رسالة الماجستيرغير منشورة مقدمة الى معهد التاريخ العربي والتراث العلمي، بغداد، ٢٠٠٦)،ص١٣.

لێرەدا ئەوەی جێگای پرسیارە ئەوەیە، کە بۆچی (ابن خلکان) توێژینەوەیەکی وردتر و جیدی لەسەر ڕەچەڵەك و بنەڕەتی کورد نەکردووەو بەسەر نووسینی هاوشێوەی ئەم دێڕە شیعرەدا تێ پەڕیوە، کە کەمترین بەڵگەی مێژوویی پشتگیری ئەم جۆرە بۆ چونانە ناکەن، ئەمە لە کاتێکدا خۆی بەڕەچەڵەك کورد بووە.

پێنجەم: گرنگی وکاریگەری کتێبی (وفیات الاعیان):

ئەم کتێبە بە یەکێك لە سەرچاوە مێژوویی و ئەدەبیەکان دادەنرێت، بەتایبەتی لە هونەری بەسەرهات و ژیننامە نووسیندا، لە ڕاستیدا ئەم کتێبە گەنجینەیەکی گەورەی لێکۆڵینەوەی مێژوو و ئەدەبیات و کۆمەڵناسی و زمانەوانیە. دانەرەکەی کاکڵێکی پوختی ژیانی زانایانی پێش خۆی لە پیاو و ژن کۆکردۆتەوە، لە لەناوچوون ڕزگاریکردوون.جگە لەوەش ئەوەی خۆی بیستوویەتی و لە هاوچەرخەکانی خۆی زانیووە بەدەست پاکی تۆماری کردووە، ئەوەی دیاریشە ئەو ناودارانەی ئەو لە سەری نووسیون هەمە کارو هەمەجۆرن، لە هەمانکاتدا سەر بە شوێن و سەردەمی جیاوازبوون[1].

گرنگییەکی تری ئەم کتێبە لەوەدایە (ابن خلکان) سەرەڕای ئەوەی خۆی بەشێك بووە لەو ڕووداوانەی کە خۆی لەم کتێبە تۆماریکردووە، هەروەها گوێی لێیان گرتووە و پشتی بە چەندین سەرچاوەی پێش خۆی بەستووە، کە هەندێك لەو سەرچاوانە لەناوچوون و نەماون، ڕێژەیەکی زۆر و هەمەجۆری لەسەرچاوە بەکارهێناوە، بۆ نموونە (الکامل في التاریخ/ تهذیب النسب/ تاریخ دولة بني أتابك/ ابن الأثیر م:٦٣٠ك/١٢٣٣ن[2]و

([1]) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٩٣.

([2]) وفیات الاعیان، ج٢، ٥، ص ص١٤٧، ٤٠٠.

(تــاريخ بغــداد/الخطيــب، م:٤٦٣ك/١٠٧٢ن[١]، (تــاريخ إربــل/ ابــن المســتوفي، م:٦٣٧ك/١٢٣٩ن[٢]و (دعوة الأطباء /ابن بطلان م:٤٥٨ك/١٠٦٥ن[٣]و (لأغاني/أبـوالفرج الأصفهاني م: ٣٥٦ك/٩٦٧ن[٤]و (الأنساب/السمعاني م:٥٦٢ ك/١١٦٦م))[٥] و (الـبلاذري / البلدان م:٢٧٩ ك /٨٩٢م))[٦] و (ابن قتيبة/المعارف م: ٢٧٦ك /٨٨٩م))[٧] و (أبو القاسم المغربـي/أدب الخـواص م:٤١٨ك/١٠٢٧ن[٨].دەیـان سەرچـاوەی تـری بـەكارهێناوە، دەتوانین بڵێین: زۆر بەدەگمەن كتێب هەیە، وەكو ئـەم كتێبـە بووبێتـە جێگـەی ڕێـز و متمانەی لێكۆڵەرەوە و پەیوەنـدی دارانـی كاروبـاری مێـژوو و بەسـەرهاتی نـاوداران لـە سەردەمە جیاوازەكان[٩]،

تەنانەت بە پلەی یەكەم لە نێو كتێبە (ژياننامەكان)[١٠]دا دادەنرێت[١]. هەروەها بە گـرنگترین سەرچـاوە دادەنرێـت لـە نێـو ژياننامـەكان ومێـژووی ئەدەبیـدا[٢]، چـاكترین

---

(١) وفيات الاعيان، ج١، ص٧٣.

(٢) وفيات الاعيان، ج١، ص٣٨.

(٣) وفيات الاعيان، ج١، ص٢٠٥.

(٤) وفيات الاعيان، ج١، ص٤٢.

(٥) وفيات الاعيان، ج١،ص ٣١.

(٦) وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٩٩.

(٧) وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٠٦.

(٨) وفيـات الاعيـانن، ج٣، ص٨٨.بـۆ زانیـاری زیـاتر لەسـەر ئـەو سەرچـاوانەی كـە(ابـن خلكـان) بـەكاریهێناوە بروانـە(خليـل ابـراهيم جاسـم/ مـنهج ابـن خلكـان في وفيـات الاعيـان، ص ص١٤٦_١٧٠).

(٩) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی كورددا، ل٢٩٣.

(١٠) ژياننامە(تراجم) : كتێبە ژياننامەكان جۆرێكە لەنوسینەوەی مێـژووی، گرنگـی گـەورەی هەیـە بۆ پاراستنی هەواڵ وزانیـاری لـەبارەی یـاوەران وفەرموودەبێـژان وشـەرعناس وزمانەوانیـەكان وپزیشك وشاعیران وگشت ناوداران، زانیاری ڕۆشنبیری ئیسلامی لـە هـەموو بوارەكـان لـەخۆوە دەگرێ، تیایدا لایەنەكانی ژيانیان ودەسكەوتەكانیان وتاوەكو مردنیان باس كراوە، بەهۆی ئەم

بەڵگەش زۆریی و بەربڵاوی کتێبەکەیە لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا، هەروەها بۆتە مایەی بایەخپێدانی زۆر نوسەری دیکە، لەسەر ڕێوشوێنی ئەو کتێبیان داناوە[٣]،

بەم شێوەیە کەلە زانیارییەکان پشتیان پێ بەستووە، بەڕادەیەك بۆتە سەرچاوەیەکی سەرەکی زۆربەی سەرچاوە مێژووییەکانی دوای خۆی[٤].یەکێکی تر لە سروشتی ئەو کتێبە ئەوەیە، کە گشتی و هەمە لایەنە، بێگومان ئەم سروشتەش هەندێ جار لای خەڵکی دیکە بەکەم و کورتی دەژمێردرێ، بەڵام لای (ابن خلكان)نا، چونکە زۆر بە وردی زانیارییەکانی پشکنیوە و هەڵی بژاردون وپاڵاوتەی کردوون. هەروەها فراوانی

جۆرە نوسینە بۆتە هۆی گەشەسەندنێکی گرنگ لە زانستی مێژوو، جوانترین نموونەش لە جۆری کتێبە ژیاننامەکاندا لەرۆژهەلاتدا، کتێبی (وفيات الاعيان) ی (ابن خلكان) ە، کەبەزمانێکی عەرەبی ڕەوان نووسراوەتەوە.غانم عبدالله خلف، الحياة العلمية في بلاد الشام على عهد الأيوبيين، اطروحة دكتورا غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب_جامعة الموصل، ١٩٩٥م، ص٨٤؛ شحادة علي الناطور، تاريخ صدر الاسلام وفجره، عمان، ص٦٣.

(١) خير الدين الزركلي، الأعلام، ج١ص٢٢٠؛حسن ابراهيم حسن، تاريخ الاسلام، ط١٤، دار الجيل، (بيروت: ١٩٩٦)،ج١، ص٥٣٠.

(٢) رياض مصطفى شاهين، الحركة الصوفية في بلاد الشام خلال الحروب الصليبية، ص٢٢.

(٣) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل٢٩٣.

(٤) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ص١٩؛أبو الفداء، المختصر، ج٢، ص٤٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج٣، ص٩٤٩؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج١، ص١٦٠؛اليافعي، مرآة الجنان، ج١، ص١١٧؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج٨، ص٢٤٣؛المقريزي، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٤١٨م)،ج١، ص١٦٢؛العجمي، ذيل لب اللباب في تحرير الأنساب، تحقيق: شادي بن محمد،مركز النعمان، (اليمن: ٢٠١١ م) ص٢٣٨؛ ابن الغزي، نهر الذهب في تاريخ حلب، دار القلم، (حلب: ١٤١٩ هـ) ج١، ص٢٣١؛عبد القادر بدران،منادمة الأطلال ومسامرة الخيال،تحقيق: زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، (بيروت: ١٩٨٥م)،ص٤٠٧ ؛محمد كرد علي، خطط الشام، ط٣، مكتبة النوري، (دمشق: ١٩٨٣م)،، ج١، ص٢٥٥.

ئەو سەرچاوانەی پشتی پێ بەستوون.بەگشتی کتێبەکە مامناوەندییە و بە ئاسانی دانەی لەبەر دەنووسرێتەوە و دەردەهێنرێ، ڕەوشتی خودی (ابن خلكان) لە کتێبەکەدا ڕەنگی داوەتەوە، وەکو بێ لایەنی و سەر ڕاستی و دادپەروەری و ڕاستگۆیانە باسی کە سانێك دەکات کە لە بڕوا یان ڕێبازی دین یان لە ڕەفتاری ژیان، لەو جیاوازن، هەر وەك (قاضي القضاة) بە گیانی دادوەریی و بێ لایەنی، مێژوو دەنووسیێ، بۆیە کتێبەکەی سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ ڕاست خوێندنەوەی ناوی کەسان و شوێن و نازناو زاراوە... هتد[1].

بەهۆی گرنگی ئەم کتێبە، ئەو مێژوونووسانەی دوای ئەو هاتوون، سەرەڕای ئەوەی لە زانیارییەکان زۆر شتیان لێ وەرگرتووە، زۆر ستایشی ئەم کتێبەیان کردووە. هەروەك (ابن كثير) لەم بارەیەوە دەڵێت: ((خاوەن کتێبێکی مێژوویی بەسودە، کە ناوی ناوە(وفيات الاعيان)، کە زۆرترین داهێنانی تێدایە))[2]،

هەروەها هەندێك لە مێژوو نوسانی تر دەڵێن:((کتێبی وفيات الاعيان ناوبانگێکی زۆر گەورەی هەیە))[3]، (خير الدين الزركلي)یش لەم بارەیەوە دەڵێت: ((بە ناوبانگترین کتێبی ژیننامەکانە، چاکترین ڕێکخستنی بۆ کردووە))[4].

(کتێبی (وفيات الاعيان) باشترین هونەری نووسینە، لە جۆری ژیننامەکاندا)[5]، نوسخەی دەستنووسی ئەم کتێبە بەخەتی دانەرەکەی لە مۆزەخانەی بەریتانیا پارێزراوە، لە ئەڵمانیا بۆ یەکەم جار بەعەرەبی لەچاپ دراوەو پاشان وەرگێڕدراوە بۆ

---

(1) موحسین محەمەد حوسێن، چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ل ل٢٩٤_٢٩٥.

(2) البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٥٢.

(3) الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص١١٠؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٢٠١.

(4) الأعلام، ج١ص٢٢٠.

(5) اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص١٤٦.

ئینگلیـزی و لـە فەرەنسـا لـە چـاپدراوە. (أظهـر الـدين الاردبيلـي، م:٩٣٠ك/١٥٢٣ن وەریگێڕایەوە بۆ فارسی[1].

بەم شێوەیە ئەم کتێبە ناوبانگێکی جیهانی بەدەست هێناوە، زیاتر لە شـەش جـار پاشکۆو، هەشت جار پوخت کـراوەی (المختصـرات)ی لەلایـەن زانایانـەوە بـۆ دانـراوەو کراوە، هەروەکو (موسی بن احمد)ی کوڕی نووسەر، ئەم کتێبەی پوخت کردۆتەوە و لە چوارچێوەی کتێبکدا بە ناونیشـانی(المختـار مـن وفيـات الاعيـان) دای ڕشـتووەتەوە و چەندین کەسیش دوای خۆی لاسایی یان کردۆتەوە[2] .

(1) زبیر بلال، حیاة ابن خلکان، ص ص١٠٩_١١١؛کەمال مەزهـەر، مێـژوو، چ٢، چـاپخانەی هیڤـی، (هەولێر: ٢٠٠٨)،ل١١٠؛کاوە فەرەج، ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسولمانەکان، ل٢٠٨؛
Ibn Khallikan's Biographical DictionaryK.translat: b mac cuckin de slane(parise).vol: 1.p1

(2) زبیر بلال، حیاة ابن خلکان، ص١٠٧.کتێبی (وفيات الاعيان) لە لای چەندین کەس تحقیق کراوە کەئەمانەن(محمد محي الدين عبدالحميد، (٦بەشە) /احسان عباس(٨بەشة) / يوسف علي طويل لەگەل مریم قاسم طويل(٦بەشە)).بۆ زانیاری بڕوانە: منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان/جاسم الخليـل، ص٤٧) (حيـاة ابـن خلكـان/زبـير بـلال، ص١٠٦).هەرچـەندە بـەدوا داچـوون وگـەڕانی زۆرمـان بـۆ کتێبـی (المختـار) ی (موسـی) کـوری (ابـن خلکـان) ی کـرد لەڕێگـەی برادەرانـەوە سەردانی وپەیوەندیان بۆ (معهد المخطوطات العربية) لـە قـاهیرە کـرد کـە گوایـە دەستنووسـی ئەم کتێبە لەم شوێنە هەیە بەلام بەداخەوە لەوێش بوونی نەبوو.

بەشی دووەم:

ڕۆڵــی ســەربازی و سیاســی و کــارگێڕی کــە ســایەتییە کوردییەکان لە چوارچێوەی کتێبی (وفيات الاعيان) دا:

تەوەرەی یەکەم : سەڵتەنەت و فەرمانڕەواو میرەکان :

تەوەرەی دووەم: وەزارەت :

تەوەرەی سێیەم : دادوەری :

تەوەرەی چوارەم : سەرکردە سەربازییەکان :

تەوەرەی شەشەم :بەرپرسی قەلا (دزدار القلعة)

تەوەرەی پێنجەم : پەردەدار:(الحاجب)

بەشی دووەم: ڕۆڵی سەربازی و سیاسی و کارگێڕی کە سایەتییە کوردییەکان لە چوارچێوەی کتێبی (وفيات الاعيان) دا:

تەوەرەی یەکەم : سەڵتەنەت و فەرمانڕەواو میرەکان :

چەمکی سوڵتان زۆر فراوانە، بە واتای بەڵگە دێت[1]، هەروەکو خوای پەروەردگار دەفەرمویێت ﴿لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ﴾[2]، (ناشتوانن مەگەر بە دەسەلاتێك) لێرەدا سوڵتان بەمانای بەڵگە و بورهان دێت[3].

بۆیەش ناونراوە سوڵتان، لەبەرئەوەی بەڵگەیەکی خوایە لەسەر زەوی، هەڵدەستێ بە چەسپاندنی دەسەلاتی خوای گەورە، پارێزەرو چاودێرە بەسەر بەرژەوندییە گشتیەکاندا، (خالد بن برمك)(١٦٣ك/٧٨٠ن)ی وەزیری (عەباسیەکان) یەکەم کەس بوو، نازناوی سوڵتانی پێدرا، پاشان بە میرەکانی (سەلجوقیەکان) دەوترا

---

(١) القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الانشا، تحقيق: يوسف علي الطويل، دار الفكر(دمشق: ١٩٨٧م)،ج٥، ص٤٢٠؛أبو البقاء، الكليات، تحقيق: عدنان درويش ومحمد المصرى، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٩٨م)،ص٤٩٣؛ خالد سليمان حمد، ادارة بلاد الشام في العصر الايوبي، اطروحة دكتوراى غير المنشورة مقدمة الى مجلس كلية الدراسات العليا، الجامعة الاردنية، ١٩٩٧، ص٢٠.

(٢) القران الكريم، سورة الرحمن، آية: ٣٣.

(٣) راغب الأصفهانى،المفردات في غريب القرآن، تحقيق: صفوان عدنان الداودي، دار القلم(دمشق: ١٤١٢م)،ص٤٢٠؛ الفيروزآبادى، بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز، تحقيق: محمد علي النجار، لجنة احياءالتراث الاسلامي، (القاهرة: ١٩٩٦)،ج٣، ص٢٤٧؛ محمد ملا صالح، پوختەی تەفسیری قورئان، چ٨، بیروت، ل٥٣٢.ووشەی سولتان(سلطان) لە رووی زمانەوانی وزاراوەیی دا وەکو چەمکێکی شەرعی پێناسەی زۆری بۆ کراوە، رەهەندی شەرعی و ئیداری هەیە، مەبەستی ئێمە رەهەندە ئیداریەکەیە.

سـولّتان، بـەلاّم لـە نیـو دەولّـەتی(زەنکـی) نازنـاوی سـولّتان تـەنها بـۆ (نـور الـدین زنکی)[1]بەکارهات، ئەویش دوای ئەوەی میسری خستە نێو فەرمانڕەواییەکـەی، ئینجـا پێیان وتووە سولّتان.[2] هەربۆیـەش دەلّـێن سـولّتان، دەبێـت زۆر لـە ئیـدارەی ناوچـەو فـەرمانڕەوای لـە دەسـت دابێـت. هەرچـی (صـلاح الـدین الایـوبی)یـە، لـە سـالّی (٥٧٠ك/١١٧٤ن) لەلایـەن خیلافـەی عەباسـی نازنـاوی سـولّتانی موسـلّمانانی پێـدرا، هەروەها جێگری سولّتانیش لە نێو ئەیوبیەکاندا هەبووە، کاتێك سولّتان (صـلاح الـدین) لە میسر بۆ شام ڕۆیشت، پاشا (العـادل)ی بـرای وەکـو جێگـری خـۆی لـە میسـر دانـا. سەبارەت بە فەرمانڕەوایی یـاخود پاشـایەتی (الملـك) بـەواتای جۆرێـك لـە جۆرەکـانی دەسـەلاتداریەتی دێـت، کـە بریتیـە لـە دەسـت بەسـەر داگـرتن و کـۆنترۆل کردنـی کاروبارەکان[3].

میرایەتیش لە ئیسلامدا گشتی و تایبەتی لـە خـۆوە دەگرێـت، گشـتیەکەش زیـاتر مەبەستی ئێمەیە. دەبێتە دوو جۆر، یەکەمیان: مـیری ڕێپێـدراو(امـارة الاسـتکفاء): ئـەو میرایەتیـە بـە ڕەزامەنـدی خەلیفـە دەسـت بـەکاردەبێت، لـە ناوچـەیەك دەسـەلاتی سنورداره، فەرمانڕەوایی دەکات، لـە چوارچێوەی ئـەو دەسـەلاّتەی بـۆی دیـاریکراوە. دەسـەلاتەکەی بریتیـە لـە ڕێکخسـتنی سـوپاو چـاودێری کردنـی کاروبـاری دادگـەری و پارێزگاری کردن لە دین و پێشـنوێژی کـردن، بـۆ موسـلمانان و کۆکردنـەوەی سـەرانەو

([1]) نورالدین محمود زنکی: أبو القاسم محمود بن عماد الـدین زنکـي بـن آق سـنقر، بـە پاشـا(عـادل نورالـدین) ناسـراوە، لـە سـالی(٥١١ك/١١١٧ن) لـەدایك بـووە، خـاوەنی شـام وجـەزیرە و هتـد بـووە.کەسـێکی دادپـەروەرو چـاکخوازبووە، حەنـەفی مەزهـەب بـووە، لەسـالی(٥٦٩ك/١١٧٣ن) لەقەلای دیمەشق کۆچـی دوای کـردووە.ابـن خلکـان، وفیـات الاعیـان، ج٥، ص ص١٨٤_١٨٧؛ المقریزي، المواعظ والاعتبار، ج٤، ص١٦٦؛ ابن الغزي، نهر الذهب، ج٣، ص٨٦.

([2]) القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الانشا، ج٥، ص ص٤٢٠_٤٢١ ؛ خالد سلیمان حمـد، ادارة بلاد الشام في العصر الایوبي، ص ص٢٠_٢١.

([3])خالد سلیمان حمد، ادارة بلاد الشام في العصر الایوبي، ص ص٢٠_٢١.

زەکات و بەرێ کردنی حاجیەکان بۆ حەج و ڕادە دانان و حەد دەرکردن، لە تاوانباران و پاراستنی مافی خەڵك. دووەم:میری زاڵ بوو (امارة الاستیلاء): ئەو میرایەتییە بە هێزی خۆی دەست بەسەر هەرێمێك دادەگرێت، خەلیفەش بە ناچاری دانی پێدادەنێت، کاروباری سیاسی و بەڕێوەبردنی پێدەسپێردرێت، دەسەلاتێکی فراوانی هەیە. هەرچی میرایەتی تایبەتە دەسەلاتەکەی کورت کراوەتەوە لە بەڕێوەبردنی سوپاو چاودێری وسەرپەرشتی کردنی خەڵکەکەو پاراستنی ژیانیانە، بۆی نیە دەست بخاتە نێوو کاروباری دادوەری و زەکات وسەرانە[١]. (ابن خلکان) ئاماژەی بە چەندین کە سایەتی کوردی کردووە، کە ئەم پۆستە گرنگانەیان بەڕێوە بردووە، ئەوانیش:

١) نصر الدولة ابن مروان الكردي:

(أبو نصر أحمد بن مروان بن دوستك)ە، کوردی (حەمیدیە)[٢]، بە نازناوی (نصر الدولة) ناوبانگی دەرکردوە، فەرمانڕەوای (میافارقین) و (دیار بكر)[٣] بووە[٤]، دوای

---

(١) الماوردي، الأحكام السلطانية والولايات الدينية، دار الحديث، (القاهرة:د.ت)، ص ص٦٢، ٦٤، ٦٦؛ ابو يعلى ابن الفراء، الأحكام السلطانية، تحقيق: محمد حامد، ط٢، دار الكتب العلمية، (بروت: ٢٠٠٠) ص ص٣٦_٣٧؛ القلقشندي، مآثر الإنافة في معالم الخلافة، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، ط٢، مطبعة حكومة الكويت، (كويت: ١٩٨٥)،ج١، ص ص٧٥_٧٦.

(٢) حەمیدی: هۆزێکی کوردییە، بەفراوانی لە نێوان (شهرزور) و(امد) بلاوبونەتەوە، یەکەم ئاماژە بە رۆلی حەمیدی لە گۆرەپانی سیاسیی لە سالی (٢٩٣ك/٩٠٥ز) کراوە، تیایدا بەشداریان لە رێکەوتنامەی نێوان(محمد بن بلال الهذباني) و(حمدانیەکان) کردوەو.رۆلێکی کاریگەریان هەبووە لەبەستنی هاوپەیمانی نێوان حمیدی وهزبانی دژ بە هێزەکانی خیلافەو حەمدانی موسل.کرڤان محمد احمد، الكرد في كتابات المؤرخ ابن الاثير الجزري، اطروحة دكتوراى مقدمة الى كلية الاداب، جامعة صلاح الدين،، (اربيل: ٢٠٠٥م)،ص٢٧.

(٣) دیاربكر: ولاتێکی گەورەو فراوانە، شارەکانی (امد) و(میافارقین) و(ماردین) و(سعرت) و هتد لە خۆ دەگرێت. ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٢، ص٤٩٤؛ المقدسي، أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، دار صادر، بيروت، ص١٢٧؛ اكو برهان محمد، الحياة الثقافة في دياربكر في العصر العباسي، مطبعة الاكاديميا الكوردية، (اربيل: ٢٠١٢)،ص ص٧_١٠.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٧؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٢، ص١٨٠.

کـوڕانی (أبـو سـعید منصـور ابـن مـروان)ی بـرای لـە قـەڵای (الهتـاخ)[1] لـە سـاڵی (٤٠١ك/١٠١٠ز) هاتە سەردەسەلات، کەسێکی هیمەت بەرز و سیاسەتمەدارێکی باش بـوو (ابن خلکان) ئەڵێت : (الفارقی) لە مێژووەکەی باسی کردووە، ئاماژە بە دادپـەروەریی و پێشـکەوتوویی سـەردەمەکەی دەکـات، لـە سـەردەمی ئـەودا هـیچ کەسـێ زوڵمـی لێ نەکراوەو دەست بەسەر ماڵ و موڵکیدا نەگیراوە، تەنها کەسێك نەبێت[2] .

دوای بە دواداچون، بۆ ئەم زانیاریەی کـە نووسـەر ئامـاژەی پێکـردووە، لـە کتـێبی (الفارقی)بـاس کـراوە[3]. ئەمـەش ئـەوە ئەگەیـەنێت کـە (ابـن خلکـان) بـە ئەمانەتـەوە نووسینی لەسەرچاوەکانی تری پێش خۆی وەرگرتووە و ئاماژەشی بە نـاوی نووسـەر و سەرچـاوەکان کـردووە. بـە وتـەی (ابـن خلکـان) لەگـەڵ ئـەوەی کـە ئـەم مـیرە لـە خۆشگوزەرانیدا ژیاوە، سەرەڕای ئەوەی زۆر لە نێوو خۆشی و ڕابواردن ژیـانی بەسـەر دەبرد، لەگەڵ ئەوەشدا ئاگاداری کاروباری دەوڵەت بوو، کاتەکانی ژیانی دابەش کردبوو لە نێوان گرنگی دان بە خانەوادەکەی و کاروبـاری دەولـەت، گشـت نوێـژەکانی بـەیانی

([1]) الهتاخ: قەلایەکی توندو سەختە لە دیاربکر نزیك میافارقین.یاقوت الحموي، معجم البلـدان، ج٥، ص٣٩٢؛ابـن عبـد الحـق البغـدادي، مراصـد الاطـلاع علـى أسمـاء الأمكنـة والبقـاع، دار الجيـل، (بيروت: ١٤١٢ه)،ج٣، ص١٤٥١.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٧؛ ابـن تغـري بـردي، النجـوم الزاهـرة، ج٥، ص٤٦٩؛ابـن العمــادالحنبلي، شــذرات الــذهب، ج٥، ص٢٢٥؛ عبــدالرقيب يوســف، دەولــەتی دۆســتەکی لەکوردستانی ناوەڕاستدا، و: ابوبکر علي، چاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، ١٩٩٨ز، ل٢٧.بۆ زانیاری لە سەر ئەو کەسەی کە سەروەت وسامانی بەسەر داگیراوە بڕوانە.(مێـژووی میافـارقین وئامەد/ئیبنو ئەرزەقی فارقی، ص٩٤).

([3]) ئیبنو ئەرزەقی فارقی، مێژووی میافارقین وئامەد، وە: قادر محەمـەد پشـدەری وئـاکۆ بورهـان محەمەد، چاپخانەی منارە(هەولێر: ٢٠٠٧)،ل ل٩٣_٩٤.

لەكاتی خۆی ئەنجام دەدا، منالێكی زۆری لە دوای خۆی بەجێهێشت، زۆر لە شاعیرانی ئەوكات ستایشیان كردووەو لە دیوانەكانیان ناویان هێناوە[1].

بەم شێوەیە لەسەر دەسەلات مایەوە تاوەكو لە ساڵی(٤٥٣ك/١٠٦١ن)كۆچی دوای كردووە، (٧٧)ساڵ ژیاوە[2]، ماوەی حوكمرانییەكەی هەندێك دەڵێن (٥٢) ساڵ بووە، هەندێكی تر دەڵێن(٤٢) ساڵ بووە[3]. تەرمەكەشی هەر لە میافارقین نێژرا، (نظام الدين أبو القاسم نصر)ى كوڕی لە دوای خۆی شوێنی گرتەوە[4]. لێرەدا نووسەر زیاتر جەختی لەسەر لایەنی دادپەروەری ئەو میرە كوردییە كردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەی كە (ابن خلكان) وەك كە سایەتییەكی دادپەروەر و بەتوانا لە بەڕێوەبردندا باسی ئەم میرەی كردووە، نابێت ئەوە لە بیركەین كە یەكێك لە گرنگترین لایەنە نەرێنییەكانی كە سایەتی (نصر الدولة) رۆچوون و زیادەڕەوی بووە، لە تەڕەف و

---

(١)وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٧.هەروەها بڕوانە: ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٥، ص٦٩؛ابن العماد الحنبلي،شذرات الذهب، ج٥، ص٢٢٥ ؛عبدالرقيب يوسف، دەولەتی دۆستەكی لەكوردستانی ناوەراستدا، ل٢٧؛ زرار سديق تۆفيق، چەند لێكۆلینەوەیەك دەربارەی مێژووی كورد لەسەدەكانی ناوەراستدا، ئەكادیمیای كوردی، (هەولێر: ٢٠٠٨ن)،ل١٩.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٨؛ قادر محمد حسن، الامارات الكردية في العهد البويهي، مطبعة رۆژهەلات، (اربيل: ٢٠١١م)،ص٤٩.بەلام بۆچونی تر ئاماژە بەو دەكات (٨٠) سال نیو ژیاوە، ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ج٨، ص١٧٤، هەروەها (ابن جوزي) ئاماژە بەدوو بۆچون دەكات، هەندێك پێیان وایە (٧٧) سال تەمەنی بووە، هەندێكی تر دەلێن(٨٠) سال تێپەری كردووە.المنتظم، ج١٦، ص٧٠.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٨،ئێمە لەگەل بۆچونی یەكەمین ماوەی حوكمڕانییەكەی (٥٢) سال بووە، چونكە لەلایەن ئەم سەرچاوانە ئاماژە بەو ماوەیە كراوە.ابن الجوزي، المنتظم، ج١٦، ص٧١؛ ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ج٧، ص١١٦؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٢، ص١٨٠.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٧٨؛ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٥، ص٦٩؛ محمد علي الصويركي، مقالات ودراسات كردية، مركز دراسات الكوردية، (سليماني: ٢٠١٠م) ص١٣٣.

خۆشگوزەرانیدا، چونکە بە پێی گێڕانەوەی خودی (ابن خلکان) خاوەنی(٣٦٠) کەنیزە بووە[١] . ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە چوار ژنی هەبووە، وەك فارقی ئاماژەی پێکردووە[٢].

دەتوانین بڵێین زۆربەی زۆری زانیاریەکانی (ابن خلکان) لە مەڕ ژیننامەی (نصر الدولة) پشتی بە کتێبەکەی (الفارقی) بەستووە، زانیاریەکانی لەو وەرگرتووە، چونکە جگە لەوەی نووسەر لە هەندێ زانیاری ئاماژەی بەوە کردوە لە فارقی وەرگرتووە، لە هەمان کاتدا تاڕادەیەکی زۆر گشت زانیاریەکانی نووسەر لە زانیاریەکانی نێو کتێبەکەی (فارقی)دەچێت[٣].

٢) شاهنشاه بن ایوب :

(نور الدولة شاهنشاه بن نجم الدین أیوب بن شاذي بن مروان)، برای سوڵتان (صلاح الدین)ە، گەورەترین کوڕی(نجم الدین ایوب) بوو، باوکی هەریەکە لە (عز الدین فروخ شاه) و (الملك المظفر تقي الدین)ی خاوەنی (حماه) بوو. میر (نور الدولة شاهنشاه)لە شەڕێکدا دژ بە فرەنج لە کاتی گەمارۆدانی (دیمەشق)دا لە مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی(٥٤٣ك/١١٤٨ز)کوژرا[٤].

هەرچی (عز الدین أبو سعید فروخ شاه)کوڕی کە بە مەلیك (المنصور)ناسرا بوو، پیاوێکی جەوامێر و شکۆدار بووە، سوڵتان (صلاح الدین) لە کاتی گەڕانەوە بۆ میسر کردیە جێنشینی خۆی لە (دیمەشق) زۆر بە جوانی کاروبارەکەی بەڕێوە بردووە،

---

(١) وفیات الاعیان، ج١، ص١٧٧.

(٢) ئیبنو ئەرزەقی فارقی، مێژووی میافارقین وئامەد، ل٩٥.

(٣) ئیبنو ئەرزەقی فارقی، مێژووی میافارقین وئامەد، ل ل٩٥_١٠١.

(٤) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٤٥٢؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٤٢؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١١، ص٨٢٦.

تاوەکو لە ساڵی (٥٧٨ك/١١٨٢ز)مردووە[1].(الملك الأمجد مجد الدين أبو المظفر بهرام شاه بن فروخ شاه) نەوەی (شاهنشاه)ش فەرمانڕەوای(بعلبك)[2] بووە، [3] دوای (الاشرف بن العادل) (بعلبك)ی لێساند، هاتە (دیمەشق) پاشان لەلایەن مەملوکەکەی خۆی لە شەوی چوار شەممەی(١٢)مانگی (شوال)ی ساڵی(٦٢٨ك/١٢٣٠ز)دەکوژرێت[4].

٣) اسد الدين شيركوه:

(أبو الحارث شيركوه بن شاذي بن مروان) نازناوی (الملك المنصور)بوو، مامی سوڵتان (صلاح الدين)ە [5]، هەرچەندە ساڵی لە دایك بوونی دیار نیە و لە سەرچاوەکان

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص ص٤٥٢_٤٥٣؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٦٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٦١٧.

(2) بعلبك: یەکێکە لە شارەکانی شام، دار وبێستانی زۆری تیایە.ماوەی نێوان بعلبك و دمشق (١٢) فەرسەخە(٧٢كم).يعقوبي، البلدان، ج١، ص١٦٣؛السيرافي، رحلة السيرافي، المجمع الثقافي، (ابو ظبي: ١٩٩٩)،ص١٠٤.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٥٣؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٥٣؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٢٤٣؛الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٢٢٦؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص١٩٠.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٥٣؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص ص١٤٦_١٤٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٥٣؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٢٤٣؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٢٢٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص١٩٠.

(5) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، دار الحديث، (القاهرة: ٢٠٠٦م) ج١٥، ص٢٦٤.

ئاماژەی پێنەکراوە، بەڵام (ابن خلكان) دەڵێت: (نجم الدين)ی برای لە (دوین)[1] لە دایك بووە، ئەوان واتە (شاذی) و (نجم الدين) و (اسد الدين) لەوێیەوە هاتون[2]، بەم مانایە بێ، دەبێت (اسد الدين)یش لەوێ لە دایك بووبێت. سەبارەت بە گەورە بوونی (شێرکوە) لەگەڵ باوکی و خانەوادەکەی لە (دوین)ەوە کۆچیان کردووە بۆ (تکریت) دوای مردنی باوکیشی هەر لە (تکریت) ماوەتەوە[3]، هاوکاری (نجم الدين)ی برای کردووە لە پاراستن و بەڕێوەبردنی قەلای (تکریت)دا[4] .

(ابن خلكان) دەڵێت (ابن الاثير) ئاماژەی بەوە کردووە کەوا (اسد الدين) کاربەدەستێکی سەلجوقی کوشتووە، لە کاتێکدا کە بیستویەتی دەست درێژی کردووەتە سەر ئافرەتێك و ئافرەتەکەیش پەنای بۆ (شێرکوە) هێناوە، بۆیە ناچار دەبن (تکریت) جێبهێڵن بەرەو (موصل)بچن، (عیماد الدين زنکی م:٥٤١ك/١١٤٦ز) سەرداری موصل زۆر بەگەرمی پێشواز لێ کردن و دیاری و بەخششێکی زۆری پێدان، وەك پاداشتێك وابوو، بۆ هەڵوێستی دڵسۆزانەیان کاتێ هەستان بە ڕزگارکردنی لە کوشتن ئەمەش لە کاتێکدا کە (عیمادالدين زنکی) لە نزیك (تکریت) ڕووبەڕووی سەلجوقیەکان بوویەوە و سوپاکەی لە بەرامبەر سوڵتانی سەلجوقیدا تێکشکاو لە کاتی پاشەکشەی

([1]) دوین: شارێکی گەورەوبەپیت وبەرەکەتە، لەوپەری ئازەربێجانە نزیك تفلیس، لای (اران) و ولاتی(کرج) ە. ابن حوقل، صورة الارض، دار صادر، (بيروت: ١٩٣٨م)،ج٢ص٣٣٧؛ ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٢، ص٤٩١؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٣٩.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ٧، ص ص ١٤٠، ٢٥٥_٢٥٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩؛ عطا عبد الرحمن محي الدين، ئەسەدەدین شێرکۆ، نامەیەکە پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان/زانکۆی سلیمانی کراوە، (سلێمانی: ٢٠٠١ز) ل١١.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٣٩_١٤١؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩؛عطا عبد الرحمن محي الدين، ئەسەدەدین شێرکۆ، ل١٢.

([4]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢٥٧؛بهاء الدين الجندي، السلوك في طبقات العلماء والملوك، تحقيق: محمد بن علي، ط٢، مكتبة الارشاد، (صنعاء: ١٩٩٥م)،ج٢، ص٥٢٠.

بۆ موصل بـه تكريـت تێپـەڕی و گيـانی خـۆی وسـوپاكەی كەوتـه دەسـت (نجـم الـدين) و(شـيركوه)وه، هــەر دوو بــرا هەســتان بــه يارمــەتی دانــی (عيمادالــدين) و ڕێگــەی ڕزگاربوونيان بۆ ئاسانكرد، تاوەكو گەيشتەوە موصل بەم شێوە (عيماد الدين) چاكەی دانەوەو زەوی پێدان، ماوەيەك پاش ئـەوە (عيمادالـدين) كـوژرا و (نورالـدين) كاروبـاری گرتەدەست (اسد الدين) پەيوەندی بـه (نورالـدين) كـرد، ئـەويش بينـی كەسـێكی ئـازاو بوێرە، كرديە پێشەوای سوپاكەی، چەندين ناوچەی خستە ژێردەستی[١]،

دوای بەدوا داچوون بۆ ئەم زانياريەنەی كە نووسەر ئاماژەی پێكردووە بەوەی لـه (ابن الاثير)ی وەرگرتووە، بە هەمان شێوە (ابن الاثـير) لـه كتێبەكـەی باسـی كـردووە[٢] .لێـرەدا دوو تايبەتمەنـدی سروشـتی تـاكی كوردمـان بـۆ بـەدەر دەكـەوێ، كـه لـه زۆر سەرچاوەی تريشدا ئاماژەی پێكراوە، يەكەميان: ئەوەيە كە زۆر جـار كوردەكـان بـەوە ناسراون كە پابەندبوون بە پاراستنی شەرەف و ناموسەوە، ئەگەرچی ناموسی خـەڵكی تريش بێت، وەك چۆن لای (اسد الدين) ديارە. دووەميان: كوردەكان بونەتە پەناگـه بـۆ كە سانێك، كە پەنايان بۆيان بردبێت، ئەگەر چی پێشتر دوژمنی يەكتريش بووبن.

(ابن خلكان) باسی ئەو سێ شاڵاوەی كردووە، كە لەيەن (نورالـدين زنكـی) بـەڕێكرا بۆ ميسر، كە پێشەوای لە شكرەكە بە (اسد الدين) سپێردرابوو، توانی لە شاڵاوی سێيەم سەركەوتوو بێت و ببێتە وەزيـری ميسـر[٣]، ڕۆژی شـەممەی ڕێكـەوتی (٢٢)ی جـەمادی دووەمی ساڵی(٥٦٤ك/١١٦٩ز)ی بـۆ يـەكجاری چـاوی لێكنـاو مـرد، لـه شـاری (قـاهير)ە

---

(١) ابن خلكان، وفيـات الاعيـان، ج١، ٧، ص ص١٤٢_١٤٤، ٢٥٧؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٣٨٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٣١؛ اليـافعي، مـرآة الجنـان وعـبرة اليقظـان، ج٣، ص٢٩٠؛صالح قەفتان، مێژووی گەلی كورد، چ٣، ئۆفيستی شڤان، (سليمانی: ٢٠٠٥ز)،، ل١٧٦.

(٢) ابن الأثير،الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٤٢.

(٣)وفيات الاعيان، ج٢، ص ص٤٧٩_٤٨٠؛ الذهبي، تاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٣١٩؛ اليـافعي، مـرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٢٩٢.

بەخاك سپێرا، پاش ماوەیەك تەرمەكەی گواسترایەوە بۆ شاری (مدینە)ی پـیرۆز لەگـەڵ (نجم الدین)ی برای، گواستنەوەكەی بەپێی وەسیەتی خۆی بوو[1].

(ابـن خلكـان) دەڵێـت:(شـیركوە) دوای خـۆی تـەنیا كـوڕێكی بـەجێ هێشـتووە ناوی(ناصرالدین محمد)بووە، بە (ملك القاهر) ناسراوە. دوای مردنی (شیركوە) لەمیسر، بە چەند مانگێك (نورالـدین) ئـەو ناوچـانەی كەبـە (شـیركوە)ی دابـوو، دەسـتی بەسـەر داگرتنەوە و لێی وەرگرتەوە. حاڵ بەم شێوەیە مایەوە تاوەكو سوڵتان (صـلاح الـدین) دەستی بەسەر (دیمەشق) داگرت ئـەو ناوچـانە كەوتنـە ژێردەسـتی (صـلاح الـدین) و گەڕاندیەوە بۆ (ناصرالدین محمد)ی كوڕی (شیركوە)[2] .

ئەوەی تێبینی دەكرێ، كتێبی (الكامل في التاریخ) سەرچـاوەی سـەرەكی نووسـەر بـووە، لەمـەڕ ژیـانی (اسـد الـدین شـیركوە) و لێـك چـوونێكی زۆر هەیـە، لـە نێـوان زانیاریەكانی (ابن الاثیر)و (ابن خلكان)[3].هۆكارەكەشی بۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە كە (ابـن الاثیر) نزیكترین كـەس بـووە، لـەو سـەردەمەی كـە (ابـن خلكـان) زانیارییـەكانی لێـوە وەرگرتووە.

٤) توران شاە :

(ابـن خلكـان) لێكدانـەوەی بنەچـەی ووشـە و نـاوی هەنـدێك كەسـانی كـردووە، لەوانەش نـاوی (تـوران شـاە) كـە دەڵێـت:((دوو زاراوەی عەجـەمین، (تـوران) بـەمانای

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٤٨٠ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩.

([2])وفيـات الاعيـان، ج٢، ص٤٤٨٠ عطـا عبـد الـرحمن محـي الـدين، ئەسـەدەدین شـێرکۆ، ل٢٩.بـۆ زانیاری زیاتر لە سەر (اسد الدين) بڕوانە (ئەسەدەدین شێرکۆ/عطا عبد الرحمن).

([3]) الكامل في التاريخ، ج٩، ص ص٣٠٥، ٣٢٧، ٣٣٧، ٣٤٢_٣٤٣.

ڕۆژهەلات دێت، (شاه)ش بەمانای پاشا دێت، واتە پاشای ڕۆژهەلات))[1]. پاشا(المعظم شمس الدولة توران شاه بن أيوب بن شاذي بن مروان) بە (فخر الدين) ناسراو بوو[2]،

برای سولتان (صلاح الدين)ە، لەویش بەتەمەن تر بووە، سولتان زۆر ڕێزی لێ گرتووە، تەنانەت ئەوی پێش خۆی خستووە، لە سالی (٥٦٨ك/١١٧٢ز) (توران شاه) بە فەرمانی (صلاح الدين) بە سوپایەکەوە لە میسر بەرو ولاتی (النوبة)[3] ڕۆیشت، ئازادی کرد، کۆیلەیەکی زۆری دەستکەوت. بەو ولاتە سەرسوڕمان نەبوو، گەڕایەوە بۆ میسر، کەسێکی کارزان و جوامێر بووە، دوای گەیشتنی هەوالی پیاوێك بەناوی (عبد النبي بن مهدي) کەوا لە (یەمەن) سەری هەلدایە و بانگەشەی ئەوەی دەکرد، کە هەموو جیهان دێنێتە ژێر فەرمانی خۆی و ناوچەیەکی زۆری لە (یەمەن) دەست بەسەر داگرت، خۆی کردە فەرمانڕەوا، بەرامبەر بەمە سولتان (صلاح الدين) سوپایەکی بەهێزی ڕێکخست، سەرکردایەتی ئەم سوپایەشی بە (توران شاه) برای سپارد، لە مانگی ڕەجەبی سالی(٥٦٩ك/١١٧٣ز) (توران شاه) بە سوپاوە بەرەو (یەمەن) بەڕێکەوت، توانی لەو

([1]) وفيات الاعيان، ج١، ص٣٠٩؛هەروەها (اليافعي) هەمان زانیاری (ابن خلكان) ی دووبارە کردۆتەوە بەبێ ئەوەی ئاماژە بە کتێبی نوسەر بکات. مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٧.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٣٠٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص ص٢٧١_٢٧٢ ؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٦؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٢٧٥؛ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٦، ص٤٢١.

([3])النوبة:ناوچەیەکی فراوانە لە باشوری میسرەوە دەست پێ دەکات وژیان تێدا ئەستەمە، دانیشتوانەکەی نەسارین.ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٥، ص٣٠٩.

شەڕەدا سەرکەوێت و(عبد النبی) بکوژێت و هەموو ناوچەکان بخاتە ژێرفەرمانڕەوای خۆی[١] .

وادیارە نووسەر لەم زانیاریە پشتی بەهەر یەکە لە کتێبەکانی (ابن الاثیر)و (ابن شداد) بەستووە، چونکە (ابن خلکان) هەمان زانیاری ئەوانی دووبارە کردۆتەوە[٢]، تەنها ئەوە نەبێت (ابن الاثیر) ئاماژەیەی بەوە کردوە، هۆکاری ناردنی (توران شاە) بۆ هەریەکە لە ولاتی (یەمەن) و (النوبة) لە لایەن (صلاح الدین)ەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ترسی (صلاح الدین) لە مەترسیەکانی (نورالدین زنکی) بۆ سەر دەسەلاتی لە میسر، ئەم دوو ولاتەی وەکو پەناگەیەك بۆ خۆی دابنێت لە کاتی بارودۆخێکی نا هەموار ڕووی تێبکات[٣].

لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، نووسەر هەولێداوە خۆی دوورە پەرێز بگرێت، لە باس کردنی ململانێ و ناکۆکیەکانی نێوان (صلاح الدین الایوبی) و (نورالدین زەنکی). (ابن خلکان) باس لەوە دەکات کەوا (توران شاە) لەگەلّ ئاووهەوای (یەمەن) نەدەگونجا، نامەیەکی بۆ سولّتان نارد، تا دەستور بدات بگەڕێتەوە بۆ شام، سولّتانیش لە ڕێگەی نێردراوێك پێی ڕاگەیاند هەر لەوێ بمێنێتەوەو ناوچەیەکی زۆری لە ژێر

---

(١) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج١، ص ص٣٠٦، ٣٠٨؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٥٤؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢،ص ص٦١، ٨٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٢٧٢؛ابن کثیر، البداية والنهاية، ج١٢، ص ص٣٧٥_٣٧٦ بۆ زانیاری زیاتر لەسەر هۆکاری ناردنی ئەم شالاوە بۆ یەمەن لەلایەن سولتان صلاح الدین بڕوانە: فايزة كلاس، الحملة الايوبية الاولى على اليمن، مجلة دراسات تاريخية، كانون الثاني، حزيران، (دمشق: ٢٠١٢)،عدد: ١١٧_١١٨، ص ص٥٢٥_٥٣٩.

(٢) الكامل في التاريخ، ج٩، ص ص٣٧٩_٣٨٨؛ النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية، ص ص٨٧_٨٨.

(٣) الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٧٩.

دەستە، (توران شاە) بە خازندارەكەی دەڵێت هەزار دینارم بۆ بیهێنە، بە نوێنەرەكە و كاربەدەستانی خۆی دەڵێت: بڕۆن لە بازار بەفرم بۆ بكڕن، غولامەكەشی دەڵێت: گەورەم ئێرە (یەمەن)ە، بەفر لە كوێ دەست دەكەوێت؟ دواتر داوای ئەو جۆرە سەوزەو میوانەی كرد كە لە شام بوونی هەیە، بڕۆن لە بازار بۆم بێنن، نێردراوەكە تووشی سەرسوڕمان هات، لەوەی كە مەلیك (توران شاە) داوای چی دەكرد، غولامەكەش دەیووت گەورەم لەم جۆرە نیە، لە كوێ بۆت بێنم.! لە كۆتاییدا (توران شاە) بە نێردراوەكەی ڕاگەیاند (لیت شعري ماذا أصنع بهذه الأموال إذا لم أنتفع بها في ملاذي وشهواتي فإن المال. لايؤكل بعينه، بل الفائدة فيه أن يتوصل به الانسان إلى بلوغ أغراضه)، نێردراوەكەش گەڕایەوە بۆ لای سوڵتان و پەیامەكەی گەیاند، سوڵتانیش ڕەزامەندی نیشاندا بگەڕێتەوە[1] .

ئەم بەسەرهاتە زانیاریەكی ناوازەو دەگمەنە، لە سەرچاوە بەردەستەكانی پێش خۆیدا باسنەكراوە و (ابن خلكان)یش ئاماژەی بە سەرچاوەكەی نەكردووە، لەوانەیە خۆی یەكەم كەس بێت ئەم باسەی تۆمار كردبێت، یان لە یەكێك لەو سەرچاوانەوە وەریگرتبێت، كە ئێستا لە ناوچوون. لە دوای خۆشی (الصفدی) ئەم بەسەرهاتەی پشتڕاستكردووەتەوە[2] .

لێرەدا دوو شتمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، لەلایەك (توران شاە) سەرەڕای ئەوەی لەگەڵ ئاووهەوای (یەمەن) نە دەگونجا، نەشی توانیوە، بەبێ فەرمانی سوڵتان (صلاح الدین) ئەو وڵاتە جێبهێڵێ، زۆر پەیوەست بووە، بە فەرمانەكانی براكەی، لە كاتێكیشدا لە ڕووی تەمەنەوە لە (صلاح الدین) گەورەتربووە، لەلایەكی تریشەوە، جیاوازی ژینگەمان بۆ بەدەردەكەوێ، لە نێوان یەمەنێكی گەرم و وشك، بەرامبەر بە شامێكی كەش و هەواییەكی ساردو پڕ لە سەوزە ومێوەو گیاوبەفر. بەم شێوەیە (توران شاە) لە

---

(1) وفيات الاعيان، ج١، ص٣٠٨.

(2) الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٢٧٢.

(یەمـەن) گەڕایـەوە لـە سـاڵی (٥٧١ك/١١٧٥ن) خـۆی گەیانـدە (دیمەشـق) ئەوکاتـەش سوڵتان (صلاح الدین) ئابلۆقـەی (حلـب)ی دەدا، دوای ئابلۆقەکـە، سـوڵتان هاتـەوە بۆ (دیمەشـق) لەوێشـەوە بـۆ وڵاتـی میسـر بەرێکـەوت، (شمـس الدولـة تـوران شـاه) وەك جێگیری خۆی لـە (دیمەشـق) دانـا، ماوەیـەك لـە (دیمەشـق) مایـەوە پاشـان ڕوویکـردە میسر[1] (ابن خلکان) ئاماژەی بەوە کردووە، کەوا (ابن شداد) لـە کتێبـی (سـیرە صـلاح الدین الایوبی) دەڵێت: (توران شاه) لـە سـاڵی(٥٧٦ك/١١٨٠) لـە ئەسـکەندەریە کۆچـی دوای کردووە، (ست الشام م:٦١٦ك/١٢١٩ن)ی خوشکی تەرمەکەی بردەوە بۆ دیمەشـق و لەوێ ناشتی[2]،

بەڵام ئەم زانیارییە لە کتێبی (النوادرالسلطانیة) یاخود (سیرة صلاح الدین الایـوبي) دا نـەهاتووە، وەك ئـەوەی (ابـن خلکـان) ئامـاژەی پێکـردووە. لەوانەیـە نووسـەر سەرچاوەی ئەم زانیاریەی لـێ تێـك چـووبێت و سـاڵی مردنـی (تـوران شـاه)ی لـە (ابـن الاثـیر)ەوە وەرگرتبێـت و لـە کـاتی نووسـیندا (ابـن شـداد) تێکـەڵی لـە نێـوان ئـەم دوو نوسەرە کردبێ، چونکە (ابن الاثیر) ئاماژەی بە هەمان زانیاری (ابن خلکان) کردووە، لە بارەی ساڵ و شوێنی مردنی توران شاهەوە[3].

---

(1) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج١، ص٣٠٦؛ اليـافعي، مـرآة الجنـان وعـبرة اليقظـان، ج٣، ص٣٠٦؛ابن تغرى بردى، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٧.

(2) وفيـات الاعيـان، ج١، ص٣٠٧.هـەروەها بڕوانـە؛ اليـافعي، مـرآة الجنـان وعـبرة اليقظـان، ج٣، ص٣٠٦؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٧٦.

(3) الكامل في التاريخ، ج٩، ص٤٥١.

٥) تاج الملوك بوري :

نووسەر لێکدانەوەی بۆ ووشەی (بوري) کردووە دەڵێت: ووشەیەکی تورکییە، بەزمانی عەربی مانای (ذئب)(گورگ) دەگەێنێت[1]. (تاج الملوك ابو سعيد بوري بن أيوب بن شاذي بن مروان)نازناوی (مجد الدين)بوو، برای سوڵتان (صلاح الدين)ە، بچووك ترين كوڕی(نجم الدين ايوب)بووە، لە سالّی (٥٥٦ك/١١٦٠ن)لە دايك بووە، خاوەن چاكە و پیاوەتی و بەخشندە بووە، لە کاتی گەمارۆدانی شاری (حلب) لەلایەن (صلاح الدين)ی برای، لە شەڕەکانی ئەویێ برينـدار بووە، کە ڕێکەوتەکەی (٢٦)مانگی (محرم)سالی(٥٧٩ك/١١٨٣ن)بوو، هەر بەو هۆیەشەوە لە ڕۆژی هەینی (٢٣)ی (صفر)ی ساڵی(٥٧٩ك/١١٨٣)کۆچی دوای کردووە[2].

(ابن خلكان) دەڵێت: (الاصفهانی) لە کتێبی (البرق الشامی) دا ئاماژەی بەوە کردووە، کەوا (صلاح الدين) میوانداری (عماد الدين) فەرمانڕەوای (حلب)ی لە خێمەکەی خۆی کردووە، پێش ئەوەی بچینە ناو شارەکە هەموومان دڵخۆش بووین، بەو ڕێکەوتنە لەناو کۆبوونەوەکەدا، پەردەداری (صلاح الدين) بە نهێنی مردنی (تاج ملوك)ی برای پێ ڕاگەیاند، (صلاح الدين)یش خۆی تێك نەدا، فەرمانی پێکرد، بەنهێنی بینێژن، تەواو مافی میوانەکەی دا، بەبێ ئەوەی هەست بە هیچ شتێ بکات، دیارە (صلاح الدين) لە دەست دانی برایەکەی خەمبار بووە، هەر بۆیەش دەیووت: (((حلب) مان بە ئاسانی بەردەست نەکرد، بە کوشتنی تاج ملوك نەبێت))[3] . شیاوی باسە (عماد الدين

---

(1) وفيات الاعيان، ج١، ص٢٩٢.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص ص٢٩٠، ٢٩٢؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٦٢٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٢٠١؛المقريزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١، ص١٩٣؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٢، ص٧٧.

(3) وفيات الاعيان، ج١، ص٢٩٢.

الاصفهانی)یش هەمان شتی گێڕاوەتەوە[١]، ئەمەش ڕوویەکی دیاری بەهێزی کە سایەتی (صلاح الدین)مان پیشان ئەدات وەك پیاوێکی سەربازی بەهێز.

٦) الفقیه عیسی الهکاري :

(أبو محمد عیسی بن محمد بن عیسی بن محمد بن أحمد بن یوسف بن القاسم ابن عیسی بن محمد بن القاسم بن محمد بن الحسن بن زید بن الحسن بن علي بن أبي طالب، رضي الله عنه)(ابن خلکان) سەبارەت بە گەڕاندنەوەی (الفقیە عیسی) بۆ بنەچەی ئیمام(علي بن أبي طالب)خوای لێی ڕازیبێت، دەڵێت:((بەم شێوەیە بنەچەیم لە کوڕی کوڕی براکەی وەرگرتووە. پێی وتراوە (الهکاری)و نازناویشی(ضیاء الدین)بووە))[٢]. ئەوەی تیبینی دەکرێ، تەنها (ابن خلکان) بنەچەی (الفقیە عیسی) گەڕاندۆتەوە بۆ سەر ئیمامی(علی) بەڵام لەسەر چاوەکانی تر بەم شێوەیە ناوو بنەچەی باس کراوە (أبو محمد عیسی بن محمد بن عیسی الهکاری)[٣].

هەرچەندە (ابن خلکان) نەیوتوە لە بنەچەدا ئەم کەسایەتیە کوردە، بەڵام لە شوێنی تر دەڵێت: ((هەکارییەکان هۆزێکی کوردن)) [٤] . پێم وایە هەر لەبەر ئەوەشە (ابن خلکان) بە پێویستی نەزانیوە لە سەر گوزشتەی بەشێك لە هەکارییەکان بڵێت کوردن، چونکە هەر خۆی بەم دەستەواژەیە کۆتای بە کورد بوونی کەسایەتیە هەکارییەکان هێناوە، کە دەڵێت (هەکارییەکان دەگەڕێنەوە بۆ هۆزێکی کوردی). جگە

---

(١) البرق الشامي، تحقیق: فالح حسین، مؤسسة عبد الحمید شومان، (عمان: ١٩٨٧م)،ج٥، ص١٣٠.

(٢) وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٩٧.

(٣) المنذري، التکملة لوفیات النقلة، مج١، ص١٢٣؛ابن کثیر، طبقات الشافعیین، ص٧٢١؛علي محمد محمد الصلابي، صلاح الدین الأیوبي، دار المعرفة، (بیروت: ٢٠٠٨م)،ص٣٣٢.

(٤) وفیات الاعیان، ج٣، ص ٣٤٥.

لـەوەش لـە زۆربـەی سەرچـاوە مێژووییـەکان، کەسـایەتیە هەکارییـەکانییان بـە کـورد دانراون[١]، تەنانەت (ابن شداد) لە کتێبەکەی ئاماژەی بـە نـاوی کـردووە، بـەم شـێوەیە (عیسی الکردی الهکاری) هێناویەتی، کە وتاربێژ بـووە لـە شـاری (حلـب) هاوسـەردەمی (اسد الدین شیرکوه)بووە، هەرچەندە زیاتر زانیاری لەسەری نەداوە[٢].

هەروەها هەندێك لە مێژوو نووسان کاتێك باسی برایەکی(عیسی الهکاری) دەکەن، بەم شێوە ناوی دەهێنن: میر (ابو حفص عمر بن محمد بن عیسی بـن محمـد بـن عیسـی بن احمد الکردي) تەنانەت دەڵێن: بە برای (الفقیـه عیسـی الهکـاری) ناسـراو بـووە، کـە بە(مجد الدین)ناسراوە[٣]،ئەمـەش بەڵگەیـەکی ڕوونـە لەسـەر کـورد بـوونی ئـەو کەسـە. سەبارەت بە ساڵی لە دایکبوونی لەلایەن (ابن خلکان) ئاماژەی پێنەکراوە[٤] .

---

(١) بڕوانە: الیونیني، ذیل مرآة الزمان، ج٢، ص٤٦٢؛الذهبي، معجم الشیوخ الکبیر، تحقیـق: محمـد الحبیب الهیلة، مکتبة الصدیق، (الطـائف: ١٩٨٨)،ج١، ص١٣٦؛ابـن قاضـي شـهبة، تـاریخ ابـن قاضی شهبة، تحقیق: عدنان درویـش، (دمشـق: ١٩٩٤) مـج٢، ص٣١٧؛ المکي، لحـظ الألحـاظ بذیل طبقات الحفاظ، دار الکتب العلمیة، (بیروت: ١٩٩٨ز)،ص١٢٣؛ السـیوطی، طبقـات الحفـاظ، دار الکتب العلمیة، (بیروت: ١٤٠٣)،ص٥٢٩؛ السخاوي، الضـوء اللامـع لأهـل القـرن التاسـع، دار مکتبة الحیاة، بیروت، ج١، ص٢٥١.

(٢) الاعلاق الخطیرة، تحقیـق: یحیـی زکریـا، اشـبیلیة، (دمشـق: ١٩٩١ز)،ج١، ص١٢١؛ هـدار سلیم صالح، الکرد في الاعلاق الخطیرة لابن شداد، الاکادیمیة الکوردیة، (اربیل: ٢٠١٣ز)،ص٢٨١.

(٣) المنذري، التکملة لوفیات النقلة، مج ٣، ص٥١٨؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٢٢١؛شـوکت عارف، کتاب التکملةللمنـذري مصـدرا لتـاریخ الکرد في العصـر الایـوبي، مجلـة جامعـة کرکـوك، ٢٠٠٩، عدد: ٢، مج٤، ص١٠٥.

(٤) دیارە ساڵی لەدایك بوونی ڕوون نیە، بۆیە لە سەرچاوەکانی پـێش (ابـن خلکـان) یـش ئامـاژەی پێنەکراوە، بۆ نموونە(المنذري) لە کتێبەکەی سەرگوزشـتـەی (عیسـی الهکـاري) کـردووە بـەبێ ئەوەی باسی ساڵی لەدایك بوونی بکات.التکملة لوفیات النقلة، مج١، ص١٢٣.

میر (عیسی الهکاري) یەکێك بوو، لە میرەکانی دەولەتی سلاحی، زۆر ڕێزیان لێ گرتووە و خاوەن بۆچوون بووە. لەسەرەتادا خەریکی وانە وتنەوەی زانستە شەرعیەکان بوو، لە قوتابخانەیەکی (حلب) پاشان پەیوەندی بە (اسد الدین شیرکوه) کردوە و کردویەتی بە ئیمامی خۆی و پێنج فەرزە نوێژەکانی لە دوای دەکرپاشان بە یاوەری لەگەڵ (اسد الدين)چووە میسر، لە دوای مردنی (اسد الدين)، فەقێ (عیسی الهکاری) لەگەڵ (الطواشي بهاء الدين قراقوش، م:٥٩٧ك/١٢٠٠ن)[١] ڕێکەوت بۆ دانانی (صلاح الدين) بۆ پۆستی وەزارەت لە شوێن مامی. لەکاتی وەرگرتنی ئەم پۆستە لەلایەن (صلاح الدين) زۆر ڕێزی لە (عیسی الهکاری) گرتووەو لە قسەی دەرنەچووە، کەسێکی سودمەندو چاکە خوازبووە، بۆ خەلك[٢].

تەنانەت یەکێك بووە لە گەورەترین هاوڕێیەکانی سوڵتان (صلاح الدين) کاتێك بۆ ماوەی دوو ساڵ لەلایەن فەرەنجەکانەوە زینداني و دیل دەکرێ، (صلاح الدين) بە (٦٠)هەزار دینار ئازادی دەکات[٣].

---

(١) بۆ زانیاری لەسەر(الطواشي بهاء الدين قراقوش) بڕوانە سەرگوزشتەکەی لە (ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٩١).

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٧؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص٧٤؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ١١٠؛العليمي، الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، تحقيق: عدنان يونس، مكتبة دنديس، عمان، ج٢، ص١٤٤.بۆ زانیاری لە سەر رۆلی (الفقيه عيسى الهكاری) لە سەر چۆنیەتی رازی کردنی سەرکردەکانی نوری بۆ دەست بەرداربونیان لە وەرگرتنی پۆستی وەزارەت بۆ صلاح الدين بڕوانە، (ابن الاثير، التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، ص١٤٢).

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٦٨؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٦٠؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص٨٦ ؛العليمي، الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، ج٢، ص١٤٤.

(عيسی الهكاري) پیاوێكی خۆڕاگرو باوەڕدارێكی بەتین بووە، (ابن شداد) دەگێڕێتەوە كاتێك هەندێك لە جەنگاوەرە موسڵمانەكان لەلایەن فەرەنجە دوژمنەكانەوە شەهید كران، یەك لە شەهیدەكان (ظهر الدين)ی برای(عيسی الهكاری)بوو، من بینیم لەوكاتە عیسی بە زەردەخەنەوە دانیشتبوو، خەلكیش خەریكی تەعزیە بوون، (عيسی) بە خەڵكەكەی دەووت: ئەمڕۆ ڕۆژی خۆشیە نەك تەعزیەو ناخۆشی[1].پێگەو ڕێزی بەردەوام بووە، تاوەكو لە ساڵی(٥٨٥ك/١١٨٩ن) لە (الخروبة) ناوچەیەكە لە نزیك(عكا)[2] كۆچی دوای دەكات، تەرمەكەی لە (قدس) دەنێژرێ[3] . (ابن خلكان)هەر لەسەر گوزشتەی (عيسی الهكاري) باسی برای كردووە، كەناوی میر(مجد الدين أبا حفص عمر)بووە، لە ساڵی(٥٦٠ك/١١٦٤ن) لە دایك بووە، لە ساڵی(٦٣٦ك/١٢٣٨ن)لە قاهیرە دەمرێت، (ابن خلكان) دەڵێت:((هەر خۆم لە كاتی نوێژ كردن لەسەری ئامادە بووم))، [4]

---

(١) النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية، تحقيق: جمال الدين الشيال، مكتبة الخانجي، (القاهرة: ١٩٩٤)،ص١٧٥.

(٢) عكا: شارێكە لەسەر كەناری دەریای ناوەڕاست، لە ساڵی(١٥ك/٦٣٦ن) لەلایەن موسلمانەكانەوە ئازاد كرا، ئێستا سەر بە ولاتی (فلستین)ە. المقدسي، أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، ص١٦٢؛ابن عبد الحق البغدادي، مراصد الاطلاع على اسماء الأمكنة والبقاع، ص٩٥٢؛ محمد بن محمد شراب، المعالم الأثيرة في السنة والسيرة، دار القلم(دمشق: ١٤١١)،ص١٩٩.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٧؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص ٧٢٢؛ ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ص٢٩٤.

(٤) وفيات الاعيان، ج٣، ص ٤٩٨.

بەڵام بەبێ ئەوەی بڵێت کورد بووە، یاخود زانیاری زیاتر لەسەری بدات، بەڵام (مجد الدين ابو حفص)لای مێژوو نووسان بە کورد دانراوە. تەنانەت یەکێك لە میرە بەناوبانگەکان بووە، بەسەرهاتی بەناوبانگی هەبووە[1].

٧) مەلیك المظفر تقي الدين :

(المظفر تقي الدين أبو سعيد عمر بن نور الدولة شاهنشاه بن أيوب) فەرمانڕەوای (حماة)[2]، برازای سوڵتان (صلاح الدين)ی ئەیوبییە[3]، (ابن خلكان) دەڵێت: ((بەدەست خەتی خۆم لە (پەراوگە) دەستنووسەکانم بینی ساڵی لە دایکبوونی(تقی الدين)ی (٥٣٤ك/١١٣٩ن)بووە)) [4] . دەکرێ نووسەر ئەم زانیاریەی لە (ابي شامة)ییەوە

---

(١) المنذري، التكملة لوفيات النقلة، مج ٣، ص٥١٨؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٢٢١.بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ژیانی بڕوانە لە هەریەکە لە(المنذري، التكملة لوفيات النقلة، مج ٣، ص٥١٨؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٢٢١).

(٢) حماة: شارێکی گەورە وبەناوبانگە، لە تەورات ناوی هاتووە. سەر بە (حلب) ە.التطيلي،رحلة بنيامين التطيلي، المجمع الثقافي، (او ظبي: ٢٠٠٢)،ص٢٧٨؛ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٢، ص٣٠٠؛ابن الوردي، خريدة العجائب وفريدة الغرائب، تحقيق: انور محمود زناتي، مكتبة الثقافة الاسلامية(القاهرة: ٢٠٠٨) ص١٠٨.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٨٣٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٢، ص ص٢٩٨_٢٩٩؛محمد عبد الله عنان، دول الاسلام في الاندلس، مكتبة الخانجي، (القاهرة: ١٩٩٠)،ج٤، ص١٩٤؛سازان حسين ابراهيم، الملك المظفر تقي الدين عمر بن شاهنشاه الايوبي، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل: ١٩٩٤) ص٢٨.

(٤)وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٧.

وەرگرتبێـت، چـونكە ئـەو لـە كتێبەكـەی ئامـاژەی بەهـەمان سـاڵی لـە دایكبـوونی پاشا(المظفر تقي الدين) كردووە[١].

كەسێكی ئازاو بوێر بووە، ڕۆڵی گەورە و بەناوبانگی بینیوە، لە ڕووبەڕوو بوونەوەی فەرەنجەكان، لە هەمبەر زانایان و ئاكار چاكاندا، زۆر خاكە ساری نیشان داوە و پشـتی هەژاران و داماوانی گرتووە، كاری خێری ئەنجام داوە.ماوەیـەك لـە میسـر، لـە نـەبوونی سـوڵتان (صـلاح الـدين)دا جـێگیری بـووەو پاشـان لـە سـاڵی (٥٨٢ك/١١٨٦ز) لەلایـەن سوڵتان (صلاح الدين)ەوە كراوەتە فەرمانڕەوای (حماة)[٢] و لەگەڵ چەند شارێكی ترلە جەزیرەو شام[٣] .

وادیارە بەشێك لـەم زانیاریـە، نووسـەر لـە (ابـن الاثـیر)ی مامۆسـتای وەرگرتبێـت، چونكە (ابن الاثير) ئاماژە بەهەمان زانیاری كردووە[٤] .

---

(١) عيون الروضتين، ج١، ص١٢٧.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٦؛أبو الفداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص٦٧؛ الذهبي، تاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٨٣٦؛ الصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج٢٢، ص٢٩٩؛ابـن كـثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٤٢٢.

(٣) ابي شامة، عيـون الروضـتين،ج٤، ص١٧٠؛الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٨٣٦؛ابـن كـثير، البدايـة والنهايـة، ج١٢، ص٤٢٢؛العليمـي، الأنـس الجليـل بتـاريخ القـدس والخليـل، ج١، ص٣١٧.لەسەرچاوەكان ئاماژە بەوە دەكرێ كەوا سولتان صلاح الدين ئەو ناوچـانەی كەلـەژێر دەسەلاتی (مظفرالدين كوكبری) بـوو وەكـو(حـران) و(الرهـا) و(سميسـاط) و(المـوزن) هـەمووی خستە ژێر فەرمانڕەوای مەلیك (مظفر الدين تقي الدين). أبو الفـداء،المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص٧٩؛ابـن الـوردي،تـاريخ ابـن الـوردي، ج٢، ص١٠١؛ابـن كـثير، البدايـة والنهايـة، ج١٢، ص٤١٣.

(٤) الكامل في التاريخ، ج١٠، ص١٦.

پاشان هەوڵی گرتنی قەلای (مناذكرد)[١]ی داوە، ماوەیەك بەردەوام بووە، لەم گەمارۆدانەیە[٢]، بەلاَم لە ناكاو مەرگی لە ڕۆژی هەینی (٢٩)مانگی ڕەمەزانیساڵی(٥٨٧ك/١١٩١ن)هاتۆتە سەر ڕێ، دەگوترێت لە نێوان (خلاط)[٣]و (میافارقین) مردووەو تەرمەكەیان گواستۆتەوە بۆ (حماه) لەوێ نێژراوە[٤]. لە دوای خۆشی مەلیك (المنصور ناصر الدین أبو المعالی محمد بن عمر) شوێنی گرتۆتەوە [٥]، بۆ ماوەی (٣٠) ساڵ فەرمانڕەوابی (حماه)و دەوروبەری بووە، دووجار فەرەنجەكانی تێكشكاندووە[٦]

(١) منازكرد: دەكەوێتە نێوان (خلاط) و ولاتی رۆم، سەربە (ارمینیة) دادەنرێت، خەلكەكەی ئەرمەن ورۆمن.یاقوت الحموي، معجم البلدان، ج٥، ص٢٠٢؛ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٥٧.

(٢) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٥٧؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٠؛الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٢٢، ص٢٩٩.

(٣) خلاط: شارێكی گەورەو ئاوەدان و بەناوبانگە لە هەرێمی ئەرمینیا، كەوتۆتە نزیك شاری (أرزن الروم). القزویني، آثار البلاد وأخبار العباد، ص ص٤٩٤، ٥٢٤.

(٤) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٥٧؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٠؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٢، ص٨٣٦؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٢٢، ص٢٩٩. (ابن العدیم) دەلێت لە كاتی گەمارۆدانەكە لە(ملاذكرد) مردووە. زبدة الحلب في تاریخ حلب، ص٤٢٦.بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ژیانی مەلیك(المظفر تقي الدین) بڕوانە نامەی ماستەر(سازان حسین ابراهیم، الملك المظفر تقي الدین عمر بن شاهنشاه الایوبي).

(٥) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٣، ص٤٥٧؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٢، ص٨٣٦؛ الكتبي، فوات الوفیات، ج٤، ص١٢؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٤، ص١٨٣.

(٦) الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٣، ص٥٢٨؛الكتبي، فوات الوفیات، ج٤، ص١٢؛الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٤، ص١٨٣.

لـه ڕۆژی دوو شـەممەی (٢٢)ی (ذي القعـدة)ی سـاڵی(٦١٧ك/١٢٢٠ن)لـە (حمـاە) کۆچـی یەکجاری کردووە[١].

٨) سوڵتان[٢] صلاح الدين:

(أبو المظفر يوسف بـن أيـوب بـن شـاذي)نازنـاوی (الملـك الناصـر صـلاح الـدين)ە، خاوەنی وڵاتی میسر و شام و فورات و یەمەنە[٣] (ابن خلكان) هەندێك زانیاری دەگمـەنی لەسەر بنەچەی ئەیوبیەکان باس کردووە و کوردبوونی ئەو بنەماڵەی یـەك لایـی وپشـت ڕاست کردۆتەوەو دەڵێت:((مێژوو نووسان لەسەر ئەوە ڕێکەوتوون کـە بـاوك و کـەس و کاری (صلاح الدين) لە (دوین)ەوە هاتوون. ئەوان کوردی ڕەوادیین، ڕەوادیش تیرەیەکە لە هەزبانی، کە هۆزێکی گەورەی کوردانە)) [٤].

([١]) ابن خلكان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص٤٥٧؛الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٣، ص٥٢٨؛ الصـفدي، الوافي بالوفيات، ج٤، ص١٨٣.

([٢]) ابن خلكان لە نێو بنەماڵەی ئەیوبی تەنها بۆ(صلاح الدين بن ايـوب) ی سـولتانی بـەکارهێناوە، بەوانی تری ووتووە، پاشا(الملك).وفيات الاعيان، ج٧، ص١٣٩.

([٣]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٣٩؛ الـذهبي، العـبر، ج٣، ص٩٩؛اليـافعي، مـرآة الجنـان، ج٣، ص٣٣٣؛ابن حجر العسقلاني، تبصير المنتبه بتحرير المشتبه، تحقيق: محمد علـي النجـار، المكتبة العلمية، بيروت،ج٢، ص٧٦٤؛موحسێن محەمەد، ژینامـەی پیـاوە هـەرە دەرەوشـاوەکە سەلاحەدینی ئەیوبی، و: عەبدورەزاق بیمار، چ٢، دەزگای ئاراس، (هەولێر٢٠١٢ن) ل٧.

([٤])وفيـات الاعيـان، ج٧، ص١٣٩؛بهـاء الـدين الجنْـدي، السـلوك في طبقـات العلمـاء والملـوك، ج٢، ص٥٢٠؛کرفـــان محمـــد احمـــد، الكـــرد في كتابـــات المـــؤرخ ابـــن الاثـــير الجـــزري، ص ص١٤٦_١٤٧؛فرست مرعـي، الدولـة الايوبيـة في الـيمن، مؤسسـة حمـدي، (السـليمانية: ٢٠١٠م) ص٤.

مێژوو نووسانی دوای خۆشی ئەمەیان دووپات کردۆتەوە [1]، هەندێکیان ئاماژەیان بەوە کردووەو لە (ابن خلکان)یان وەرگرتووە[2]پاشان (ابن خلکان) دەڵێت:((فەقێیەکی شارەزای خەڵکی(دوین) پێمی گوت: لەبەرامبەر دەروازەی شاری (دوین) گوندێك هەیە پێ دەڵێن (أجدانقان) گشت دانیشتوانەکەی کوردی ڕەوادین، (أیوب)ی باوکی(صلاح الدین) لەو گوندە لە دایك بووە)) [3] . ئەمەش زانیاریەکی ناوازەو پڕ بایەخە، گرنگی و کۆششی نوسەرمان بۆ بەدەردەکەوێ، کە هەوڵی داوە لەنزیکەوە خەڵکانێك بدوێنێت کە لە بنەڕەتدا بگەڕێنەوە بۆ زێدی ئەیوبیەکان، هەروەها بەڵگەیەکی ترە لەسەر ئەوەی کە نوسەر بەتەنگ تۆمارکردنی مێژووی کوردە ئەیووبیەکانەوە بووە. (شاذي) خۆی و خێزانی، لەگەڵ (أسد الدین شیرکوە) و (نجم الدین أیوب) هەردوو کوڕەکەی هاتونەتە بەغدا و، پاشان لە (تکریت) جێگیر بوونە، تا لەوێ (شاذي) دەمرێت[4].(ابن خلکان) دەڵێت:((زۆر لە ڕەچەڵەکی بەرەبابی ئەیووبم کۆڵییەوە، دوای (شاذي) ناوی باپیرێکی ترم بەرچاونەکەوت، هەتا زۆر نامەم دیت، کە لە بارەی وەقف و موڵك ومالْ بەناوی (شیرکوە)و (ایوب)ەوە، تەنیا نوسرابوو (شیرکوە بن شاذي)و (أیوب بن شاذي) هەروەها هەندێك لە خانەوادەی ناوداری بنەماڵەکەشیان پێیان ڕاگەیاندووم کەبنەچەی ئەو

---

(1) ابن العبري، تاريخ مختصر الدول، تحقيق: أنطون صالحاني، دار الشرق، ط٢، (بيروت: ١٩٩٢م)،ص ص٢١٢_٢١٣؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص٧٤؛اليافعي، مرآة الجنان، ج٣، ص٣٣٣؛ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦،ص ص٣_٤؛ محمود شاكر، أواخر الخلفاء العباسيين، المكتب الاسلامي، (بيروت: ٢٠٠٢م)،ص١٣٣.

(2) ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٦، صص٤٨٨_٤٨٩؛عبد القادر بدران، منادمة الأطلال، ص٢٨٩؛ اشرف صالح، نسب الايوبيين بين تزييف الكتابات وحقائق المصادر، مجلة الفسطاط التاريخية، (القاهرة: ٢٠٠٧)،ص٣.

(3)وفيات الاعيان، ج٧، ص١٣٩؛شهاب الدين، ذيل لب اللباب في تحرير الأنساب، ص٥٧؛اشرف صالح، نسب الايوبيين بين تزييف الكتابات وحقائق المصادر، ص٣.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٠.

بنەماڵەیە بەم شێوەیە))[1]. تەنها ئەوە نەبێ (ابن خلكان) دەڵێت:((بينيم لەلایەن (حسن بن غريب بن عمران الحرشي) بە شێوەی مودەرەج ڕیزبەندی بۆناوی بنەماڵەکەیان کردبوو، کە بەم شێوەیە هاتبوو (أيوب بن شاذي بن مروان بن أبي علي بن عنترة بن الحسن بن علي بن أحمد بن أبي علي بن عبد العزيز بن هدبة بن الحصين بن الحارث بن سنان بن عمرو بن مرة بن عوف بن أسامة بن بيهس بن الحارث صاحب الحمالة ابن عوف بن أبي حارثة بن مرة بن نشبة بن غيظ بن مرة بن عوف بن سعد ابن ذبيان بن بغيض بن ريث بن غطفان بن سعد بن قيس عيلان بن الياس ابن مضر بن نزار معد بن عدنان...، تادەگاتە (آدم عليه السلام)))[2]. ئەمەش تەنها (ابن خلكان) باسی کردووە، کە یەکەم مێژوو نووس بووە، بنەچەی ئەو بنەماڵەیە بەم شێوە ڕیزبەندییە لە(حسن بن غريب)وەرگرتووەو ئامـاژەی پێکردووە، لە دوای خۆشی لەلایەن چەند سەرچاوەیەك پشت ڕاستی ئەم زانیاریە کراوەتەوە[3] لەوانەیە هۆکاری باس کردنی ئەم زانیاریەش لەلایەن نوسەر دەگەڕێتەوە بۆ پەرۆشی نووسەر بۆ گەڕان و دەسکەوتنی هەر زانیاریەکەوە بێت لە بارەی ڕەچەڵەکی ئەیوبیەکانەوە.

(ابن خلكان) لەسەر گوزشتەی (صلاح الدين)دا درێژە بە باسی ڕەچەڵەك و بنەچەیان دەداو دەڵێت:((بينيم لە کتێبی (تاريخ حلب)ی (ابن العديم)دا، دوای ئەوەی باسی بۆ چونی جیاوازی کردووە لەسەر بنەچەی ئەو بنەماڵەیە، ئاماژەی بەوە کردبوو، گوایە(المعز إسماعيل بن سيف الآسلام ابن أيوب) پاشای (یەمەن) بانگەشەی ئەوەی

---

[1])وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٠؛موحسین محەمەد، ژینامەی پیاوە هەرە دەرەوشاوەکە سەلاحەدینی ئەیوبی، ل٧.

[2] ( ) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٠.

[3] ( ) ابن واصل، مفرج الكروب في اخبار بني ايوب، تحقيق: محمد حسين وسعيد عبدالقادر، قاهرة، ج١، ص٤؛ احمد الحنبلى، شفاء القلوب في مناقب بني ايوب، تحقيق: ناظم رشيد، دار الحرية للطباعة، (بغداد: ١٩٧٨)،ص٢١.

كردبـوو، كـە ئـەوان لـە بنەچـەدا دەگەڕێنـەوە بـۆ بنەماڵـەی (ئومـەوی)یـەكان و داوای خەلافەتی دەكر منیش گوێم لە (ابن شداد)ی مامۆستاكەم گـرت، كـە ئـەو ئـەم باسـەی پێشتر لای سوڵتان (صلاح الدین)باس كردبوو، ئەویش لە وڵامدا ڕەتی ئەوەی كردۆتەوە بنەچـەیان بگەڕێتـەوە بـۆ (ئومـەوی)یـەكان))[١]، بـەڵام لـە ڕاسـتیدا ئـەم زانیارییـە لـەو نوسخەیەی كتێبی (تـاریخ حلـب)دا نییـە، كـە ئێسـتا لـە بەردەسـتدایە. هـەروەها (ابـن خلكـان) هـەر بـەوە نەوەسـتاوە، ئامـاژەی بـە بۆچـونی (ابـن الاثـیر)ی مامۆستاكەشـی كردووە و دەڵێت: لـە كتێبەكـەی باسـی بنەچـەی ئـەو بنەماڵـەی كـردووە و دەڵێـت لـە بنچینەدا كوردی ڕەوادین[٢] . دوای بەدوا داچوونمان بـۆ ئـەم زانیاریـە، (ابـن الاثـیر) لـە كتێبەكەی ئامـاژەی پێكردبوو[٣] .

لێـرەدا دەكـرێ بپرسـین بۆچـی (ابـن خلكـان) ئەوەنـدە پەرۆشـە بـۆ یـەك لایكردنەوەیەكی یەكجاری لەسەر ڕەچەڵەكی ئەو بنەماڵەیە، ئایا لێرەدا هەست و سۆزی نەتەوەیی ئەو مێژوو نووسە بۆ كورد بوونی ئەو بنەماڵەیـە بـەدی نـاكرێ؟ لـە كۆتاییـدا دەتوانین بڵێین (ابن خلكان) بەو هەموو بەدوا داچوونەی بۆ بنەچـەی ئـەو بینەماڵەیـەی كردوە، سنورێك بۆ هەموو گومانێك لە بارەی بنەچـەی نەتـەوەی ئەیوبیـەكان دادەنـێ. وای لـە مێـژوو نووسـانی دوای خـۆی كـردووە ڕەچـەڵەكی ئـەو بنەماڵەیـە بـە هـیچ ئارستەیەكی غەیرە كورد نەبردرێت.

(ابن خلكان) دەڵێت:((مێژوو نووسـان كـۆ دەنگـن كـەوا (صـلاح الـدین) لـە سـاڵی(٥٣٢ك/١١٣٧ز) لە قەڵای (تكریت) لە دایك بـووە، هەنـدێك دەڵـێن لـەو شـەوەی كـە لـە قەڵای (تكریت) دەرچوون، بـەرەو (موصـل) لـە دایـك بـووە، بـاوكی بـە لـە دایكبـوونی

---

[١] وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤١؛ عبدالمنعم الهاشمي، موسوعة تاريخ العرب العصر الايوبي، الهلال، (بيروت: ٢٠٠٦م)،ص٩.

[٢] وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤١.

[٣] الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٤٢.

كوڕەکەی لەوکاتە نالەبارە دڵگران بووە، ئەوانەی لەگەڵی دابوونە، وتیانە لەوانەیە خێری تیابێت، خوا ئەزانی خێر لەچ دایە))[1]، بەم شێوە لە سەرەتای ژیانی لە ژێر پەروەردەی باوکی دابووە، پاشان دوای ئەوەی (نور الدين محمود زنكى) بووە، پاشای دیمەشق، (صلاح الدين) لەگەڵ (نجم الدين أيوب)ی باوکی خزمەتی (نورالدين)یان دەکرد[2]،

جێیٛ ئاماژەیە کە (ابن خلكان) ڕای خۆی سەبارەت بە گرنگیدانی (نورالدين) بە (صلاح الدين)داوەو دەڵێت:((پەڵە هەوری بەختەوەری بەسەریدا (صلاح الدين) ئەشەکایەوە، پیاوماقوڵیشی لە ئاستێکەوە بۆ ئاستێکی تر ئەیبردە پێشەوە، (نورالدين)بینی و پێی سەرسام بوو، (صلاح الدين)یش لەوەوە فێری ڕێگای خێرو چاکە و کۆشش لە کاروباری جیهاد بوو))[3].

بەم شێوەیە (نورالدين) گرنگی زۆری بە پەروەردەکردنی (صلاح الدين)دەدا، بۆ ڕێگای چاکەو جیهادو تێکۆشان، بەردەوام بوو، لە پێگەیاندنی تاوەکو بەشداری کرد لە هەر سێ شالاوی سەربازی کە بەسەرکردایەتی(اسد الدين)ی مامی، لەلایەن (نورالدين زنكى)بەرێکرا، بۆ وڵاتی میسر[4].

---

(1) وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٤٤_ ١٤٥؛السبكي، الطبقات الشافعية، ج٧، ص٣٤١؛ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٣٦؛ احمد الحنبلى، شفاء القلوب في مناقب بني ايوب، ص٢٣.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٥.

(3) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٥. هەروەها بڕوانە: ئەحمەد عەبدولعەزیز محمود، ستەم ونادادی دەرهەق بە سەرکردەی موجاهید سەلاحەددینی ئەیوبی، وە: زرار عەلی، تەفسیر، (هەولێر: ٢٠١١)،ل٣٧.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٤٥، ١٤٨، ١٥٠. ئەوەی جێیٛ ئاماژەیە بەر لەوەی (صلاح الدين) لەگەل (اسد الدين) ی مامی بەرێبکەوێت بۆ میسر، پێشتر لە ساڵی (٥٥٠ك/١١٥٥ز) لەلایەن (نورالدين محمود) ی پۆستی (الشحنكية) و(ديوان) ی دیمەشقی بە

بەشداری کردنی (صلاح الدین) لە هەرسێ شالاوەکە، بۆتە ئەزموونێکی گرنگی سەربازی و پێگەیاندنی لە بواری سەربازی، (اسد الدین)ی مامی ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە، لە تەواو کردنی کەسایەتی و پێگەیاندنی لە چۆنیەتی بەڕێوە بردن و سەرکردایەتی کردندا.

هەرچەندە (ابن خلکان) دەڵێت: (ابن شداد) لە کتێبەکەی ئاماژەی بەوە کردووە، کەوا (صلاح الدین) قسەی بۆ کردووەو وتوویەتی :((کنت أکره الناس للخروج في هذه الدفعة وما خرجت مع عمي باختیاري)). لێرەدا (صلاح الدین) بە ئارەزووی خۆی لەشالاوی سێیەم نەچۆتە میسر، بەڵکو فەرمانی پێکراوە[1] . بەدوا داچوونمان بۆ ئەم زانیاریە کرد، (ابن شداد) لە کتێبەکەی ئاماژەی پێکردوو[2] .

(صلاح الدین) لەگەڵ مامی دوای شالاوی سێیەم لە میسر مانەوەو، (ابن خلکان) دەڵێت: بە خەتی خۆم لە کۆمەڵێك لە دەستنووسەکانم بینی دوای ئەوەی (اسد الدین) لە ساڵی (٥٦٤ك/١١٦٨ز) هاتە نێو قاهیرە. (شاور)[3] هەوڵی کوشتنی (اسد الدین)

(صلاح الدین) ی سپاردبوو ئەویش بۆ ماوەیەك خەریکی بوو پاشان (صلاح الدین) بەهۆی کێشەی لەگەل (ابي سالم) خاوەن دیوان، وازی لەم کارە هێناو گەرایەوە بۆ حلب.تەنانەت نور الدین ئەوەند پەرۆش بووە بۆی، لە گەشت ودانیشتنەکانی دا صلاح الدین لێ جیانەبۆتەوە. ابن طباغ الحلبي، اعلام النبلاء بتاریخ حلب الشهباء، تحقیق: محمد کمال، ط٢، دار القلم، (حلب: ١٩٨٨) ج٢، ص٢٦.

(1) وفیات الاعیان، ج٧، ص ص١٤٨_١٤٩.

(2) النوادر السلطانیة والمحاسن الیوسفیة، ص٧٩.

(3) شاور: ناوی(ابو شجاع، شاور بن مجیر السعدي الهوازاني) یە، سەرەتا والی (صعید) بوو، پاشان لەدژی وەزیری فاتیمی(رزیك بن صالح) راپەڕیو لەساڵی(٥٥٧ك/ ١١٦٢) دا توانی (رزیك) بکوژێت، ئیدی خۆی پۆستەکەی وەرگرت.الذهبي، سیر أعلام النبلاء، ج١٥، ص٢٢٤؛خیر الدین الزرکلي، الاعلام، ج٣، ص٢٠.بۆزانیاری زیاتر بڕوانە (ابن خلکان/وفیات الاعیان، ج٢، ص٤٣٩).

دەدات، لە ڕێگەی ئامادەکردن و ڕێکخستنی خوانێك بۆ (اسد الدين)و ئەمیرەکانی، بەلاّم (اسد الدين)هەستی بەم پلانە کرد، لە کۆتاییدا (صلاح الدين)و چەند ئـەمیرێك ڕێکـەوتن لـە سـەر کوشـتنی (شـاور) بۆیـە دەسـتگیریان کـرد، نـەیان تـوانی بـەبێ ڕەزامەنـدی (نورالـدين) بیکـوژن، کـاتێ خەلیفـەی فـاتمی (العاضـد)[١](٥٥٥_٥٦٧ك/١١٦٠_١١٧٢ن) ئەمەی بیست ناردی بۆ لایان، فـەرمانی کوشـتنی داو کوشـتیان، (ابـن خلكـان)دەڵێـت: واباس دەکرێ کـەوا (اسـد الـدين) دەسـتی لـە کوشـتنەکەدا نـەبووە، کـاتێ دەکوژرێـت (العاضـد)بەشـوێن (اسـدالدين) دەنێریـت، ئـەویش دەچـێتە قـاهیرەو دەچـێتە لای، (العاضد)یش پۆسـتی وەزارەتـی پێـدەدا [٢]، دەکـرێ نووسـەر لـەم زانیاریـە پشـتی بـە کتێبەکەی (ابن الاثير) بەستبێت، چونکە هەمان زانیاری ئەوی دووبارە کردۆتەوە[٣].

دوای مردنـی مـامی (صـلاح الـدين) پۆسـتی وەزارەت وەردەگرێـت، بـەرە بـەرە دەسەلاّت و پێگەی بەهێز دەبێت لە خـاکی میسـر[٤]، پاشـان (صـلاح الـدين) دەتوانێـت ڕووبەڕووی فەرەنجەکان بێتەوە لەکاتی هێـرش کردنیـان بـۆ سـەر کـەنارەکانی میسـرو سەرکەوتوو بوو، لە دورخستنەوەیان [٥]،

(ابن خلكان)دەڵێت: (ابن الاثير) لە کتێبەکەی ئاماژەی بە (نورالدين زنكی) کردووە، کە داوای لە (صلاح الدين) دەکات، بە زووترین کات کۆتایی بەدەوڵەتـی (فاتمی) بێنێـت، هەرچـەندە سـەرەتا (صـلاح الـدين) ئامـادە نـەبوو، بـەم خێراییـە ئـەم کـارە بکـات

(١) العاضد: ناوی (عبدالله بن يوسف بن الحافظ)،نازناوی(العاضد) بوو، ابن خلكان دەڵێت (عاضد) شـیعەیەکی تونـدڕەو بـوو زیـادەڕەوی دەکـرد لـە جـوێندان بـە یـاوەران و خـوێنی سـنی پـێ ڕەوابوو.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٠٩.

(٢) وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٥٠_١٥١.هەروەها بڕوانە: الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٢١٦.

(٣) الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٤١.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٥١؛ السبكي، الطبقات الشافعية، ج٧، ص٣٤١.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٥٣.

لەکاردانەوەکاندا دەترسا، بەڵام لەبەر زۆری فشارەکانی نورالدین (صلاح الدین) ناچار بوو، دەستی کرد بە کۆتای هێنانی دروشم و دەسەلاتی فاتمییە شیعەکان لە میسرو ئەویش چەند ڕیگەیەکی گرتە بەر بۆ ئەم کارە، وەکو لابردنی ناوی خەلیفەی فاتمی (العاضد)(٥٥٥_٥٦٧ك/١١٦٠_١١٧٢ن) لە وتارەکانی هەینی و خوێندنەوەی

وتارەکان بەناوی خەلیفەی عەباسی (المستضيء بأمر الله) (٥٦٦_٥٧٥ك/١١٧٠_١١٧٩ن)، هەروەها دامەزراندنی چەندین قوتابخانەی شافعی لە میسرو لێدانی لایەنگرانی فاتمییەکان و...هت بەم شێوەیە سەرکەوتوو بوو، لە کۆتای پێهێنانی دەولەتی فاتمی عوبێدی، بە مردنی (العاضد) دەسەلاتەکەی زیاتر بەهێزو پارێزراو بو، لەو کاتەدا وەکو جێگرو نوێنەری سوڵتان (نورالدین زەنکی) حوکمی دەکرد، سوڵتانیش بەناوی (الاسفهسلار)[١] ناوی دەهێنا، لەکاتی نامە گۆرینەوەکاندا[٢]. دوای، بەدوا داچوون بۆ ئەم زانیاریە، (ابن الاثير) هەمان زانیاری باس کردبوو[٣].

---

(١) الاسفهسلار: زاراوەیەکی سەربازییە، لە دوو ووشە پێك هاتووە، (اسفه) مانای (المقدم) دەگەیێنێت، (سلار) واتا (سەربان)،کەواتە (اسفهسلار) بە (سوپاسالار) (مقدم العسكر) یاخود(قائد الجيش) دێت.القلقشندي، صبح الأعشى، ج٦، ص٤٦حسان حلاق وعباس صباغ، المعجم الجامع في المصلحات الايوبية والمملوكية والعثمانية، دار العلم للملايين، (بيروت: ١٩٩٩)،ص١٨.

(٢)ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٥٥، ٢٠٧، ٢٠٦، ١٦٥، ١٥٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٢٢٥؛ السبكي، الطبقات الشافعية، ج٧، ص٣٤١؛ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٤، ص٣٢ ؛ كارل بروكلمان، تاريخ الشعوب الاسلامية، ت: نبيه امين واخرون، ط٥، دار العلم للملايين، (بيروت: ١٩٤٨م) ص٣٥٢؛البنعلي،الشيخ محمد بن عبد الوهاب المجدد المفترى عليه، دار الفتح، (الشارقة: ١٩٩٥م)،ص٣٧؛

Ruthven, M and Nanji, A. Historical Atlas of Islam. (USA: 2004) P. P.50_51'62.

(٣) التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، ص ص١٤٢_١٥٧.

پاشان (صلاح الدين) سەرکەوتوو بوو، لە لکاندنی (یەمەن) بە میسرەوە[1]، (ابن خلكان) دەڵێت: (ابن الاثیر) لە کتێبەکەی باس لە هەندێك ساردی پەیوەندی نێوانیان دەکات، کاتێ ڕێکەوتن لەسەر گەمارۆدانی (کرك)[2] و پاشان (صلاح الدين) پاشەکشەی کردو پێش گەیشتنی نورالدین، بە بیانوی مەترسی فاتمییەکان بۆ سەر میسر، بەڵام دواتر پەیوەندییان ئاسایی دەبێتەوە[3]،

دوای بەدوا داچوونمان لە هەردوو کتێبەکەی (ابن الاثیر) ئاماژە بەم پەیوەندییە ساردو سرییەی نێوانیان کرابوو[4]. (صلاح الدين) لە دوای مردنی (نورالدين) هەوڵی بۆ یەکخستنی بەرەی ئیسلامی دا، توانی دەست بەسەر (دیمەشق) و (حلب) دابگرێت و موسڵیش چوونە ژێر ڕکێفی، بەم شێوا سەر کەوتوو بوو، لە دروست کردنی بەرەیەکی بەهێز، بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی خاچیەکان، توانی لەجەنگی (حطين) لە ساڵی(٥٨٣ك_١١٨٧) سەرکەوتنێکی گەورە و مێژوویی بەسەر خاچیەکان بێنێت و پاشان زۆربەی ناوچەکانی دەوروبەری شاری (قدس)ی ڕزگارکرد[5].

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٦٥.بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە(الدولة الايوبية في اليمن/فرست مرعي).

(2) کرك: قەڵایەکی بەهێزو سەختە لەبەرەی شام، کەوتۆتە نێوان هەر یەکە لە (أيلة) ودەریای(قلزم) و(بيت المقدس). ابن عبد الحق البغدادي، مراصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، ج٣، ص١١٥٩.

(3) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٦٣؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٥٢.

(4) الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٦٧؛ التاريخ الباهر، ص١٥٨.

(5) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٦٩_١٧٤، ١٧٠، ١٧٩؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص ص٥٩٦، ٦٧٣ ؛البير شاندور، صلاح الدين الايوبي، ت: سعيد ابو الحسن، طلاسدار، دمشق ص٢٠٨، ٢٠٩؛علي محمد الصلابي، صلاح الدين الأيوبي، ص ص٥١٤، ٤١١، ٣٣٠؛ علي الطنطاوی، رجال من التاريخ، دار السلام، دمشق، ص١٧٦؛ ئاراس فەریق زەینەل، جەنگی دەروونی لەسەردەمی سەلاحەددینی ئەیوبییدا، مەکتەبەی بیرو هۆشیاری، (سلێمانی:

پاشان خۆی ئامادەکرد، بۆ ئازاد کردنی شاری(قدس) لەو کاتەش نزیکەی شەست هەزار جەنگاوەری فەرەنجەکانی تیابوو، بەرگریەکی زۆریان کرد، لە دەرنجامدا سوڵتان (صلاح الدين) لە دوای شەڕێکی توند سەرکەوت بەسەریان[1]، لە ڕۆژی هەینی (٢٧) مانگی ڕەمەزان چووە ناو (قدس) و ئازادی کرد، دواتر بەردەوام بوو، لە ڕووبەڕووبونەوەی خاچپەرستەکان و ئازاد کردنی ناوچەکانی تر[2]، سولتان (صلاح الدين) بەگەورەترین سەرکردەو پاڵەوانی موسڵمان دادەنرێت، لە ڕووبەڕووبوونەوەی خاچپەرستەکاندا [3]

بەم شێوەیە بەردەوام بوو، لە فەرمانڕەوایی تاوەکو مردنی لە (دیمەشق) لە دوای نوێژی بەیانی ڕۆژی چوارشەممەی (٢٧) ی مانگی صفری ساڵی(٥٨٩ك/١١٩٣ن) کۆچی دوای دەکات[4]. (ابن خلكان) دەڵێت: ڕۆژی مردنی ناخۆشیەکی گەورە بوو، بۆ ئیسلام وموسڵمانان. چواندویەتی بە ڕۆژگارە ناخۆشەکانی نەمانی خیلافەتی ڕاشدین، پاشان تەرمەکەی لە قەلاى (دیمەشق) نێژرا [5]،

٢٠٠٨ن)،ل١٥٥؛ محمد رجب البيومي، سەلاحەددینی ئەیوبی، و: محمد حسن، تەفسیر، (هەولێر: ٢٠٠٨ن)،ل١٧٦.

(1) عماد الدين الاصبهاني، الفتح القسي في فتح القدسي، دار المنار(مصر: ٢٠٠٤) ص ص٧٠_٧١.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٧٩_٢٠٢؛ عەباس عومەر محەمەد، مێژووی کوردە ئەیوبییەکان، چوارچرا، سلێمانی، ل٨١.

(3) أحمد معمور العسيري، موجز التاريخ الإسلامي، (الرياض: ١٩٩٦م)،ص٢١٥.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص٢٠٢_٢٠٣؛ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص١٠٤؛ ابن الغزي، ديوان الاسلام، ج٣، ص١٩٧؛ هادية دجاني، القاضي الفاضل دوره التخطيطي في دولة صلاح الدين وفتوحاته، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، (بيروت: ١٩٩٣م)،ص٢٤١.

(5)وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٣.

تەمەنی نزیکەی(٥٧) ساڵ بووە، فەرمانڕەواییەکەی لە میسر(٢٤) ساڵ بوو، لە (دیمەشق) نزیکەی (١٩) ساڵ بووە، (١٧) کوڕو کچێکی لە دوای خۆی بەجێهێشت[1]. (الملك الأفضل)ی کوڕی سەرپەرشتی تازیەکەی دەکرد[2]، پێش مردنی گشت دەسەڵاتەکەی لە نێوان (العادل)ی برای و کوڕەکانی دابەش کرد[3] .

(ابن خلكان) ڕۆڵی (صلاح الدین)ی لە بواری ئاوەدانی و ئاینیدا، فەرامۆش نەکردوەو ئاماژەی بە دروست کردنی چەندین قوتابخانەی بۆ مەزهەبەکانی شافعی و مالیکی وحەنەفی لە میسرو شام و قدس، جگە لە بیمارستان و خانەقاو...هتد، لەلایەن (صلاح الدین) ەوە کردووە[4] . (ابن خلكان) دەڵێت:((لە ساڵی (٦٨٠ك/١٢٨١ن) سەردانی گۆڕەکەم کرد، لەسەر گۆڕەکەی نوسرابوو (اللهم فارض عن تلك الروح، وافتح لە أبوب الجنة فهي آخر ما كان يرجوه من الفتوح))[5] .

---

(1) أبـي شـامة،عيـون الروضـتين،ج٤، ص٣٧٥؛أبـو الفـداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص٨٦.بەلام (الزبيدي) لە کتێبەکەی دەڵێت (١٩) کوری هەبووە بەبێ ئەوەی باسی کچی بکە.ترويح القلوب في ذكر الملوك بني ايوب، تحقيق: صلاج الدين المنجد، دار الكتاب الجديد، بيروت، ص٦٩.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٣.

(3) كاهن، دائرة المعارف الاسلامية، ت: ابراهيم زكى خورشيد واخرون، القاهرة، مج٥، ص٤٤٠.

(4) وفيات الاعيان، ج٧، ص ص٢٠٦_٢٠٧.

(5)وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٦؛ محسن محمد، ابن شداد وكتابه (النوادر السلطانية) موكرياني، (اربيل: ٢٠١٣م)،ص٧٨.

گرنگترین ئەو ئەنجام و دەرکەوتانەی لە ئەنجامی خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە لە نوسینەکانی (ابن خلكان) لە مەڕ (صلاح الدين) و نوسەر چ دیوێکی زیاتر پشانداوە ئەیانخەینە ڕوو:

١) سەرەڕای ئەوەی نوسەر زۆربەی زانیاریەکانی لەمەڕ سوڵتان (صلاح الدين)ەوە لە کتێبەکانی (الكامل فى التاريخ)و (التاريخ الباهر)ی (ابن الاثير)و (النوادر السلطانية)ی (ابن شداد)وە وەرگرتووە، هەروەك چۆن خۆیشی ئاماژەی پێکردووە، هۆکارەکەشی ئەوە بووە (ابن الاثير)و (ابن شداد) هاوچەرخی ڕووداوەکانی سەردەمی (صلاح الدين) و (زەنگی)ەکان بوونە، بەڵام نوسەر جگە لە زانیاریەکانی (ابن الاثير)و (ابن شداد) زانیاری تریشی خستۆتەسەری و زیادی کردووە.

٢) لە ژیننامەی سوڵتان (صلاح الدين) دا، نوسەر زۆر جەختی لەسەر بنەچەو ڕەچەڵەکی بنەماڵەی ئەیوبیەکان کردۆتەوە، بەڕادەیەك چەندین بەدواداچونی وردی زارەکی ومێژوویی و دەستنووس و بەڵگەی دەگمەن و ناوازەی بەکارهێناوە، هۆکارەکەشی دەتوانین بڵێین (ابن خلكان) بەو هەموو بە دوا داچوونەی بۆ بنەچەی ئەو بنەماڵەیە کە کردوویەتی ئەم بابەتەیە بە یەکجاری یەکلاییکاتەوەو سنورێك بۆ هەموو گومانێك لە بارەی بنەچەی نەتەوەی ئەیوبیەکان دادەنێ.

٣) نووسەر بۆ بەسەرهاتی (صلاح الدين) (٨٠)لاپەرەی تەرخان کردووە، بۆ هیچ کەسێکی دی نیوەی ئەو ژمارەیەشی تەرخان نەکردووە. باس کردن بەو قەبارە زۆرەیە، کاریگەرو پەرۆشی و سەرسامی زۆری نووسەرمان بۆ کەسایەتی (صلاح الدين) بەدەردەکەوێ، ئەمەش ئەکرێت پەیوەندی بە باکگراوندی نەتەوەیی و هاوزمانی نوسەرەوە بێت، لەگەڵ (صلاح الدين)ی ئەیوبیدا.

٤) نووسەر لە ژیننامەی (صلاح الدين) دا هەوڵی داوە چەند لایەنێك دەربخات وباس بکات ئەوانیش:

أ) چۆنیەتی هاتنی بنەماڵەی ئەیوبیەکان لە (دوين)ەوە بۆ تکریت .

ب) ڕەچەڵەك و بنەچەی ئەیوبیەكان.

ت) پەیوەندیەكانی نێوان ئەیوبیی و زەنگیەكان وچۆنیەتی دروست بوونی متمانە لە نێوان ئەم دوو بنەماڵەیە.

پ) خستەڕووی چۆنیەتی لە دایكبوونی (صلاح الدین) و پەروەردەكردنی وەك سەركردەیەكی سەربازی و سیاسی لەلایەن هەریەكە لە (نورالدین زنكی)و (اسد الدین شیركۆ)ی مامی.

ج) بەشداری كردنی لە هەرسێ شاڵاوەكانی زەنگیەكان بۆ میسر.

ح) چۆنیەتی گەیشتن بە دەسەلآت لە میسرو كۆتایهێنانی دەوڵەتی فاتمی شیعە مەزهەب و پاشان فراوانخوازییەكان و ڕووبەڕووبوونەوەی بەرامبەر، بە خاچیەكان و یەك پارچە كردنی ناوچەیەكی زۆری جیهانی ئیسلامی، لە ژێر دەوڵەتی ئەیوبیی و ئازاد كردنی (قودس) و ناوچەیەكی زۆر لە چنگی خاچ دروشمەكان و دابەش كردنی دەسەلآتی بەسەر كوڕو براكانی و تاوەكو مردنی.

نووسەر لە نووسینەكانی هەوڵی داوە لە باسی ململانێی سیاسی نێوان (نورالدین زنكی)و (صلاح الدین الایوبی) نەبێتە لایەنگیری هیچ لایەكیان، بە پێچەوانەی (ابن الاثیر)ی، هەوڵی داوە خۆی دوور بگری لە گەورەكردنی ئەو بابەتە، زیاتر لایەنی پەیوەندییە باشەكانی نێوانیانی نیشانداوە، بەڕادەیەك ناوەنگیری و سۆزی نووسەرمان بۆ هەردوو كە سایەتی بەدەردەكەوێ.

٩) سيف الإسلام طغتكين :

(سيف الإسلام أبو الفوارس طغتكين بن أيوب بن شاذي بن مروان)ە، بە مەلیك (العزيز ظهير الدين)ناسراوە[1]، برای سوڵتان (صلاح الدين) بووە، دوای ئەوەی (شمس

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٣؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٥، ص٤٣٩ ؛ المقريزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١، ص٢٥١.

الدولة تورانشاه) دەستی بەسەر(یەمەن) داگرت، پاشان گەڕایەوە بۆ شام[1]، دواتر (حطان)[2]دەست بەسەر چەندین قەلاَکانی (یەمەن) دادەگرێت[3]، بەرامبەر بەمە سوڵتان (صلاح الدین) لە ساڵی (٥٧٧ك/١١٨١ن)(سیف الاسلام طغتکین) ناردە یەمەن[4] توانی فریوی بدات و دەستگیری کرد، لە قەلاَیەك زیندانی کرد و دواتر کوشتی[5]، بەم شێوەیە (سیف الاسلام) بۆتە فەرمانڕەوای ئەو ولاَتە. ئازاو چاك خواز بووە، فەرمانڕەواییەکەی بە باشی بەڕێوە بردووەو کارە چاکەکانی سەرانسەری ولاَتی گرتبۆوە[6].(سیف الاسلام) هەر لە (یەمەن) ژیاوە، تاوەکو لە ساڵی(٥٩٣ك/١١٩٦ن کۆچی دوای کردووە، لە دوای خۆی (الملك المعز فتح الدین إسماعیل)کوڕی کرا بە جێنشین[7]،

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٣؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٤٨٠.

([2]) حطان: کوری(كامل بن علي بن منقذ) ە، لە (شیزر) لەدایك بووە شاعیرو میرێکی ئازابووە، خزمەتی مەلیك (ناصر صلاح الدین) ی کردووەو ئەویش ناردوویەتی بۆ یەمەن. ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر، بيروت، ج٦، ص٢٨٤٢.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١٤٤.

([4]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٣.بەلام لەسەرچاوەکانی تردا ئاماژە بەوە دەکات گوایە لە سالی (٥٧٨ك/١١٨٢ن) (سیف الاسلام) چۆتە یەمەن. ابن العبري، تاريخ مختصر الدول، ص٢١٨؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٦٣؛ ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص٨٩؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٥، ص٤٣٩.

([5]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١٤٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٨٨٤؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٣٦٩.

([6]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٣؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص ص١٤١_١٤٢.

([7]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١١٣٤؛سير أعلام النبلاء، ج١٥، ص٤٣٩؛ المقريزي، السلوك، ج١، ص٢٥١؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص١٤١؛فرست مرعي، الدولة الايوبية الكردية في اليمن، گۆڤاری مێژوو،(هەولێر:٢٠١٠ن)، ژ١٤، ل٢٧٥.

هەر ئەو مەليك (المعن) بووە، بانگەشـەی ئـەوەی دەكـرد، كـە ئـەو قورەيشـيەو لـە بنەماڵەی (ئومەوی)ەكانە خۆی بە خەليفە ناساندووەو نازناوی (الهادی) لە خـۆی نـاوە. كاتێك مەليك (عادل)ی مامی ئەمەی بيستووەو پێی نـاخۆش بـووە، فـەرمانی پێـدەكات بگەڕێتەوە بۆ ڕەچەڵەكی ڕاستی خۆی[1]. (ابن خلكان) دەڵێت: (أبـو الغنـائم مسـلم بـن محمود بن نعمه بن أرسلان الشيزری م:٦١٧ك/١٢٢٠ن) كە ئەديب و شاعیر بووە، كتێبـی (عجائب الأسفار وغرائـب الأخبـار) بـە نـاوی ئـەو مـەليك (المعـن) دانـاوە، لـەو كتێبـەش ئاماژەی بە مردنی(المعز) كردووە لە (يەمەن)[2]، پياوێك بـووە، هەميشـە سـەرخۆش و زۆردار بووە[3]،

(ابن خلكان) دەڵێت، مـەليك (المعـن) هەڵسـوكەوتی لەگـەڵ مـيرو كاربەدەسـتەكانی باش نەبووە، بۆيەش بەدەستی سەردارانی لـە شـكری خـۆی لـە سـاڵی (٥٩٨ك/١٢٠١ن كوژراوە[4] . لە دوای خۆشی مەليك (الناصر محمد)برای هاتۆتە شوێنی[5].

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص ص٥٢٤_٥٢٥؛ اليـونيني، ذيـل مـرآة الزمـان، ج١، ص٣٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٨٩.تەنانەت(ابـن الواصـل) لەكتێبەكـەی ئامـاژەی بەووتـەی مەليك(عادل) كردووە، كەبەشێوازێكی زۆر توند ڕەتی مەليك (المعز الدين اسماعيل) دەداتـەوەو دەڵێت: ((اسماعيل درۆی كرد، ئێمە لەبنەچەدا لەبنەماڵەی ئومەوی دانین وناگەڕێنەوە بۆی)). مفرج الكروب، ج١، ص٤.

([2]) وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٤.

([3]) الذهبي، العبر في خبر من غبر، ج٣، ص١٢١؛شەرەف خانی بدليسی، شـەرەفنامە، و: هـەژار، ج ٣، ئاراس، (هەولێر: ٢٠٠٦ن) ل١١٧.

([4]) وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١١٣٤؛ ابن تغری بردي، النجـوم الزاهرة، ج٦، ص١٨١؛شەرەف خانی بدليسی، شەرەفنامە، ل١١٧.

([5]) وفيات الاعيان، ج٢، ص٥٢٤؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص١١٣٤؛ الـذهبي، سـير أعـلام النبلاء، ج١٥، ص٤٣٩.

١٠) مەليك العزيز ابن صلاح الدين:

مەليك(العزيز عماد الدين أبو الفتح عثمان ابن السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب).كاتێك باوكی لە شام بوو، بۆتە جێگری لە ميسر. لە (٨)ی (جمادی الاولی)ساڵی (٥٦٧ك/١١٧١ن) لەقاهيرە لەدايكبووە. دوای مردنی (صلاح الدين)ی باوكی لە(ديمەشق) دەسەلاتی بەپێی ڕێكەوتنێك لەگەڵ ميرەكان لە ميسر جێگير بوو. گوێی بۆ زانستی فەرموودە لای چەندين زانای ميسری گرتووە. مەليكێكی زۆر چاك خواز وخێرمەندبووە[1]. خەڵكی ميسر زۆر خۆشيان ويستووە[2].

مەليك (العزيز) دەيووت:باوكم لە هەموو مناڵەكانی زياتر بەمن كاريگەر بووە. وا ديارە لە كاتی ڕاوكردندا، لە ئەسپەكەی گلاوەو بەربۆتەوە. بەو هۆيەوە لە شەوی چوارشەممەی (٢١)ی مانگی(محرم)ی ساڵی (٥٩٥ك/١١٩٨ن) كۆچی دوای دەكات. لە قوبەی ئيمامی شافعی لە(قاهيرە) نێژراوە. لە دوای خۆی (محمد)ی كوڕی كە نازناوی (ناصر الدين)بوو، بەپێی ئەو وەسيەتەی كردبووی، شوێنی گرتەوە، كە ئەو كات تەمەنی(١٠) ساڵ بوو، لە ژێر چاودێری ئەتابەگێك دابوو[3].

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥١؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٥، ص٤١٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٤٠؛ ابن تغري بردي، مورد اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة، تحقيق: نبيل محمد، دار الكتب المصرية، القاهرة، ج٢، ص٧؛ محمد امين زكي، مشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص٢٧.

(٢) الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٤٠؛ محمد امين زكي، مشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص٢٧.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٥١_٢٥٣؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٥، ص٤١٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٤٠؛المقريزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١، ص٢٥٨؛ ابن تغري بردي، مورد اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة، ج٢، ص٨.

١١)مەلیك الظاهر :

(أبو الفتح وأبو منصور غازي ابن السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب)نازناوی (الظاهر غياث الدين)ه، خاوەنی حلب بوو، سالّی (٥٦٨ك/١١٧٢ن)لە (قاهیره) لە دایکبووه، باوکی فەرمانڕەوای (حلب)ی لە سالّی(٥٨٢ك/١١٨٦ن) بەو سپاردووه، فەرمانڕەوایەکی وشیارو بە هەیبەت بووه. بە دواداچوونی زۆری بۆ بارودۆخی خەڵکەکەی خۆی کردووه، دادپەروەر بووه، زانایان و شاعیران خۆشیان ویستووه[1]، لەگەڵ ئەوەشدا مەلیك (ظاهر) زاناو فەیلەسوفێکی ناوداری ئەوکات بەناوی (شهاب الدين السهروردی)[2] دەست گیر کردووەو پاشان بە فەرمانی سوڵتان(صلاح الدين)ی باوکی کوشتویەتی، هەرچەندە (ابن خلكان) باسی بۆ چوونی جیاواز کردووه، لەسەر هۆکاری کوشتنی، هەندێك بەزەندەقەو بێباوەر لە قەڵەمیان داوه، هەندێکیش پێیان وابوو پیاوێکی چاکخواز وباش بووه[3]

ڕای (ابن خلکان) لەم بارەوە هەرچی بێت، دەتوانین بڵێین: کوشتنی (سەهرەوەردی) یەکێك بوو، لەو ڕووداوە نەخوازراوانەی، کە لە سەردەمی (صلاح الدين)

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٦؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٧١٨؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٢٣؛ ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، دار القلم، (حلب: ١٤١٧)،ج١، ص ص١٠٥_١٠٦؛العليمي، الأنس الجليل، ج١، ص٣٩٧.بۆ زانیاری لەسەر ئەو بەیتە شیعرانەی کەلەلایەن شاعیران بەسەر مەلیك(ظاهر) ووتراوە بڕوانە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٧.

([2]) شهاب الدينالسهروردي: أبو الفتوح يحيى بن حبش بن أميرك، زانایەکی بەناوبانگ بووه لە زانستەکانی کیمیاوشەرعناسی وفلسفەوخاوەنی چەندین پەرتووك بووه وەکو(التنقيحات، التلويحات، حكمة الإشراق، هتد) لە سالی(٥٧٨ك/١١٨٢ن) لە زیندانی حلب کوژراوه.ياقوت الحموي، معجم الأدباء، تحقيق: احسان عباس، دار الغرب الاسلامي، (بيروت: ١٩٩٣)،ج٦،ص ص٢٨٠٦_ ٢٨٠٧؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص ص٢٦٨_٢٧٣.

([3])وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٧٣.

دا ڕوویدا. دەکرێت ئاماژە بۆ دوو هۆکاری سەرەکی بکەین لە پشتی ئەم ڕووداوەوە: یەکەمیان: ئەوەیە، کە زۆرجار لە مێژووی ئیسلامدا کێشە فکرییەکان لە ڕێگای سیاسییەوە مامەڵەیان لەگەڵ کراوە. خاڵی دووەمیش ئەوەیە، دەسەڵاتدارەکان بە پلەی یەکەم بە تەنگی ڕای گشتییەوە بوون و سڵیان لەو دەنگانە کردووەتەوە کە پێچەوانەی بیرکردنەوەی گشتییە. هەر بۆیە ئەم ڕووداوە هاوشێوەی زۆر بووە.

دیارە پەیوەندیەکی خۆشەویستی و ڕێز لە نێوان سوڵتان(صلاح الدین)و مەلیك (الظاهر)ی کوڕی هەبووە، تەنانەت سوڵتان (صلاح الدین) لەسەر داوای مەلیك (ظاهر)ی کوڕی سێ ڕۆژ لە قەڵای (حلب) لای دەمێنێتەوەو بە جوانترین شێوە میوانداری کراوە لەلایەن کوڕەکەی[1].

بەم شێوەیە لەدەسەلات بەردەوام بووە، تاوەکو لە ساڵی(٦١٣ك/١٢١٦ن لە قەڵای (حلب) کۆچی دوای دەکات و هەر لەوێش دەنێژرێت[2].لە دوای خۆی مەلیك (العزیز غیاث الدین أبو المظفر محمد ابن الملك الظاهر) کوڕی بۆتە فەرمانڕەوای (حلب) بەم شێوەیە بەردەوام بووە، لە فەرمانڕەوایی تاوەکو لە ساڵی(٦٣٤ك/١٢٣٦ن لە (حلب) مردووە (ابن خلکان) دەڵێت: ئەو کاتە لە (حلب) بووم، لە قەڵای (حلب)نێژرا[3]. لەدوای مەلیك (العزیز غیاث الدین)یش، مەلیك (الناصر صلاح الدین أبو المظفر یوسف ابن الملك العزیز) کوڕی شوێنی گرتۆتەوە، لە قەڵای (حلب) ساڵی(٦٢٧ك/١٢٢٩ن لە دایکبووە، فەرمانڕەوای چەندین ناوچەی جەزیرەی فوراتی لە ئەستۆ دەگرێت. پاشان لە ساڵی(٦٤٨ك/١٢٥٠ن) دەسەڵاتی بەرەو (دیمەشق)و ناوچەکانی شام دەکشێت و

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٩٢.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٧؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٢٣؛ ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، ج١، ص١٠٦.

(3) وفيات الاعيان، ج٤، ص ص٩_١٠؛ ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، ج١، ص١٠٧؛بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، مێژووی ناودارانی کورد، ب٣، ل١٨٠.

دەبێتە فەرمانڕەوای ئەو ناوچانەش، دواتر شام دەکەوێتە ژێر چنگی مەغۆلەکان، بۆیە لە (دیمەشق) دەڕواو لە ساڵی(٦٥٨ك/١٢٥٩ن) لە نزیك (مراغە)ی سەر بە (أذربیجان) لەلایەن تەتەرەکان دەکوژرێت[1].

١٢) مەلیك العادل بن أیوب :

ناوی (أبو بكر محمد بن أبي الشكر أيوب بن شاذي بن مروان)، (الملك العادل سيف الدين) نازناوی بووە[2] (ابن خلكان) لە بارەی ساڵی لەدایکبوونی دەڵێت: هەندێك پێیان وایە لە ساڵی (٥٣٨ك/١١٤٣ن) لە (دیمەشق) لە دایکبووە، هەندێکی تر پێیان وایە ساڵی (٥٤٠ك/١١٤٥ن) لەدایکبووە[3]، برای سوڵتان (صلاح الدين) بووە، لەگەڵ (اسد الدين)ی مامی و (صلاح الدين)ی برای چۆتە میسر. پاش ئەوەی (صلاح الدين) دەبێتە مەلیکی میسر، مەلیك (عادل) لە کاتی ڕۆیشتنی (صلاح الدين) لە میسر بۆ شام، دەبووە جێگری لە میسر، یارمەتی و کەل وپەلی سەربازی بۆ(صلاح الدين) دەنارده شام.

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص١٠؛ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، ج١، ص ص١٠٧_١٠٨؛بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، مێژووی ناودارانی کورد، ب٣، ل١٨٠.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٧٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٤٥٣؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢، ص١٦٨؛ ابن الفرات، تاريخ ابن الفرات، تحقيق: حسن محمد، دار الطباعة الحديثة، (البصرة: ١٩٧٠ك)،مج٥، ص١؛ هيثم محمود يونس طيبان الحمداني، الملك العادل الايوبي، ص١٠.

(3) وفيات الاعيان، ج٥، ص٧٨؛ محمد امين زكي، مشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص١٦.بەلام (الذهبي) و(الصفدي) دەلێن لە (بعلبك) هاتۆتە دونیاوە، سالی لەدایك بوونی لەنێوان سێ بۆچوونی جیاواز (٥٣٤ك/١١٣٩ن) (٥٣٨/١١٤٣ن) (٥٤٠ك/١١٤٥ن) دایە. تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٤٥٣؛ الوافي بالوفيات، ج٢، ص١٦٨.بۆ زانیاری زیاتر لەسەرسالی لەدایك بوونی بڕوانە. هيثم محمود يونس طيبان الحمداني، الملك العادل الايوبي دراسة سياسية عسكرية، رسالة ماجستير غير المنشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب، جامعة الموصل (موصل: ٢٠٠٢)، ص١١.

ساڵی(٥٧٩ك/١١٨٣ن) دەسەلاّتی (حەلەب)ی گرتە دەست، پاشان بەپێی ڕێکەوتنێك لە نێوان خۆی و(صلاح الدین)ی برای لە ساڵی (٥٨٢ك/١١٨٦ن)حەلەبی دایە دەست (الظاهري غازي ابن السلطان). بەرامبەر بەمە سوڵتان (صلاح الدین) ناوچەی تری پێدادوای مردنی (صلاح الدین) ململانێ دروست بوو، لە نێوان (عادل) و کوڕەکانی، سەرەنجام ساڵی (٥٩٦ك/١١٩٩ن) گەیشتە میسرو دەستی بەسەرداگرت، دواتر دەسەلاّتی لە زیادبووندا بوو، توانی پاشایەتی ئەو ولاّتەو

تەواوی ناوچەکانی شام بخاتە ژێر ڕکێفی خۆی. لە ساڵی (٦١٢ك/١٢١٥ن) دەستی بەسەر (یەمەن)یش داگرت، جگە لەمەش ولاّتی (أرمینیە) خستبووە ژێر قەڵەمڕەوی خۆی. دواتر دەسەلاّتی لە نێوان کوڕەکانی دابەش کرد، شامی سپاردە مەلیك (المعظم)و ناوچەی (میافارقین)و دەوروبەری دا بە مەلیك (الأوحد)، ولاّتی (یەمەن)یشی سپارد بە (المسعود صلاح الدین أبا المظفر یوسف المعروف بأطسیس ابن الملك الکامل)و ناوچەکانی ڕۆژهەلاتی بە مەلیك (الأشرف)سپارد، ولاّتی میسری دا بە مەلیك (الکامل).(ابن خلکان) دەڵێت:((مەلیك (عادل) پاتشایەکی گەورەو خاوەن ئەزموون و بە ئیرادە بوو، نوێژەکانی لە کاتی خۆی ئەنجام دەدا، زانایان و پیاوچاکانی زۆر خۆش دەویست، لە گەڵیان دا دەنیشت و لێیان بەهرەی وەردەگرت. بەو بۆ ئەوە زۆرێك لە زانایانی ئەو سەردەم، بۆ دیتنی دەچوونە قاهیرە، (فخر الدین الرازی م:٦٠٦/١٢٠٩ن) لە خوراسانەوە بۆ چاو پێکەوتنی گەیشتۆتە میسرو کتێبی (تأسیس التقدیس) بە ناوی ئەوەوە نووسیوە. مەلیك (عادل) زۆر بەختەوەر بووە، وە یەکێك لە بەختەوەرییەکانی ئەو پیاوە منالّی وای لە دوای خۆی بەجێهێشتووە، کە هیچ پاشایەك وەکو ئەو نەبیووە، لە سیفەتی جوامێری و هیمەت بەرزی و فەرمانڕەوایی کردنی چەندین ولاتدا، ژیانی پڕ بوو، لە خۆشی و تام وچێژ، وەرزی هاوین بەهۆی ئاوی سازگارو سەوزەو میوە

له شام ژیانی بەسەر دەبرد، لە زستانیشدا بەهۆی ساردی یەوە لە میسر دەبوو، چونكە ئاوو هەواكەی ناوەندو لە باربوو، لەم وەرزەدا بێسنور خواردنی دەخوارد))[1].

ئەم زانیاریە تەنها (ابن خلكان) باسی كردووە، تەنانەت (الذهبي)پشت ڕاستی ئەم زانیاریانەی كردووە، وتوویەتی لە (ابن خلكان)م وەرگرتووە[2]، تەنها ئەوە نەبێت(ابن أبي أصيبعة م:٦٦٨ك/١٢٦٩ن) ئاماژەی بەو كتێبە كردووە، كە (الرازی) نووسیوویەتی بۆ سوڵتان (عادل) سوڵتانیش هەزار دیناری پێداوە[3]. (ابن خلكان) ئاماژەی بە شاعیران كردووە، كە چۆن ستایشی مەلیك (عادل)و كوڕەكانی كردووە[4]، هەر لە (دیمەشق) لە ساڵی(٦١٥ك/١٢١٨ن) كاتێ كە خەریكی دابین كردنی هێزێك بوو، بۆ شەڕ لەگەڵ فەرەنجەكان لە نزیك (دیمەشق) كۆچی دوای كرد[5].

١٣)عماد الدين ابن المشطوب :

(أبو العباس أحمد ابن الأمير سيف الدين أبي الحسن علي بن أحمدبن أبي الهيجاء ابن عبد الله بن أبي الخليل ابن مرزبان الهكاري)[6]، بە (ابن المشطوب) ناسراوەو

---

(1)وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٧٤_٧٨؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٤٥٣.

(2) تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٤٥٣.

(3) عيون الأنباء في طبقاتالأطباء ، ص٤٧٠.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٧٦.

(5) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٧٨؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ص١٦، ص١٢٢؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢، ص١٦٨؛ محمد امين زكي، مشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص١٨.بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ژیانی مەلیك (عادل) ی بڕوانە نامەی ماستەر(هيثم محمود يونس طيبان الحمداني، الملك العادل الايوبي دراسة سياسية عسكرية).

(6) الهكاري: كوردە هەكارییەكان دەگەڕێنەوە بۆ ناوچەی هەكاری لە باشوری ڕووباری خابوری، كە زۆرینەی پێكهاتەكەی كوردن خاوەن چەندین قەڵای بەهێز وناوچە بوونە وەكو(جولميرط، العمادية، عقرة، الحسينية، داسن، فيشخابور..)،لە بەناوبانگترینیان قەڵای(اشب) بوو كەناوەندی سیاسیی هەكارییەكان بوو، هەكارییەكان بۆ یەكەم جار ڕێكەوتنی ئاشتیان لە سەر

نازناوی (عماد الدین)بوو، (المشطوب) نازناوی باوکیەتی[1] . لە نزیکەی ساڵی (٥٧٥ك/١١٧٩ن) لەدایكبووە[2]، میرێکی گەورەو خاوەن ڕێز بووە، لای پاشایان، کەسێکی هیمەت بەرز و ئازاو بە ناوبانگ بووە. یەکێك بوو، لە میرەکانی دەوڵەتی سلاحی[3]، هەروەها یەکێك لە گەورە میرەکانی دەوڵەتی ئەیوبی سەردەمی مەلیك (کامل) بووە[4] .

تەنانەت مێژوو نووسێك دەڵێت : ((ابن المشطوب لەسەردەمی مەلیك (کامل)بە گەورەترین میری کوردی لە ولاتی میسر هەژماردەکرێ))[5]. ململانێی سیاسی لە نێوو بنەماڵەی ئەیوبی لەسەر دەسەلات ئەوەندە تەشەنەی کرد، بەڕادەیەك بووە هۆی ئەوەی، لە دەرەوەی ئەو بنەماڵەیەش کە سانێك بەشداری لەو ململانێیە بکەن و هەوڵی زیادکردنی پێگەو پایەیان داوە، میر (عماد الدین) یەکێك بوو، لەو میرانەی بەشداری لەو

دەمی میر(ابو الهیجاء عبدالله بن مرزبان) لەگەل (عماد الدین زنکی) بەست تیایدا ملکەچیان بۆ عماد الدین نیشان دا. درویش یوسف حسن، بلاد هکاري، دار سثیرێز، (دهوك: ٢٠٠٥)،ص ص٢٨، ٤٠_٥٢، ١١٧_١١٩؛ محمد فتحي الشاعر، الاكراد في عهد عماد الدین زنکي، دار المعارف، (القاهرة: ١٩٩١م)،ص٤١.

(١) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج١، ص١٨٠؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٢، ص٥٧١؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٧، ص١٤٨؛نەبەز مەجید ئەمین، المشطوب الهكاري دراسة عن دور الهكاریین في الحروب الصلیبیة، (السلیمانیة: ٢٠٠٢)،ص٥٩.

(٢) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج١، ص١٨٢؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٧، ص١٤٨؛نەبەز مەجید ئەمین، المشطوب الهكاري، ص٥٩.

(٣) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج١، ص١٨٠؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٢، ص٥٧١؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٧، ص١٤٨.

(٤) الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٢، ص٨٥٦؛ العبر، ج٣، ص٩٧.

(٥) الخزنداری، تاریخ مجموع النوادر مما جری للأوائل والأواخر، تحقیق: عمر عبد السلام تدمری، المكتبة العصریة، بیروت، ص٣٩.

ململانێ سیاسیە کر هەوڵی هەڵگەڕانەوەی لە دژی مەلیك (کامل) دا. (ابن المشطوب) لەگەڵ کۆمەڵێك لەسەرکردەو میرەکان ویستیان مەلیك (کامل) لە دەسەلاَت دوورخەنەوەو مەلیك (الفائز سابق الدین إبراهیم) برای بخەنە شوێنی، بەمەش بووە هۆی دوورخستنەوەی لە ولاَتی میسر[1]،

هەندێك لە مێژوو نووسان دەڵێن: میر (عماد الدین) دوای ئەوەی لە میسر دەرکرا، پەیوەندی بە مەلیك (الاشرف)کرد، ئەویش زۆر ڕێزی لێناو (ارجیش) پێدا، بەلاَم دواتر میر (عماد الدین) بە هاوکاری خاوەنی (ماردین) لە دژی مەلیك (الاشرف) هەلگەڕایەوە، چووە (تلعفر)[2].

پاشان بارودۆخی (ابن المشطوب)ی زیاتر تێك چوو، بە تایبەتی کاتێك لە (تلعفر) دەکەوێتە نێوان (موصل) و(سنجار) ئابلووقە درا، میر (بدر الدین لؤلؤ م:٦٥٧ك/١٢٥٨ز) ئەتابەگی (موصل) نوێنەری خۆی ناردە لای و تیایدا داوای ئەوەی لێ کرد، بێتە لای وملکەچی ئەو بێت و سوێندیشی بۆ خوارد، کە فێڵی لێ نەکات، بۆیە میر (عماد الدین) هاتە (موصل) ماوەیەك لەوێ مایەوە، دواتر میر (بدر الدین لؤلؤ) لە ساڵی(٦١٧ك/١٢٢٠ز) دەست گیری کردو ناردی بۆ لای مەلیك (الأشرف مظفر الدین ابن

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ٥، ص ص٧٩_٨٠، ١٨١؛ اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢،صص٢٢٥ _ ٢٢٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٢٨٦؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص١٢٧؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص١٤٨.بۆ زانیاری لەسەر هۆکاری ئەو پلانگێریە کەلەلایەن((عماد الدين أحمد بن المشطوب) کردی لە دژی مەلیك كامل بروانە(ذكرى عزيز محمد، عصر الملك الكامل الايوبي، رسالة ماجستير غير مشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب، جامعة الموصل،(الموصل: ١٩٨٨)، ص٢٠).

([2]) سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان في تاريخ الاعيان، تحقيق: ابراهيم الزيبق، الرسالة العالمية، (دمشق: ٢٠١٣)،ج٢٢، ص٢٣٨؛اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص ص٢٢٥_٢٢٦؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٢٨٦.

الملك العادل) ماوەیەك لای ئەویش زیندانی کراو دواتر لـە زینـدان دەردەچـێت و پاشـان مەلیك (الأشرف) دووبارە لە قـەڵای (حـران) زینـدانی دەکـات و زۆر بـە تونـدی زینـدانی کردووەو تەنانەت بـە ئاسـنی قـورس پێیـەکانی کـۆت کردبـوو، دەستیشـی بـەدار گـرێ دابـوو[1]، دەکـرێ سەرچـاوەی ئـەم زانیاریـەی (ابـن خلکـان)ی، کتێبەکـەی (سـبط ابـن الجـوزي)بێـت چـونکە لێـك چـوونێکی زۆر لــە نێـوان زانیاریــەکانی نووســەر لەگــەل زانیارییەکانی (سبط ابن الجوزي) بەدی دەکرێ.[2]

تەنانەت (ابن خلکان) دەڵێت: ئەوکاتە من بچووك بووم، گوێم لێ دەبوو، گوایە سەرو ڕیشی و جل و بەرگی پڕبووە لە ئەسپێ، وەپێیان ڕاگەیاندووم، هەندێك لە خزمەتکارانی ئەو بە دووبەیەت ئەم حاڵەیان بۆ مەلیك (الاشرف) نووسیبوو :

یا من بدوام سعده دار فلك ... ما أنت من الملوك بل أنت ملك

مملوكك ابن المشطوب في السجن هلك ... أطلقه فإن الأمر لله ولك[3].

(ئەی ئەوکەسەی بە بەردەوامی خۆشی بەخشـینی کـە شـکەلان بـەردەوام دەبێـت لەسـەر سـوڕی خـۆی...تـۆ لـە بەنـدە خاوەنـدارەکان نیـت، بـەڵکو تـۆ لەپادشـایانی (ئیبنومەشتوبی) بەندەت لە زینداندا فەوتا

بۆیە تۆش سەربەستی بکە، فەرمانی ئەو بەدەستخودایە و پاشان بە دەست تۆ)

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص١٤٨.

([2])مرآة الزمان في تاريخ الاعيان، ج٢٢، ص٢٤٥.

([3]) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨١. ئەوەی تێبینی دەکرێ هەریەکە لە (اليونيني) (الصفدى)،هـەمان زانیاریەکانی نوسەریان لەبارەی (ابن المشطوب) دووبارە کردۆتەوە بەبێ ئەوەی ئاماژە بەناوی نوسەر بکەن. ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص ص٢٢٦_٢٢٧؛الوافي بالوفيات، ج٧، ص١٤٨.

بەردەوام بوو لەم بارەدۆخە ناخۆشەیە تاوەکو لە ساڵی(٦١٩ك/١٢٢٢ن) لە زیندان کۆچی دوای کرکچەکەی تەرمەکەی لە (حران) گواستەوە بۆ (راس عين)(سەرێ کانی)[١] لەوێ ناشتی[٢]،

(ابن خلكان) دەڵێت: خۆم گۆڕەکەیم بینیووە[٣]. مێژوو نووس (ابن خلكان) هەرلە پەراوێزی ئەو باسەی بۆ (عماد الدين ابن المشطوب)ی تەرخان کردووە، بە کورتی ئاماژەی بە میر (سيف الدين أبا الحسن علی ابن أحمد الهكاری)ی باوکی کردووە، کە بە(المشطوب)ناسراوە[٤].

لەم بارەیەوە دەڵێت: ئەو کاتەی سوڵتان (صلاح الدين) هەستی بە مەترسی فەرەنجەکان کرد، میر (سيف الدين المشطوب)ی لە (عكا) دانا بۆ پارێزگاری کردن لێی، کاتێك فەرەنجەکان ئابلۆقەیەکی توندیان خستە سەری، ناچاربوو (عكا)بە جێبێلێت[٥] .

پاشان لە ساڵی (٥٨٨ك/١١٩٢ن) گەیشتەلای سوڵتان لە(قدس). (ابن خلكان) لە (ابن شداد)ی وەرگرتووەو باس لە ساتی گەیشتنی میر (سيف الدين المشطوب) دەکات بۆ لای سوڵتان لەوکاتەش (عادل) ی برای سوڵتانیش لەوێ بووە، دەڵێت: سوڵتان (صلاح الدين) لە بەری هەستایەوەو زۆر رێزی لێ گرتووە، تەنانەت بە هاتنی زۆر

([١]) راس عين(سەرێ کانی): شارێکی گەورەو بەناوبانگە لە جەزیرە، دەکەوێتە نێوان (حران) و(نصيبين) و(دنيسر)،سەرچاوەی کانی زۆری تیایەئاوەکەشی سازگارە، گشتیان دەرژێنە ناو خابور.البكري، معجم ما استعجم من أسماء البلاد والمواضع، ط٣، عالم الكتب، (بيروت: ١٤٠٣)،ج٢، ص٦٢٣؛ياقوت الحموی، معجم البلدان، ج٣، ص١٤.

([٢]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨١؛اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٢٢٦؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٧١؛ الصفدي، الوفي بالوفيات، ج٧، ص١٤٨.

([٣]) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨١.

([٤]) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٢.

([٥]) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٢.

خۆشحاڵ بووە. دەمێکی زۆر بە یەکەوە قسەیان کردووە، سوڵتان (صلاح الدین) (نابلس)[1]ی پێداوە[2] . هیچ میرێك لە میرەکانی دەوڵەتی سلاحی بە قەد ئەو رێزو پایەی بەرز نەبوو، پێیان وتووە میری گەورە[3] .

نووسەر هەر لە بارەی مردنی ئاماژەی بەوە کردووە، کەوا بە خەتی (القاضي الفاضل)[4] بینیووە، تیایدا دەڵێت: (سیف الدین) میری کوردان و گەورەیان لە (شوال)ی سالی(٥٨٨ك/١١٩٢ز) لە شاری(قدس) کۆچی دوای کرد[5]،

---

(١) نابلس: شارێکی گەورەیە لە فلستین، یەهودی زۆری تیایە، شاری سامرییەکانە، لەم شارەوە زەیتون بۆ میسر ودیمەشق رەوانە دەکرا. البكري، المسالك والممالك، دار الغرب الإسلامي، (بيروت: ١٩٩٢، ج١، ص٤٦٥؛ ابن الوردي، خريدة العجائب وفريدة الغرائب، ص١٠١؛ ابن بطوطة، تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، اكاديمية المملكة المغريبية، (الرباط: ١٤١٧)،ج١، ص٢٥٤.

(٢) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٢؛اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٢٢٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٨٥٦.

(٣) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٣.

(٤) القاضی الفاضل: عبد الرحيم بن علي بن الحسن، لە بنەرەتدا عەسقەلانییە، لە میسر ژیاوە بە (قاضي فاضل) ناسراوە، وەزیری سولتان صلاح الدین بووە پێگەی زۆر گەورە بووە لەلای لەدوای مردنی سولتان هەمان پێگەو پۆستی دەبێت لە لای پاشا(العزیز) ی کوری سولتان.تاوەکو لە سالی(٥٩٦/١١٩٩ز) دەمرێت.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص١٥٨_١٦٢؛معالي عبدالسلام الحلبي، رسائل القاضي الفاضل السياسية في عهد صلاح الدين الايوبي، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى كلية الاداب، جامعة غزة، (فلسطين: ٢٠١٣)،ص٧.

(٥) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٣.

ئەو زانیارییە دیارە بە تەنها (ابن خلكان) ئاماژەی پێکردووە، چونکە هەر لە دوای خۆی لەلایەن مێژوو نووسی تر پشت ڕاست کرایەتەوە، بە هەمان زانیاری و دەڵێت: لە (ابن خلكان)م وەرگرتووە[1].

(أبو الهیجاء)ی باپیرەی (عماد الدين ابن المشطوب)یش خاوەنی (العمادية)(ئامێدی) و لەگەڵ چەندین قەڵای ولآتی هەکاری لە ژێر دەست دابوو[2].

١٤)مەلیك الأفضل ابن صلاح الدين:

(أبو الحسن عليابن السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب)ە، نازناوی (الملك الأفضل نور الدين)بوو[3] . (ابن خلكان) سەبارەت بە ساڵی لە دایکبوونی ئاماژەی بەدوو بۆ چوون کردووەو دەڵێت: هەندێك دەڵێن: لە ڕۆژی چەژنی ڕەمەزانی ساڵی(٥٦٥ك/١١٦٩ن) لەدایکبووە، هەندێکی تر دەڵێن: ساڵی(٥٦٦ك/١١٧٠ن) لە(قاهیرە) لە دایکبووە، ئەوکاتە باوکی وەزیر بووە لە میسر[4]،

---

(1) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٢٢٥.بۆ زانیاری زیاتر لەسەر گوزشتەی(مشطوب الهكاری) بڕوانە(نەبەز مەجید ئەمین/المشطوب الهكاري).

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨١؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٧١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص١٤٨.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٦؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٢؛ الفاسي، شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٠م)،ج١، ص٤٣٥؛بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، مێژووی ناودارانی کورد، ب٢، ل١٦٩.

(٤)وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٢١. (سبط ابن الجوزي) دەڵێت مەلیك (الافضل) لەساڵی(٥٦٥ك/١١٦٩ن) لەدایك بووە، مراة الزمان، ج٢٢، ص٢٧٦.

بەڵام مێژوو نووسانی پێش (ابن خلكان) دەڵێن : لە ساڵی (٥٦٥ك/١١٦٩ن)لەدایك بووە[١]لەلای چەندین زانای میسری و شامی خوێندووەو ئیجازەی وەرگرتووە[٢].

گەورەترین کوڕی (صلاح الدين) بووە، بۆتە جێنشینی، کاتێك باوکی لە (دیمشق) نەخۆش کەوت، ئەو لەگەڵی دابوو، لە دوای مردنی باوکیشی دەبێتە خاوەنداری (دیمەشق) (الملك العزيز)ی براشی دەسەلاتی لەسەر میسر جێگیر بوو[٣]، دواتر ململانێ دروست بوو، لە نێوان مەلیك (الافضل) لەلایەك و مەلیك(العزيز)ی برای و مەلیك (العادل)ی مامی لەلایەکی ترەوە، بەم شێوەیە مەلیك (العزيز) ومەلیك (العادل) ئابلۆقەی (دیمەشق) یان داو دەستیان بەسەر داگرت. بەرامبەر بەمەش (صرخد)[٤] یان دا بە مەلیك (الافضل) ماوەیەك تێپەڕی مەلیك (العزيز) مرد (الملك المنصور محمد)کوڕی کە تەمەنی بچووك بوو، شوێنی گرتەوە، ئەم کوڕە لە ساڵی(٥٩٥ك/١١٩٨ن) داوای لە مەلیك (الافضل) کرد، بێتە لای و چاودێری وسەرپەرشتی بکات، بەم شێوەیە چووە لای، پاشان مەلیك (عادل) دەستی بە سەر میسر داگرت و دواتر بەفەرمانی مەلیك (العادل)

---

(١) عماد الدينالأصبهاني، البرق الشامي، تحقيق: فالح حسين، مؤسسة عبد الحميد شومان، (عمان_١٩٨٧م)،ج٣، ص٧٦؛ أبي شامة، عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، ج٢، ص١٥٣.ئێمەش لەگەل ئەو بۆچوونەداین.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩؛ ابن العبري، تاريخ مختصر الدول، ص٢٢٣؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٦.

(٤) صرخد: قەلایەکەکی سەختە سەر بە (حوران) ە، ناوچەیەکی چاك و فراوانە.ياقوت الحموي، المعجم البلدان، ج٣، ص٤٠١؛ ابن عبد الحق البغدادي، مراصد الاطلاع، ج٢، ص٨٣٨.

دەسەلاتى (سميساط)[١] گرتە دەست، ماوەيەك لەوێ مايەوە، تاوەكو لە سالّى (٦٢٢ك/١٢٢٥ز) هەر لەوێ كۆچى دواى كرد[٢].

لێرەدا (ابن خلكان) زانياريەكى دەگمەن لەسەر پەيوەندى نێوان مەليك (الافضل)و (ضياء الدين)ى براى (ابن الاثير)ى مێژوو نووس، دەگێرێتەوەو دەڵێت:((ضياء الدين) كاتێ خوێندنى تەواو كرد و پێگەيشت، لاى سوڵتان (صلاح الدين) دامەزراو پاشان سوڵتان كردى بە وەزيرى مەليك (الافضل)كوڕى. (ضياء الدين) لە كاروبارى خۆيدا زۆر سەربەست و كارامە بوو، وەزيرايەتى حكوومەتى (ديمەشق)ى بەڕێوە دەبرد، هەتا مەليك (الافضل)يان لەشام دەركرد (ضياء الدين)ى وەزير زۆر ئەترسا كەتنێكى پێ بكەن، لە شارى (ديمەشق) دا خۆى حەشار داو كەس نەيدەديت و لە ئەنجامدا يەكێك لە پەردەدارانى مەليك (الافضل)خستيە ناو سندوقێك و شارديیەوەو برديە ميسر، لەوێش ببووە جێگرو وەزيرى كوڕى (العزين)، كاتێ مەليك (عادل) ميسرى كەوتە دەست (ضياء الدين) ديسان توانى خۆى رزگاربكە و بەر چەنگى (عادل)نەكەوێ، كاتێك مەليك (الافضل) لە (سميساط) جێگيربوو، دووبارە چووە لاى و خزمەتى كرد، پاشان ڕوويكردە (حلب) ماوەيەك لاى مەليك (الظاهر)مايەوەو لەوێشەوە چوو بۆ (موصل).[٣]لەم بارەيەوە (أبي شامة م:٦٦٥ك/١٢٦٦ز)كە پێش (ابن خلكان) ژياوە، تەنها ئاماژەى بەوە كردووە، كەوا مەليك (عادل) لە كاتى كۆبوونەوەى لەگەڵ مەليك

---

(١) سميساط: شارێكە لەسەر كەنارى فورات، لەبەرەى (بلاد روم)،قەلايەكى تيايە دانيشتوانەكەى ئەرمەنى بوون، ياقوت الحموي، المعجم البلدان، ج٣، ص٢٥٨.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩_٤٢١؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٣٥؛ ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، د٢، ص١٤٣؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٢؛ المقريزي، المواعظ والاعتبار، ج٣، ص٤٠٩؛العليمي، الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، ج١، ص٣٩٨.

(٣) وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٣٩٠_٣٩١.

(الافضل) داوای لێ کـردووە، کـە وەزیـر (ضـیاء الـدین) لـە خـۆی دوور خاتـەوە، مـەلیك (الافضل)یش ڕەتی کردۆتەوە[١].

ئەم زانیاریە تەنها (ابن خلکـان) ئامـاژەی پێکـردووە، لـە دوای خـۆی هەریەکە لـە (الذهبي)و (اليافعي) پشت ڕاستیان کردۆتەوە، بەوەی لە (ابن خلكان)یان وەرگرتـووە[٢] . تەنانەت (ابن خلكان) لەسەر گورزشتەی (ابن الاثير) دا، باسی بینیی کۆمـەڵێك شـیعرو پەخشانی کردووە، کە بە (مجموعا) ناوی هێناوە، لەلایەن (ضياء الدين) ەوە، بۆ مەلیك (الاشـرف)نووسـيبووی[٣] . دوای خۆشـی (زرکلـی) دەڵێت: (ابـن خلکـان) ئـەو کتێبـەی بینیوەو ئاماژەی پێکردووە[٤]،

لێرەدا پێویستە بپرسین چ هۆکارێك هەبووە کەوای لە مەلیك (عادل) کردووە، داوای دوورخستنەوەی وەزیر (ضیاء الدین)ی لە مەلیك(الافضل)کردووە، لەوانەیە لەبەر ئـەوە بوو بێت وەزیرێکی سەرکەوتوو بووە، لە کارەکانی تەنانـەت هۆکارێـك بـووە بـۆ بـەهێز بـوونی مـەلیك (الافضـل) لـە فەرمانڕەواییەکـەی بەرادەیـەك مـەلیك (عـادل) ترسـی لێنیشتووە، داوای دوورخسـتنەوەی کـردووە، دەتـوانین بڵـێین: وەزیـر (ضـیاء الـدین) فاکتەرێکی سەرەکی بـووە، بـۆ زیـاد بـوونی ململانێـی سیاسـی نێـوان مـەلیك (عـادل)و (الافضل).

(١) عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، ج٤، ص٤٢٥.

(٢) تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٢٥٨؛مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٧، ص٤٤.

(٣) وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٩٧.

(٤) الاعلام، ج٧، ص١٢٥.

١٥)مەلیك المعظم ابن العادل :

مەلیك (المعظم شرف الدین عیسیابن الملك العادل سیف الدین أبي بكر بن أیوب)، فەرمانڕەوای (دیمەشق) بووە[١]، (ابن خلكان) دەڵێت: لە ساڵی (٥٧٨ك/١١٨٢ن لە دایكبوە[٢]، لە هەمان كاتیشدا ئاماژەی بە بۆ چونی (سبط ابن الجوزی) لە كتێبی (مرآة الزمان)یشی كردوە، لەم بارەیەوە دەڵێت: لە ساڵی (٥٧٦ك/١١٨٠ن لە (قاهیره) لەدایكبووە[٣]. وەك نوسەر ئاماژەی پێكردووە، (سبط ابن الجوزی) هەمان زانیاری دەربارەی ساڵی لە دایكبوونی، لە كتێبەكەیدا ئاماژە پێكردووە[٤]. لێرەدا پەرۆشی نوسەرمان بۆ دەردەكەوێ كە چەندە سور بووە لەسەر وردبینی لە تۆماركردنی ڕووداوە مێژووییەكان بەرادەیەك هەوڵی داوە هەرچی زانیاری و بۆ چوونی جیاواز دەربارەی ژیانی ئەو پاشا ئەیوبیانە لەسەرچاوە مێژوویە گرنگەكان هەیە، ئاماژەیان پێبكات و تۆماریان بكات.

مەلیك (المعظم) و زاناو ئازاو مەندو بەسام بووە، لە نێو بنەماڵەی ئەیوبیی تەنها مەلیك (المعظم) لەسەر مەزهەبی حەنەفی بووە[٥]، چونكە بنەماڵەی ئەیوبیی شافعی

([١]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٤؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٢٩؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٧٧٧؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية،ج١، ص٤٠٢؛الخزرجي، العقود اللؤلؤية في تاريخ الدولة الرسولية، تحقيق: محمد بن علي، دار الاداب، (بيروت: ١٩٨٣)،ج١، ص٤٧.

([٢])وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٤؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية،ج١، ص٤٠٣.

([٣]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٥؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٧٧٧؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٥، ص١٠٧.

([٤]) مرآة الزمان في تاريخ الاعيان،ج٢٢، ص٢٨٥.

([٥]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٤؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٣٨؛ الذهبي، معرفة القراء الكبارعلى الطبقات ولأعصار، دار الكتب العلمية، (بيروت:

مەزهەب بوون[١]، لە دوای خۆشی منالەکانی لەسەر ئەم مەزهەبەوە ڕۆیشتوون، لە ساڵی(٦١١ك/١٢١٤ز) سەردانی ماڵی خوای کردووەو بۆتە حاجی[٢]، سنوری دەسەلاتەکەی زۆر فراوان بووە، لە (حمص) درێژ بۆتەوە بۆ (عریش)[٣] . بەردەوام بوو، لە فەرمانڕەواییەکەی تاوەکو لە ساڵی(٦٢٤ك/١٢٢٦ز) لە (دیمەشق) کۆچی دوای کرد، لە دوای خۆشی مەلیك (الناصر صلاح الدین داود)ی کوڕی شوێنی گرتەوە، مەلیك ناصر لە ساڵی (٦٠٣ك/١٢٠٦ز) لەدایکبووەو ماوەیەك حوکمی کردووەو تاوەکو لە ساڵی (٦٥٦ك/١٢٥٨ز) لە (دیمەشق) کۆچی دوای کرد[٤].

١٩٩٧)،ص٣١٩؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية،ج١، ص٤٠٣؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٦.

(١) أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٣٨.(ابن تغري بردي) دەڵێت مەلیك(العادل) ی باوکی داوای لێ کردووە بگەڕێتەوە بۆ سەرمەزهەبی شافعی، ئەویش ڕەتی کردۆتەوە.النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢١١.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٤؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية،ج١، ص٤٠٣.

(٣) عریش: یەکەم شاری میسرە لە بەرەی شام، کەوتۆتە سەرکەنارەکانی دەریایی ڕۆم لەناوەڕاستی بیابانە.ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٤، ص١١٣.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٩٥_٤٩٦؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج١، ص٢٤٣؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٨٠٤؛الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٤١٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٣٠٢؛محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، بنکەی ژین(سلێمانی: ٢٠٠٦) ب٤، ل١٣٩.

١٦)صلاح الدين الاربلي:

(أبو العباس أحمد بن عبد السيد بن شعبان بن محمد بن جابر بن قحطان الإربلي)ە، نازنازی (صلاح الدين الاربلي)بوو[١]، لە ساڵی(٥٧٢ك/١١٧٦ز) لە هەولێر لەدایكبووە[٢].

(ابن خلكان) هەرچەندە خەڵكی هەولێر بووە، شارەزای بنەماڵەكەی بووە، دەڵێت: لە بنەماڵەیەكی گەورەو دیاری هەولێر بووە، هەر خۆشی (صلاح الدين)ی بینیوە، بەلام نەی وتووە كوردە[٣]،

كەچی (ابن العديم) لە بارەی ئەو كەسەوە دواوەو ئاماژەی بە ڕەچەڵەكی كردووەو دەڵێت: كوردی (هەزبانی)[٤] یە[٥].سەرەتا پەردەدار بووە لەلای سوڵتان (مظفر الدين بن زين الدين)ی خاوەنی هەولێر، دواتر ماوەیەك زیندانی دەكرێ، لە دوای ئازاد بوونی لە ساڵی(٦٠٣ك/١٢٠٦ز) كۆچ دەكات بۆ شام. لەوێ خزمەتی (الملك المغيث ابن الملك العادل)دەكات، تا مردنی(المغيث) هەر لای ئەودەبێت، پاشان بەرەو وڵاتی میسر بەڕێدەكەوێت، دەبێتە كاربەدەست لەلای (الملك الكامل) پێگەی زۆر گەورە دەبێت و دەبێتە میر، پاشان ئەم پێگەیەی لەدەست دەچێت. لە نێوان ساڵانی

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٤؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٤٠.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص ص١٨٤_١٨٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج١، ص١٥٠.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٤.

(٤) هەزبانی: هۆزێكی گەورەی كوردن لە ناوچەكانی (اربل) و(ارمية) و(شنو) (مراغة) و(سلماس) (شهرزور) (جەزیرەی فوراتی) وهتد نیشتەجێ بوونە.بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. احمد عبد العزيز محمود، الامارة الهذبانية الكردية، التفسير، ط٢(اربيل: ٢٠٠٦) ص ص٢٩_٤٥.

(٥) بغية الطلب في تاريخ حلب، ج٢، ص٩٨٣.

(٦١٨ك/١٢٢١ن)بۆ(٦٢٣ك/١٢٢٦ن) زیندانی دەكرێ لەلای (الملك الكامل) پاشان ئازاد دەكرێ و دەگەڕێتەوە بۆ هەمان دەسەڵات و پێگەی خۆی[1].

پێدەچێ ئەم زانیاریە (ابن خلكان) لە كتێبەكەی (ابن المستوفی) وەرگرتبێت، چونكە لێك چوون لە نێوان زانیاریەكان بەدی دەكرێ، تەنها ئەوە نەبێت (ابن المستوفی) ئاماژەی بە هیچ ساڵی ڕووداوەكانی (ابن صلاح)ی نەكردووە[2].(صلاح الدین الاربلي)پێگەیەكی دیاری هەبووە، هەر بۆیە لە سەرچاوەی تر بە میری گەورە ناویی هاتووە[3]، تاوەكو لەگەڵ سوپایەك دەردەچێت بۆ وڵاتی ڕۆم و لە ئۆردوگای سەربازی نەخۆش دەكەوێت و لە شاری (ڕوها)[4] لە ساڵی(٦٣١ ك/١٢٣٣ن)دەمرێت. پاشان تەرمەكەی لەلایەن كوڕەكەی لەساڵی(٦٣٧ك/١٢٣٩) دەگوازرێتەوە بۆ میسر، هەر لەوێش دەنێژرێ. (ابن خلكان) دەڵێت: ئەوكات من لە قاهیرە بووم[5]،

جێی ئاماژەیە هەریەكە لە (الذهبي)و (الصفدی) هەمان زانیاریەكانی نووسەریان لە مەڕ ژیانی (صلاح الدین الاربلی) دووبارە كردۆتەوە، بەبێ ئەوەی ناوی (ابن

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج١، ص١٥٠.

([2]) تاريخ اربل، تحقيق: بشار عواد وصلاح محمد، دار الغرب الاسلامی، (تونس: ٢٠١٣)،ج٥، ص ص٣١٣_٣١٤.

([3]) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤.

([4])الرها: شارێكە كۆن وگرنگە لە جەزیرە، ماوەی نیوان (الرها) و(حران) نزیكەی(٦) فەرسەخە. الحميری، الروض المعطار في خبر الأقطار، تحقيق: احسان عباس، ط٢، دار السراج، (بيروت: ١٩٨٠) ص٢٧٣؛ حكيم احمد خوشناو، الكورد وبلاده عند البلدانيين والرحالة المسلمين، دار الزمان، (دمشق: ٢٠٠٩)،ص١٦٤.

([5]) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٧.

خلكان)بهێنن، تەنانەت جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان زانیاریەکانی (ابن خلکان) لەگەڵ هەریەکە لە (الذهبي)و (الصفدی) بەدی ناکرێ[١] .

١٧)مەلیك الزاهر :

(أبوسلیمان داود ابن السلطان صلاح الدین یوسف بن أیوب) نازناوی (الزاهر مجیر الدین)بوو[٢]، لە ساڵی (٥٧٣ك/١١٧٧ز) لە (قاهیره) لە دایکبووه، دوازدەهەمین کوڕی سوڵتان (صلاح الدین)ە [٣]، فەرمانڕەوای قەڵای(البیرة)[٤]بوو[٥].کەسێکی زانست دۆست و زاناپەروەر بووە، زانایان لە هەموو لایەکەوە هاتوونەتە دیداری[٦] و ئیجازەی لە (المؤید الطوسي)وچەندین زانای تر وەرگرتووە[٧] .

---

(١)تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤؛ الوافي بالوفیات، ج٧، ص ص٤٠_٤١.

(٢) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٥٧؛ الیونینی، ذیل مرآة الزمان، ج٢، ص١٨؛الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩؛المقریزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١، ص٢٧١؛ ابن العجمي، کنوز الذهب في تاریخ حلب، ج١، ص١٢٧.

(٣) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٥٨؛ الیونینی، ذیل مرآة الزمان، ج٢، ص١٨؛الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩.

(٤) قلعة البیرة: قەڵایەکی بتەوسەختە لە سەر کەناری فوراتە نزیك (سمیساط) لە نێوان (حلب) وسنوری ڕۆمەکانە، هەر بەوناوەش شارێکی کۆن هەیە لە (اندلس) کە وێران بووەوخەڵکەکەشی کۆچیان کردووە بۆ (غرناطة).یاقوت الحموي، المعجم البلدان، ج١، ص٥٦٢؛ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٥٧؛ابن الوردي، خریدة العجائب وفریدة الغرائب، ص٦٨.

(٥) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٥٧؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج١٣، ص٣١٧.

(٦) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٥٧؛الیونینی، ذیل مرآة الزمان، ج٢، ص١٨.

(٧)الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩؛ابن کثیر، البدایة والنهایة، ج١٣، ص٣٩٣؛ النعیمي، الدارس في تاریخ المدارس، ج١، ص٤٧٧.

(ابن خلكان) دەڵێت: کۆمەڵێك لە مەلیك (الزاهر)یان گێڕاوەتەوە، وتوویەتی هەر کەسێك بیەوێ (صلاح الدين) ببێنێت با من ببینێت، من لە هەموو منداڵەکانی زیاتر لەو دەچم.(ابن خلكان) دەڵێت لە ساڵی (٦٣٢ك/١٢٣٤ز) لە قەڵای (البيرة) کۆچی دوای کرد، ئەو کاتە من لە (حلب) بووم، هەواڵی مردنی گەیشت، مەلیك (العزيز)ی کوڕی مەلیك (الظاهر)ی برای بەرەو ئەو قەڵایە چوو دەستی بەسەر داگرت[1].

١٨) **مەلیك كامل الايوبي :**

(أبو المعالي محمد، ابن الملك العادلأبو بكر محمد بن أبي الشكر أيوب بن شاذي بن مروان)ە، نازناوی مەلیك (الكامل ناصر الدين) خاوەنی وڵاتی میسر[2] .(ابن خلكان) دەڵێت لە دەست نووسێکم بینی لە ساڵی (٥٧٦ك/١١٨٠ز)لەدایکبووە[3]، دوای ئەوەی لە ساڵی (٦١٤ك/١٢١٧ز) مەلیك (عادل)ی باوکی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بەسەر

(١)وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٥٨.هەروەها بڕوانە: اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٤١٨؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٥٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٦٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٣١٧.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص١٨٥؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٤٣؛القلقشندي، نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب، تحقيق: إبراهيم الإبياري، ط٢، دار الكتاب، (بيروت: ١٩٨٠) ص١٠١؛ذكرى عزيز محمد، عصر الملك الكامل الايوبي،ص١١.

(٣) وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٣.هەروەها لەچەند سەرچاوەی تریش هەمان ساڵی لەدایك بوونی دوویات کراوەتەوە. الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص١٨٥ ؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٧٤.بۆچوونی جیاواز لەسەر ساڵی لەدایك بوونی لە نێوان مێژوونوسان بەدی دەکرێ بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە(ذكرى عزيز محمد/ عصر الملك الكامل الايوبي، ص١٢).

کوڕەکـانی دابـەش کـرد، مـەلیك (کامـل) وڵاتـی میسـری بەرکـەوت[1] . لـە سـاڵی (٦١٥ك/١٢١٨ن) پاش ئەوەی باوکی مرد، لە سەروبەندی دەسـەڵاتیدا، ڕووبـەڕووی دوو مەترسی بۆیەوە. هێرشی فەرەنجەکان بۆ (دمياط)[2] لەلایەك و هـەروەها هەڵگەڕانـەوەی (عمـاد الـدين أحمـد بـن المشـطوب) لەگـەڵ کۆمـەڵێك لەسـەرکردەو میرەکـان لـە دژی دەسەلاتی، ویستیان مەلیك (کامل) لـە دەسـەڵات دوور خەنـەوەو مـەلیك (الفـائز سـابق الدين إبراهيم) بـرای بخەنـە شـوێنی.مـەلیك (کامـل) ئاگـادار ئـەم بارەدۆخـە بـوو، هـیچ کاردانەوەیەکی نیشان نەدا، تـاوەکو مـەلیك (معظـم)ی بـرای لـە سـاڵی (٦١٥ك/١٢١٨ن) هاتە میسر و بارەدۆخەکەی بۆ باس کردو پێی ڕاگەیاند بەرپرسی ئەو پلانگێڕیـە (عمـاد الـدين أحمـد بـن المشـطوب)ە، لەبەرامبـەر ئەمەشـدا مـەلیك (معظـم) تـوانی زۆر بەسەرکەوتووانە (عماد الدين أحمد بن المشطوب)و مەلیك (الفـائز سـابق الـدين إبـراهيم) برای دوور بخاتەوە بۆ دەرەوەی میسـر، مـەلیك (الفـائز سـابق الـدين إبـراهيم) هـەر لـە سنجار مر بەم شێوەیە گشت سەرکردەکان چوونە ژێر فەرمانی (مەلیك کامل)[3].

پاشان مەلیك (کامل) سوپایەکی پێك هێناو چـووە بەرامبـەر فەرەنجـەکان، مـەلیك (معظم)ی براشی بە هێزی خۆیەوە هاتە پاڵی و شەڕێکی توند و هەمەلایەنە دەستی پـێ

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٧٦؛ ابن تغري بـردي، النجـوم الزاهـرة، ج٦، ص ص١٦٣، ٢٢٧؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٧، ص٢٨.

(2) دمياط: دەکەوێتە هەرێمی چوارەم، لەسەر کەناری دەریایە، هەر لەو شارە ئاوی (نیل) کۆتـای پێدێت بەشێکی بۆ دەرایی تنیس دەڕوات، شاری تنیس نزیکترین شارە لەسەرکەناری دەریا لە (دمـياط)،بەشەکەی تری بۆ ناو دەریای سوور دەڕژێت.، خەلکەکەشی دەولەمەندن، لـە ڕێگـەی ئەم شارەوە بە کەشتی دەڕۆیشتن بۆ ولاتی ڕۆم.اليعقوبي، البلدان، ص١٧٦؛اسحاق بن المنجم، آكام المرجان في ذكر المدائن المشهورة في كل مكان، عالم الكتب، (بيروت: ١٤٠٨)،ص٨٧.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٧٩_٨٠؛أبـو الفداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص١٢٠؛الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦،ص١٢٧.

کـرد، سـەرەنجام دوژمـن شـکاو بـەرەو پـاش کشـایەوە. شـاری (دمیـاط) لەلایـەن فەرەنجەکان تەسلیم بە مەلیك (کامل) کرا[١] .

لە دوای ئەم سەرکەوتنە مەلیك (کامل) گەڕایـەوە بـۆ (قـاهیرە) و دەسـتی کـرد بـە ئـاوەدانی وڵات، مـەلیك (کامـل) پاتشـایەکی مـەزن و جـوامێر و لایـەنگری زانایـان بـوو، بەخشینی بە ئەندازە بوو، نەدەست تەنگ و نە زێدەرەوی دەکرد، بیروباوەڕێکی باشـی هەبوو، شەوانی هەینی بۆ کۆڕی زانایان تـەرخان کردبـوو، بـۆ خۆشـی تێگەیشـوو بـوو، بەشـداری دەکـرد و وەڵامـی پرسـیارەکانی وەردەگـرت. سـاڵی (٦٢٦ك/١٢٢٨ن) دوای مەرگی مەلیك (معظم)ی برای، کە فەرمانڕەوای شام بوو، بـۆ خـۆی چـووە (دیمەشـق) و دەسەلآتی ئەو ولآتەی دایە دەستی مەلیك (الأشرف مظفر الدين موسى)برای و بەرامبـەر بەمە ناوچەکانی(حران والرها وسروج والرقه ورأس عين)ی وەرگرت[٢] .

دواتر گەڕاوە (قاهیرە) و کەوتە کۆکردنەوەی لە شکرو هێزێکی گەورەی پێك هێنـاو ساڵی (٦٢٩ك/١٢٣١ن) ڕووی کردە ناوچـە کوردیـەکان و(آمـد)[٣]و بـاقی ناوچـەکانی ئـەو شوێنانەی لە دەستی مەلیك (مسعود ركن الدين مودود)[٤]ی دەرهێنا[١] .

([١]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٩٠؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٣٠.

([٢]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٨١؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٦١؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص ص١٤٥، ١٧٤؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٧، ص٢٨.

([٣]) امد: گەورەترین شاری دیاربکرە هاوسنورە لەگەل ولاتی رۆم. ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج١، ص٥٦؛ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٩٤.

([٤]) مسعود ركن الدين مودود: کوریمەلیك(صالح الصالح محمود بن محمد بن قـرا أرسـلان بـن داود بن سقمان بن أرتق) ە، پیـاوێکی فاسـق وزالم وداوێـن پیسـبوو.ماوەیـەك زینـدانی کـرا لەلایـەن مەلیك كامل، دواترلەلایەن تەتەرەکان دەکوژرێت.أبـو الفـداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص١٥٢؛الذهبي، العبر، ج٣، ص٢٠٥.

بەم شێوەیە چەندین ناوچەی لە ژێر دەسەلاّت دابوو، میسر و شام و حیجازو یەمەن و ئامەدیشی دەگرتەوە، بەسەر هەر بەشێکیدا کەسێکی خۆی دانابوو. بۆ ناوچەکانی ڕۆژهەلاّت و (امد) مەلیك (الصالح نجم الدین أبا المظفر أیوب) کوڕی دانا، میسریشی بەکوڕە بچوکەکەی مەلیك (العادل سیف الدین أبا بكر) دابوو. هەروەها (یەمەن وحیجان)ی دا بە مەلیك (المسعود)ی کوڕە گەورەی[٢].

دیارە (ابن خلكان) خودی خۆی مەلیك (كامل)ی بینیوە، چونکە هەر خۆی دەلێت :مەلیك (كامل)م بینی، لە کاتی گەڕانەوەی بۆ (دیمەشق) لە سالّی (٦٣٣ك/١٢٣٥ن)[٣]، مەلیك (كامل) سەردەمێك بەسەر بەرزی و سام و شکۆوە ژیاوە، نزیکەی (١٠) مەلیك لە ژێر خزمەتی ئەودابوون[٤]،

---

(١) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٥، ص٨٢؛ أبـو الفـداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص١٥٢؛الذهبي، العبر، ج٣، ص٢٠٥؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٥٥.

(٢) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٥، ص٨٢؛أبـو الفـداء، المختصـر في أخبـار البشـر، ج٣، ص١٤٢؛الـذهبي، العـبر، ج٣، ص١٥٢؛اليـافعي، مـرآة الجنـان وعـبرة اليقظـان، ج٤، ص٧٢؛المراكشي، الذيل والتكملة لكتابي الموصول والصلة، تحقيق: إحسان عباس، دار الثقافة، (بـيروت: ١٩٦٥)،السـفر الخـامس،ج٢، ص٦٩٣.ابـن خلكـان لـەبارەی مـەلیك(مسـعود بـن كامل)دەلێت لە سالی(٦٢٦ك/١٢٢٨ن) لە مەککە مرد، وەسەتی کردبوو ئەگەر مرد تەرمەکەی بەشێخ(صديق بن بدر بن جناح) کوردی هەولێری بووە، بەو بسپێرن، ئەو چۆنی کفن ودەفن دەکا باوابی، شێخ(صديق) بەرامبەر بەو وەسیەتە، بەو بەرگەی خۆی کە زۆر سالان پێوە حەج وعومرەی بەجێ هێنابوو، کفنی کردو وەکو کەسانی ئاسایی لە(معلی) دا ناشتی وەك خۆی ویستبووی، نە گۆنبەزێکیان کردەوە نەهیچ، تەنیا بەسەر کێلەکەیەوە ئەمەیان نوسی کە خۆی گوتبووی:((هذا قبر الفقير إلى رحمة الله تعالى،يوسف بن محمد بن أبـي بكـر بـن أيـوب))،وفيـات الاعيان، ج٥، ص٨٤؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٥١.

(٣) وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٣.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٣.

برای و خانەوادەکەی بە ناوی ئەو حوکمیان دەکردو وتاریان دەداو پارەی بەناوی خۆیەوە دەرکردوەو لای خەڵکیش خۆشەویست بووە[1] . مەلیك (کامل) ناوبانگ و دەسەڵاتی ئەوەندە زۆر بووە تەنانەت لە وتاری مەکەش ناوی هاتووە، هەروەکو(ابن خلكان) دەڵێت: کەسێك بۆی گێڕامەوە کە ئامادەی وتاری هەینی بوو، لە مەکە، دەڵێت: وتاربێژەکە لە کاتی پاڕانەوە، بەم شێوەیە نزای بۆ مەلیك (کامل)کرد، وتی:((صاحب مكة وعبيدها، واليمن وزبيدها، ومصر وصعيدها، والجزيرة ووليدها، سلطان القبلتين، ورب العلامتين، خادم الحرمين الشريفين، أبو المعالي محمد الملك الكامل ناصر الدين خليل أمير المؤمنين))[2] .

لەدوای خۆشی(المكی) ئەم بابەتەی لە (ابن خلكان) ەوە وەرگرتووەو ئاماژەی پێکردووە[3] . پاشان نەخۆش دەکەوێت و سەرەنجام لە ڕۆژی چوارشەممەی دوای عەسر، کۆچی دوایی کرد، لە ڕۆژی پێنج شەممەی مانگی ڕەجەب ساڵی (٦٣٥ك/١٢٣٧ن) لە قەڵای (دیمەشق) نێژرا، (ابن خلكان) دەڵێت: ئەو کاتەی من لە (دیمەشق) بووم[4]، ئەوەی جێ ئاماژەیە مەلیك (کامل) بە یەکێك لە فەرمانڕەوا بەهێزەکانی ئەیوبی دادەنرێت، تەنانەت هەر لە دەقی پاڕانەوەکەی وتاربێژی مەکە بۆ (مەلیك کامل) گەواهی بەهێزی و فراوانی سنوری دەسەڵاتی مەلیك (کامل) بە دەردەخات.

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٩.

(٢) وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٢.

(٣) افادة الانام بذكر بلد الله الحرام، تحقيق: عبدالملك بن عبدالله بن دهيش، ج٣، ص١٢٥.

(٤) وفيات الاعيان، ج٥، ص٨٣؛اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج١، ص٣٣٣؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٦١؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٧٣؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٧، ص٢٨.بۆ زانیاری زیاتر لەسەر مەلیك(کامل) بڕوانە(ذکری عزيز محمد، عصر الملك الكامل الايوبي).

١٩)مەليكالأشرف موسى الأيوبي :

(أبو الفتح موسى ابن الملك العادل سيف الدين أبي بكر بن أيوب)، نازناوى مـەليك (الأشـرف مظفـر الـدين)بـووە[1]. (ابـن خلكـان) دەڵێـت: هەنـدێك دەڵـێن لـە سـاڵى (٥٧٨ك/١١٨٢ن) لە (قاهيرە) لە دايكبووە، هەندێكى تريش پێيـان وايـە لـە (الكرك) لـە دايكبووە، بەبێ ئەوەى ئاماژە بـە هـيچ سەرچـاوەيەك بكـات لـەم بـارەوە[2]، هـەروەها هەندێك مێژوو نووسى دواى (ابن خلكان) لە بارەى شوێنى لـە دايكبـوونى ئـەو پاشـايە، هەمان قسەى نووسەريان دووبارە كردۆتەوە، بەوەى يان لە (قاهيرە)ە يان لە (الكرك) لـە دايكبووە[3].

مـەليك (الاشـرف) هـەر لـە سـاڵى (٥٩٨ك/١٢٠١ن) بەرپرسـيارەتى پـێ سـپێردراوە، ئەويش لەوكاتە باوكى ناوچەى (الرها)ى پێـداو (حـران)يشـى بـۆ خسـتە سـەر، پاشـان لەگـەڵ مـير (نـور الـدين أرسـلان شـاە، م:٦٠٧ك/١٢١٠ن)ى خـاوەنى موسـل، لـە سـاڵى (٦٠٠ك/١٢٠٣ن) لە نێوان هەردووڕووبار بەيەك گەيشتن و شەڕ ڕوويدا، لە ئەنجامدا مەليك (الاشرف) سەركەوت[4]. كاتێك مەليك (الأوحد)ى براى لـە سـاڵى (٦٠٩ك/١٢١٢ن) كۆچـى

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٠؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشـر، ج٣، ص١١٠ ؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٩، ص١٥٩؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج٦، ص٨؛ ابن دقماق، نزهـة الانام في تاريخ الاسلام، تحقيـق: سمـيرة طبـارة، المكتبـة العصـرية، بـيروت، ص٩١؛ ابـن تغـرى بـردي، النجـوم الزاهـرة، ج٦، ص٣٠٠؛ ابـن العمـادالحنبلي، شـذرات الـذهب، ج٧، ص٣٠٦؛ابـن الغزي، ديوان الاسلام، ج١، ص٤٥.

([2]) وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٣.

([3]) ابن تغرى بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٣٠٠؛ محمد امين زكي، مشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص٢٧.بەلام (ابن دقماق) دەڵێت لە ساڵى(٥٧٦ك/١١٨٠ن) يـان لـە (قـاهيرە) وەيـان لـە(الكـرك) لەدايك بووە. نزهة الانام في تاريخ الاسلام، ص٩١.

([4]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٠.

دوای کرد، (خلاط)و (میافارقین)و بە شێکی گەورەی لە مەڵبەندی جزیرەشی هاتە ژێر فەرمانی و ئەوجارە (الرقة)ی کردە ناوەندی فەرمانڕەوای خۆی[1].

دوای مردنی مەلیك (الظاهر غازي) کوڕە مامی کە سەرداری (حلب) بووە، (عز الدین کیکاوس)[2] ی پاشای ڕۆم، بە هاوکاری مەلیك (الافضل بن صلاح الدین)ی ئامۆزای هەوڵی گرتنی (حلب)ی داوە، بەڵام مەلیك (الاشرف موسی) پارێزگاری لێ دەکات و دەیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، لێرەدا (ابن خلکان) ئاماژەی بە هۆکاری ئەو پاڵپشتیەی ئامۆزای بۆ (عز الدین کیکاوس) لە دژی مەلیك (الاشرف موسی) ئامۆزای نەکردووە، دیارە ململانێی نێو خانەوادەی ئەیوبیەکان لە دوای (صلاح الدین الایوبی) ئەوەندە بەهێز بووە، گەیشتۆتە ئەو ڕادەیەی هەریەکەیان لە پێناو زیادکردنی نفوزی خۆیان، هانا بۆ هێزی بێگانە ببەن لە دژی یەکتر بەکاری بهێنن. مەلیك (الاشرف) بەهاوقۆڵی مەلیك (الکامل) دیمەشقیان لە مەلیك (الناصر صلاح الدین داود)کوڕی مەلیك (المعظم) سەندەوەو (کرك)و (نابلس)و چەندین شوێنی تریان پێدا. ئینجا مەلیك (الاشرف) خۆی دەسەڵاتی (دیمەشق)ی گرتە دەست و گواستییەوە ئەو شارەو، (حران) و (الرها) و (سروج)و (الرقه) و (رأس عین)ی دایە دەستی مەلیك (الکامل)[3]. دواتر

---

(1) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٥، ص ص٣٣٠_٣٣١؛الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٣، ص٢١٢؛ابن کثیر، البدایة والنهایة، ج١٣، ص٧٧.

(2) عز الدین کیکاوس:کوری غیاث الدین کیسخرو بن قلیج أرسلان بن مسعود بن قلیج أرسلان السلجوقي،،سولتانی سەلجوقی بووەلە ولاتی ڕۆم، کە پێیان وتراوە سەلاجقەی ڕۆم، لە سالی (٦٣٤ك/١٢٣٦ز) کۆچی دوای کردووەو تەرمەکەیان لە (قونیە) ناشتووە. ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٥، ص٣٣١؛مجهول، أخبار سلاجقة الروم، تحقیق: محمد سعید، ط٢، المرکز القومي للترجمة، (قاهرة: ٢٠٠٧)،ص٢٤٧.

(3) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٥، ص٣٣١.هەروەها بڕوانە.أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٥٤؛الذهبي، العبر، ج٣، ص١٦٤؛ الیافعي، مرآة الجنان وعبرة الیقظان، ج٤، ص٢٤؛الداوودي، طبقات المفسرین، دار الکتب العلمیة، بیروت، ج١، ص٣٢٣.

(جلال الدين خوارزم شاه، م:٦٢٨ك/١٢٣٠ز) له سالّی (٦٢٦ك/١٢٢٨ز) دەستی بەسەر (خلاط) داگرت، نوێنەری مەليك (الاشرف) بەرپرسی ئەو شارە بوو، مەليك (الاشرف) ئەوكات لە (ديمەشق) بوو، نەيتوانی هاوكاری نوێنەرەكەی بكات، بەرامبەر بەمە مەليك (الاشرف) هاوپەيمانی بەست لەگەڵ (علاء الدين كيقباذ السلجوقي م:٦٣٤ك/١٢٣٦ز) سوڵتانی ڕۆم، كە دەبێتە برای (عز الدين كيكاوس) بۆ بەرەنگاربوونەوەی مەترسيەكانی خوارزمييەكان، بەم شێوەيە هەردوو سوپای مەليك (الاشرف) و ڕۆم لە ساڵی (٦٢٧ك/١٢٢٩ز) لە نێوان (خلاط) و (ارزنكان) ڕووبەڕووی (خوارزم شاه) بوونەوە، توانيان شكستی پێبێنن و (خلاط) يش گەڕايەوە بۆ ژێر دەسەلاّتی مەليك (الاشرف)[1]

مەليك (الاشرف) بەردەوام بوو، لە فراوان كردنی سنوری دەسەلاّتی لە ساڵی (٦٢٩ك/١٢٣١ز) چووە ناو (امد)و خستيە ژێر فەرمانڕەوايیەكەی[2] .(ابن خلكان) لە بارەی ئاكارەكانی ئەم سوڵتانەوە دەڵێت : كەسێكی نەرم ونيان و سينگ فراوان و بەرەوشت بوو، تەنانەت ئەوەندە بەخشندە بووە، سەرەڕای فراوانی سنوری دەسەلاّتەكەی هيچ پارە لە خەزينەكەی نەما بوو، هەر بەو بۆنەوە ڕۆژێك مەليك (الاشرف) چاو لە قەڵەمدانەكەی شاعير (الكمال أبی الحسن)[3] دەكاو دەبينێ تەنيا

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٢؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج١، ص٣٤١؛ابن سباط، تاريخ ابن سباط، تحقيق: عمر عبدالسلام تدمری، جروس بروس، لبنان، ١٩٩٣، ج١، ص٢٩٩.بۆ زانياری لەبارەی (جلال الدين خوارزمی) بڕوانە(النسوي، سيرة السلطان جلال الدين منكبرتی، تحقيق:حافظ احمد، (القاهرة:١٩٥٣).هەروەها بۆ زياتر زانياری لەسەر (علاء الدين كيقباذ) بڕوانە(الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص١٥٣.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٢.

([3]) الكمال أبي الحسن:علي بن محمد، ناسراوە بە(ابن النبيه المصري)،شاعيرو سەرۆك ديوانی مەليك الاشرف بوو، خاوەن ديوانی شعری بەناوبانگ بووە، لە ساڵی (٦١٩ك/١٢٢٢ز) لە نصيبين كۆچی دوای كردووە، ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٣٣٤، ٣٣٦؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص١٥١.

یەك قەڵەمێکی تێدایە، زۆری پێ سەیر دەبێ و لێی دەپرسێ چۆن دەکرێ نوسەرێکی وەك تۆ تاکە قەڵەمێکی هەبێ؟ (ابن النبیه)دەسبەجێ ئەم دوو بەیتەی بۆ دەڵێ:

قال الملك الأشرف قولاً رشدا ... أقلامك يا كمال قلت عددا

جاوبت لعظم كتب ما تطلقه ... تحفى فتقط فهي تفنى أبدا.[1]

واتا: مەلیك (ئەشرەف) گوتەیەکی وردی گوت. گوتی: ئەرێ (کەمال) بۆ قەڵەمت وا کەمە؟ گوتم: بەو بۆنەوە بەخشین و خێرو خەلاتی تۆ هێندە زۆرە .قەڵەم کوا بەش دەکا ؟! دیارە ئەم زانیاریە بە تەنها (ابن خلکان) ئاماژەی پێکردووە، چونکە بەدوا داچوونی زۆرمان کرد لە سەرچاوەکانی پێش خۆی، ئەم بەسەر هاتەیان تۆمارنەکردووە، هەروەها هەرخودی (ابن خلکان)یش دەڵێت: چاوم بە زاوای (ابن النبیە) شاعیر لە (قاهیرە) کەوتووە و ساڵی مردنی (ابن النبیە)م لێ وەرگرتووە[2]، دەکری ئەو زانیاریەشی لەو زاویەی وەرگرتبێت.

(ابن خلکان) دەڵێ:((ساڵی (٦٣٣ك/١٢٣٥ن)) لە (دیمەشق) بووم، مانگی ڕەمەزان و کاتی ڕۆژوو بوو، ئەو کاتە مەلیك (الکامل)یش لە لای مەلیك (الاشرف)بوو، من هەموو ڕۆژێ ئەو دوو میرەم دەبینی کە لە مەیدانی (الاخضر الکبیر)دا بە ڕۆژوو چەند سەعات گۆبازییان دەکردو کەیفم دەهات بەو هەموو دۆستایەتی و ڕێز و خۆشەویستییە لە نێوانیاندا.))[3]، ئەم پەیوەندییە تاسەر نەبوو، نێوانیان تێك چوو، مەلیك (الاشرف) و

([1]) وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٣٣٣_٣٣٤؛ابن تغرى بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٣٠١. ابن خلكان دەلێت سەرەڕای ئەمەش، زۆربەی شاعیرە ناودارەکانی ئەوکاتوەکو(شرف الديم محمد بن عنين) و(البهاء أسعد السنجاري) و(الشرف راجح الحلي ابن الأردخل الموصلي)..هتد لەدیوانەکانیان ستایشی مەلیك الاشرف یان کردووە.وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٦.

([2]) وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٦.

([3]) وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٣.

زۆربەی مەلیکەکانی تر لە ژێر فەرمانی مەلیك (الكامل) دەردەچن[١]، لە کۆتاییدا مەلیك (الاشرف) تووشی نەخۆشیەکی توند دەبێت. بەو هۆیەوە لە ڕۆژی پێنج شەممەی (٤)ی (محرم)ی ساڵی (٦٣٥ك/١٢٣٧ن)لە (دیمەش) دەمرێت و هەر لەوێش تەرمەکەی نێژراوە[٢].

تەوەرەی دووەم: وەزارەت :

وەزارەت پۆستێکی کارگێری باڵایە، بۆ یەکەمجار لە دەوڵەتی ئیسلامی، لە سەر بنەمایەکی یاسایی و بە شێوەیەکی ڕەسمی، لە سەردەمی عەباسیدا هاتەکایەوە و جێگیر بوو. نازناوی وەزیر بەکارهێنرا، کە پێشتر لە شوێنی وەزیر ناوی (کاتب)بەکاردەهات[٣] . وەزارەت دوو جۆرە: وزارەتی جێبەجێ کردن، وەزارەتی پێسپاردن، وەزارەتی جێبەجێ کردن لە جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی خەلیفەدا بەرتەسك دەبۆەو وەزیر هیچ هەڵسوکەوتێکی شەخسی سەربەخۆی تێدا ئەنجام نەدەدا، بەڵکو لەم بارەدا ئەڵقەی پەیوەندی نێوان خەلیفەو خەلك بوو، هەرچی وەزارەتی پێسپاردنە لەسەر هەڵسووکەوتی ڕەهای وەزیر لە کاروباری دەولەتدا ڕاوەستا ببو[٤] .

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٣.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٣٣٣؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٩٩؛ ابن الغزي. ديوان الاسلام، ج١، ص٤٥.

(٣) ابن الطقطقي. الفخري في الآداب السلطانية والدول الاسلامية، تحقيق: عبد القادر محمد مايو، دار القلم العربي، (بيروت: ١٩٩٧)،ص١٥٠؛ القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الانشا، ج٣، ص٥٥٣؛ توفيق بن عبدالعزيز، الاسلام والدستور، وكالة المطبوعات والبحث العلمي(الرياض: ١٤٢٥)،ص١٥٥.

(٤) الماوردي، الأحكام السلطانية، ص ص٥٠، ٥٦؛ ابو يعلى ابن الفراء، الأحكام السلطانية، ص٢٩، ٣١ ؛بدر الدين، تحريم الأحكام في تدبير أهل الاسلام، تحقيق: فؤاد عبدالمنعم، ط٢، (دار

پایەی وەزارەت لە سەردەمی خەلیفەکانی فاتمی، لەسەرتاوە تاکۆتا وەزیر، کە (صلاح الدین الایوبی)بوو، لە کۆشکی وەزارەت کارەکانیی خۆیان ڕادەپەراند، هەندێك جار پۆستی وەزارەت لە دەوڵەتی (فاتمی) لەلایەن کەسانی سەربازی و شمشێر بازەکان بەڕێوەدەبردرا، بۆ ماوەیەکیش لەلایەن پێنووس بەدەستان و زانایان بەڕێوەدەبردرا، لە هەردوو کاتیشدا پایەی وەزارەت بەرز بوو، لە هەندێك کاتدا وەزیری پێسپاردن، بە سوڵتان یاخود نزیك لەو دادەنرا، هەندێك جاری تریش دەسەڵاتی ئەوەندە لاواز دەبوو، وەك ناوەندگیری یەك سەیر دەکرا[1].

لەسەردەمی (فاتمی) نازناوی پاشا(الملك) دەدرا بە وەزیرەکان، بۆ نموونە شاور نازناوی (الملك المنصور)ی بەخشی بە وەزیر (صلاح الدین الایوبی) تەنانەت تەنها وەزیر بۆی هەبوو، لەلای خەلیفە دانیشێت و لەکاتی مەجلیسی خەلیفە وەزیر لەلای ڕاستی خەلیفە دادەنیشت[2]

بەم شێوەیە دەردەکەوێت وەزارەت لە سەردەمی ئەیوبیشدا گرنگی خۆی پاراست و دەسەڵاتی وەزیر تارادەیەك لە ئاستێکی باشدا بوو. دیارە هیچ کەسایەتیەکی کوردی لە سەردەمی فەرمانڕەوایانی ئەیوبی پۆستی وەزیریان وەرنەگرتووە، هەربۆیە (ابن خلکان) ئاماژەی پێنەکردووە، تەنها ئاماژەی بەو وەزیرە کوردانەی سەردەمی دەوڵەتی (فاتمی) لە میسر کردووە، ئەم پۆستەیان بەڕێوەبردووە، کەئەمانەن:

الثقافة، الدوحة: ١٩٩٨)،ص٤٧٧ محمد سهیل طقوش، مێژووی دەولەتی عەباسی، وە: نهاد جلال، نارین، (هەولێر: ٢٠٠٨)،ل٦٢.

(١) القلقشندي، صبح الأعشى في صناعة الانشا، ج٣، ص٥٥٣.

(٢) جمال الدين الثيال، دراسات في التاريخ الاسلامي،، مكتبة الثقافة الدينية، (بورسعيد: ٢٠٠٠م)،ص ص٥٠_٥١.

١) العادل ابن السلار:

ناوى (أبو الحسن على بن السلار) كه به (ابن السلار)ناسراوه[١]، (ابن خلكان) دەڵێت: له شوێنى تر بينيومه به ناوى (أبو منصور على بن إسحاق) ناوى هاتووه [٢]، تەنها (ابن خلكان) ئاماژەى بەوە كردووەو دەڵێت: ((له هەندێك مێژووى ميسرم بينى، كەوا (ابن السلار) كوردى (زرزارى) بووە)) [٣]، جگە لەوەى (ابن الطوير، م:٦١٧ك/١٢٢٠ن)پێش (ابن خلكان)ژياوە، كە لە ساڵى (٦١٧ك/١٢٢٠ن)مردووە، لە كتێبەكەى كاتێك باسى (ابن سلار)ى كردووە دەڵێت: باوكى كوردى (زرزارى)يە، لەوانەشە (ابن خلكان) لەوى وەرگرتبێت[٤] . لەدواى خۆشى هەريەكە لە(الذهبي)و (العمري) پشت ڕاستى ئەمەدەكەنەوەو دەڵێن: لە (ابن خلكان)مان وەرگرتوە[٥]، ساڵى لە دايكبوونى (٤٧٢ك/١٠٧٩ن)بووه[٦].

پەروەردەى كۆشكى (قاهيرە) بووە، سەرەتادا والى ناوچەى (صعيد) بووە پاشان بۆتە والى شارى (ئەسكەندەرى)يە [٧]، دواى ئەوەى (نجم الدين أبا الفتح سليم بن محمد

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٧٧.

(٢) وفيات الاعيان،،ج٣، ص٤١٦. هەروەها لەسەرچاوەى تريش هەمان شت ئاماژە پێكراوە بڕوانە.ابن منظور، مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر، تحقيق: روحية النحاس واخرون، دار الفكر، (دمشق: ١٩٨٤م)،ج٣، ص٢٢٩؛المقريزي، اتعاظ الحنفاء بأخبار الأئمة الفاطميين الخلفاء، تحقيق: محمد حلمي محمد أحمد، المجلس الأعلى للشئون الإسلامية، ج٣، ص٢٠٢.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛مەهدى عوسمان هەروتى، ڕۆڵى سەربازى كورد، ئەكاديمياى كوردى، (هەولێر: ٢٠٠٨ن)،ل٢٤٧.

(٤) نزهة الملقتين في اخبار الدولتين، تحقيق: ايمن فؤاد سيد، دار صادر (بيروت: ١٩٩٢)،ص٥٧.

(٥) تاريخ الاسلام، ج١١، ص٩٣٦؛ المسالك الابصار، ج١١، ص٢٦٧.

(٦) ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٧٧.

(٧) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛تاريخ الاسلام، ج١١، ص٩٣٦؛ علي محمد محمد الصلابي، صلاح الدين الأيوبي، ص٣١٠.

مصال)کرا بە وەزیر لەلایەن (ظافر) لە ساڵی(٥٤٣ك/١١٤٨ن)، (ابن مصال) یەکێك بوو، لە گەورەترین میرەکانی دەوڵەت، بۆ ماوەی (٥٠) ڕۆژ وەکو وەزیر دەست بەکاربوو[١].

پاشان (ابن سلار) لە (ئەسکەندەریە) لە دژی هەڵگەڕایەوەو داوای ئەم پۆستەی کرد، توانی بەسەر (ابن مصال) سەرکەوێت، لە ساڵی (٥٤٤ك/١١٤٩ز)چووە ناو(قاهیرە) و کاروباری دەوڵەتی وەرگرت، بەلآم دووبارە ڕووبەڕووی لایەنگرانی (ابن مصال) بۆیەوە. لەم شەڕەشدا سوپاکەی سەرکەوت و کەللەسەری (ابن مصال)یان هێنا بۆ (قاهیرە) بەم شێوە وەکو وەزیر لەدەسەلاتدا بەردەوام بوو، تاوەکو کوژرانی[٢] .نازناوی (الملك العادل)ی لەلایەن (الظافر) پێدرا [٣]، تەنانەت بە وەزیرو سوڵتانی میسر ناویان بردووە[٤]، لەسەر مەزهەبی سوننەی شافیعی بوو[٥].

قوتابخانەیەکی گەورەی بۆ شەرعناسە شافعییەکان لە ئەسکەندەریە دروست کرد[٦]، (ابن خلکان) لەم بارەیەوە دەڵێت :((هیچ قوتابخانەیەکی شافعیم جگە لەمە لەئەسکەندەریە نەبینیوە))[٧].

لە بارەی چۆنیەتی کوژرانی وەزیر (العادل)، نووسەر بەم شێوەیە یاداشتی کردووە، بەوەی کاتێك (أبو الفضل عباس بن أبي الفتوح ابن يحيى بن تميم بن المعز بن باديس الصنهاجي) منالێك بووە، لەگەڵ (بلارة)ی دایکی لە (ئەفریقا) هاتوون بۆ

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤١٦_٤١٧؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٥، ص٢١٠.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛الذهبي، العبر، ج٣، ص٦.

(٣) ابن منقذ، الاعتبار، حرره: فيليب حتي، مكتبة الثقافة الدينية، مصر، ص٨.

(٤) السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٢٧٨.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٥، ص٢٧٩؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٦، ص٣٧.

(٦) أبي شامة، عيون الروضتين، ج١، ص٢٩٢؛الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٥، ص٢٧٩.

(٧)وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٧؛ تاريخ الاسلام، ج١١، ص٩٣٦.

(قاهیرە) ئەویش هاوسەرگیری لەگەڵ ئەو بێوەژنە کرد، ماوەیەکی زۆر لای مایەوە. (عباس)یش خوای گەورە کوڕێکی پێبەخشین ناوی نا(نصر)، کە لەناو ماڵی (العادل)لای داپیرەی دەژیا، (العادل)زۆر سۆزو ڕێزی پێدەدا، پاشان (عادل) سوپایەکی بەسەرکردایەتی (عباس) بەڕێکرد، بۆ بەرەی شام بۆ جیهادکردن، لەڕێگادا پلانی بۆ کوشتنی (العادل)داڕێشت، بۆیە بڕیاریدا ئەم پلانە لەلایەن (نصر)ی کوڕی جێبەجێ بکری[1]،

چونکە ئەو لەنێو کۆشکی (عادل) دەژیا، کوشتنی بۆی ئاسانە، (نصر)یش کە زڕ کوڕەزای (عادل) بوو، پلانەکەی ئەنجام دا. توانی لە سەر جێگای نوستنی لەساڵی (٥٤٨ک/١١٥٣ز) وەزیر(عادل)بکوژێت[2].

٢) اسد الدين شيركوه :

دوای ئەوەی (اسد الدين) توانی لە شاڵاوی سێیەمی بۆ سەر میسر سەرکەوتوو بێت، هەر لە میسر مایەوەو لە ڕۆژی چوارشەممەی (٢٧)ی مانگی (ربيع الآخر) لە ساڵی (٥٦٤ک/١١٦٨ز) لەلایەن (عاضد) بانگێشت کراو پۆستی وەزیری پێسپێردرا. تەنها دوومانگ و پێنج ڕۆژ، لە وەزارەکەتەکەی دابوو، ڕۆژی شەممەی ڕێکەوتی ٢٢ی جەمادی

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛ تاريخ الاسلام، ج١١، ص٩٣٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢١، ص٩٤.تەنانەت (ابن الطوير) زۆر بەجوانی ئاماژە بۆ ڕۆلی (اسامة بن منقذ) دەکات لە پلاندارێژی بۆ کوشتنی (ابن سلار).(نزهة الملقتين في اخبار الدولتين) ص ص٦١_٦٤.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٩، ص٩١؛مەهدی عوسمان، ڕۆلی سەربازی کورد، ل٢٥١.

دووەمی ساڵی(٥٦٤ك/١١٦٨ز)ی بۆ یەکجاری چاوی لێکناو مرد، لە شاری(قاهیرە) بە خاك سپێرا[1].

٣) سوڵتان صلاح الدین:

(صلاح الدین) لەگەڵ مامی دوای شاڵاوی سێیەم لە میسر مانەوە، دوای ئەوەی (اسد الدین)ی مامی پۆستی وەزارەتی (میسر)ی لەلایەن (عاضد) وەردەگریت، بۆ ماوەی دوومانگ و پێنج رۆژ لەم پۆستەدا دەمێنێتەوەو پاشان دەمرێت [2]، لەوکاتەدا گشت میرو سەرکردەکانی (نوری) لە (میسر) هەوڵیان دەدا، بۆ ئەم پۆستە. خۆیان بەشیاوتر دەزانی، بەڵام لەنێو ئەم سەرکردانەدا (عاضد) بانگێشتی (صلاح الدین)ی کرد، پۆستی وەزارەتی بەو سپارد، لەو کاتەدا وەکو جێگرو نوێنەری سوڵتان (نورالدین زەنکی) حوکمی دەکرد، سوڵتانیش بەناوی میر (الاسفهسلار) ناوی دەهێنا، لە کاتی نامە گۆڕینەوەکاندا وەك رێزێك بۆ (صلاح الدین) [3].

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ٢، ص ص٤٧٩_٤٨٠، ١٥١؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩؛ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٣٦؛ ابن تغري بردي، مورد اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة، ج١، ص٢٩٨.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٥٠_١٥١؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١١، ص٤٥٣؛ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٣٦؛ابن تغري بردي، مورد اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة، ج١، ص٢٩٨؛السير هاملتون، صلاح الدين الايوبي، تحررها: يوسف ابيش، ط٢، بيسان(بيروت: ١٩٩٦م)،ص١١٩.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٥٣_١٥٥؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٢١٦؛محمد فريد ابو حديد، صلاح الدين الايوبي وعصره، دار الكتب المصرية، (قاهرة: ١٩٢٧م)،ص٦٥؛عبدالمنعم الهاشمي، موسوعة تاريخ العرب العصر الايوبي، ص١٣؛السير هاملتون، صلاح الدين الايوبي، ص١١٩.

ڕەنگە ئەمەش بۆ ئەوە بگەڕێتەوە، کە (نورالدين) دانی بە سەربەخۆیی وەزارەتەکەیدا نەناوە، بەڵکو وەك کاربەدەستێکی خۆی بەسەر(میسر)ەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵ کردووە، بەلام وەك ڕێزێك بۆ (صلاح الدین) ناوی لە پێش گشت میرەکانی تر، لە نامەکانی دەنووسی. دەتوانین بڵێین زیاتر وەك جێگر یاخود سەرکردەیەکی سەربازی خۆی لە(میسر) سەیری(صلاح الدین)ی دەکرد، ئەوەی جێی ئاماژەیە (صلاح الدین الایوبی) توانی هاوسەنگیەك لە نێوان هەردوو هێزی (نورالدین زنکی)و (فاتمی)ەکان کە دژی یەك بوون ڕابگرێت. بەڕادەیەك لەیەك کاتدا وەك وەزیری (فاتمی)ەکان و سەرکردەی سەربازی (زەنکی)ەکان حوکمی دەکرد، دەرەنجامی ئەو هونەرە سیاسیەی کە پەیڕەوی دەکرد، بووە هۆی دەرکەوتنی وەك سەرکردەیەکی بەهێزو ناودار لە ناوچەکە.

(صلاح الدین) توانی لە ڕێگەی ئەم پۆستەوە، دەسەلات و پێگەی خۆی لە (میسر قایم بکات و سەرکەوتوو بوو، لە پاراستنی خاکی (میسر) لە گشت مەترسیەکانی دەرەوەو ناوەوە، تا ئەوکاتەی توانی کۆتایی بە دەسەلاتی (فاتمی)یەکان بهێنێت و جیهانی ئیسلامی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەیەکی گەورەتر ئامادە بکات. شیاوی باسە وەك چۆن نووسەر خۆیشی ئاماژەی پێکردووە، هەموو ئەم زانیارییانەی لە (ابن الاثیر)ەوە وەرگرتووە، بەبێ ئەوەی زیادەیەکی ئەوتۆی خستبێتە سەری[1].

([1]) التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، ص ص١٤١_١٤٣.

تەوەرەی سێیەم :دادوەری :

دادوەری بە یەکێك لە پۆستە بەرزەکانی ئایینی دادەنرێت، ئەم پۆستەش بە کەسانێك دەدرێت کە مەرجەکانی وەکو عەقل و شارەزایی لە شەرع و بنچینەی ئاینی و دادپەروەری و بیستن وبینین و هەستەکانی تێدا بێت[1]. کارەکەی بریتییە لە براندنەوەو کۆتای پێهێنان و یەك لایکردنەوەی کێشەو ناکۆکییەکانی خەڵك و نەهێشتنی ستەم و زۆرداری لە کۆمەڵگە[2] .

لەنێو دادوەری دا پۆستی قازی قوزات (قاضي القضاة)هەیە، کە بە بەرزترین پۆستی ئاینی دادوەری دادەنرێت. چ لە ڕووی ڕێزەوەو چ لە ڕووی پلەوە، تەنانەت مافی ئەوەی هەیە بۆ خۆی جێگرێك دانێت، بۆ ڕاپەراندنی کارەکانی دادوەری[3] . قازییەکانیش بۆ بریاردان لە کێشەکان دەگەڕێنەوە بۆ بنچینەو سەرچاوەکانی ئاینی ئیسلام، کە بریتین لە قورئان و فەرمووده و (الاجماع) لەگەڵ (القیاس)و (الاجتهاد)[4]،

([1])الماوردي، الاحكام السلطانية، ص ص١١١_١١٢؛ظافر القاسمي، نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامي، ط٢، دار النفائس (بيروت:١٩٨٣)، ص١١١٥؛سلام حسن خوشناو، جزيرة ابن عمر في القرنين السادس والسابع الهجريين، مديرية مطبعة الثقافة، (اربيل:٢٠٠٦)، ص١٠٢.

([2]) الأنباري،الزاهر في معاني كلمات الناس، تحقيق: حاتم صالح الضامن، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٩٢)،ج١، ص٤٨٦؛الهروي، تهذيب اللغة، تحقيق: محمد عوض، دار إحياء التراث العربي، (بيروت: ٢٠٠١)،ج٩، ص١٧٠؛ابن المنظور، لسان العرب، ط٣، دار صادر، (بيروت: ١٤١٤)،ج١٥، ص١٨٦؛ابن خلدون، تاريخ ابن خلدون، ج١، ص٢٧٥؛الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، مجموعة من المحققين، دار الهداية، ج٣٩، ص٣١٥؛ فاروق عمر واخرون، النظم الاسلامية، دار الحكمة، (بغداد: ١٩٨٧)،ص١٩٩؛سعدي أبو جيب، القاموس الفقهي لغة واصطلاحا، ط٢، دارالفكر، (دمشق: ١٩٨٨)،ص٣٠٥.

([3]) قادرمحمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص١٤٥.

([4]) الماوردي، الاحكام السلطانية، ص١١٢؛ ابن قدامة، المغني، تحقيق: عبدالله بن عبد المحسن التركي وعبدالفتاح العلو، ط٣، عالم الكتب (الرياض: ١٩٩٧)،ج١٤، ص٧٣.

بەو مەرجەی نابێت ئیجتهادەکە پێچەوانەی دەق بێت[1]. (ابن خلكان) ئاماژەی بە چەند دادوەرێکی کورد کردووە لەوانە:

١) أبو القاسم ابن كج القاضي :

(أبو القاسم يوسف بن أحمد بن يوسف بن كج (الكجي)[2] الدينوری[3]، (ابن خلكان) باسی ساڵی لە دایکبوونی نەکردووە[4]. زانایەکی ڕێبازی شافعی بووە، خاوەنی زانستی باڵا و ئاکاری بەرز بووەو بە بۆنەی ئەوەوە (دینەوەر) وەکو ناوەندێکی زانست و زانیاری لێ هاتووە و مامۆستایان و قوتابیان لە دوور و نێزیکەوە بۆ فێربون و فێرکردن، ڕوویان تێ کردووەو کەسانی

وەك (أبی القاسم عبد العزیز الداركی م:٣٧٥ك/٩٨٥ن)[5] لە مەجلیسەکەی بەشداربوونە[1]، قازی (دینەوەر)[2] بووە، کەسێکی چاکەکارو چاکخواز بووە[3]، تاوەکو

([1]) الكاساني، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، ط٢، (بيروت: ١٩٨٦)،ج٣، ص٢٤٥.

([2]) الكجي: دەگەڕێتەوە بۆ ناوی باپیرەیان. ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ج٥، ص٣٥.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٣، ص٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠؛ الحسيني، طبقات الشافعية، تحقيق: عادل نوهيض، دار الافاق الجديد، (بيروت: ١٩٧١)،ص١٢٦؛چرا محمود حسن، بزاڤی زانستی دینەوەر، ماستەرنامەی بلاونەکراوە، پێشکەش بە کۆلیژی زانستە کۆمەلایەتییەکان، زانکۆی سلیمانی، (سلیمانی: ٢٠٠٧)،ل٥٣.

([4]) لەسەرچاوەکانی تریش ئاماژەی پێنەکراوە.

([5]) بۆ زانیاری لەسەری بڕوانە سەرگوزشتەی خۆی (أبو القاسم الداركي).ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٨٨.

لە شەوی (٢٧)مانگی ڕەمەزانی ساڵی(٤٠٥ك/١٠١٤ن) لەلایەن عەیارییەکانەوە هەر لە (دەینەوەر) دەکوژرێت[٤] .

٢) ضياء الدين شارح المهذب:

(أبو عمرو عثمان بن عيسى بن درباس بن فير بن جهم بن عبدويس الهذباني (الماراني)[٥][٦]، الشافعي[١]، الكردي)[٢]، نازناوی (ضياء الدين)بووه[٣]. (ابن خلكان)

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠؛ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٥، ص٣٥.الذهبي دەڵێت: (ابو القاسم ابن كج) قوتابي (ابي حسين بن القطان) ی بووە. سير أعلام النبلاء، ج١٣، ص٨.

(٢) دینەوەر: شارێکە سەر بەهەرێمی چیایە، نزیکە لە قرمسین وهمدان، سێ یەکی همدان دەبێت، ماوەی نێوان دینەوەرو شەهرەزوور (٤) قۆناغە(١٤٤کم)، خەڵکێکی زۆر لە زانایان وئەدیبان وفەرموودەناسان دەگەڕێنەوە بۆ ئەسلی ئەم شارە.زين الدين الهمداني، الأماكن أو ما اتفق لفظه وافترق مسماه من الأمكنة، تحقيق: حمد بن محمد الجاسر، دار اليمامة(الرياض: ١٤١٥)،ص٤٣٥؛ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج٢، ص٥٤٥.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠؛محمد جميل الروزبياني، مدن كردية قديمة، تاريخها، جغرافيتها رجالها وعلماوها واودباؤها، هەوال، (السليمانيية: ١٩٩٩)،ص٢٢٨.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠؛ الحسيني، طبقات الشافعية، ص١٢٦.(الذهبي)، دەڵێت لەلایەن دزێك لە شەوی ڕەمەزانی ساڵی(٤٠٥ك/١٠١٤ن) کوژرا.سير أعلام النبلاء، ج١٣، ص٨.

(٥)المارانی: دەگەڕێتەوە بۆ نەوەی (ماران) کە هۆزێکی کوردە، دەکەوێتە ناوچەی(مروج) تەنیشت شاری موسل.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣؛ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ص٢٥٢.

(٦) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١٢.

ئامازەی بە ساڵی لە دایکبوونی نەکردووە[٤]، (ضیاء الدین) برای قازی (صدر الدین أبی القاسم عبد الملك) قازی ولاتی (میسر) بووە. (ضیاء الدین) ماوەیەك جێگری قازیەتی (صدر الدین)ی برای بووە، لە (قاهیرە)[٥].

شارەزاییەكی كەم وێنەی هەبووە، لە مەزهەبی شافعی، هەر بۆیە (ابن خلكان) لەم بارەیەوە دەڵێت: ((زیرەكترین شەرعناسی مەزهەبی شافعی بووە، لەو كات))[٦]،

پاشان دوور خراوەتەوە لە پۆستەكەی. لە دواییدا میر (جمال الدین خشترین الهكاري م:٦١٩ك/١٢٢٢ز) قوتابخانەیەكی لە نێو كۆشكی (قاهیرە) دروست كردبوو، ئەركی بەڕێوەبردنی ئەم قوتابخانەیەی بە قازی (ضیاء الدین) سپارد، ئەویش دەستی كرد بەوانە وتنەوە تیایدا تاوەكو لە لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی(٦٠٢ك/١٢٠٥ز) كۆچی دوای كرد، تەمەنی نزیكەی (٩٠) ساڵ دەبوو[٧].

---

(١) المنذري، تكملة لوفيات النقلة، مج٢، ص٩٠.

(٢) ابن قاضى شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص٦٠؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٠٨؛ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ج١١، ص٣٥٩.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣.

(٤) لە سەرچاوەكانی تریش ئامازەیان پێنەكردووە. المنذري، تكملة لوفيات النقلة، مج٢، ص٩٠؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١.

(٦) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢.هەروەها بڕوانە: اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٠٨.

(٧) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣؛ ابن قاضى شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص٦٠.(ضیاء الدین) كوڕێكی هەبووە بە ناوی(جمال الدین أبو إسحاق إبراهيم)،شەرعناس وموحەدیس وشاعیر بووە، لە نێوان (هند) و(یەمەن) لە ساڵی (٦٢٢ك/١٢٢٥ز) مردووە. السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ٤٠٨.

٣) قازی(صدر الدین أبی القاسم عبد الملك):

(صدر الدين أبی القاسم عبد الملك[١]، بن عیسـی بـن دربـاس الکـردی الموصـلی)[٢]، برای قازی (ضیاء الدين أبو عمرو عثمان بن عيسى بن درباس الهـذبانيالماراني)بـوو[٣]. حاکمی ولآتی میسر بوو[٤].قازیقوزاتی شافعی بووه، له ولآتی میسر[٥].

هەرچـەندە (ابـن خلكـان) لـە گوزشـتەيەكى تايبـەت باسـى قـازى (صـدر الـدين) نەكردووە، بەلآم لەسەر گوزشتەی(ضياء الدين شارح المهذب)برای، ئاماژەی بـە ژيـان و

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛الحسيني، صلة التكملة لوفيات النقلة، تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الاسلامي (بيروت: ٢٠٠٧)،ج١، ص٢١٤؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛ ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ص٢٥٢.

(٢)سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان في تاريخ الاعيان، ج٢٢، ص٨١؛السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٠٨؛ لولاف مصطفى سليم، القضاء في مصر والشام في العهد الايوبي، دار دجلة، (عمان: ٢٠٠٧)،ص٨٥. بە ناوی(أبـو القاسـم صـدر الـدين الكـردي) يـش هاتووە.ابن حجر العسقلانی، رفع الاصر عن القضاة مصر، ص٢٥٢.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٣٠.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٣٠.تێبینـی دەكرێ (ابن خلكان) ووشەی (حاكم) ی بۆ قازی(صدر الدين) بەكارهێناوە، لەوانەيـە مەبەسـتی (ابن خلكان) لە پۆستی (حاكم) (قاضي القضاة) بێت، چونكە لـە زۆربـەی سەرچاوەكانی تـر نالێن (صدر الدين) حـاكم بـووە، بـەلكو دەلـێن قـازيقوزات بـووە.هـەروەكو لـە پـەراوێزی (٨) ئاماژەمان پێكردووە.

(٥) الحسيني، صلة التكملة لوفيات النقلة، ج١، ص١٢؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛الغساني، العسجد المسبوك والجوهر المحكوك في طبقات الخلفاء والملوك، تحقيق: شاكر محمود عبد المنعم، دار البيان(بغداد: ١٩٧٥)،ص٣٢٧؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ٤٠٨؛لولاف مصطفى سليم، القضاء في مصر والشام في العهد الايوبي، ص ص ٨٥، ١٧٣.

ڕۆڵی قازیەتی (صدر الدین) کردووە. دەڵێت: (ئەو دوو دڵ بووە، لەوەی ئایا لە کۆتاییەکانی ساڵی (٥١٦ك/١١٢٢ز) یاخود لە سەرەتاییەکانی (٥١٧ك/١١٢٣ز)لە دایکبووە)[1].

سەرەتا قازی ڕۆژئاوا(الغربیە)[2] بووە، پاشان (صلاح الدین الایوبیی) لە ساڵی (٥٦٥ك/١١٦٩ز) قەزای وڵاتی میسری پێداوە[3]. تاوەکو لە مانگی (رجب)ی ساڵی (٦٠٥ك/١٢٠٨ز) لە قاهیرە کۆچی دوای کردووە[4].

لێرەدا پێویستە هەڵوەستە بکەین، لەسەر ئەوەی بۆچی نوسەر لەسەرگوزشتەیەکی تایبەت باسی قازی (صدرالدین)ی نەکردووە؟ لە کاتێکدا لە قازی (ضیاء الدین)ی برای بە ناوبانگتربوە، دەکرێ جەخت کردنەوەی زیاتری نووسەر، لە سەر (ضیاءالدین) بۆ ئەوە بگەڕێتەوە (ابن خلكان) سەرسام بووە بە شارەزایی زۆری

---

(1) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢.لەوانەیە(ابن خلكان) ساڵی لەدایك بوونی قازی(صدرالدین) ی لە کتێبەکەی(المنذري) وەرگرتبێت، چونکە (المنذری) دەڵێت(قاضي القضاة صدر الدین ابو القاسم) لە کۆتاییەکانی ساڵی(٥١٦ك/١١٢٢ز) یانیش لە سەرەتاییەکانی (٥١٧ك/١١٢٣ز) لە(مروج) لە لای موسل لەدایك بووە. التكملة لوفيات النقلة، مج٢، ص١٥٦.

(2) الغربية: ناوچەیەکە سەر بەوڵاتی میسرە کەوتۆتە بەشی خوارەوەی میسر، چەندین ناوچە لەخۆدەگرێت وەك(الامیوط) و(البثنون) و(برمة) و(سخا) وهت القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، ص٢٠٢؛ياقوت الحموي، معجم البلدان، ج١، ص ص٢٥٦، ٣٣٨، ٤٠٣.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٢_٢٤٣.لێرەدا (ابن خلكان) نالێت پۆستی (قاضي القضاة) ی میسری وەرگرتووە، تەنها دەڵێت قەزای میسری پێسپێردراوە.بەلام سەرچاوەی تردەڵێت لەدوای ئەوەی قازی ڕۆژئاوای میسر بووە، پاشان دەبێتە قازیقوزاتی میسرو بەشێکی زۆر لە ناوچەکانی شام، هەروەها دەبێتە بەرپرسی دیوانی (الاحباس) ی گشت ناوچەکانی میسر.المنذري، التكملة لوفيات النقلة، مج٢، ص١٥٦؛ ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ص٢٥٢.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥.

(ضـياء الـدين) لـە مەزهـەبی شـافیعی، بـەو ئەنـدازەی هـەر خـودی نووسـەر دەڵێـت: (زیرەکترین شەرعناسی مەزهەبی شافعی بووە، لەو کات). جگە لـەوەش بـە کتێبەکـەی (المهذب)ی (ضیاء الدین) کاریگەربووە، بە ڕادەیەك لە سەرگوزشتەی (ضـیاء الـدین)دا بـــەم شـــێوەیە نـــاوی (ضـــیاء الـــدین)ی لەگـــەڵ کتێبەکـــەی بەیەکـــەوە هێنـــاوە، نووسـیەتی:(ضـیاء الـدین شـارح المهـذب).سـەرەڕای ئەمانـەش نووسـەر لـە نزیکـەوە پەیوەندی لەگەڵ (ضیاء الدین المارانی) هەبووە، ئەمش کاریگەری خۆی هەبووە.

٤) قاضي القضاة بدر الدين يوسف:

قاضي القضاة (بدر الدين يوسف[١]، بـن حسـن بـن علـي السـنجاري[٢]، الكـردي) [٣] .(ابـن خلكـان)، لـە سەرگوزشـتەیەکی تایبـەت لـە کتێبەکـەی باسـی ژیـانی ئـەم کەسایەتییەی نـەکردووە، بـەڵکو لـە ژیننامـەی (جمـال الـدین ابـن مطـروح) بـە کـورتی هەندێك زانیاری دەربارەی ئاماژە پێکردووەو دەڵێـت: ((چـەندین جـار پێـی وتومـە، لـە مانگی(ربيع الاول)ی ساڵی (٥٠٨ك/١١١٤ن) لە چیاکانی هەولێر لـە دایکبوومـە، (زرزاری) بووە[٤] .

([١]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٦٦؛ اليـونيني، ذيـل مـرآة الزمـان، ج٤، ص١٥٠؛الـذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٧٨.

([٢])الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٦، ص٢٧٠؛الصفدي، الوافي بالوفيـات، ج١٥، ص٢٨٦؛المقريـزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١، ص٤٩٥؛ بدر الدين العينى، عقد الجمان في تاريخ أهـل الزمـان، ج١، ص٤١١؛السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج٢، ص١٦٠.

([٣]) بدر الدين العينى، عقد الجمان في تاريخ أهـل الزمـان، ج١، ص٤١١؛ ابـن حجـر العسـقلاني، رفـع الإصر عن قضاة مصر،ص ٤٧٤.

([٤]) وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٦٦.

(بدرالدين يوسف) بۆ چەندين جار پۆستی قـازیقوزاتی میسـری پـێ سـپێردراوە[١].

پەیوەندییەکی بـاش لـە نێـوان (بدرالـدين يوسـف)و (ابـن خلكـان)هـەبووە، رەچـەڵەکی (زەرزاری) هۆکارێك بووە، بۆ دروست بوونی پەیوەندی، کە هاوهۆزی کۆی دەکردنەوەو هەردووکیان لە هۆزی (زەرزاری) بوون . ئەمـەش هۆکارێـك بـووە، (بدرالـدين سـنجار)ی پۆستی جێگری قازیقوزات بە(ابن خلكان) بسپێرێت[٢].

(بدر الدين) لەم پۆستە بەردەوام دەبێت، تـاوەکو لـە دوای شـەڕی (عـين جـالوت) کاتێك (الظاهر بيبرس) دەبێتە سوڵتان، لـە سـاڵی(٦٥٩ك/١٢٦٠) لـە پۆسـتەکەی دووری دەخاتەوەو زیندانی دەکات و پاشان ئازاد دەکرێ[٣].(ابـن خلكـان) دەڵێـت:((لـە ڕۆژی شەممەی(١٤)ی مانگی (رجب)ی ساڵی (٦٦٣ك/١٢٦٤ز) لە قاهیرە کۆچی دوای کـردووەو هەر لە قوتابخانەکەی خۆی دەنێژرێ))[٤].

(١) بدر الدين العينی، عقد الجمان في تاريخ أهل الزمـان، ج١، ص٤١١ ؛ ابـن حجـر العسـقلانی، رفـع الاصر عن قضـاة مصـر، ص٤٧٤؛ السـيوطي، حسـن المحاضـرة في تـاريخ مصـر والقـاهرة، ج٢، ص١٦٤؛قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص١٤٦.

(٢) ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصـر، ص ص٤٧٤_٤٧٥ ؛زبـير بـلال، مـن مشـاهير الكـرد (المـؤرخ ابـن خلكـان)،ص٩٧؛احمـد الخليـل، تـاريخ الكـرد في العهـود الاسـلامية، ص٣٥٨٩٧؛بەهارعباس جبرائيل، كوردە زرزارییەکان، ل٩٢.

(٣) ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ٤٧٥.

(٤) وفيات الاعيان، ج٦، ص٢٦٦؛ ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ٤٧٥.

تەوەرەی چوارەم :سەرکردە سەربازییەکان :

(ابـن خلکـان) ئامـاژەی بـە دوو سـەرکردەی سـەربازی کـورد کـردووە، کـە ڕۆڵیـان بینیـوە لـە یـەك لاییکردنـەوەی شـەڕو ململانێیـە سیاسـیەکانی سـەردەمی عەباسـی، هەروەکو سەرکردەی سەربازی ماونەتەوە تاوەکو مردنیان، ئەوانیش:

١) أبو مسلم الخراساني :

(أبو مسلم عبدالرحمن بن مسلم)پێیان وتووە (عثمان)، (خراساني)بانگەوازی بۆ عەباسیەکان دەکرد[1]، دەڵێن ئەو(إبراهيم بن عثمان بن يسار بن شذوس بن جودرن)لە کوڕی (بزرجمهر بن البختكان) فارسی بووە.ئیمام (إبراهيم ابن محمد بن علي بن عبد الله بن العباس بن عبد المطلب) پێی وتووە: ناوت بگۆڕە، ئەویش ناوی لە خۆنا (عبد

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٥؛ الذهبي، ميزان الاعتدال في نقد الرجال، تحقيق: علي محمد البجاوي، (بيروت: ١٩٦٣)،ج٢، ص٥٨٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص ص١٦١_١٦٢؛ دياب الإتليدي، إعلام الناس بما وقع للبرامكة مع بني العباس، تحقيق: محمد أحمد، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٤)،ص٧٨؛ عبد الحي الطالبي، نزهة الخواطر وبهجة المسامع والنواظر، دار ابن حزم، (بيروت: ١٩٩٩)،ج١، ص٤٩؛ عبدالرحمن فامی هروی، تاريخ هرات، دستنوشستی نويافتة، مركز ثذوهشی ميراث مكتوب، (تهران: ١٣٨٧) ص٣١؛ عبد الشافی محمد عبد اللطيف، السيرة النبوية والتاريخ الإسلامي، دار السلام، (القاهرة: ١٤٢٨)،ص٢٩٠؛علي محمد الصلابي، الدولة الأموية عوامل الازدهار وتداعيات الانهيار، دار المعرفة، (بيروت: ٢٠٠٨)،ج٢، ص٥٤٥.

الرحمن)[١]. باوكى خەلّكى رستاقى(فريذين)ە، لە گوندى (سنجرد) هەروەها دەگوترێت دەگەڕێتەوە بۆگوندى (ماخوان)كە (٣) فەرسەخ /(١٨كم) لە شارى (مرو)[٢] نزيكە[٣] .

باوكى هەندێك جار مەڕو مالآتى بۆ شارى كوفە دەهێنا، دواتر بە هۆى پيربوونى نەيتوانى زياتر ئەم كارە بكات. هەر لە (فريذين) كارمەندى شارۆچكەكەى لە سەر (ديوان) دايدەمەزرێنێت، باوكى كاتێك لە كوفە بوو، كە نيزەيەكى بەناوى (وشيكة) لەگەڵ خۆى هێنا بوو، دوو گيان بوو، باوكى بەر لەوەى بڕوات بۆ (أذربيجان)چەند ڕۆژێك لاى (عيسى بن معقل بن عمير)مايەوە. لەوێ خەون دەبينێت، لەخەونەكەيدا خەريكى ميز كردن بوو، ئاگرێكى لە ئاسمان بينى، زەوى ڕووناك كردەوە، ئاگرەكە لە ناوچەى ڕۆژهەلآت كەوتە خوارەوە، بەم شێوەيە خەونەكەى بۆ (عيسى بن معقل) گێڕايەوە، ئەويش وتى: هيچ گومانم نيە ئەو كەنيزەى تۆ كوڕێكى دەبێت، پاشان باوكى كەنيزەكە بەجێدێلێت و ڕوودەكاتە (أذربيجان) هەر لەوێش دەمرێت. ئەم كەنيزەيە (ابامسلم)ى لێ دەبێت [٤]. (ابن خلكان) دەڵێت: (ابو مسلم الخراساني) لە ساڵى (١٠٠ك/٧١٨ن)) لە گوندى (ناوانە) لە دايكبووە، خەڵكى(جى)ى (الاصبهاني)ش دەڵێن: لە (جى) لە دايكبووە [٥]،

([١]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٢.

([٢]) مرو: بە ناوبانگترين شارى خوراسانە، بنكەى واليەكانى خوراسان بوو، ماوەى نێوان (مرو) و(سرخس) نزيكەى(٦)قۆناغە/(٢٥٢كم).اليعقوبي، البلدان، ص٩٨؛القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، ص٤٥٦.

([٣]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٥؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج٦، ص٢٢٠.

([٤]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص١٤٥_١٤٦؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٢.

([٥])وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٩؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج٦، ص٢٢٠؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص٣٣٧.

(أبو حنیفەی دەینەوەری) دەڵێت:(((ابـو مسـلم) مـەملوك بـووە، لـەلای (عیسـی)و (معقل ابني إدريس ابن عیسی العجلیین) ئەوان پـەروەردیان کردووە، وەکو کوڕی خۆیان سەیریان کردووە، هەروەها ئاماژەی بە قسەی (ابو مسلم)یش کردووە، وتویەتی: دایکم لەلای ئەوانـەوە بـە حملـەوە کـراوە، پاشـان مـن لای ئـەوان لـە دایـك بوومـە)) [1]. بـەم شێوەیە لە لای (عیسی) گەورە دەبێت، کەسێکی ئەدیب و زیـرەك دەردەچـێت، پاشـان (عیسی)و (إدریـس)ی بـرای لەلایـەن (خالـد بـن عبـد الله القسـری) والی عـیراق لـە کوفـە زیندانی دەکرێن، (ابامسلم)یش بە دوایاندا دەڕوات و لە زیندان خزمەتیان دەکات، لەوێ کۆمەڵێك لە نوقەباکان (النقباء) ئیمام (محمد بن علـي بـن عبـد الله بـن العبـاس بـن عبـد المطلب)و هەندێك لە شیعە خوراسانیەکان، بەرێکەوت، چاویان بە (ابا مسلم) دەکەوێت، سەر سوڕمان دەبن بە عەقل و مەعریفەت و قسەکردن و ڕەوشتی[2].

پاشان (ابا مسلم) دەزانێت ئەوانە بانگەوازکەری عەباسین، لە گەڵیان ڕێك دەکەوێت (عیسی)و (ادریس) لە زیندان ڕادەکـەن (ابـو مسـلم) لەگـەڵ نوقـەباکان کـۆچ بـۆ مەکـە دەکەن، ئەیبەنە لای ئیمام (إبراهیم بن محمد) کە لە دوای مردنی (محمد بن علی) بـاوکی بۆتە ئیمام و ڕابەری عەباسیەکان، بەم شێوەیە، ئیمام (ابـراهیم) زۆر سەرسـام دەبێـت، بە مەنتیق و عەقل و ڕەوشتی (ابامسلم) تەنانەت (ابامسلم) لە گەشتەکان لەگەڵی دابوو، بەردەوام خزمەتی دەکر پاشان نوقەباکان گەڕانەوە بۆ لای ئیمام (ابراهیم)و پێیان وت: کەسێك بۆ کاروباری خوراسان دانێ، ئەویش وتی (ابا مسلم) دادەنێم، چونکە شارەزای ناوەوەو دەرەوەی ئەو کەسـەم، بـەم شـێوەیە (ابـا مسـلم) لەسـەر ناوچـەی خوراسـان

([1]) الأخبـار الطـوال، تحقیـق: عبـد المـنعم عـامر، دار إحیـاء الکتـب العربـي، (القـاهرة: ١٩٦٠)،ص ص٢٣٧_٢٣٨.

([2]) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٣، ص١٤٦؛ الذهبي، سیر أعلام النـبلاء، ج٦، ص٢٢٠؛ الصـفدي، الوافي بالوفیات، ج١٨، ص١٦٢.

دانـرا[١]، دوای ئـەوەی (مـروان بـن محمـد)(م:١٣٢ك/٧٤٩ن) دوایـین خەلیفـەی ئومـەوی هەستی بە مەترسیەکانی عەباسیەکان کرد، ئیمام (ابراهیم)ی لە (حران) دەستگیر کـرد، پاشان هەر لە زیندان مایەوە، تـاوەکو لـە سـاڵی (١٣٢ك/٧٤٩ن)مر وەسـیەتی کـرد، لـە دوای خۆی (ابو العباس السفاح)ی برای ببێتە ئیمام، بەم شێوەیە (ابو مسلم) بانگەوازی عەباسی لە نێو خەڵك بۆ ئیمام (أبی العباس عبد الله بن محمـد) کـە بـە (السـفاح)ناسـراو بوو، دەکرد[٢].

(ابن خلكان) دەڵێت: یەکەم دەرکەوتنی (ابو مسلم) لە (مـرو) لـە خراسـان لـە ڕۆژی هەینی مانگی ڕەمەزانی ساڵی (١٢٩ ك/٧٤٦ن) بە خۆی و(٥٠) پیـاوی لەگـەڵ دابـوو، کـە ئەو کاتە (نصر بن سیار) والی خوراسان بوو، لە بەرامبەر ئەمـە (نصـر بـن سـیار) چـەند نامەیـەکی بـۆ خەلیفـەی ئومـەوی (مـروان بـن محمـد) نـارد، تیایـدا ئامـاژەی بـە مەترسیەکانی (ابو مسلم) کردبوو، (مروان) بـە هـۆی سـەرقاڵ بـوونی، بـە لـە نـاوبردنی بزوتنەوەی خەواریجەکان لە جەزیرەی فوراتی نـەیتوانی یارمـەتی و کۆمـەك بـۆ (نصـر) بنێرێت. بۆیە (نصر) بێئومێد بوو، لە پاڵپشتی (مروان) بۆیـە ناچـار بـوو خوراسـان بـە جێبێڵێت و بەرەوەو عیراق بڕوات.هەر لە ڕێگە لە ساڵی(١٣١ك/٧٤٨ن) لە دوای (٢٠) سـاڵ والیەتی کۆچی دوای کرد.پاشان (ابو مسلم) توانی کەسایەتی (علـي بـن جدیع بـن علـي الكرماني) لە (نیسابور) بکوژێت. لە (دست)[٣] وتاری بەناوی یەکـەم خەلیفـەی عەباسـی (أبـی العبـاس عبـد الله بـن محمـد)خوێنـدەوە. پاشـان سـوپایەکی ئامـادە کـرد، بـۆ ڕووبەڕووبوونەوەی خەلیفە (مروان) بەم شێوەیە یەکێك لە سوپاکانی خوراسانی و چەند

---

(١) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص ص١٤٦_١٤٧؛الـذهبي، سـير أعـلام النـبلاء، ج٦، ص٢٢٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٢.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٧.

(٣) دست : ناوچەیەکی ناسراوە کەوتۆتە نێوانە هەریەکـە لـە(الـري)و(همـذان)و(قـزوين). الحمـوي، معجم البلدان، ج٢، ص٤٧٦.

سوپایەکی سەر بە (السفاح) توانیان لە (الزاب) لە نێوان موسل و هەولێر ڕووبەڕووی (مروان)ببنەوەو سەرکەوتنیان بەسەری تۆمارکرد، پاشان (مروان) بە شکاوی ڕایکرد، بۆ شام. لە وێشەوە بۆ میسر تاوەکو لە ساڵی(١٣٢ك/٧٤٩ز) دەکوژرێت و کەللەی سەرەکەشی بۆ (السفاح)دەنێردرێت و ئەویش کەللە سەرەکەی بۆ (ابو مسلم) دەنێرێ و (ابو مسلم) دەبێتە کاربەدەست لە خوراسان. (السفاح) زۆر ڕێزو گەورەیی بە (ابو مسلم) دەدا، بە هۆی پلان و کارەکانی، تەنانەت هەر کاتێك لای بووایە شیعری بەسەر دەوت[١].

تەنانەت (ابو مسلم)ی بەکاردەهێنا، بۆ لە ناوبردنی نەیارو ئەو کەسانەی کە جێگەی مەترسی بوون، بۆ دەسەلاتەکەی، بۆ نموونە بە فەرمانی ئەو (أبو سلمة الخلال)[٢]کە وەزیری (السفاح) بوو، لە ساڵی(١٣٢ك/٧٤٩ز) لەلایەن (ابو مسلم الخراسانی) دەکوژرێت[٣] . لە دوای مردنی (ابی العباس السفاح) لە ساڵی(١٣٦ك/٧٥٣ز

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص١٤٩_١٥١؛أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج١، ص٢٠٩؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج٣، ص٥٨٥ ؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص ص١٦٢_١٦٣؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص٢٣٧.

(٢)بۆ زانیاری لەسەر ژیانی(أبو سلمة الخلال) بڕوانە سەرگوزشتەکەی لە (ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص١٩٥).

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص١٩٦؛
Holt.P.M, Lampton, A.S and Lewis, B. The Cambridge History of Islam(Cambridg: 1970) p.p: 106_107.

ئەوەی جێ ئاماژەپێدانە چەندێك لە کەسایەتیە دیارەکانی بانگەوازکەری عەباسی بەدەستی (ابو مسلم) کوژراون جگە لە (ابو سلمة الخلال)،سەرچاوەکان ئاماژە بە کوژرانی (سليمان بن كثير) دەکەن کەیەکێك بوو لە بژاردەکانی بانگەوازی عەباسی لە خوراسان کە دواتر لەلایەن (ابو مسلم الخراسانی) دەکوژرێت.الذهبي، العبر، ج١، ص١٢٧؛ القلقشندي، نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب، ص٤١٣.هەروەها کەسایەتی(إبراهيم بن ميمون، الصائغالمروزي) کە زۆر فەرموودەی لەبەر بوو تەنانەت هەریەکە لە(أبو داود)،و(النسائي) وهتد لەوی ریوایەتیان کردووە.سەرچاوەکان دەڵێن بە ستەم بەدەستی (ابو مسلم) لە خوراسان لە

(ابوجعفر منصور)ى براى شوێنى گرتەوە[١] . (ابو مسلم) يەكێك بوو، لە بەهێزترين سەركردە سەربازييەكانى عەباسى، تەنانەت (ابو جعفر) سودى لەو بەهێزيەى وەرگرت بەكاريهێنا، بۆ لە ناوبردنى نەيارەكانى و بەشدارى پێكرد، لە ململانێى سياسى نێو بنەماڵەى عەباسى، بەتايبەتى دواى ئەوەى (عبدالله)ى مامى لە ژێر فەرمانى (ابو جعفر) دەرچوو، داواى پۆستى خيلافەى كرد، (ابو المنصور) سوپايەكى بە سەركردايەتى (ابو مسلم) بۆ ڕووبەڕووبونەوەى

ئامادەكرد، (ابو مسلم) توانى لەم ڕووبەڕووبونەوەيەدا سەركەوێت و (عبدالله)ش ڕابكات[٢] .(ابن خلكان) دەڵێت: (المدائنى م:٢٢٤ك/٨٣٨ن) بەم شێوەيە وەسفى ڕوخسارى (ابو مسلمى) كردووەو دەڵێت: باڵا كورت و ئەسمەرێكى ڕەوشەن و زۆر جوان بووە، ڕيشێكى جوان و قژێكى درێژ و دەنگێكى نرم و زمانێكى پاراوى عەرەبى و فارسى هەبووە، شارەزابووە بە گشت كارەكان، لە ساڵێ يەك جار دەچووە لاى ئافرەت)[٣].

ساڵى(١٣١ك/٧٤٨ن) دەكوژرێت.المزي، تهذيب الكمال في أسماء الرجال، تحقيق: بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٨٠) ج٢، ص٢٢٤ ؛بدر الدين العينى، مغاني الأخيار في شرح أسامي رجال معاني الآثار، تحقيق: محمد حسن محمد، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٦)،ج١، ص٢٢؛ أكرم بن محمد، المعجم الصغير لرواة الإمام ابن جرير الطبري، الدار الأثرية، الاردن، ج١، ص٢٧.

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص١٥٣؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٤.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص١٥٢؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج٦، ص٢٢٨؛ م.ا.شعبان محمد، فراهم آمدن زمينه هاى سياسى و اجتماعي نهضت عباسيان در خراسان، ت:.ثروين تركمنى اذر، (تهران: ١٣٨٦) پژومشگاه علوم انساني ومطالعات فرهنگى.ص١٨٢.

(٣) وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٨؛الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج٦، ص٢١٩؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٢؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص٣٣٧.

پاشان (ابو جعفر) دڵی لە (ابو مسلم) کرمی بوو، بڕیاری کوشتنی دا، (ابن خلکان) دەڵێت: لە دوای ئەوەی (ابو مسلم) لە حەج گەڕایەوە، لە (حیرة) نزیك کوفە چاوی بە گاورێك کەوت، کە شارەزایی لە گەردوون وخەون هەبوو، بە (ابو مسلم)ی وت: گەر بڕۆیتەوە بۆ (خراسان) سەلامەت دەبیت، (ابو مسلم) بڕوای پێکرد، بڕیاری گەڕانەوەی بۆ (خراسان) دا، بەڵام (منصور) لە ڕێگەی نامەکانیەوە فێڵی لێکردو تاوەکو هاتە لای، لە (مدائن) بۆ چەندین جار، لەگەڵ (منصور) کۆبۆوە، لە دواجار دا (منصور) چەند کەسێکی ڕاسپاردبوو، بەنهێنی لای خۆی حەشاردابوو، کاتێك (ابو مسلم) هاتە لای سەرەتا سەرکۆنەی کرد، پاشان فەرمانی کوشتنی دا. هەرچەندە (ابو مسلم) بیانوی هێنایەوەو داوای لێبوردنی لێکرد، پێی وت: بۆ دوژمنەکانت بمهێڵەوە، ئەویش وتی: جگە لە تۆ کێ لە پێشترە لە دوژمنەکانم، بەم شێوەیە لە ساڵی (١٣٦ك/٧٥٣ن) هەندێك دەڵێن ساڵی(١٣٧ك/٧٥٤ن) کوژرا[1].

---

[1]) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص١٥٣_١٥٤؛ الذهبي، ميزان الاعتدال في نقد الرجال، ج٢، ص٥٩٠؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٤؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص٣٣٧؛خواند امير، تاريخ حبيب السير في اخبار افراد بشر، چاپخانەی حیدری،ج٢، ١٣٨٠،ص ص٢٠٩_٢١٠.ئەوانەی پێیان وایە لە ساڵی (١٣٧ك/٧٥٤ن) کوژرایە.اليعقوبي، تاريخ اليعقوبي،ط٢، دار صادر، (بيروت: ٢٠١٠)،مج٢، ص٣٦٨؛ ابن قتيبة الدينوري،المعارف، تحقيق: ثروت عكاشة، ط٢، الهيئة المصرية العامة (القاهرة: ١٩٩٢)،ص٣٣٧؛ الفسوي، المعرفة والتاريخ، تحقيق: أكرم ضياء العمري، ط٢، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٨١) ج١، ص١١٩؛ الطبرى، تاريخ الرسل والملوك، ج٧، ص٤٩١؛ ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ج٥، ص٥٦؛ ابن العبرى، تاريخ مختصر الدول، ص١٢٠؛الذهبي، ميزان الاعتدال في نقد الرجال، ج٢، ص٥٩٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٨، ص١٦٢.بۆ زانیاری لەسەر هۆکارەکانی کوشتنی (ابو مسلم الخراسانی) لەلایەن خەلیفە(ابوجعفر) ی بڕوانە.وفيات الاعيان، ج٣، ص ص١٥٣_١٥٤. ئەوەی جێ ئاماژەیە نوسەری هەمان زانیاری (الطبرى) و(ابن الاثير) لەسەر هۆکارەکانی کوشتنی(ابو مسلم) دووبارە کردووە. (الطبرى، تاريخ الرسل والملوك، ج٧، ص٤٩١) و(الكامل في التاريخ/ابن الاثير، ج٥، ص ص٦١_٦٢).

هەروەها (ابن خلكان) دەڵێت: (الزمخشری) لە کتێبی (ربیع الأبرار) دەڵێت: (ابو مسلم) لە تەمەنی (١٨) ساڵی دەستی بە بانگەوازی کرد بۆ عەباسیەکان و لە تەمەنی (٣٣) ساڵی دەکوژرێت[1]. دوای بەدوا داچوون بۆ ئەم زانیاریە، لەکتێبەکەی (الزمخشری) هەمان زانیاری ئاماژە پێکرابوو[2].

تێبینی دەکرێ (ابن خلكان) گرنگیەکی زۆری بە سەرگوزشتەی (ابو مسلم)داوە، تەنانەت (١١) لاپەڕەی بۆ تەرخان کردووە، جگە لەمەش ئاماژەی بەقسەی زۆر لەو کەسانە کردووە، کە تیایدا بە باشی ستایشی (ابو مسلم) یان کردووە، بۆ نموونە یەك لەو کەسانەی کە (ابن خلكان) هێناویەتیەوە، ستایشی (ابو مسلمی) کردووە، خەلیفە (المأمون)(١٩٨_٢١٨ك/٨١٣_٨٣٣ز)ە بەم شێوەیە وەسفی

(ابا مسلم) دەکات و دەڵێت: ((باشترین پاشایانی زەوی سێن، ئەوانەن کە هەستان بە قورسایی و بەهێز کردنی دەوڵەت، ئەوانیش (اسکندر)و (أردشیر)و (أبو مسلم الخراسانی)بوون[3].

سەبارەت بە ڕەچەڵەکی (ابو مسلم الخراسانی) (ابن خلكان) دەڵێت: بۆ چوونی جیاواز هەیە، هەندێك دەیگەڕێننەوە بۆ عەرەب، هەندێکی تر بۆ فارس و هەندێکی تر بۆ ڕەچەڵەکی کورد دەیگەڕێنەوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەم بەڵگە بەهێزەی کە دەیسەلمێنێت (ابو مسلم الخراسانی) لە بنەچەدا کوردە، بەڵگەکەش ئەوەیە لە دوای کوژرانی (ابو مسلم الخراسانی) (ابو دلامة)ی شاعیر، دوو بەیتە شیعری بەسەردا وتووەو تیایدا کوردبوونی ئەو کەسە پشت ڕاست دەکاتەوە، کە دەڵێت:

---

(1) وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٩.

(2) ربيع الأبرار ونصوص الأخيار، مؤسسة الأعلمي، (بيروت: ١٤١٢)،ج٣، ص ص٥٤_٥٥.

(3) وفيات الاعيان، ج٣، ص١٤٧؛ الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج٦، ص٢٢٠؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص٣٣٧.

أبا مجرم ما غير الله نعمةً ... على عبده حتى يغيرها العبد

أفي دولة المنصور حاولت غدرةً ... ألا إن أهل الغدر آباؤك الكرد[١] .

(ئـەی تاوانبـار، هـیچ كـات خـودای گـەورە نیعمـەتێكی لەسـەر عەبـدی خـۆی نەگۆڕیوە......هەتاوەكو بەندەكە خۆی لە خۆیی تێك نەدابێت ...ئایا لـە ژێردەسـەڵاتی (منصور)دا هەوڵی غەدر كردنت داوە.. ئەی نازانی غەدركاران باوانتن لە كورد).

هەر لەم بارەیـەوە بـە دواداچـوونمان لـە سەرچاوەكانی پـێش (ابـن خلكـان)كـرد، زۆربەیان دەڵێن بۆ چوونی جیـاواز هەیـە، لەسـەر ڕەچـەڵەكی، لـە كۆتـایی قسـەكانیان دەڵێن (ابـو دلامـة) گەڕاندیتیـەوە بـۆ بنەچـەی كوردەكـان، بـە بەڵگـەی ئـەو دووبەیتـە شیعرەی ئاماژەمان پێكرد، كـە دەڵێـت: بـاب و باپیرانـت كـوردانی سـتەمكارن[٢].جگـە لەوەی دانەری كتێبی (تأریخ سیستان) بە كوردی دادەنێت[٣].

---

(١) وفيات الاعيان، ج٣، ص١٥٥؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظـان، ج١، ص٢٢٧؛ زرار صـديق توفيق، كوردو كوردستان، چاپخانەی ڕۆژهەلات، (هەولێر: ٢٠١٠)،ل٦١.

(٢)ابن قتيبة الدينوري،المعارف، ص٢٤٠؛البلاذري، جمل من أنساب الأشراف، تحقيق: سهيل زكار و ريـاض خـير الـدين الزركلـي، دار الفكـر(بـيروت: ١٩٩٦)،ج٤، ص٢٠٧؛المجهـول، أخبـار الدولـة العباسية وفيه أخبار العباس وولده، تحقيق: عبد العزيز الـدوري واخـرون، دار الطليعـة، بـيروت، ص٢٥٨**تەنانەت**(ابن المعتز) باسی كێشەی نێوان (ابـو مسـلم) و(ابـو دلامـە) دەكـات، دەلێـت لەدوای كوژرانی ابو مسلم لەو كاتە (ابو دلامة) هاتە لای (ابو جعفر) وسەری (ابو مسلم) ی بینی بەكوژراوی، ئینجا ئەم شیعرەی بەسەری داووت كەباسمان كرد، ئەمەش بەلگەیـەكی روونـە بـۆ كورد بوونی (ابو مسلم) چونكە (ابو دلامة) زۆرباش (ابو مسلم) ی ناسـیوەو دیـارە دلنیـا بـووە كوردە بۆیە لەشعرەكەی بە كورد ناوی هێنـاوە. طبقـات الشـعراء، تحقيـق: عبـد السـتار أحمـد فراج، ط٣، دار المعارف، القاهرة، ص٦٢.

(٣) ئەویش بەبەلگەی ئـەوەی ئـەو كتێبـە لەلایـەن (محمـد بهـار) سـاخكراوەتەوە كـە دەلێـت دەكرێ ووشەی كرد كە لەدوای ابو مسلم بەكار هاتووە باشگرێت بۆ ناوی ابو مسلم، لێرەدا (كرد) بـەمانای نـاو دێـت واتـە (كـورد) نـەك فـەرمان.تـاريخ سيسـتان، چـاپخانە فـردين وبـرادر، (١٣٨٩: طران)،ص١٣٦.

٢) احمد بن الليث الكردي:

(ابن خلكان) له سەرگوزشتەی (يعقوب بن الصفارم:٢٦٥ك/٨٧٨ن) باسی کەسایەتی (احمد بن الليث الكردي) کردووە [١]، سەرکردەیەکی سەربازی بوو، لە هەرێمی فارس، سوپاکەی لە کورد پێك دەهات، ڕۆڵێکی کاریگەری لە ڕووبەڕووبوونەوەی سەفارییەکان هەبوو[٢].

دوای ئەوەی (يعقوب بن الصفار) لە ڕێگەی نوێنەرێك چەند دیاریەکی گران بەها بۆ (المعتز بالله) (٢٥٢_٢٥٥ك)(٨٦٦_٨٦٨ن) دەنێرێت و داوای (کرمان)ی لێ دەکات، کە ئەو کاتە ناوچەکانی هەرێمی (فارس) لە ژێر دەسەلاتی (على بن الحسين بن قريش) دابوو، (المعتز بالله) ڕەزامەندی نیشاندا، بەم شێوەیە (يعقوب) بە سوپایەکەوە بەڕێدەکات بۆ ناوچەکانی کرمان، تادەگاتە (بم) کە سنوری یەکلاکەرەوەی نێوان (سجستان) و (کرمان)ە، داوای دەست بەسەر داگرتنی (کرمان)ی کرد، لەو کاتەش هەریەکە لە کەسایەتی (العباس بن الحسين بن قريش)ی برای (على بن الحسين)و (احمد بن الليث الكردي) لە کرمان بوون، بەرەو شیراز بۆی دەرچوون، (يعقوب) توانی (على) برای پێش بخات، تا گەیشتە (السيرجان) شارێکە لە کرمان، بەرامبەر بەمە (احمد بن الليث الكردى) بۆ ڕووبەڕووبونەوەی سوپای سەفارییەکان بەرەوڕوویان چوو، کوردێکی زۆری لەگەڵ هەندێك لە ڕەگەزی تر کۆکردەوەو خستیە نێو سوپاکەی و لە ڕێگادا ڕووبەڕووی (على بن الصفار) بوویەوە، تیایدا (احمد بن اليث)هێرشی کردە سەر کۆمەڵێك لە یاوەرانی (يعقوب)، ئەوان داوای ڕێکەوتنیان کرد، بەڵام (احمد) هەندێکی لێ کوشتن و کۆمەڵێکیش هەڵاتون، سەری کوژراوەکانی لەگەڵ خۆی هێنایەوە بۆ (فارس) ناردی بۆ (على بن الحسين).بەم هەواڵ و شکستە (يعقوب) ئەم جارە خۆی بۆ دەست

---

(١) وفيات الاعيان، ج٦، ص٤٠٥.

(٢) وفيات الاعيان، ج٦،ص ص ٤٠٥_٤٠٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٨، ص٥٥؛ احمد عبد العزيز محمود، الكرد في كتابي اليعقوبي والطبرى، مديرية مطبعة الثقافة، (اربيل: ٢٠١٢)،ص٧٤.

گرتن بەسەر فارس ئامادەکردو بە سوپایەکەوە بەرەو کرمان و فارس هات، (علی بن الحسین) خۆی بۆ بەرگری کردن ئامادەکرد، سوپاکەی لە کوردو پێکهاتەی تر پێك هاتبوو، هەروەها (احمد بن اللیث الکردي)یش سوپاکەی خۆی ئامادەکردو هاتە پاڵ سوپای (علی بن الحسین)ی، سوپای (یعقوب) لە دەروازەی شیراز ڕووبەڕووی بەرگری کردنی سوپای (علی بن الحسین) بۆیەوە. لە ئەنجامدا سوپای (یعقوب) سەرکەوتنی تۆمارکرد و(علی بن الحسین)یش دەست گیرکرا[1].

(ابن خلکان) ئاماژەی بە گفتوگۆی نێوان (أحمد بن الحکم)و (یعقوب بن الصفار) دەکات (یعقوب) بە (احمد) دەڵێت: ئایا (علی بن الحسین) موسڵمانە، ئەویش وتی: بەڵێ، ئەی کەواتە بینیوتە موسڵمانێك کوردە بێباوڕەکان بێنێتە خاکی موسڵمانان و خەڵك بکوژن و ئافرەت وسەروەت و سامانی خەڵك بڕفێنن، ئایا نازانی (احمد بن اللیث الکردي) تەنها لە پێناو یەك خوێندا (٧٠٠) کەسی لە کرمان کوشت، جگە لەوەی ماڵ و نزیکەی هەزار ژنیان لەگەڵ خۆیان تالان کرد، موسڵمان بەمە ڕازی دەبێت؟ ئەویش لە وڵامدا وتی: (احمد) بە خۆی وای نەکردووە، بەڵکو بە فەرمانی کەسانی تر بووە[2].

لە دوای مردنی (یعقوب بن اللیث)، (عمرو بن اللیث)ی برای، سوپایەك بەسەرکردایەتی (نصر بن احمد) دەنێرێت بۆ لە ناوبردنی (احمد بن اللیث)ی کوردی، لە

([1]) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٦، ص ص٤٠٥_٤٠٦ ؛ الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٢٨، ص٥٥.(زرار صدیق توفیق) دەلێت دوای ئەوەی (یعقوب) سەرکەوتنی تۆمار کرد، (احمد بن اللیث) بە شکستی گەرایەوە بۆ فارس. الکورد في العصر العباسي حتی مجيء البویهیین، رسالة ماجستیر غیر منشورة مقدمة الی مجلس کلیة الاداب، جامعة صلاح الدین، (اربیل: ١٩٩٤ن)،ص٥٨.

([2]) وفیات الاعیان، ج٦، ص٤٠٨.

دەرەنجامـدا (احمـد بـن الليـث) تووشـی شكسـت دەبێـت و دەسـتگیر دەكـرێ پاشـان دەیكوژن[1].

تەوەرەی پێنجەم : پەردەدار :

بریتیە لەو كەسەی لە بەردەم دەرگـای فـەرمانڕەوا دەوسـتێت، ڕێگـرە لـە چـوونە ژوورەوەی خـەڵك بـۆ لای، وەكـو پەردەیـەك وایـە لـە نێـوان خـەڵك و فـەرمانڕەوا، دایدەبڕێنێت لەخەلك[2]. ئەركەكەی ڕێكخستنی پەیوەندی نێوان فەرمانڕەوا و خەڵكە[3]، وەكو سكرتێری ئێستا وایە[4]. پەردەدار بەر پرسـی خسـتنە ژوورەوەی خەڵكـە بـۆ لای فـەرمانڕەوا، لـە تواناشـی دایـە ئـەو كەسـانە دوابخـات كـە دەیانـەوێ بچـنە لای پاشا[5].هەرچەندە ئەم پیشەیە لە سەردەمی خیلافەی ڕاشدین نەبوو، هـەر كەسـێك لـە خاوەن پێداویستەكان بیان ویستایە خەلیفـە ببیـنن، بـەبێ ئـەوەی كـەس لای دەرگـای خەلیفە بێت، یاخود بەربەستێك هەبێت، دەچوونە ژوورەوە، بەلاَم لە دوای تیرۆركردنی

([1]) مؤلف مجهول، تاريخ سيستان،ص ۲٤۰.

([2]) ابن خلدون، تاريخ ابـن خلـدون، ج۱، ص ص۲۹۷، ۲۹۹؛ سـالم بـن عبـدالله الخلـف، نظـم حكـم الأمويين ورسومهم في الاندلس، (المدينة المنورة: ۲۰۰۳)،ج۱، ص٤۱۱.

([3]) فاروق عمر واخرون، النظم الاسلامية، ص٩٤.

([4]) محمـد رواس قلعجـي و حامـد صـادق، معجـم لغـة الفقهـاء، ط۲، دار النفـائس(بـيروت: ۱۹۹۸م)،ص۱۷٥.بەلام (رمضان شريف الداودي) دەلێت ئەم پیشـەیە بەرامبـەر یـاخود وەكـو پیشـەی بەڕێوەبـەری تەشـریفاتی ئێسـتایە.لورسـتان الكـبرى، مؤسسـة موكريـاني، (اربيـل: ۲۰۱۰)،ص۱۰۷.

([5]) جواد علي، المفصل فى تـاريخ العـرب قبـل الإسـلام، ط٤، دار السـاقي، (بـيروت: ۲۰۰۱م) ج۹، ص۲۸٥.

هەریەکە لە ئیمام (عمر)و (علی)...هتد، وای لە فەرمانڕەوایانی ئیسلام کرد، ئەم پۆستە دابنێن، بۆ پاراستنیان لە مەترسی کوشتنیان[1].

١) صلاح الدين الاربلي:

(صلاح الدین) ماوەیەك پەردەدار بووە، لەلای سوڵتان (مظفر الدین بن زین الدین)خاوەنی هەولێر، دواتر ماوەیەك زیندانی دەكرێ، هەرچەندە (ابن خلكان) ئاماژەی بە هۆكاری دەست گیركردنەكەی نەكردووە، لە دوای ئازاد بوونی لە ساڵی(٦٠٣ك/١٢٠٦ز) كۆچ دەكات بۆ شام، لەوێ خزمەتی (الملك المغيث ابن الملك العادل)دەكات[2]،

بەڵام (ابن المستوفی) هۆكاری زیندانییەكەی ئاماژە پێكردووەو دەی گەڕێنێتەوە بۆ ئەوە كە ویستوویەتی پۆستەكەی بۆ بەرژەوەندی خۆی ئستیغلال بكات. پێدەچێ ئەم زانیاریە (ابن خلكان) لە كتێبەكەی (ابن المستوفی)وەرگرتبێت، چونكە لێك چوون لە نێوان زانیاریەكان بەدی دەكرێ[3].

٢) عمر بن أبي بكر الدوني:

(عمر بن أبي بكر ابن يونس الدوني) باوكی (أبو عمرو ابن الحاجب)بووە، كەسایەتیەكی كوردی بووە[4]، (ابن خلكان) زانیاری كەمی لەسەر نووسیوە، لە

([1]) ابن الأزرق، بدائع السلك في طبائع الملك، تحقيق: علي سامي، وزارة الاعلام، عيراق، ص٢٦٩.

([2]) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج١، ص١٨٤؛ محسـن محمـد حسـين، هـەولێر لەسـەردەمی ئەتابەگیاندا، ل٣٥٤؛ اميد ابراهيم جوزەلی، الحياة العلمية في اربيل، ص١٥٩.

([3]) تاريخ اربل، ج٥، ص ص٣١٣_٣١٤.

([4]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٨؛ خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١١.

سەرگوزشتەی (أبو عمرو ابن الحاجب)ی کوڕی باسی کردووەو دەڵێت: پەردەداری میر (عز الدين موسك الصلاحي)[١] بووە، زیاتر لەسەری نەدواوە[٢].

تەوەرەی شەشەم :بەرپرسی قەلا (دزدار القلعة) :

دزدار: وشەیەکی فارسی یە، بەمانای پارێزەری قەلا دێت، بەو کەسە دەوترێت، کە ئەرکی پاراستنی قەلای لە ئەستۆدابوو، والی بوو، کە پێی دەوترا (دزدار القلعـة)، (دزه) لە فارسیدا بە واتای قەلا و (دار):بە پارێزەر دێت[٣]. ئەو کاتە قـەلاکان وەك ناوەنـدێکی گرنگ بوو، شوێنی کۆگـاو گەنجینـەی چـەك و پێداویسـتیەکان بـوو، لەلایـەن سـوپایەك بەسەر پەرشتی دزداری قەلا دەپارێزرا، دزدارەکەش دەبێت سیفاتی ئازایەتی و خاوەن عزم و تەدەبور بێت[٤] .لەم بارەیەوەش (ابن خلكان) تەنها ئاماژەی بەیەك دزداری کورد کردووە، کە ئەم پۆستەی پێسپێردرابێت، ئەویش:

---

(١) عز الـدين موسـك الصـلاحي: لـە زۆر لەسەرچـاوەکان گـەراین هـیچ زانیـاری تـەواو لەسـەر ئـەم کەسایەتیە نەدراوە تەنها ئەوە نەبێت ئـەماژەیان بـەوە کـردووە کـەوا بـاوکی (ابـن حاجـب) ی سەربازێکی کوردبووە بۆتە پەردەداری (عز الـدين موسـك الصـلاحي).الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٤، ص٥٥١؛ ابن الفرحون، الديباج المـذهب في معرفـة أعيـان علمـاء المـذهب، تحقيـق: محمـد الاحمدي، دار التراث، قاهرة، ج٢، ص٨٦.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٨؛ خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١١.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٢؛محمد أحمد دهمان، معجم الألفاظ التاريخية في العصـر المملوكي، دار الفكر(دمشق: ١٩٩٠)،ص٧٥؛ سلام حسـن خوشـناو، جزيـرة ابـن عمـر في القـرنين السادس والسـابع الهجـريين، ص١٠١.تەنانـەت (دوزي) لـە کتێبەکـەی دەلێـت: (دزدار) بـەواتای فەرمانڕەوای هەرێمێك دێت.تكملة المعاجم العربيـة، نقلـه الى العربيـة وعلـق عليـه: محمـد سـليم واخرون، وزارة الثقافة والاعلام، (العراق: ٢٠٠٠)،ج٤، ص٣٤٧.

(٤) سلام حسن خوشناو، جزيرة ابن عمر في القرنين السادس والسابع الهجريين، ص١٠١.

أيوب باوكی سوڵتان صلاح الدين الايوبی :

(أبو الشكر أيوب بن شاذي بن مروان)ە، نازناوی (الملك الأفضل نجم الدين)ە، لە (دوين) هاتۆتە دونیاوە، بەڵام ساڵی لەدایكبوونی دیارنیە[1]، (ابن خلكان) باسی چۆنیەتی هاتنی بنەماڵەی ئەیوبی دەكات بۆ عیراق و دەڵێت: (المجاهد بهروز)[2] پێشتر لە (دوين) كەسێكی كاربەدەست بووە، زۆر هاورێی شادی بووە، پاشان تووشی كێشەیەك دەبێت، دوين بەجێدێلێت و بەرەو بەغدا دێت، لەوێش دەبێتە كاربەدەست لەلای سوڵتان (مسعود بن غياث الدين محمد بن ملكشاه :م:٥١١ك/١١١٨ن)ی سەلجوقی، پاشان بەدوای شادی دەنێرێت، بەم شێوە شادی و هەردوو كورەكەی دێنە عیراق و ئەویش زۆر رێزیان لێ دەگرێ و پاراستنی قەڵای تكريت بە شادی سپاردووە، بەو هۆیەوە شادی لە تكريت گیرساوەتەوە، پاش ماوەیەك شادی دەمرێت[3]، دواتر (بهرۆز) بینی (نجم الدين) كەسێكی عاقل و رابردوو باشە (دزداری قەڵا)ی پێ دەسپێرێت[4].

بەم شێوە بووە جێنشینی باوكی، كە بەتەمەنتربوو، لە (اسدالدين)ی برای، (نجم الدين)یش بە باشترین شێوە بەرێوەی برد و بە تەواوی كۆنترۆڵی كردو لەو

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢٦٠؛ السخاوي، التحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة، دار الكتب العلميه، (بيروت: ١٩٩٣م)،ج١، ص٢٠٩؛ ماجد عرسان الكيلاني، سەرهەڵدانەوەی نەوەی صلاح الدين وگەرانەوەی قودس، و: صادق عوسمان، چاپخانەی نازە، (هەولێر: ٢٠٠١ن)،ل٢٩٢.

(٢) مجاهدين بهروز: كوری عبد الله أبو الحسن الغياثي بوو، نازناوی(مجاهدين) بوو، رۆمێكی سپی پێست بووە، لەشاری دوين نيشتەجێ بووە پاشان بەهۆی هەندێك كێشەوە روويكردۆتە بەغدا، بۆ ماوەی (٣٠) سال پۆستی شەحنەی بەغدای بەدەستەوە بووە تا لەساڵی (٥٤٠ك/١١٤٥ن) مردووە.ابن الجوزی، المنتظم، ج١٨، ص٤٦؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ٧، ص ص ١٤١، ٢٥٦.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢٥٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣١٩.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٢.

سەروبەندانەدا کە (نەجمەدین) ببووە دزداری تکریت، ڕۆژێك لە ڕۆژان (نجم الدین)و (شێرکوە) پێکەوە بەناو شاری تکریت دا دەگەڕان، ئافرەتێك بە گریانەوە هانای بۆ هێنان، بە هۆی ئەوەی یەکێك لەسەر کردەکانی قەلاَ ویستبووی ئابرووی لەکەدار بکات، (شێرکوە)ش دەست بەجێ، تۆڵەی بۆ شەرەف و پیاوەتی کردەوەو یەکسەر

دەیکوژێت، (نجم الدین) وەك فەرمانداڕێکی خۆ نەبویرو ڕێ و شوێن زان (شێرکوە)ی برای خۆی کۆت و زنجیر کردوخستیە زیندان و کارەساتەکەشی چون دیبوو، ئاوای دەنامەیەکدا نووسی و بۆ (بهرۆز)ی نارد، چاوەڕێی فەرمانی ئەو بوو، (بهرۆز)یش هەرچەندە پێی ناخۆش بوو، دەریان بکات، بەلاَم ناچاربوو، هاوخەمی خۆی بۆ دەربڕین و داوای لێکردن ناوچەکە بەجێبێڵن[1] .

بەم شێوەیە، هەردوو برا کۆچیان کرد بۆ (موصل) و چوونە لای (عیماد الدین زنكی) کە زۆر بە گەرمی پێشوازی لێکردن و دیاری و بەخششێکی زۆری پێدان. وەك پاداشتێك بۆ هەڵویستی دڵسۆزانەیان کاتێ هەستان بە ڕزگارکردنی لە کوشتن و بەدیل گیرانی، ئەمەش لە کاتێکدا کە (عیمادالدین زنكی) لە نزیك (تکریت) ڕووبەڕووی سەلجوقیەکان بوویەوەو سوپاکەی لە بەرامبەر سوڵتانی سەلجوقیدا تێکشکاو لە کاتی پاشەکشەی بۆ (موصل) بە (تکریت) تێپەڕی و گیانی خۆی و سوپاکەی کەوتە دەست (نجم الدین ایوب). کە دەیتوانی بیانکوژێت یان ڕزگاریان بکات، بەلاَم (نجم الدین) لەگەڵ براکەی چاکەی هەڵبژاردو هەستان بە یارمەتی دانی (عیمادالدین)و ڕێگەی ڕزگاربوونیان بۆ ئاسانکردن، تاوەکو گەیشتنەوە موصل، بەم شێوە (عیماد الدین) چاکەی دانەوەو

---

[1] ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج١،ص ص٢٥٧_ ٢٥٦؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٨٩؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٣١؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٢٩٠؛ماجد عرسان الكيلاني، سەرهەڵدانەوەی نەوەی صلاح الدين وگەڕانەوەی قودس، ل٢٩٢.

زەوی پێدان، لە خزمەت (عیمادالـدین) بنەماڵـەی ئـەیوبیی گەشـەی کـرد، دوای ئـەوەی (عیماد الدین) دەستی بەسەر (بعلبك)دا گرت و (نجم الدین)ی کردە دزداری ئەوێ[1]،

ماوەیەك پاش ئەوە (عیمادالدین) کوژرا و (نورالدین) کاروباری گرتە دەسـت، بـەڵام (مجیرالدین)[2] هەستا بە گەمارۆدانی (نجم الـدین) لـە (بعلبـك).دوای گەمارۆیـەکی دوورو درێژ، هەردوولا سوڵحیان کرد و (نجم الدین) چووە (دیمەشق)، بوو بە یەکێك لـە ئـەمیرە گەورەکانی[3]،

پاشان دوای ئەوەی (نورالدین زنکی) دەستی بەسەر (دیمەشق) داگرت (نجم الدین)و (صلاح الدین)ی کوڕی بوونە خزمەت کـارو کاربەدەسـت لای ئـەو. دوای ئـەوەی (صـلاح الدین) دەسەلاتی لە میسر جـێگیر دەبێـت و بـەناوی (نورالـدین) فـەرمانڕەوایی میسـری دەکرد، داوای لە (نورالدین) کـرد کـە (نجـم الـدین)ی بـاوکی ئیـزن بـدات بێتـە لای ئـەو، (نورالدین)یش ڕەزامەندی پیشانداو و (نجم الدین)ی بەرەو جگەر گۆشەکەی کە دەمێـك بوو، بۆی بە پەرۆش بوو، بەرەو میسر بەڕێ کـرد، سـاڵی (٥٦٥ك/١١٦٩ن) (نجـم الـدین)

---

(١) ابن خلكان، وفيـات الاعيـان، ج٧، ص١٤٣؛ االصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج١٠، ص٣١؛اليـافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٩٠؛ابن كثير، طبقـات الشـافعيين، ص٧٣٦ ؛ابـن خلـدون، تاريخ ابن خلدون، ج٣، ص٦٢٥.

(٢) مجير االدين أبق:کوری(بن محمد بن بوري بـن أتابـك طغـتكين) ه، لـە سـالی(٥٦٤ك/١١٦٨ن) لـە بەغدا کۆچـی دوای کـردووە.ابـن أبـي أصـيبعة، عيـون الأنبـاءفي طبقـات الأطبـاء، ص٦١٥؛ابـن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ٥، ص ص٢٩٧، ١٨٨.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٤٣؛ االصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٣١.

گەیشتە میسرو زۆر بەرێزو حورمەتەوە پێشوازی لێکرا، بەم شێوەیە کورو باوك بەیەکەوە شاد بوونەوە[١].

(ابن خلكان) دەڵێت: (ابن الاثیر) لە کتێبەکەی باسی ڕۆڵ و ژیری (نجم الدین) دەکات، لە ئاسایبوونەوەی پەیوەندی نێوان (نورالدین زنکی)و (صلاح الدین)ی کوڕی، دوای ئەوەی (صلاح الدین) بە قسەی (نجم الدین)ی باوکی کردو نامەیەکی بۆ (نورالدین) نارد، تێیدا ملکەچی خۆی بۆ دووپات کردەوە، بەمەش پەیوەندییەکان ئاسایی بوونەوە[٢].

دوای گەڕان و بە دوا داچوونمان لە هەردوو کتێبەکەی (ابن الاثیر) هەمان زانیاری باس کرابوو[٣]، (نجم الدین) بەم شێوەیە لە (قاهیرە) مایەوە تاوەکو ڕۆژی دووشەممەی(١٨)ی مانگی(ذي الحجة)ی ساڵی (٥٦٨ك/١١٧٢ن) لەسەر ئەسپەکەی هەڵدێراو نەخۆش کەوتوو، بە هۆیەوە لە ڕۆژی چوارشەممەی (٢٧)هەمان مانگ، کۆچی دوای کرد، لە قاهیرە بە خاك سپێردرا، پاشان لە ساڵی (٥٨٠ك/١١٨٤ن)ی هەردوو تەرمی (نجم الدین) و(اسدالدین)ی برای گواسترانەوە بۆ شاری (مەدینە)ی پیرۆز لەوێ نێژران[٤].

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص١٤٥، ١٥٥، ١٥٣، ١٥١؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٨٩؛ االصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٣١ ؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٩١؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٣٤١.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص١٦٣.

(٣) الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٦٨؛ التاريخ الباهر، ص١٥٨.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ص٢٥٨؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٨٩؛ االصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص ص٣١_٣٢؛السخاوي، التحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة، ج١، ص٢٠٩.

لە ئەنجامی خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە لە نوسینەکانی (ابن خلکان) و بەراود کردنیان بە سەرچاوەکانی تر، دەتوانین گرنگترین ئاماژەکانی ئەم بەشە لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا، کۆبکەینەوە.

١) نووسەر زیاتر هەوڵیداوە سەرگوزشتەی ئەو فەرمانڕەواو کەسایەتیە سەربازییە کوردیانە بنووسێتەوە، کە سەردەمانێك لە نێوو ڕووداوە سیاسیەکانی جیهانی ئیسلامی، زۆر بەناو بانگ بوونە. لە نێوانیانیشدا زۆرتر جەختی لەسەر فەرمانڕەوایانی بنەماڵەی ئەیوبیەکان کردۆتەوە، بەڕادەیەك بەشێکی زۆری لەسەر گوزشتەی کوردەکان، بۆ ئەیوبیەکان تەرخان کردووە.

٢) بە پێچەوانەی (ابن لاثیر)ەوە، کە سەرچاوەی سەرەکی گێڕانەوەکانی نوسەر بووە، لەسەر بنەماڵەی ئەیوبییەکان، (ابن خلکان) هەوڵیداوە خۆی لەو ناکۆکییە سیاسیانە نەگلێنێت. کە لە نێوان زەنگییەکان و ئەیوبییەکاندا هەبووە، بێلایەنی نیشان بدات، هەرچەندە لە زۆربەی زۆری زانیاریەکانی لەمەڕ سەرەتاکانی مێژووی ئەیوبیەکان پشتی بە (ابن الاثیر)و (ابن شداد) بەستووە، کە وەك زانراوە (ابن الاثیر) سۆزدارو لایەنگیر بووە، بۆ زەنگیەکان. دەتوانین بڵێین (ابن خلکان) بەپێچەوانەی (ابن الاثیر) زیاتر سۆزی بۆ ئەیوبیەکان بەتایبەتی سوڵتان (صلاح الدین) هەبووە، ئەمەش شتێکی ئاسایی بووە، بۆ نووسەر، چونکە هاوسەردەمی ئەیوبیەکان بوو، نەك زەنگیەکان، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوەش نووسەر لەگەڵ ئەیوبییەکان خاوەن یەك ڕەچەڵەك بوونە، کە کوردە، لەگەڵ ئەوەش بە چاکە لەمەڕ زەنگیەکان بە تایبەت (نورالدین زەنگی) دواوە.

٣) نووسەر بەشێکی زۆری لە زانیاریەکانی لە مەڕ کەسایەتیە کوردیەکان لەسەرچاوەکانی پێش خۆی وەرگرتووە، بەڵام زیاتر جەختی لەسەر ئەو سەرچاوانە کردۆتەوە کە هاوسەردەمی کەسایەتیەکان و ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە بوونە، بۆ نموونە بۆ سەردەمی میر(نصر الدولة)

پشتی بە(الفارقی) بەستووە، ئەوەش ئەوەمان بۆ دەردەخا کە نووسەر هەوڵی داوە زانیاریەکانی پشت ئەستور بکات، بە سەرچاوەی بڕواپێکراوی بەهێز، کە نزیك بن لە شوێن و زێدی کەسایەتیەکان، ئەمش بایەخێکی تر دەدا بە کتێبەکەی (ابن خلکان).

٤) (ابن خلكان) لەسەرگوزشتەی هەر میر و فەرمانڕەوایەکی کوردی دا، لایەنی شارستانی و ئابووری و کۆمەلایەتی فەرامۆش نەکردوە، تەنانەت باسی ژیانی تایبەتی وخولیاو ئارەزووەکانیشی کردووە.

٥) ئەگەر چی بەشێکی زۆر لە زانیاریەکانی نووسەر لەمەڕ کەسایەتیە سیاسی و سەربازییە کوردییەکان دووبارەیە و پشتی بەسەرچاوەی پێش خۆی بەستووە، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك زانیاری ناوازەو دەگمەنی ئاماژە پێکردووە، بەتایبەتی لەسەر ئەو فەرمانڕەوا ئەیوبیانەی کە هاوسەردەمی خۆی بوون، کە لە سەرچاوەکانی پێش خۆیدا بەرچاومان ناکەوێت. بەتایبەت کە نوسەر خۆی مەلیك (کامل)و (الاشرف)ی ئەیوبی بینیووە.

٦) لە نووسینەکانی نووسەر دا، ململاّنی سیاسی لە نێوو بنەماڵەی ئەیوبی ڕەنگدانەوەی هەیە، بەتایبەتی لە دوای مردنی سوڵتان (صلاح الدین) زیاتر تەشەنەی کردووە، بەڕادەیەك ململانێی نێو خۆی ئەیوبیەکان بەردەوام بووە، تاوەکو ڕوخانیان.

٧) بنەماڵەی ئەیوبیەکان ڕۆڵێکی کاراو کاریگەریان هەبووە، لە ڕووبەڕووبوونەوەی خاچپەرستەکان، لە هەندێك شوێندا، نووسەر ئاماژەی بە هاوکاری و هەماهەنگی نێوان مەلیکەکانی ئەیوبی کردووە، بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی خاچ دروشمەکان.

٨) زانیارییەکانی نووسەر، لەمەڕ ئەو کەسایەتیە کوردییانەو پشتبەستن بەسەرچاوەی هاوسەردەمەکانیان و کۆکردنەوەی ئەو زانیاریانە لەسەر چاوەی جۆراوجۆرە، لە چوار چێوەی یەك سەرگوزشتەی تایبەتدا، کتێبەکەی (ابن خلکان)ی کردووە، بە سەرچاوەی سەرەکی بۆ دەیان کتێبی دوای خۆی، کە پشتی پێ ببەستن و، هەمان زانیاری نووسەر دووبارە بکەنەوە، لە دیارترین سەرچاوەکانیش کە پشتیان

بە نووسەر بەستووە، بریتیین لە هەریەکە لە (الذهبي)و (ابن كثير)و (الصفدي)و (ابن تغري بردي).

لە ژیننامەی زۆربەی ئەو کەسایەتیە کوردیانەی لە (وفيات الاعيان) باس کراون، نووسەر هەوڵی داوە، لە بنچ و بنەوایان بکۆڵێتەوە، تەنانەت بنەچەی زۆربەیانی ئامـاژە پێکردوە، بەوەی دەگەڕێنەوە بۆ هۆزێکی کورد، یاخود کوردبوونە، یاخود خەڵکی چ گوندێك بووە. لە مەشدا ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە، کە نووسەر تاڕادەیەکی زۆر وردو پێداگر بووە، لەسەر یەك لاکردنەوەو زانینی نەژاد و زێدی ئەو کەسەیاتیە کوردیانەی کە باسی کردوون. ئەمەش سیفەتێك بووە، لە کەسایەتی خودی نووسەر، کە ڕەنگدانەوەی لە کتێبەکەیدا دەبینرێت، باشترین نموونەش بۆ پشت ڕاست کردنەوەی وتەی توێژەر، جەخت کردنەوەو وردبوونەوەو بەخەرج دانی هەوڵ و تەقەلای زۆری نووسەر بووە، بۆ یەکلایی کردنەوەی بنەچەی بنەماڵەی ئەیوبیەکان، کورد بوونی ئەو بنەماڵەی بەیەك جاری کۆتای پێهێناوە، بە پشت بەستن بە چەندین سەرچاوەی زارەکی و دەست نووسی مێژوویی .

بەشی سێیەم :

ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان ورۆلی شارستانییەتیان لە بوارە زانستی وهزری ورۆشنبیرییەکاندا:

تەوەرەی یەکەم : زانستە نەقلیەکان

یەکەم : زانستەکانی قورئان

دووەم : زانستی فەرموودە

سێیەم : زانستی شەرعناسی

چوارەم : زانستی زمانی عەرەبی ونەحوو سەرف

تەوەرەی دووەم : زانستە عەقلییەکان

یەکەم : شیعرو ئەدەب و پەخشان

دووەم : زانستی مێژوو

سێیەم :دارشتن وخۆشنووسی

تەوەری سێیەم : رۆلی کەسایەتییە کوردییەکان لە بواری بیناسازی وئاوەدانکاری وپەروەردەیی دا :

یەکەم :قوتابخانەکان

دووەم : خانەی فەرموودە

سێیەم : مزگەوتەکان

چوارەم : خانەقا وپەناگەو گۆشە ئاینیەکان

شەشەم: مامۆستا و وانەبێژانی کورد لە قوتابخانەو شوێنە زانستیەکاندا

پێنجەم :نەخۆشخانە (بیمارستان)

بەشی سێیەم :

ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان و رۆڵی شارستانییەتیان لە بوارە زانستی وهزری ورۆشنبیرییەکاندا:

بە شێوەیەکی گشتی زانستەکان لە جیهانی ئیسلامیدا، دابەش دەکرێن بۆ دوو بەش: زانستە نەقڵیەکان و زانستە عەقڵیەکانە .

تەوەری یەکەم : زانستە نەقڵیەکان:

ئەم زانستانە بەرهەم و زادەو هزری کۆمەڵگای ئیسلامین، ڕاستەوخۆ بەستراونەتەوە بە قورئان و فەرموودە، لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگوێزرێتەوە. زانستە نەقڵیەکانیش ئەم زاستانە لەخۆ دەگرێت[1].

یەکەم :زانستەکانی قورئان (علوم القران):

بایەخدارترین زانستە لای موسوڵمانان، لەبەرئەوەی بە سەرچاوەو بنەمای هەموو زانستە ئاینیەکان دادەنرێت، ئەمیش دەکرێت بەدووبەشەوە:

ا) زانستی قورئان خوێندنەوە(علم القراءات):

لە ڕێگەی ئەم زانستەوە چۆنیەتی خوێندنەوەی پەیڤەکانی قورئان و گوتنەوەو دەربرینی بە دروستی دەزانرێت[1] .جا ئەگەر کەسێك بەزانستی خوێندنەوە ئاشنا

([1]) حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، ج١، ص٤٠؛ رەحیم ئەحمەد ئەمین، بەعەرەب بوون لە هەرێمە کورد نشینەکاندا، نامەیەکی بلاّونەکراوەیە پێشکەشی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلیمانی کراوە، (سلیمانی: ٢٠٠٧)،ل٤٧.

نەبوایە و دەرکی بە خوێندنەوە جۆراوجۆرەکان نەکردبا، بە قورئان خوێن هەژمار نەدەکرا[٢] . گرنگترین ئەو زانا کوردانەی کە بایەخیان دابوو، بە زانستی خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز، لەم بوارەدا بەهرەمەند بوون ئەمانەن:

١) **مكي الماكسيني النحوي**[٣]:

زانستی قورئان و قیرائات یەکێك بوو، لەو زانستانەی گرنگی پێداوە، دوای ئەوەی لە ماکسینی زێدی خۆی گەشتی بۆ (موصل) کردووە، لە سەرەتادا گرنکی بە زانستی قورئان و قیرائات داوە. پاشان گەشت بۆ بەغدا دەکات، لەلای چەندین زانا خوێندوویەتی[٤] . تاوەکو بۆتە زانا لە قیرائات[٥] .

ئەوەندە شارەزابووە، لە زانستی خوێندنەوەی قورئاندا، (یاقوت الحموی) لەم بارەیەوە دەڵێت: ((ئەو لە هەمووان باشتر قورئانی لە بەربووە و گوێزەرەوەی حەوت جۆرە قیرائەکەی قورئان بووە))[٦].

---

(١) السيوطي، الإتقان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (القاهرة: ١٩٧٤، ج٤، ص٢١٥؛القنوجي، أبجد العلوم، دار ابن حزم، ٢٠٠٢، ص٣٣٧؛عبد القادر بن ملّا، بيان المعاني، مطبعة الترقي، (١٩٦٥: دمشق)،ص٤٧؛عبدالفتاح بن عبدالغني، البدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة من طريقي الشاطبية والدُّرة، دار الكتاب العربي، بيروت، ص٤٧؛ مناع بن خليل القطان، مباحث في علوم القرآن، ط٧، مكتبة وهبة، قاهرة، ص٣١٧؛عبدالقادر محمد، موسوعة علوم القرآن، دار القلم العربي، (حلب: ٢٠٠٢)،ص١٩٥.

(٢) قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص٢١٤.بۆ زانیاری زیاتر لەسەر زانستی خوێندنەوەی قورئان بڕوانە. القنوجي، أبجد العلوم، ص٣٣٧.

(٣) بۆ زیاتر زانیاری لەبارەی بڕوانە بەشی سێیەم لاپەڕە(١٢٩)

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٧؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٦، ص٣٢.

(٥) ابن الجزري، غاية النهاية في طبقات القراء، مكتبة ابن تيمية، (القاهرة: ١٣٥١ك)،ج٢، ص٣٠٩.

(٦) معجم الادباء، ج٦، ص٢٧١٥.

٢) أبو عمرو ابن الحاجب :

(ابن الحاجب) كه پێشتر ئاماژەمان بۆ كردووه، هەر لە منداڵیەوه لە (قاهیره) خەریكی قورئانی پیرۆز بووه[١]، قورئانی لەبەر كردووه[٢]، گرنگی بە زانستی قیرائات داوه [٣] لای چەندین زانا خوێندوویەتی[٤] .تاوەكو شارەزاییەكی باشی لەم زانستی قیرائات وەرگرتووه[٥].

ب) زانستی لێكدانەوەی قورئان(علم التفسیر):

زانستێكه لە قورئان دەكۆڵێتەوه، مەبەستی زانین و تێگەیشتنی هۆیەكانی هاتنەخوارەوەی ئایەتەكانی قورئانه بەگوێرەی تێگەیشتنی مرۆڤ و ڕێكخستنی مێژووی هاتنه خوارەوەیان كه ئایا ئایەتی (المكية) یان (المدنية)، واتا لە شاری مەككه یان لە مەدینه هاتونەته خوارەوه، بۆ تێگەیشتن و دەرخستنی مانای وشەو دەستەواژەكان و

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٨؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ **الصفدي**، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛ ابن الجزرى، غاية النهاية في طبقات القراء، ج١، ص٥٠٨.

(٢) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٤٣٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛ابن تغري بردي، المنهل الصافي والمستوفى بعد الوافي، ج٧، ص٤٢١.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٩؛ ابن العماد، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، ج٧، ص٤٠٥.

(٤) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٤٣٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٩؛ ابن الجزرى، غاية النهاية في طبقات القراء، ج١، ص٥٠٨.

دەرهێنـانی بنـەما شـەرعییەکان لێیـان[١]. ئـەم زانسـتەش یـەکێك لـە پایەبـەرزترین وسودبەخشترین زانستی ئاینی دادەنرێت، چونکە تایبەتە بە لێکدانەوەی قورئان، کـە قسەوگوتاری خوایە[٢]، ئەو زانا کوردانەی کە لەم بوارەدا بەهرەمەند بوونە ئەمانەن:

١) الشيخ الخضر بن نصر بن عقيل الإربلي:

یەکێك بووە لە زاناکانی هەولێرو لە زۆر بواری زانسـتە شـەرعیەکاندا شـارەزابووەو کتێـب و نوسـراوی هـەبووە، لـە بـواری تەفسیریشـدا نووسـینی هـەبووە و خزمـەتی کردووە[٣].

(ابن خلكان) سەرسام بووە، بەلایەنی پارێزکاریی ئەو زانایە، بۆیـە کاتێـك وەسـفی دەکان دەڵێت: ((پیاوێکی چاکخواز و پارێزکـارو لـە خـواترس و زاهیـد بـووە))[٤]. ئـەم وەسفەی (ابن خلكان)ی لە (ابن عساكر)ی وەرگرتـووەو[٥] دەسـتکاری کـردووەو زیـادی

---

[١] ابن عطية، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، تحقيق: عبد السلام عبـد الشـافي، دار الكتـب العلميـة، (بـيروت: ١٤٢٢)،ص ص٣_٤، مقدمـة المحقيـق؛ الزركشـي، البرهـان في علـوم القـرآن، تحقيـق: محمـد أبـو الفضـل إبـراهيم، دار إحيـاء الكتـب العربيـة(القـاهرة: ١٩٥٧م)،ج١، ص ص١٣_١٤؛ حاجي خليفة، كشف الظنون، ج١، ص١٤؛ الجرجاني، التعريفـات، تحقيـق: ضـبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٨٣)،ص٦٣.

[٢] ابن ابي حاتم، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: أسعد محمـد الطيـب، مكتبـة نـزار مصـطفى البـاز، ط٣، (الرياض: ١٤١٩)،ص٥، مقدمة المؤلف؛ حاجي خليفة، كشف الظنون، ج١، ص٤٢٧؛ قـادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص٢١٨.

[٣] ابن خلكان، وفيات الاعيـان، ج٢، ص٢٣٧؛الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٣٦٢؛ الصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج١٣، ص٢٠٩؛ابـن كـثير، البدايـة والنهايـة، ج١٢، ص٣٥٣؛السـبكي، طبقـات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٨٣.

[٤] وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧.

[٥] ابن عساكر، تاريخ دمشق، ج١٦، ص٤٤٩.

كردووه، له دواى (ابن خلكان)يش (الصفدى)ئـه‌م وه‌سـفه‌ى (ابـن خلكـان) پشـت ڕاسـت كردۆته‌وه، به‌لاَم به‌بێ ئه‌وه‌ى بلێت له (ابن خلكان)م وه‌رگرتووه[1].

٢) **تقى الدين ابن الصلاح :**

(تقى الدين) خاوه‌ن پێگه‌يه‌كى بلند بوو، له نێو زاناكانى سه‌رده‌مى خۆى، له بوارى ته‌فسيرو زانسته‌كانى تردا[2].

دووه‌م : زانستى فه‌رمووده(علم الحديث) :

زانستى فه‌رمووده هه‌موو قسـه‌و كـردار و ڕه‌فتـارو برياڕه‌كـانى پێغه‌مبـه‌ر (درودى خـواى لێ بێـت) لـه‌خۆ ده‌گرێـت، واتـا گوتـارو كرداره‌كـانى و ئـه‌وه‌ى كـه بينيويـه‌تى و ڕه‌زامه‌ندى خۆى له‌سه‌ر نيشانداوه‌و ڕه‌تى نه‌كردۆته‌وه، ئه‌م زانسـته گرنگـى ده‌دات بـه جۆره‌كـانى فـه‌رمووده و ئه‌حكامـه‌كانى و ژيـانى فـه‌رمووده ناسـان و...هتـد[3]، ئـه‌م زانسته‌ش به زانستێكى پايه به‌رز داده‌نرێت، له نێـو زانسـته ئاينيـه‌كان، لـه به‌رئـه‌وه‌ى

---

(١) الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٢٠٩.

(٢) ابن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص٢٤٣؛السـيوطي، طبقـات الحفـاظ، ص٥٠٣.ته‌نانـه‌ت (ابـن الصـلاح) كۆمـه‌لێك قوتـابى نـاودارى پێگه‌يانـد، لـه بواره‌كـانى فـه‌رمووده‌و شـه‌رع وته‌فسـير ومێـژوودا، له‌وانـه، ئـه‌بو شـامه (م: ٦٦٥ك/١٢٦٦ز)،ئـيبن خه‌لـه‌كان(٦٨١ك/١٢٨٢ز)،و(ئـيبن عـه‌فيفى ديمه‌شـقى(م: ٧٢٥ك/١٣٢٤ز)،ئـيبن عه‌سـاكرى ديمه‌شـقى(م: ٦٩٩ك/١٢٩٩ز). احمـد محمود خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٢.

(٣) السخاوي، فتح المغيث بشرح الفية الحديث للعراقي، تحقيـق: علـي حسـين علـي، مكتبـة السـنة، (مصر: ٢٠٠٣)،ج١، ص٢٢؛السيوطي، تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، تحقيق: ابـو قتيبـة نظر محمد، دار طيبة، الرياض، ج١، ص ص٢٥_٢٦؛ حسن ابراهيم حسن، تاريخ الاسلام، ج٢، ص٢٦٩.

دووەم سەرچاوەیە لەسەرچاوەكانی شەریعەتی ئیسلام لەدوای قورئان[1] .(ابن خلكان) ئاماژەی بەژمارەیەك لەو زانا كوردانە كردووە، كە بایەخیان بە زانستی فەرمووده داوەو سەرەڕای زانستەكانی تر شوێنكەوتوی ئەم زانستەش بوون ئەوانیش:

١) الشيخ الخصر بن عقيل الأربلى :

یەكێك بووە لە زاناكانی هەولێر، كە لە زۆر بواری زانستە شەرعیەكاندا شارەزابووەو كتێب و نوسراوی هەبووە، بەتایبەتی گرنگی زۆری بە زانستی فەرمووده داوە[2] لەوانە كتێبێكی لە بواری فەرمووده نووسیوە، كە تیایدا باسی (٢٦)خوتبەی پێغەمبەر(محمد)(سەلامی خوای لەسەر بێت)كردووەو لەگەڵ لێكدانەوەی خاڵە گرینگەكان، گشت فەرموودەكانیشی دروستن.ئەمەش بۆتە

هۆی ئەوەی خەڵكانێكی زۆر بیخوێننەوەو سوودی لێببێنن[3].

٢) شهدة بنت الإبري :

(فخر النساء شهدة بنت أبي نصر أحمد بن الفرج بن عمر الإبري) بە بنەچە خەڵكی شاری دەینەوەر بووە، لە بەغدا لە دایكبووەو ژیاوە[4] .لەسەرچاوەی تردا بە(شهده

---

[1] السمعاني، أدب الاملاء والاستملاء، تحقيق: ماكس فايسفايلر، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٨١)،ص٣.

[2] ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٢٧؛ الذهبي تاريخ، الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٢٠٩؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٥٣.

[3] ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٢٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢؛ ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص١٠.

[4] ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان،ج٣، ص٣٠٢؛ القزويني،

بنت الآبری الآربلی)ناوی هاتووه[1].(ابن خلكان) ئامـاژەی بـە سـالّی لـە دایكبـوونی نەكردووه[2].يەكێك بووه لە زاناكان، گوێی لە فەرمووده لەلای چەندین كـەس گرتـووه، لە حەدیس و ریوایەتدا ناسراوی بەغدا بووه و قوتابیان بە گەورەو بچووكەوه لـە كـۆڕی دەرسیدا كۆبوونەتەوەو بەهرەیان بردووه[3].

(ابن تيميه الحرانی)[4]يەكێك بووه، لەو كەسانەی كـە هاتۆتـە خزمـەتی و گـوێی لـە فەرمووده گرتووه[5] . تەنانەت لەسەرچاوەكان بـە موسـنەدی عیراقـی ئـەو سـەردەمە

مشيخة القزويني، تحقيق: عـامر حسـن، دار البشـائر الاسـلامية، (بـيروت: ٢٠٠٥م)،ص٢٠٥؛ ابـن العماد، شذرات الذهب، ج٦، ص٤١٠؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص ص١٧٧_١٧٨.

(١) صلاح الدين العلائي، إثارة الفوائد المجموعة في الإشارة إلى الفرائد المسموعة، تحقيـق: مـرزق بـن هياس، مكتبة العلوم والحكم، (المدينة المنورة: ٢٠٠٤م)،ج١، ص٢٨٢.

(٢) لەسەرچاوەكانی تریش ئاماژە بە سالی لەدایك بوونی نەكراوە.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيـان، ج٢، ص٤٧٧؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٥٣٨؛الصـفدي، الوفي بالوفيات، ج١٦، ص١١١.(ابن خلكان) ئاماژەی بەناوی چەند زانايـەك كـردووه كـە(شـهدة) گوێی لێ گرتوون لەوانە(أبي الخطاب نصر بن أحمد بن البطر) و(أبي عبد الله الحسين ابـن أحمـد بن طلحة النعالي) و(طراد بن محمد الزينبي) هتوفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٧.

(٤) ابن تيمية: ابو عبد الله محمد بن أبي القاسم الخضر بن محمد بن الخضـر بـن علـي بـن عبـد الله، بە(ابن تيمية الحرانی) ناسراوە، شەرعناس بووه، گەشتی زانستی بۆ بەغـدا كـردووه لەوێشـەوه لەلای چەندین زانا خۆی پێگەیاندووه، زاناو نـاوداری زانستەشـەرعیەكان بـووه شـارەزای زۆری هەبووه لەمەزهەبی حەنبەلی كتێبێكی لەسەر ئەم مەزهەبە نووسـیوه بەرادەیـەك (ابـن خلكـان) دەلێت لە ئیمام حەنبەلی جوانتری نووسیوه، هەروەها خـاوەنی دیـوانی شـعریش بـووه لەسـالی (٦٢١ك/١٢٢٤ز) هەر لە حران ی زێدی خۆی مردووه.بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٣٨٧.

(٥) ابن خلكان، وفيات الاعيـان، ج٤، ص٢٨٦. جگـە لـەوەی چـەندین زانـای ترلەوخاتوونـە زانايـە فەرموودەیان گێراوەتەوه وەكو (ابـن عسـاكر) و(ابـن الجـوزی) وهـتالـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٥٣٨.

ناویان هێناوە[1] .هاوسەرەکەی پیاوێکی زانای وێژەوانی خەڵکی بەغدا بووە، بە ناوی (علی بن محمد بن یحیی)ناسراو بە (ثقة الدولة ابن الأنباري)بووە، خزمەتی (أبا نصر أحمد بن الفرج الإبري)و (شهدة)ی خێزانی دەکرد، تاوەکو لە ساڵی (٥٤٩ك/١١٥٤ن)(ثقة الدولة) دەمرێت، هەروەها (أبا نصر أحمد بن الفرج الإبري) باوکی (شهدة) لە ساڵی(٥٠٦ك/١١١٢ن) لە بەغدا مردووە و هەر لەوێش نێژراوە[2] .بەم شێوەیە (شهدة) لە وانەوتنەوە بەردەوام بووە، تاوەکو لە ساڵی (٥٧٤ك/١١٧٨ن) کۆچی دوای کردووەو کە ئەو کات تەمەنی نەوەد ساڵ و نیو بووە، هەر لە بەغدا نێژراوە[3].

٣) مكي الماكسيني النحوي :

زانستی فەرموودە یەکێك بوو، لەو زانستانەی گرنگی پێداوە، (ابن خلكان) دەڵێت: (ابن المستوفی) لە (تاريخ اربل) ئاماژەی بە (مكي)کردووە، گوایە گەشتی زانستی بۆ بەغدا کردووە، لەم شارەش بە خزمەت چەندین شێخ و زانای فەرموودە گەیشتووە، تاوەکو لەم بوارە شارەزا بووەو زۆر فەرموودەی گێراوەتەوە[4] .

ئەو زانیاریە لە کتێبی(تاريخ اربل)یش ئاماژەی پێنەکراوە، تەنانەت ئەم زانیاریە لە نێوو بەشە تازە دۆزراوەکەی (ابن المستوفي)یش دانەبوو، بەمەش بۆمان بە دەر دەکەوێت بەشێکی تر لە زانیاری نێو کتێبی (تاريخ اربل) فەوتاوە پێویستە لێکۆڵینەوەو بە دواداچوون بۆ ئەم زانیاریە لەناوچووانە بکرێ.

---

(١) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١؛ابن العماد، شذرات الذهب، ج٦، ص٤١٠.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٨؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٣، ص١٧٨.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١؛ ابن العماد، شذرات الذهب، ج٦، ص٤١١.

(٤) وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨.

٤) تقي الدين ابن الصلاح :

(أبو عمرو عثمان بن عبد الرحمن بن عثمان بن موسى بن أبي نصر النصري الكردي الشهرزوري) به (ابن الصلاح) ناسراوه، (تقى الدين) نازناوى بوو[1]. گرنگى زۆرى بە زانستى فەرموودە داوە، هەر لەم پێناوەشدا گەشتى زانستى بۆ (موصل) كردووە، لەوێش لەلاى چەند زانايەك خوێندويەتى پاشان گەشت دەكات بۆ خوراسان، تاوەكو بە تەواوى زانستى فەرموودەى بەدەست هێناوە، ئینجا دەگەڕێتەوە بۆ شام لە (دیمەشق) خەریكى وانەوتنەوە دەبێت[2].

(ابن خلكان) بەم شێوە ستایشى شێخ (تقى الدين) مامۆستاكەى دەكات و دەڵێت: ((يەكێك بوو لە زانا لێوەشاوەكانى سەردەمى خۆى، لە فەرموودەو شەرع (الفقه)و ناوى پیاوان و ئەوەى پەيوەندى بە زانستى فەرموودە هەبێت))[3] . تەنانەت لە زانستى فەرموودەدا خاوەنى كتێبێكى بەسود و بەناوبانگە[4] . ئەويش (معرفة انواع علوم الحديث)ە. كە بە (المقدمة) ناسراوە[5].

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٣٦٠؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص٢٦.بۆ زانیاری زیاتر لە بارەى بڕوانە بەشى سێیەم لاپەڕە (١٢١).

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٣_٢٤٤؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص٢٦.

(3) **وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣؛ الذهبي، تذكرة الحفاظ، ج٤، ص١٤٩.**

(4) **ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان،ج٤، ص٨٥؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٩٦؛ السيوطي، تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، ج١، ص٥٩.**

(5) ابن الصلاح، معرفة انواع علوم الحديث، ص٩؛ مقدمة ابن الصلاح ومحاسن الاصطلاح، ص١٢٦؛ الهروي، شرح نخبة الفكر في مصطلحات أهل الأثر، دار الأرقم، بيروت، ص٦٣٠؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢٠٧؛عبدالله بن فودي، منظومة مصباح الراوي في علم الحديث، تحقيق: محمد المنصور، ط٢، دار العلم للطباعة، (نيجيريا: ٢٠٠٥)،ص٢٧.

سێیەم : زانستی شەرعناسی (علم الفقه):

زانستی فیقهە یەکێکە لەو زانستانەی کە زۆرترین گرنگی پێدراوە لە جیهانی ئیسلامیدا، مەبەست لە (فقه) لە ڕووی زمانەوانییەوە، بە واتای زانینی شتێك و تێگەیشتنیەتی[1] . هەروەك چۆن لە قورئانی پیرۆزیشدا خوای گەورە دەفەرموێت:﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ﴾[2]. بە واتای تێگەیشتن لە قورئانی پیرۆز و هەڵهێنجانی حوکمە شەرعییە کردارەکییەکان دێت، لە قورئان و فەرموودەو ئیجتهادکردن، لە ئەحکامەکان و کارئاسانی کردن و فەتوا دان بۆ خەڵك، بەپێی چوار مەزهەبە سوونیە سەرەکیەکان[3] .

ئیمامی غەزالی دەڵێت : هەر لە ڕێگەی ئەم زانستە، مرۆڤ بەپێی شەریعەتی ئیسلام، دەزانێت چ مافێکی هەیە، ئەو کارانەش چین، کە لەسەریەتی، بەمەش ڕێگە پێدراو (الحلال)و ڕێگە نەدراو (الحرام) لەیەك جیادەکاتەوە[4]. هەروەها (ابن خلدون)یش لە بارەی زانستی فیقهەوە وتویەتی:((گەورەترین زانستی شەرعییە و لە هەموویان بە بایەخترە و سودی زیاترە)) [5]. لەم بوارەدا، کورد گەلێك زانای ناوداری هەبوون، کە خۆیان پێگەیاندوەو خزمەتی کاروانی زانستیان کردوە و لە کتێبی (وفیات الاعیان) ناویان هاتووە، ئەوانیش:

---

(1) ابن منظور، لسان العرب، ج١٣، ص٥٢٢.

(2) القران الكريم، سورة هود، ئاية: ٩١.

(3) حاجي خليفة، كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ج٢، ص١٢٨٢.

(4) إحياء علوم الدين، دار المعرفة، بيروت، ج١، ص١٤.

(5)تاريخ ابن خلدون، ج١، ص٥٧٣.هەروەها بڕوانە، عبدالكريم زيدان، الوجيز في اصول الفقه، مؤسسة الرسالة ناشرون، (دمشق:٢٠٠٩)، ص٩.

١) أبو القاسم ابن كج القاضي[١]:

زانایەکی ڕێبازی شافعی بووە، بینین و خوێندنەوەی جوانی هەبووە، بۆ مەزهەبی شافعی، چەندین کتێبی لەسەر بەرهەم هێناوە، کە شەرعناسەکان سودیان لێ بینیوە[٢].

لە گرنگترین بەشداریکردنی شەرعناس (ابو القاسم) لە فیقهی ئیسلامیدا، دانانی کتێبی (مصنف التجريد في الفقه)ە[٣].

٢) ابن البزري :

(أبو القاسم عمر بن محمد بن أحمد بن عكرمة)ناسراو بە (ابن البزري الجزري)[٤].

(ابن خلكان) دەڵێت: پێیان وتووە (زين الدين جمال الإسلام) لە ساڵی(٤٧١ك/١٠٨٧ن لە دایکبووە، شەرعناسی شافیعی بووە، ئیمام و موفتی و فەقیهی (جزیرة ابن عمر)بووە[٥] .

بە دواداچوونمان بۆ زۆر لەسەرچاوەکانی پێش نووسەر کرد، ئەم زانیاریەیان ئاماژە پێنەکردبوو، تەنانەت سەرچاوەکانی دوای (ابن خلکان) پشت ڕاستی ئەم

---

(١) بۆ زیاتر زانیاری لەبارەی بڕوانە بەشی دووەم لاپەرەی(٩٣).

(٢) خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠.

(٣) ابن الغزي، ديوان الإسلام، ج٤، ص٨٧.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٤٤؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٧٤؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص٣٢٠؛ابن حجر العسقلاني، تبصير المنتبه بتحرير المشتبه، ج١، ص١٣٧.

(٥) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٤٤_٤٤٥؛هەروەها بڕوانە.السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٣١٠.

زانیاریانەیان کردۆتەوە، بەوەی لە (ابن خلکان) وەریان گرتووە[1]. خاوەن فتوای بەناوبانگ بووە[2].

(ابن البزری) بۆ یەکەمجار خوێندنی لە زێدی خۆی (جزیرە)، لە خزمەت شێخ (أبی الغنائم محمد بن الفرج بن منصور بن إبراهیم بن الحسن السلمی الفارقی م:٤٨٣ك/١٠٩٠ن) دەستپێکرد و پاشان چوو بۆ بەغدا. لە کۆڕی دەرسی چەندین زانا بەشداری کردووە و بۆتە قوتابی لای ئەوان و بە هرەی لێ وەرگرتوون، جگە لەوەی هاوڕێیەتی (ابوبکر الشاشی)[3]خاوەنی کتێبی (المستظهري)و چەندین زانای تری کردووەو سودی لێیان بینیوە. پاشان گەڕاوەتەوە بۆ (جزیرە)و خەریکی وانە وتنەوە بوو، لەسەر ڕێبازی خۆی.لایەنی زانستی و دینی لە ئاستێکی بەرز دابوو، زۆر گرنگی بە مەزهەبی شافیعی داوە، خەڵکێکی زۆر سودیان لێ بینیوە.تەنانەت لەم بوارەدا، کتێبێکی نووسیوە بە ناوی (الأسامي والعلل من کتاب المهذب). کە شەرحی کتێبی (المهذب)ی شێخ (أبی

---

(1) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٧٤؛ ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص٣٢٠.

(2) السيوطي، الأشباه والنظائر، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٠)،ص٢٥١؛زكريا الانصاري، أسني المطالب في شرح روض الطالب، تحقيق: محمد محمد تامر، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٠)،ج٤، ص١٦٢؛ابن الغزي، ديوان الاسلام، ج١، ص٣٤٨؛ الشربيني، الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع، دار الفكر، بيروت، ج١، ص١٨٠؛ الرملي، نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج، دار الفكر، (بيروت: ١٩٩٨٤)،ج١، ص٣٩٣.

(3) ابو بكر الشاشي: محمد بن احمد بن الحسين بن عمر، شەرعناسی شافیعیی بووە، ئەشعەری بووە، سەرەتا لە میافارقین خوێندوویەتی پاشان گەشتی زانستی بۆ هەریەکە لەشارەکانی بەغداو مەککەو نیسابور کردووە، لای چەندین زانا ناودارەکانی ئەو کات خوێندوویەتی لەوانەش (شهدة) ی دەینەوەری بوە، خاوەنی چەندین بەرهەم بووە، لەدوای پێگەیشتنی بۆتە وانەبێژ لەقوتابخانەی (النظامية) تاوەکو لەسالی(٥٠٧ك/١١١٣ن) کۆچی دوای کردووە.الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١١، ص٩١.

إسحاق الشيرازی)كردووه. تا دوا كاتی ژیانی به دەرس گوتنەوەو و فتوادان بەسەربردوه، تا ئەوكاتەی لە ساڵی (٥٦٠ك/١١٦٤ز) لە (جەزیره) كۆچی دوای كرد[1].

پێدەچێ نووسەر بەشێك لە زانیاریەكانی لە هەریەكە لە كتێبەكانی (ابن النقطة)و (ابن الصلاح) لە بارەی ئەم زانایە وەرگرتبێت، هەرچەندە (ابن خلكان) ئاماژەی بەناوی ئەو سەرچاوانە لەمەڕ ئەو زانایە نەكردوە، بەڵام هەندێك لێكچوون لە نێوان زانیاریەكانی نووسەر و دوو سەرچاوەكەی تر بەدی دەكرێت[2].

٣) الشيخ الخضر بن نصر عقيل الإربلي :

(أبو العباس الخضر بن نصر بن عقيل بن نصر الإربلي)، یەكێك بووە، لە فەقیهەكانی شافیعی و شارەزا بووە، لە مەزهەب و فەریزەو جیاوازییەكان (الخلاف)دا، تەنانەت كتێب و نوسراوی لە بواری فیقهدا هەبووە، لە ساڵی (٥٧٨ك/١١٩١ز) لە هەولێر لە دایكبووە. ئەو لە بەغدا لای (ابو بكر الشاشی م:٥٠٧ك/١١١٣ز) و زاناو مامۆستای تر خوێندوویەتی و پاشان گەراوەتەوە هەولێر[3].(ابن خلكان) لەمەڕ ئەم زانایە ئاماژەی بەقسەی (ابن عساكر) لە (تاریخ دمشق)كردووە، كە ستایشی دەكات و دەڵێت: ماوەیەك

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٤٤_٤٤٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٧٤؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٣١٢؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص ص٣٢٠_٣٢١.

(٢)بڕوانە: ابن النقطة، إكمال الإكمال، تحقيق: عبد القيوم عبد ريب النبي، جامعة ام القرى، (مكة: ١٤١٠)،ج١، ص٣٩٩؛ابن الصلاح، طبقات الفقهاء الشافعية، محيي الدين علي نجيب، دار البشائر الإسلامية، (بيروت: ١٩٩٢)،ج٢،ص٦٥٢.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص ص٢٠٨_٢٠٩؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٥٣.

چووتە (دیمەشق) و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ هەولێر[1] .بە دوا داچوونمان بۆ ئەم زانیاریانە کرد، کە (ابن خلکان) لە (ابن عساکر)ی وەرگتووەو، (ابن عساکر) هەمان زانیاری لە کتێبەکەی باس کردووە[2]، ئەمەش دەیسەلمێنێت کەوا (ابن خلکان) بە ئەمانەت و ڕاستگۆیانەوە زانیاریەکانی لەسەرچاوەکانی پێش خۆی تۆمارکردوەو ناویانی هێناوە. تەنانەت بەشێك لە زانیارییەکانی (ابن خلکان)ی دەربارەی شێخ (الخضر) ئاماژە پێکردوە، لە (ابن عساکر)ی وەرگرتووە، چونکە لێك چوونێکی تەواو لە نێوان هەردوو زانیارییەکە هەیە.

ئەوەی جێی ئاماژە پێکردنە زۆربەی زانایانی کورد بەمەبەستی خوێندن، لە زانستە شەرعیەکاندا، گەشتی زانستییان بۆشاری بەغدا ئەنجام داوەو لەوێ خوێندنیان تەواو کردوە، خۆیان پێگەیاندوەو ئینجا گەڕاونەتەوە بۆ زێدی خۆیان، هۆکارەکەشی ئەوە بوو، کە بەغدا وەکو ناوەندی زانستی و ڕۆشنبیری جیهانی ئیسلامی بووە، تەنانەت زۆر لە زانا بەناوبانگەکانی ئەوکات لە بەغدا نیشتەجێ ببوون و خەریکی وانەوتنەوە بوون.بۆیە هەرکەسێك بیویستایە لە ڕووی زانستییەوە بە باشی خۆی پێ بگەیەنێت، ئەوا (بەغدا) باشترین شوێن بوو، بۆ ئەوەی ڕووی تێ بکات، چونکە سەرەڕای ئەوەی ئەم شارە مەڵبەندێکی گرنگی مەعریفی بوو، زاناو فێرخوازان لە هەموو بەشەکانی جیهانی ئیسلامییەوە ڕوویان تێ دەکرد، بۆیە ببووە شوێنی بەریەك کەوتن و ئاڵوگۆڕە فکری ومەعریفییەکان.

(ابن خلکان) دەڵێت: پاش گەڕانەوەی ئەم زانایە لە (بەغدا) میر (سرفتکین بن عبد الله الزینی)[3] جێگری خاوەنی هەولێر، لەساڵی (٥٣٣ك/١١٣٨ز) قوتابخانەی قەلعەی بۆ

---

(١) وفیات الاعیان، ج٢، ص٢٣٧.

(٢) ابن عساکر، تاریخ دمشق، تحقیق: عمرو بن غرامة، دار الفکر، ١٩٩٥، ج١٦، ص٤٤٩.

(٣) أبو منصور سرفتکین بن عبد الله الزیني: مەملوکی (زین الدین علی) ی خاوەنی هەولێر بووە، بەهۆی کەسایەتیەکی باشی هەبووە، (زین الدین) لەفەرمانڕەواییەکەی پشتی پێبەستووە،

وانەوتنەوە بنیات نا، بەم پێیەش بە قسەی (ابن خلكان) ئەو یەكەم كەس بووە، كە دەرسی لە هەولێر وتووەتەوە[١]،

وا دیارە ئەم زانیاریە دەگمەنە، چونكە لە هیچ سەرچاوەیەكی پێش (ابن خلكان) ئامـاژەی پێنـەكراوەو نەكەوتۆتـە بەرچـاومان، تەنانـەت سەرچـاوەی تـریش ئـەو زانیاریانەیان پشت ڕاست كردۆتەوەو لە (ابن خلكان)یان وەرگرتووە[٢]. هەرچەندە (ابن المستوفی) لە كتێبەكەی ئاماژە بەوە دەكات، كە گوایە شێخ (الخضر) وتوویەتی :((یەكەم كـەس لـە هـەولێر كـە لـە زانستی فیقهـە پێگەیشتووبێت (محمد بن علی بن جامع)بووە، هەر خۆم هەندێك زانستی شەرعناسیم لای ئەو خوێند، بە ڕادەیەك هـۆگری فێربوونی ئەم زانستە بووم و ڕووم كردە قوتابخانەی (النظامية)[٣]،

تاوەكو بۆتە جێگری، چەندین كاری خێرخوازی كردووە لەوانەش دروست كردنی چەندین مزگەوت لە هەولێر ودەوروبەری، لەسالی(٥٥٩ك/١١٦٣ز) كۆچی دوای كردووە.ابن المستوفي، تاريخ اربل، ج٢، ص٤٤٥، محقيق ؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧.

(١) وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧.

(٢) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٢٥٣؛بشار عواد معروف، التربية والتعليم في العراق حتى نهاية العباسي، مكتبة الامام الباري للنشر والتوزيع، (القاهرة:٢٠١٠م)ص١٩٦؛زبيربلال، من التراث الثقافي الكردي(علماء ومدارس في اربيل)،ص١٧؛محسن محمد حسين، هەولێر لەسەردەمی ئەتابەگیاندا، ٢٧٤؛ اميد ابراهيم جوزەلی، الحياة العلمية في اربيل، ص٩١؛ عثمان امين صالح، اربيل، ئاراس، (اربيل: ٢٠٠٩ز)،ص٢١؛رسول ابراهيم رسول، شوێنەوارەكانی لە شكركێشی هێزە بیانیەكان لەسەر كوردستان، نامەیەكە پێشكەش كراوە بە ئەنجومەنی كۆلیجی ئەدەبیاتی زانكۆی سەلاحەددین، (هەولێر: ٢٠١٠ز)،ل٦٥.

(٣) تاريخ اربل، ج١، ص٢٧٠.

پێویستە لەم بارەیەوە لێکۆڵینەوەیەك بکرێت، لەسەر ئەوەی ئایا لەڕاستیدا شێخ (الخضر) یەکەم کەس بووە، کە وانەی لەم شارە داوەتەوە؟ بە مانایەکی تر، دەبێت یەکەم کەس کێ بێ، لە هەولێر ئەو خزمەتە گەورەی کردووەو دەرسی داوەتەوە ؟ لەوانەشە (محمد بن علي بن جامع) و چەندین مامۆستای تر هەبوونە وانەی زانستە شەرعیەکانیان لە هەندێك شوێنی هەولێر داوەتەوە، بەلآم پێدەچێ شێخ (الخضر) یەکەم کەس بێت، وانەی بە شێوەیەکی فەرمی لە هەولێر دابێتەوە، چونکە لەگەڵ هاتنی ئەو، بینای قوتابخانەیان بۆ دروست کردووە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بەر لەو زانایە، دیارە لە هەولێر هیچ قوتابخانەیەك نەبووە، بە نەبوونی قوتابخانەش واتا نەبوونی مامۆستاو زانای پێشکەوتوو وانەبێژی ڕەسمی لەم شارە، ماوەیەك لەم قوتابخانەیە خەریکی وانەوتنەوەو ڕاهێنانی قوتابیان بوون، تاوەکو لە سالی (٥٦٧ك/١١٧١ز) کۆچی دوای دەکات و هەر لە قوتابخانەکەی دەنێژرێ [1].

(ابن خلكان) دەڵێت: زۆرجار چوومەتە سەردانی گۆرەکەی[2]. ئەوەی جێی ئاماژەیە (ابن خلكان) لە هەندێك لەو کەسایەتیانەی کە لە کتێبەکەی ئاماژەی پێکردوون. سەردانی گۆڕەکەی کردووە، ئەمەش سەرسامی (ابن خلكان) بۆ ئەم کەسایەتیانە بە دەردەخات. وەك ڕێزو وەفادارییەك بۆ پێگەی ئەو زاناو کەسایەتیانە چۆتە سەردانی گۆرەکەیان.

---

(١) ابن خلكان،وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٨.هەروەها(الصفدي) ئاماژەی بەهەمان زانیاری کردووە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە ناوی (ابن خلكان) بکات.الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٢٠٩.

(٢) وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٨.(ابن كثير) یش دەڵێت (ابن خلكان) لە (وفيات) ەکەی ئاماژەی بەوە کردووە کەوا چەندین جار سەردانی گۆرەکەی کردووە.البداية والنهاية، ج١٢، ص٢٥٣.

٤) السديد السلماسي :

(السديد محمد بن هبه الله بن عبد الله السلماسى)[١]، شەرعناسى شافيعى بووه. پێشەواى سەردەمەكەى خۆى بوو[٢]. (ابن خلكان) ئاماژەى بە ساڵى لە دايكبوونى نەكردووه [٣]، خەريكى وانه وتتنەوه بووه، له قوتابخانەى (نظامية) له شارى بەغداد[٤].

(ابن خلكان) سەبارەت بە زانا (سلماسى) دەڵێت: شارەزا بووه له چەندين هونەر. فەتواكانى زۆر ڕاست و جوان دەپيێكا، بە هۆى ئەم زانايەوه ڕێبازى شريفى(طريقة الشريف)[٥]له عيراق گەشايەوەو پەرەى سەن تەنانەت ئەوەندە شارەزاو زيرەك بووه، باسى (طريقة الشريف)و (الوسيط)ى غەزالى و (المستصفى)دەكرد، بەبێ ئەوەى

---

(١) السلماسى: دەگەڕێتەوە بۆ ناوى (سلماس) شارێكە لە ولاتى (أذربيجان) كەچەندين زاناو ناودارى لێ دەرچووه.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣.

(٢) وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٤٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٠٥.

(٣) لەسەرچاوەكانى تريش ئاماژه به سالى لەدايك بوونى نەكراوه.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣.لەسەرچاوەى تر دەڵێن (سلماسى) موعيد(معيد) بووه لە قوتابخانەى (النظامية).الذهبي، العبر في خبر من غبر، ج٣، ص٢٣٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛الداوودي،طبقات المفسرين، ج٢، ص٣٤٣.

(٥) طريقة الشريف: تەريقەى شەريفى دەگەڕێتەوە بۆ (شرف بن شاه بن ملكداد المراغي)،نازناوى (شريف العباسى) بووه، سەرەتا لە قوتابخانەى (النظامية) پێگەيشتووه، شەرعناسێكى زۆر ناودار بووه تاوەكو بۆتە خاوەن ڕێبازێكى فيقهى بەناوبانگ، شارەزاييەكى زۆرى هەبوو لە (خلاف) و (جدل)،لەسالى(٥٤٣ك/١١٤٨ز) له نيسابوركۆچى دواى كردووه. ابن قاضى شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص ص٣١٦_٣١٧.

بگەڕێتەوە بۆ ئەم کتێبانە، خەڵکێکی زۆر لەولآتان و ناوچەکانی تر، هاتۆنەتە خزمەتی و سودیان لێ بینیوە. چەندین زاناو مامۆستاو نووسەر لە ژێر دەستی ئەم زانایە دەرچوونەو پێگەیشتون. لەوانەش هەر یەکە لە شێخ (عماد الدين محمد بن يونس)[1] و شێخ (كمال الدين موسى بن يونس)و چەندین ناوداری تر، ئەم زانایە تادوا ساتەکانی ژیانی لە بەغدا مایەوە، تاوەکو لە ساڵی(٥٧٤ك/١١٧٨ن) لەم شارە کۆچی دوای کرد[2]،

ئەم زانیاریانەی (ابن خلكان) لە بارەی (سلماسي)یەوە ئاماژەی بۆ کردون دەگمەنن، چونکە لە زۆرێك لە سەرچاوەکانی پێش خۆی گەراین، هیچمان دەست نەکەوت، تەنانەت سەرچاوەکانی دوای (ابن خلكان) هەمان زانیارییەکانی (ابن خلكان)یان پشت ڕاست و دووبارە کردۆتەوە، بەوەی لە نووسەریان وەرگرتۆتەوە[3]. ئەمەمش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە (ابن خلكان) سەردەمەکەی نزیك بووە، لەسەردەمی سەلماسی، پێدەچێ زانیاری ناوازەی لە بارەیەوە دەست کەوتبێت.

---

(1) عماد الدين محمد بن يونس بن محمد بن منعة بن مالك، شەرعناسی شافيعی و ئیمامی سەردەمەکەی بووە لە مەزهەب وئوسول وخیلاف دا خاوەنی چەندین بەرهەم بووە، بۆ ماوەیەکیش دادوەری موسڵی وەرگرتووە، لەچەندین قوتابخانەی موسل وانەی داوەتەوە، لەساڵی(٦٠٩ك/١٢١٢ن) کۆچی دوای کردووە.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٥٣؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٢٠٠.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٤٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣؛ ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص١٩.

(3) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٤٥؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٠٥؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص١٨.

٥) الفقيه عيسى الهكاري :

یەکێك بووه لە فـەقیهی و شەرعناسـەکان[1]. هەرچـەندە (ابـن خلکـان) بـە تـەواوی ئاماژەی بە ڕۆڵی (عیسی الهکاری) لە زانستی شەرعناسیدا نەکردووه، تەنها ئەوه نەبێت سـەرەتا لـە جـەزیرە لای ئیمـام (ابـي القاسـم عمـر بـن محمـد بـن البـزري الجـزری، م:٥٦٠ك/١١٦٤ز) کـە شەرعناسـێکی شـافعی بـە ناوبـانگبووه، خوێندویـەتی[2]، پاشـان خەریکی وتنەوەی وانەی شەرعناسی بووه، لـە قوتابخانەیـەك لـە حلـب[3]. شـەرعناس (عیسـی الهکـاری) لای چـەندین زانـای شـام ومیسـر زانسـتە شـەرعیەکانی خوێنـدووه، تاوەکو شـارەزای زۆری پەیـداکردووه، بـەوه ناسـراوه کـە ئیجتیهـادی لـەو بابەتانـەدا کردووه کە موسڵمانان لەوکاتدا پێویستیان پێبووه[4].

ئاماژە بەوە دەکرێ (عیسی الهکاری) زۆر دەمارگیری بۆ مەزهەبی شافعی هەبووه، بەڕادەیەك لە (حلب) وتارەکانی لە حەنەفیەوە بۆ شافعی گۆڕیووه، تەنانـەت وتاربێـژە حەنەفیەکانی لاداوەو شافعیەکانی لە جێیان داناوە[5]. لێرەدا پێویستە بپرسین بۆچـی (ابن خلکان) ئاماژەی بەو دەمارگیریـەی (عیسـی الهکـاری)نـەکردووه ؟ ئایـا لەبەرئـەوە نەبووه خودی (ابن خلکان)یش سۆزێکی زۆری بۆ مەزهەبی شافیعی هەبووه، بەڕادەیەك چاوپۆشی لەم زانیاریە کردووه. سەبارەت بە (ابو حفص عمر بـن محمـد بـن عیسـی بـن محمد بن عیسـی بـن احمـد الکـردي)براشـی، زانسـتە شـەرعیەکانی لای چـەندین زانـای

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٧؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٢١.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٤٥.

(٣) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٧.

(٤) المنـذري، التكملـة لوفيـات النقلـة، مـج١، ص١٢٣؛ ابـن كـثير، طبقـات الشـافعيين، ص ص٧٢١_٧٢٢.

(٥) ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، ص٣٩٦.

میسری خوێندووەو بۆتە شەرعناس لەسەر مەزهەبی شافعی و مۆڵەتی بە چەندین خەڵك داوە، یەکێك لەوانە (المنذري) خاوەنی کتێبی (التكملة لوفيات النقلة) بووە[١].

٦) ضياء الدين الماراني:[٢]

(ضياء الدين) لە منداڵیەوە لە هەولێر لای شێخ (أبي العباس الخضر بن عقيل)خوێندویەتی، پاشان بۆ زیاتر دەوڵەمەندکردنی زانست و ڕۆشنبیری خۆی کۆچی کردووە بۆ (دیمەشق) لەوێ لای شێخ (أبی سعد عبد الله بن أبی عصرون، م:٥٨٥ك/١١٩٠ن) زانستە شەرعیەکانی خوێندووە[٣].

شارەزاییەکی زۆر لە مەزهەب و بنچینەی فقهی پەیدا دەکات، بەڕادەیەك (ابن خلكان) دەڵێت: ئەوەندە بە جوانی شەرحی مەزهەبی کردووە، لە بیست (٢٠) بەرگدا، کە هیچ کەسێك پێشتر وەکو ئەو بەم شێوەیە شەرحی نەکردووە، بەڵام تەواوی نەکردووە، ناوی لێناوە (الاستقصاء لمذاهب الفقهاء)، هەروەها شەرحی (اللمع) لە بنچینەی فقهی (أصول الفقه)ی شێخ (أبي إسحاق الشيرازي) لە دوو بەرگدا کردووەو چەندین بەرهەمی تریشی هەبووە[٤].

([١]) المنذري، التكملة لوفيات النقلة، مج ٣، ص٥١٨؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٢٢١.

(٧) بۆ زیاتر زانیاری لەبارەی بڕوانە بەشی دووەم لاپەڕی (٩٤).

([٣]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٠٨.

([٤]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢.

ئــەم زانیاریــە لــە دوای خۆشــی لــە هەنــدێك لەسەرچــاوە پشــت ڕاســت کراوەتەوە[١].شارەزاییەکی کەم وێنەی هەبووە، لە مەزهەبی شافعیدا، هەر بۆیە (ابن خلكان) لەم بارەیەوە دەڵێت: ((زیرەکترین شەرعناسی مەزهەبی شافعی بووە، لەسەردەمی خۆیدا)).[٢] هەروەها هەندێك سەرچاوەی دوای (ابن خلكان)یش هەمان ئەو ستایشەیان دووبارە کردۆتەوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بەوە بکەن، لە(ابن خلكان)یان وەرگرتووە[٣].

(١) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١ ؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٣٠.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢.

(٣) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٣١؛ اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣؛ ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج٢، ص ٦٠؛السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٠٨.

٧) تقى الدين ابن الصلاح :

(أبو عمرو عثمان بن عبد الرحمن بن عثمان بن موسى بن أبي نصر النصري الكردي الشهرزوري) بە (ابن الصلاح) ناسراوە، (تقى الدين) نازناوی بوو. فەقیهی شافیعی بوو[1].لە ساڵی(٥٧٧ك/١١٨١ز) لە گوندی (شرخان)[2] لە دایكبووە[3] .

هیچ سەرچاوەیەك پێش (ابن خلكان)باسی (شرخان)ی نەكردووە، تەنانەت زۆربەی سەرچاوەكانی دوای خۆشی، ئاماژەیان بە شوێنی لە دایكبوونی كە گوندی(شرخان)ە نەكردووە، تەنها دەڵێن لە شارەزور لە ساڵی(٥٧٧ك/١١٨١ز) لە دایكبووە[4].

سەرەتای خوێندنی لای باوكی بووە، كە یەكێك بوو، لە شێخەكانی كورد، زانستی شەرعناسی (الفقه)ی لەسەر دەستی خوێندووەو باوكی چووەتە موسل و (تقى الدين)ی

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣؛الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٣٦٠؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص٢٦؛العراقي، شرح التبصرة والتذكرة،تحقيق: عبداللطيف الهميم وماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٢)،ج١، ص١١؛ عبدالحميد جعفر الفتاني، الامام الحافظ ابو عمروابن الصلاح وكتابه علوم الحديث الشهير بالمقدمة، رسالة الماجستير غير المنشورة مقدمة الى مجلس كلية الدعوة واصول الدين، جامعة ام القرى، (مكة المكرمة: ١٤٠٩)،ص٣٩.

(2) شرخان: گوندێكە سەر بەهەولێرە، لە نزیك شارەزوور.ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٥.ئیستا ناوی ئەم گوندە گۆڕاوە بۆ شیلەخان.عبد الكريم مدرس علماؤنا في خدمة الدين، ص٣٧٣.هەرخۆشمان مەیدانیەن سەردانیمان كر

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ العراقي، شرح التبصرةوالتذكر، ج١، ص١١؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢٠٧؛ احمد محمود خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٢.

(4) بروانە: الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٣٦٠؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص٢٦؛البقاعي، النكت الوفية بما في شرح الألفية، تحقيق: ماهر ياسن الفحل، مكتبة الراشد ناشرون، ٢٠٠٧، ج١، ص٧١.

لەگەڵ خۆی بردوەو لەوێ کتێبی(المهذب)ی پــێ گووتــوە[1]. ئـەم زانیاریـە تـەنها (ابـن خلكان) ئاماژەی پێکردووە. لە دوای خۆشی پشت ڕاستی ئەم زانیاریە کراوەتەوە[2].

(ابن خلكان) دەڵێت: (((تقی الدین) یەکێك لە مامۆستاکانم بـوو، کـە زۆر سـودمەند بووم لێی، پێی ڕاگەیاندم هێشتا ڕیشم بەدەرنەکەوتبوو، گشت کتێبـی(المهـذب)م تـەواو کرد)) [3] . ئەم زانیاریە لەلایـەن سەرچـاوەی تـریش دووپـات کراوەتـەوە، بـەوەی (ابـن خلكان) ئاماژەی پێکردووە[4] . دووبارە ئەم کتێبەی لای شێخ (عماد الدین ابی حامد ابن یـونس) لـە موسـل خوێنـدووە، هـەر بـۆ خوێنـدن و زیـاتر شـارەزایی لـە زانسـتەکانی ئیسلامی، گەشتی زانستی بۆ خوراسان دەکات. لەوێشـەوە دەگەڕێتـەوە بـۆ شـام و لـە شاری(قـودس) خـەریکی وانـە وتنـەوە دەبێـت، لـە قوتابخانـەی (الناصـرية) ماوەیـەك دەمێنێتەوەو خەلکێکی زۆر لێی سودمەند دەبن، پاشان لە (قودس) گەشت دەکـات بـۆ (دیمەشق) لەم شارە لە سێ شوێن لە یەك کاتدا خەرێکی وانەوتنەوە دەبێت[5] .

شێخ (تقی الدین) پێگەیەکی گەورەی لەلای (ابن خلكان) هەبووە، هەر بۆیە ستایشـی (تقی الدین)ی مامۆستای دەکات و دەڵێت:((یەکێك بوو، لە زانا لێوەشاوەکانی سەردەمی خۆی، لـە تەفسـیر و فـەرموودەو شـەرع و پیـاو ناسـیدا، ئـەوەی پەیوەنـدی بـە زانسـتی

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣.

(2) بڕوانـە: الصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج٢٠، ص٢٦؛ العراقـي، شـرح التبصـرة والتـذكرة، ج١، ص١١؛عبدالحميد جعفر الفتاني، الامام الحافظ ابو عمروابن الصلاح وكتابه علوم الحديث الشهير بالمقدمة، ص٤٦.

(3) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣.

(4) الذهبي، تذكرة الحفاظ، ج٤، ص١٤٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص٢٦؛النعيمـي، الـدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص١٦.

(5) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص ص٢٤٣_٢٤٤؛ ابـن الـوردي، تـاريخ ابـن الـوردي، ج٢، ص١٧١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، صص٢٦_٢٧.

فـەرمووده هـەبێت، بەشداری لـە زۆر هونـەردا هـەبوو، لـە فەتواكانیشـدا بـە باشـی دەی پێكا))[١] .ئەو وەسف وستایشەی (ابـن خلكـان) لەمـەڕ ئـەم زانایـە لەلایـەن (الـذهبي)یـش ئاماژەی پێكراوە، بـەوەی (ابـن خلكـان) وتوویـەتی[٢] . (تقـی الـدین) كتێـب و نووسـراوی بایەخـداری زۆر دانـاوە، زیـاتر لـە بیسـت (٢٠) كتێـب دەبێـت[٣].بـە تایبـەتی لـە بـواری فەرموودەو فیقهدا، بـۆ نموونـە كتێبـی (مشـكل الوسـیط)ی لـە بـواری فیقهـدا نووسـیوە. هەروەها هەندێك لە هاوڕێكانی فتواكانیان لە بەرگێكدا كۆكردۆتەوە[٤].

بـەم شـێوەیە شـێخ (تقـی الـدین) بـەردەوام بـووە، لەسـەر وانەوتنـەوەو سـودپێگەیاندنی خـەڵك تـاوەكو لـە سـاڵی(٦٤٣ك/١٢٤٥ن)لـە (دیمەشـق) كۆچـی دوای دەكات و هەر لەوێش تەرمەكەی دەنێژرێ[٥].

(ابن خلكان) هەر لە سەر گوزشتەی (تقی الدین)ی بە كـورتی ئامـاژەی بـە ژیـانی(عبـد الرحمن)ی باوكی كردووەو دەڵێت: لە ساڵی(٥٣٩ك/١١٤٤ن) لە دایكبووە، لە شاری (حلـب) خەریكی وانەوتنەوە بووە، تاوەكو لەساڵی(٦١٨ك/١٢٢١ن) كۆچی دوای كردووە[٦].

([١]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٣؛ احمد محمود خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٢.

([٢]) الذهبي، تذكرة الحفاظ، ج٤، ص١٤٩.

([٣]) ابن الصلاح، معرفة انواع علوم الحديث، تحقيـق: عبـدالطيف الهمـيم ومـاهر ياسـين، مقدمـة، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٢)،ص٢٦.

([٤]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان،ج٤، ص٨٥؛خير الـدين الزركلـي، الاعـلام، ج٤، ص٢٠٨؛مجموعـة المـؤلفين، الموسـوعة الفقهيـة الكويتيـة، وزارة الأوقـاف والشـئون الإسـلامية، دار السلاسـل، (الكويـت: ١٤٠٤) ج١، ص٣٣٠.سـەبارەت بـە فـەتواكانی(ابـن الصـلاح) ی لـە چوارچـێوەی كتێبێـك كۆكراوەتـەوە كـە بـەو ناونیشـانەیە.ابـن الصلاح، فتاوى ابن الصلاح، تحقيق: موفق عبدالله، عالم الكتب، (بيروت: ١٤٠٧)،ص٩٥.

([٥]) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص٢٤٤؛الصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج٢٠، ص٢٦، ٢٧؛ابـن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص١٩٦.

([٦]) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٤_٢٤٥؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٤٤؛السبكي، طبقـات الشافعية الكبرى، ج٨، ص١٧٥؛عبدالحميد جعفر الفتـاني، الامـام الحـافظ ابـو عمـروابن الصـلاح وكتابه علوم الحديث الشهير بالمقدمة، ص ص٤٤_٤٥.

گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم باسەی (ابن خلكان) لەبارەی (ابن صلاح) لەم خاڵانەی خوارەوە ئەیانخەینە ڕوو ئەمانەن:

١) نووسەر ئاماژەی بە ناوی ئەو گوندە کردووە، کە (ابن صلاح) تیایدا لە دایکبووە، ئەویش گوندی شرخانە.

٢) نووسەر هەندێك باسی تایبەتی (ابن صلاح)ی باس کردووە، لە زاری (ابن صلاح)ەوە بیستوویەتی هەروەك (ابن خلكان) دەڵێت: (پێی ڕاگەیاندم هێشتا ڕیشم بە دەرنەکەوتبوو، هەموو کتێبی (المهذب)م تەواو کرد).

٣) باوکی (ابن صلاح) یەکێك بوو، لە شێخەکانی کورد ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە، لە پێگەیشتنی کوڕەکەی.

٤) (ابن صلاح) وانەبێژێکی ناوداری ئەوکات بوو، بەڕادەیەك لە (دیمەشق) لە سێ شوێن لە یەك کاتدا خەریکی وانەوتنەوە بووە.

٥) شێخ (تقی الدین) پێگەیەکی گەورەی لەلای (ابن خلكان) هەبووە، هەر بۆیە ستایشی (تقی الدین)ی مامۆستای دەکات و دەڵێت: (یەکێك بوو، لە زانا لێوەشاوەکانی سەردەمی خۆی لە تەفسیر و فەرموودەو شەرعو پیاوناسیدا، و ئەوەی پەیوەندی بەزانستی فەرموودە هەبێت، بەشداری لە زۆر هونەردا هەبوو، لە فەتواکانیشدا بە باشی دەی پێکا).

٦) (ابن خلكان) زیاتر ڕۆڵی (ابن صلاح)ی لە بواری شەرعناسی و فەرموودەناسی بەدەرخستووە.

٨) أبو عمرو ابن الحاجب :

(أبو عمرو عثمان بن عمر بن أبي بكر ابن يونس الدوني المصري)، شەرعناسی مالیکی ناسراو بە (ابن الحاجب) نازناوی(جمال الدین)بوو، لە کۆتاییەکانی ساڵی

(٥٧٠ك/١١٧٤ن) لە (أسنا) کە شارۆچکەیەکە لە (صعید)ی سەروو، لە میسر لە دایکبووە، باوکی کورد بووەو پەردەداری میر (عز الدین موسك الصلاحی)بووە[1]،

لە زۆربەی سەرچاوەکان بە (الكردي) ناوی هاتووە[2] . تەنانەت (زرکلی) دەڵێت: (ابن الحاجب) کوردی ڕەسەن بووە[3].

(ابن الحاجب)، دوای ئەوەی لە منداڵیەوە لە (قاهیرە) خەریکی قورئانی پیرۆز بوو، دەستی کردووە، بە خوێندنی فیقهی ڕێبازی ئیمام مالیك و چەندین زانستی تر، خاوەنی چەندین کتێب و نووسینە، لە بواری زانستە شەرعیەکاندا، لە بواری زانستی فقهیدا شوێن دەستی دیارەو چەند کتێبێکی نووسیووە، لەوانە (مختصر الفقه)ە[4] کەناوی

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٨، ٢٥٠؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٥٦؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، ج٧، ص٤٠٥.

(2) الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٤٣٠؛الصفدي،الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٥٦؛ ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ج٧، ص٤٠٥.

(3) الاعلام، ج٤، ص٢١١.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٨_٢٤٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الصفدي،الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛ ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، ج٧، ص٤٠٦؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٥٦؛بابە شێخ مەردۆخی، مێژووی ناودارانی کورد، ب١، ل٨٩.

ناوه (جامع الأمهات) له فيقهی مەزهەبی مالیکیدا[1] .هەروەها (ابن خلكان) دەڵێت: خاوەن کتێبێکی تره له (في أصول الفقه) دا[2]،

كه له سەرچاوەی تر به (منتهى السول في علم الأصول) ناوی هاتووه[3] . تەنانەت (ابن خلكان) ئەوەنده سەرسام بووه به زیرەكییەكەی، كه له بارەیەوه دەڵێت: ((باشترین زەین و ژیری هەبووه، له ناو دروستكراوەكانی خوادا))[4] . هەندێك سەرچاوەی تریش ئاماژەیان بەم وتەی (ابن خلكان) له باری (ابن الحاجب) كردووه[5].پاشان له (دیمەشق)ەوه گەڕاوەتەوه(قاهیره)و ماوەیەك لەوێ وانەی گوتووەوەو دواتر چووه بۆ ئەسكەندەریەو تا دوا ساتی ژیانی لەو شارەدا ماوەتەوه. تاوەكو له ساڵی(٦٤٦ك/١٢٤٨ز)گیانی سپارد[6].

---

(١) خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١١.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٠؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١.(ابن حاجب)خاوەنی چەندین بەرهەمی تره لەسەر زانسته شەرعیەكان بۆ زانیاری بروانه.(خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١١).

(٣) السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٥٦؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٤، ص٢١١؛احمد خليل، تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، ص٣٥٦.

(٤) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٠.

(٥) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، ج٧، ص٤٠٦.

(٦) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ٢٥٠؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص٤٠٧.

چوارەم : زانستی زمانی عەرەبی ونەحوو سەرف :

زانستی زمانەوانی زانستێکی ئاینیە، لە چوارچێوەی ئەم زانستە، واتاو تێگەیشتنی پەیڤەکانی قورئان و سوننەت دەزانرێت[1]. هەرچی زانستی رێزمانە (النحو) لەلایەن (القلقشندي)بەم شێوەیە پێناسەی بۆ کراوە دەڵێت:((رێزمان (النحو) یاسای زمانی عەرەبی یە و تەرازووی پێ کێشانیەتی))[2] . هەروەها زانستی سەرف (الصرف) لە ڕووی زمانەوانی یەوە بەواتای (گۆرانکاری دێت) لە ڕووی زاراوەشەوە بەمانای گواستنەوەو گۆڕانکاری بنچینەیی تاکە وشەیەك بۆ چەندین نموونەی جیاوازو واتای دیاریکراو[3]. بە واتایەکی تر زانستێکی بنچینەییە کە لەباری بنچینەی ئەو وشانەی کە شیکردنەوە (اعراب)و بنچینەیان نیە دەکۆڵێتەوەو دەناسرێت، زانستی سەرف(صرف) دایکی زانستەکانەو نەحوش(النحو) بە باوکی زانستەکان دادەنرێت[4] . هەریەکە لە زانستەکانی (الصرف)و (النحو)و (اللغە) دەکەوێتە چوارچێوەی زانستی شەرع[5]. جگە لەوەی زانستەکانی زمانی عەرەبیش دابەش دەبێت بەسەر هەر یەکە لە زانستەکانی (متن اللغە)و (فقە اللغە)و (علم النحو)و (علم الصرف)[6]لە دیارترین ئەو زانا کوردانەی کە لەم بوارەدا بەهرەمەند بوون، ئەمانەن:

---

(1) السيوطي، المزهر في علوم اللغة وأنواعها، تحقيق: فؤاد علي منصور، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٨)،ج٢، ص٢٦٠.هەروەها بڕوانە.القنوجي، البلغة إلى أصول اللغة، تحقيق: سهاد حمدان أحمد، رسالة ماجستير من كلية التربية للبنات، جامعة تكريت، تكريت، ص١٤٢.

(2) صبح الأعشى في صناعة الإنشا، ج١، ص٢٠٤.

(3)أحمد بن محمدالحملاوي، شذا العرف في فن الصرف، شرحه واعتنى به: عبدالحميد هنداوي، دار الكتب العلمية، (بيروت: ٢٠٠٤)،ص ص١٢_١٣.

(4) التهانوي، موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تحقيق: علي دحروج، مكتبة لبنان ناشرون، (بيروت: ١٩٩٦)،ج١، ص ص٢٠_٢٣.

(5) القنوجي، أبجد العلوم، ص٤٢٣.

(6) محمود فهمی حجازی، علم اللغة العربية، دار غريب للطباعة والنشر، قاهرة، ص٧٢.

١) مكي الماكسيني النحوي :

زانستی نەحوو یەکێك بوو، لەو زانستانەی گرنگی پێداوە. تەنانەت بە (مکي الماكسيني النحوي) ناسراو بووە[١] . (ابن خلكان) دەڵێت: (ابن المستوفي) لە (تاريخ اربل) ئاماژەی بە (مکي) کردووە، گوایە گەشتی زانستی بۆ بەغدا کردووە، لەم شارەش بە خزمەت چەندین شێخ و زانای نەحوو زمان گەیشتووە، تاوەکو لەم بوارە شارەزا بووە[٢]. (ابن الاثير) دەڵێت: ئەوەندە شارەزابووە، لە نەحوو زمان و قیرائات هیچ کەسێك بەقەد ئەو لەسەردەمەکەی شارەزانەبووە[٣].ئەوەی جێی باس کردنە دەبینین زۆرێك لە زانا کوردییەکان تەنها گرنگیان بە بوارێکی زانستە شەرعیەکان نەداوە، بەڵکو پەرۆشی فێربوون بوونە، لە گشت زانستەکاندا بەڕادەیەك توانیوویانە لەیەك کاتدا شارەزاو زانا بن، لە زۆرێك لە زانستەکانی ئەوکات، تەنانەت بوونەتە مامۆستای یەکەم لە هەندێك بواری زانستدا .

٢) أبو عمرو ابن الحاجب :

(ابن الحاجب النحوي)، زانا بووە لە زۆربەی زانستە شەرعیەکاندا، بەتایبەت زانستی عەرەبی و سەرف و نەحودا، زۆر گرنگی بەم زانستی عەرەبی سەرف و نەحو داوە، لە هەندێك کێشەی نەحویدا بۆ خۆی خاوەن بیروڕایەو ئیجتیهادی کردووە[٤]،

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٧؛ الصفدي، نكث الهميان في نكت العميان، ص٢٨١.

(٢) وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨. گرنگترین ئەو زانایانەی کە (مکي) لەلایانی خوێندووە ئەوانیش(أبي محمد ابن الخشاب النحوي وعلى أبي الحسن ابن العطار وأبي البركات عبد الرحمن بن الأنباري) وهتدبووە.ياقوت الحموي، معجم الادباء، ج٦، ص٢٧١٥؛ ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨.

(٣) الكامل في التاريخ، ج١٠، ص٢٥١.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٩_٢٥٠؛ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص٤٠٦.

(ابن خلكان) دەڵێت: (((ابن الحاجب) بۆ شايەتی دان چەند جار لە (قاهيرە) هات بۆ لام، چەندين پرسيارم دەربارەی بابەتی عەرەبی لێكردووە، وەڵامی هەرە باشم بيستەوە بەشێوەيەك كە هەموو پرسيارێكی بە بەڵگە وەڵام دەدايەوە))[١] . تەنانەت لە زانستی نەحوو سەرفيشدا خاوەن بەرهەم وكتێب بووە، لەم بوارەشدا نووسينی هەيە، هەرچەندە (ابن خلكان) تەنها ئاماژەی بەوە كردووەو دەڵێت: بۆ هەريەكە لە نەحوو سەرف دا پێشەكی و پوختەيەكی نوسيوە، بەبێ ئەوەی ناوی كتێبەكان بهێنێت[٢]،

بەڵام (ابن العماد الحنبلي) كاتێك باسی (ابن الحاجب)ی كردووە، دەڵێت: (ابن خلكان) بەم شێوەيە باسی (ابن الحاجب)ی كردووە، بەوەی هەريەكە لە نەحوو سەرف دا پێشەكی و پوختەيەكی نوسيوەو ناويشی ناوە (الكافية) لە نەحوودا و(الشافية) لە سەرف دا، هەموو زانياريەكانی (ابن خلكان)ی لە بارەی (ابن الحاجب)وەكو خۆی ئاماژە پێكردووە. لێرەدا لەوانەيە (ابن خلكان) ئاماژەی بە ناوی هەردوو كتێبی (الكافية)و (الشافية) كردووە. لەوانەيە لەلايەن نووسەرانەوە كتێبەكەی ڕەشكرابێتەوە، لێكۆلەر (محقيق)ی كتێبی(وفيات الاعيان) نەيبينيوە، بۆيە وتوويەتی بۆ هەريەكە لە نەحوو سەرف دا پێشەكی و پوختەيەكی نوسيوە، بەبێ ئەوەی ناويان بهێنێت[٣].

هەروەها لەسەرچاوەی تردا ئاماژەی پێ كراوە .ئەوانيش (الكافيە) لە نەحوودا و(الشافيە) لە سەرف دا[٤].

---

(١)وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٠؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩"ص٣٢٥؛ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص٤٠٧.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٩.

(٣) شذرات الذهب، ج٧، ص٤٠٦.

(٤)السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ص٤٥٦؛حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، ج٢، ص ص١٠٢١، ١٣٧٠؛.تەنانەت(الأستراباذي) لە سەر كتێبی(الشافية) ی(ابن حاجب) ی كتێبێكی نووسيوەوشيكردنەوەی بۆ كردووە. شرح شافية ابن الحاجب، تحقيق: عبد المقصود محمد، مكتبة الثقافة الدينية، ٢٠٠٤م، ج١، ص٥٤.

ئەوەندە بليمەت و زانابووە، بۆيە هەندێك لە مێژوو نووسان بە یەكێك لە زیرەكەكانی جیهان هەژماریان كردووە[1].

تەوەرەی دووەم : زانستی هزرییەكان (عەقلییەكان):

ئەم زانستانە بەرهەمی توێژینەوەو لێكدانەوەی هزرن [2]، ئەو بوارانەی كەسایەتیە كوردیەكان تێیدا بەناوبانگ بوونە بریتین لە:

یەكەم :شیعرو ئەدەب وپەخشان :

ئەدەب بریتی یە لە هونەری هۆنینەوەو دارشتنی جوان و ئەو بەرهەمانەی ئەو هونەرەی تێیدا دەردەكەوێت، وێنەی كۆمەڵگایە و گوزارشتە لە عەقل و هەستی نووسەرەكە و بارودۆخی[3]. هەڵبەست گوتن (شیعر) بە یەكێك لە زانستە تایبەتیەكان هەژماردەكرێت، كە هەموو كەسێك ناتوانێت لەم زانستەدا بەهەرەمەند بێت، تەنیا ئەوانە نەبێت كە خولیایەكی تایبەتیان بۆی هەیە، هەڵبەست (شعر)خزمەتێكی زۆری شارستانیەتی ئیسلامیان كردووە و پێگەیەكی گرنگیشی لە نێو زانستە ئیسلامیەكاندا هەبووە[4]، هەندێك لە شاعیرەكان جگە لەوەی وەكو خولیایەك خەریكی نووسینی شیعر بوون، لە هەمان كاتدا كەسانێك هەبوون، بەهۆی هۆنینەوەی شیعر ستایش و پێهەڵدانیان بەسەر كاربەدەستان دەكرد، بەم هۆیەوە دەستكەوتی ماددی باشیان بۆ

---

(1) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢.

(2) حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، ج١، ص٤٠.

(3) چرا محمود حسن، بزاڤ زانستی دینەوەر، ل١٠٦.

(4) همزە كاكە یاسین، كورد لە كتێبی (مسالك الابصار في ممالك الامصار)،تێزی دكتۆرای بلاونەكراوە پێشكەش بە ئەنجومەنی كۆلیژی ئەدەبیات كراوە، زانكۆی سەلاحەددین، (هەولێر: ٢٠١٤)،ل٢٠٦.

ڕەخساوە[1]. کۆمەڵێك لە زاناو هەندێك لە پاشایانی ئەیوبی لەم بوارەدا خزمەتیان کردووەو ناویان لە (وفیات الاعیان)هاتووە ئەوانیش:

١) تاج الملوك بوري :

(تاج الملوك الايوبى)شاعیر و ئەدیب بووە، خاوەنی دیوانێکی شیعری بووە، (ابن خلكان) ئامـاژەی بـە چـەند شـیعری (تـاج ملـوك) کـردووە، کـە (عمـاد الـدین الكاتـب الأصبهاني) لە کتێبی (الخريدة) هێناویەتی:

يا حياتي حين يرضى ... ومماتي حين يسخط
آه من ورد على خد ... يك بالمسك منقط
بين أجفانك سلطا ... ن على ضعفي مسلط
قد تصبرت وإن بر ... ح بي الشوق وأفرط
فلعل الدهر يوماً ... بالتلاقي منك بغلط.[2]

(چ ژینێکم دەبێت ئەگەر ئەو لێم ڕازی بێت، وە ژیانم وەك مردنە ئەگەر لێم توڕە بێت
ئای لەوگوڵەی لەسەردوو کوڵم...کە بەعەتری میسك خاڵخاڵکراوە
لەنێوانی دووڕیزی برژانتدا پا...شایەك دەسەڵاتی بەسەرلاوازی مندا سەپاندووە
بەڕاستی ئارامم گرتووە هەرچەند دەمێکە خۆشەویستیم هەیە و زیادەڕەویم تێداکردووە
زەمانە ڕۆژێك هەردێنێتەپێش ... بەهەڵەش بێت کەتیایداپێت بگەم)

([1]) وفيـات الاعيـان، ج٧، ص ص٢١١_٢١٢؛ احمـد احمـد بـدوي، الحيـاة الادبيـة في عصـر الحـروب الصليبية بمصر والشام، ط٢، دار النهضة، (القاهرة: ٢٠٠٣)،ص٢٥.

([2]) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج١، ص ص٢٩٠_٢٩١؛الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٦٢٥؛ الصفدى، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص٢٠١.

دوای بەدواداچون بۆ ئەم شیعرەی (تاج الملوك)، لە کتێبەکەی (الأصبهاني) وەك خۆی بە هەمان شێوە هاتبوو ئامـاژەی پێکراوە[١]، شیعرەکانی (تاج الملوك) لە ئاستێکی باش بووە، هەروەکو (الأصبهاني) دەڵێت: ((خاوەنی هۆنینەوەی باش بووە، هەر بۆ خۆشی بۆی نووسیمە))[٢].

٢) البحراني الشاعر:

(أبو عبد الله محمد بن يوسف بن محمد بن قائد) نازناوی (موفق الدين) بووە، هەولێری ڕەسەن بووە، باوکی (موفق الدين) بازرگانێکی ناسراوی هەولێر بوو، بۆ چەندین جار گەشتی بازرگانی لە نێوان هەولێر و بەحرێن ئەنجام داوە، وە لە کاتی بازرگانی کردن لە ولاتی بەحرێن (موفق الدين)ی کوڕی لەوێ لە دایك دەبێت، بۆیەش بە (البحراني)ناسراوە، پاشان دەگەڕێنەوە بۆ هەولێر، شاعیرێکی ناودار بووە، شارەزای تەواوی لە جۆرەکانی شیعر و عەروز و قافیە بووە، هەر لە منداڵیەوە شیعری ڕێکخستووەو وتویەتی: خاوەنی دیوانی شیعری بووە (ابن المستوفي) یەکێك بوو، لەو کەسانە بۆ ماوەیەك لەلای (موفق الدين) خەریکی فێربوونی شیعر بووە. (موفق الدين) بۆ ماوەیەکیش لە شارەزور ژیاوە، پاشان گەشت دەکات بۆ (دیمەشق) و لەوێشەوە بە قەسیدەیەکی درێژ ستایشی سوڵتان (صلاح الدين) دەکات، پاشان گەڕاوەتەوە بۆ هەولێر، هەر لەم شارە لە ساڵی(٥٨٥ك/١١٨٩ز) کۆچی دوای کردووە، هەروەها بە شیعر ستایشی (زين الدين ابا المظفر يوسف بن زين الدين) خاوەنی هەولێری کردووەو دەڵێت:

([١]) خريدة القصر وجريدة العصر،ق: شعراء بني ايوب، تحقيق: شكري فيصل، المطبعة الهاشمية، (دمشق: ١٩٦٨)، ص١٣٦.

([٢]) بۆ زیاتر زانیاری لەسەر شیعرەکانی بڕوانە،خريدة القصر وجريدة العصر، شعراء بني ايوب، ص ص١٣٥_١٣٩.

رب دار بالغضا طال بلاها ... عكف الركب عليها فبكاها

درست إلا بقايا أسطر ... سمح الدهر بها ثم محاها.[١]

(ئەی خوایە مالێك لە (الغضا) نەهامەتیەكانی درێژەی كێشاند...چۆك دانان وگریان باڵی بەسەر داكێشاوە.

لێكۆلینەوەم كرد تەنها لە پاشكۆی دێرەكان نەبێت...رۆژگار رێپێداو رەشی كردەوە)

ئەوەی جێی ئاماژەیە ئەو زانیاریانەی (ابن خلكان)ی لە كتێبەكەی (ابـن المسـتوفي) ئاماژەی پێ نەكراوە، تەنها ئەوە نەبێت (ابن المستوفي) لە سەر گوزشتەی كەسایەتیەك، ناوی (موفق الدين الاربلى) هێناوەو ئاماژەی بـە دێـرە شـعرێكی كـردووەو بەمامۆسـتای خۆی داناوە.[٢]

٣) مكي الماكسيني النحوي :

(أبو الحرم مكـى بـن ريـان بـن شـبه بـن صـالح) نازنـاوی (صـائن الـدين)بـوو[٣]، لـە (ماكسين) لە دایكبووە، لە (موسل) ژیاوە، باوكی لە (ماكسين) خـەریكی كـاركردن بـوو، پاشان باوكی دەمرێت، بەبێ ئەوەی هیچ شتێك لە دوای خۆی بەجێبێلێت.بەم شێوەیە (مكي) و دایكی و خوشكەكەی لە ژیانێكی هەژاری دەژیان بەڕادەیەك دایكی لەسەر ئـەم

---

(١) ابـن خلكـان، وفيـات الاعيـان، ج٥، ص ص١٠_١١؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٢، ص٨٠٨؛ الصـفدي، الـوافي بالوفيـات، ج٥، ص١٦٤؛ اميـد ابـراهيم جـوزەلی، الحيـاة العلميـة في اربيـل، ص١٥٥.

(٢) تاريخ اربل، ج١، ص٦٦.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيـان، ج٥، ص٢٧٨؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٣، ص٨٧؛ الصـفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٦، ص٣٢؛ السيوطي، بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، تحقيق: محمـد ابراهيم، المكتبة العصرية، صيدا، ج٢، ص٢٩٩.

ژيانە گرانە تاسەر ئارام ناگرێت، بۆیە ناتوانێ بەجوانی مافی (مكي) بدات و بەجێدێلێت، بۆیە (مكي) شارەکەی خۆی جێهێشت و بەرەو (موصل) گەشت دەکات.[1] لەموسل خەریکی زانستی ئەدەب دەبێت وگرنگی پێدەدات، پاشان گەشت بۆ بەغداد دەکات و لەگەڵ ئەدیبەکان کۆدەبێتەوەوسودمەند دەبێت لێیان.دوای پێگەیشتنی لە بواری ئەدەبیدا دەگەڕێتەوە بۆ (موصل) لەم شارە خەڵکێکی زۆر ڕووی تێدەکەن و سودی لێدەبینن[2].

(ابن خلكان) دەڵێت: (ابن المستوفي) لە (تاريخ اربل) باسی (مكي)کردووەو بە کۆکەرەوەی هونەری ئەدەب ناوی هێناوە، مامۆستای (ابن المستوفي)بووە، شیعریشی بۆ وتووە.

سئمت من الحياة فلم أردها ... تسالمني وتشجيني بريقي

عدوي لا يقصر في أذائي ... ويفعل مثل ذلك بي صديقي

(لەژیان بێزار بووم و نەم ویست ئەویش ئاشتەوایی لەگەڵ کردم و بریسکەی منی خستەڕوو دوژمنەکەم کەمتەرخەمی نەکردووە لە ئازاردانم هاوڕێشم هەروەك ئەوی لەگەڵ کردووم)

هەروەها(ابن خلكان) لەسەر زاری (ابن المستوفي) دەڵێت (مكي) لە تەمەنی هەشت، نۆساڵی کوێر بووە، دەمارگیری و سۆزی بۆ (أبي العلاء المعري)بووە، کاتێك شیعرەکانی ئەویان بۆ خوێندووتەوە دڵخۆش بووە، هۆکارەکەشی ئەوە بووە، کە هەردووکیان نابیناو ئەدیب بوون، لە هەمانکاتدا، تەنانەت(مكي) لە پێڕەوی (النظم)شیعرەکانیدا لەسەر ڕێگەی ئەو ڕۆیشتووە[3]. بە دواداچوونمان بۆ ئەم زانیاریانە کرد، کە نووسەر لە (ابن المستوفي)وەرگرتووە، ئەم زانیاریانە لە کتێبی (تاريخ

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٦، ص ص٣٢_٣٣.

(3) وفيات الاعيان، ج٥، ص ص٢٧٨_٢٧٩؛ السيوطي، بغية الوعاة طبقات اللغويين والنحاة، ج٢، ص٢٩٩.

اربل)بوونی نەبوو، تەنها ئەوە نەبێت (ابن المستوفي) لەسەر گورزشتەی زانایەك دا، ئامازەی بەناوی (مکي الماکسینی) کردووە بە مامۆستای خۆی ناوی هێناوە[1].تەنانەت لە بەشە دۆزراوەکەش گەڕاین لەم بارەیەوە هیچمان دەست نەکەوت، بەمەش بۆمان بەدەردەکەوێ هێشتا بەشێکی تر لە کتێبی (تاریخ اربل) لەناوچووەو فەوتاوە. (ابن خلکان) دەڵێت: (مکي) پەرۆش دەبێت بۆ شارەکەی، بۆیە دەگەڕێتەوە بۆ زێدی خۆی، خەڵکی شارەکەی خۆشحاڵ بوون، بە هاتنەوەی و سەردانیان کردووە. پاشان دەگەڕێتەوە بۆ موسل و لە کۆتاییەکانی تەمەنیدا بەرەو شام هەنگاو دەنێت و زیارەتی (بیت المقدس)دەکات دواتر دەگەڕێتەوە بۆ موسل[2].

لە ساڵی (٦٠٣ك/١٢٠٦) لە (موسل) کۆچی دوای دەکات، دەگوترێت لەلایەن (نور الدین ارسلان شاه) خاوەنی موسلەوە ژەهراوی کراوە.[3]. نازانرێت (ابن خلکان) هەواڵی ئەم ژەهراوی کردنەی لە کوێ وەرگرتووە، دەکرێ تەنها بیستوویێتی هەرچەندە (مکي) کاتێك مردووە (ابن خلکان) هێشتا لە دایکنەبووە، بەڵام چەند ساڵێك دواتر (ابن خلکان) لە دایك دەبێت و پاشان گەشت دەکات بۆ موسل. دەکرێ لە خەڵکی موسلەوە هەواڵی ژەهراوی کردنەوەکەی بیستوویێت، چونکەلەسەرچاوەی تر ئامازە بە ژەهراوی کردنی نەکراوە، تەنها دەڵێن لەساڵی(٦٠٣ك/١٢٠٦ز)مردووە[4].

---

[1]) تاریخ اربل، ج١، ص٣٠٢.

[2]) وفیات الاعیان، ج٥، ص ص٢٧٩_٢٨٠.

[3]) وفیات الاعیان، ج٥، ص ص٢٧٩_٢٨٠؛ الذهبي، تاریخ الاسلام، ج١٣، ص٨٧؛الصفدي، الوافي بالوفیات، ج٢٦، ص٣٢.

[4]) ابن الاثیر، الکامل في التاریخ، ج١٠، ص٢٥٠؛ ابن الدبیثي، ذیل تاریخ مدینة السلام، ج٥، ص٥٧.

٤) الملك الأفضل ابن صلاح الدين:

(ابن خلكان) دەڵێت: مەليك (الافضل) خاوەن فەزل و ڕۆشنبیری و نووسین و شیعر بوو، زۆر زانایانی خۆشویستووەو ڕێزی لیّ گرتوون، کاتێك (ملك العزين) و (ملك عادل) هێرشیان کردە سەری و (دیمەشق)یان لیّ وەرگرتەوە، ئەویش لە ڕێگەی شیعرەوە گلەیی و نارەزایی و خەمی خۆی بۆ خەلیفە(الناصر لدين الله :م٦٢٢ك/١٢٢٥) دەنێرێت، دەڵێت:

مولاي إن أبا بكر وصاحبه ... عثمان قد غصبا بالسيف حق علي

وهو الذي كان قد ولاه والده ... عليهما فاستقام الأمر حين ولي

فخالفاه وحلا عقد بيعته ... والأمر بينهما والنص فيه جلي

فانظر إلى حظ هذا الاسم كيف لقي ... من الأواخر ما لقي من الأول.[1]

(گەورەم، ئەبوبەکر و عوسمانی هاوەڵی بە ڕاستی مافی عەلی یان بەشمشێر زەوتکردووە

ئەو ئەوکەسە بوو، کە باوکی لەجێی خۆیی دانابوو.

وەخستبوویە پێش ئەوان، وە کار جێبەجێ بوو، کاتێك فەرمانڕەوایی گرتەدەس، بەڵام

ئەودوانە پێچەوانەی ئەویان کرد، وەئەوپەیمانەی–بەیعەتەی– دابویان

هەڵیانوەشاندەوە

ئەو بابەتەی نێوانیان و ئەودەقەی هاتووە دەربارەیان ڕون و ئاشکرایە

بۆیە بنوارە ئەو بەشەی ئەم ناوەهەڵی دەگرێ، چۆن لە کۆتاییەکانی دەستکەوتووە

وەك ئەوەی لەسەرەتاکانی دەستکەوتووە).

پێدەچیّ (ابن خلكان) هەموو ئەم زانیاریانەی لەمەڕ مەلیك (الافضل) لە کتێبەکەی (سبط ابن الجوزي) وەرگرتووە، چونکە هەمان زانیاری دووبارە کراوەتەوە.[1] لەم

(١) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٢٠؛ ابن العبري، تاريخ مختصر الدول، ص٢٣٧؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٣٥؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٢.

شیعرەش ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ، کەوا مەلیك (الافضل) بڕوای وایە هەریەکە لە خەلیفە (ابو بکر)و (عوسمان) (خوایان لێ ڕازی بێت) مافی خەلیفە (عەلی)یان لە پۆستی خیلافەت خواردووە، ئەمەش جێی تێبینیە، بۆچی وا بیری کردۆتەوە، لە کاتێکدا ئەو لە بنەماڵەی ئەیوبیەکانە، کە بنەماڵەیەکی سوننە مەزهەب بوونەو سۆزێکی زۆریشیان بۆ ئەم مەزهەبە هەبووە، لەلای سوننەکانیش ڕوونە کەوا هەریەکە لە (ابوبکر)و (عوسمان) بە مافی خۆیان هەڵبژێردراون و بوونەتە خەلیفە، بەبێ ئەوەی هیچ نادادیە دەرهەق بە ئیمامی (علی)(خوای لێ رازیبێت) کرابێت.

٥) مەلیك المعظم ابن العادل :

مەلیك (المعظم شرف الدین عیسی) جگە لەوەی فەرمانڕەوای (دیمەشق) بووە، زانا و شاعیرانی زۆر خۆش ویستووە، حەزی لە هونەرو ئەدەب کردووە. شاعیران زۆر ستایشیان کردووەو شیعریان پیاهەڵداوە، بۆ خۆشی جاروبار شیعری گوتووە.(ابن خلکان) ئامـاژەی بەوە کردووە، کەوا گوێی لە هەندێك لە شیعرەکانی مەلیك (المعظم)بووە[٢].

ئەم زانیارییە تەنها (ابن خلکان) باسی کردووەو تەنانەت لە دوای خۆشی پشت ڕاست کراوەتەوە، بەوەی لە (ابن خلکان)وەرگیراوە[٣] . خاوەن دیوانی شیعریش بووە[٤].(ابن خلکان) دەڵێت پاڵپشتی زانایانی کردووە، تەنانەت (١٠٠) دیناری وەکو

---

(١) مراة الزمان في تاريخ الاعيان، ج٢٢، ص ص٢٧٦_٢٧٧.

(٢) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٩٤_٤٩٥.

(٣) اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٦.

(٤) سبط ابن الجوزي، مراة الزمان في تاريخ الاعيان، ج٢٢، ص٢٨٥؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٧٧٧؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٦٧؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج٥، ص١٠٨؛عمر بن رضا،معجم المؤلفين، ج٨، ص٢٢.

بەخشیش دەدا بەو کەسانەی کە کتێبی (المفصل)ی(زمخشري)یان لەبەرکردووە. بەم هۆیەوە کۆمەڵێك لەبەریان کردووە، (ابن خلکان) دەڵێت: خۆم هەندێك کەسم لە (دیمەشق) بینی ئەم کتێبەیان لەبەر کردبوو، هۆکارەکەشیان دەگەڕاندەوە بۆ هاوکاری مەلیك (المعظم)، هەروەها (ابن خلکان) دەڵێت: کۆمەڵێك لە کەسانی (شرف الدین ابن عنین)ی شاعیر، بۆیان گێڕاوەتەوە کاتێك (ابن عنین) نەخۆش دەکەوێت، مەلیك (المعظم) شیعری بەسەردا وتووەو دەڵێت:

انظر إلي بعين مولىً لم يزل ... يولي الندى وتلاف قبل تلافي

أنا كالذي أحتاج ما تحتاجه ... فاغنم ثوابي والثناء الوافي.[1]

(بەچاوی گەورەیەکەوە تەماشام بکە، کە بەردەوام پیاوەتیەیەك لە دواییەکی

ئەتکێنێتەوە، وەبم گەرێ—فریامکەوە – پێش ئەوەی بفەوتێم

من وەك ئەوەم کە پێویستی، بەپێویستی تۆ هەیە

بۆیە تۆش پاداشتی من و سوپاسی زۆرم دەسخۆت بخە)

ئەمەش گەواهی ئەوە ئەدا، کە ئەم پاشایە چەندە پەرۆش بووە، بۆ زانست و زانایان، ئەم زانیاریانە تەنها (ابن خلکان) ئاماژەی پێکردووە، ڕاستەوخۆ هەر خۆی زانیاریەکانی لە خەڵك وەرگرتووە، زانیاری دەگمەن و پڕ بەهان، تەنانەت هەندێك لەسەرچاوەی دوای خۆشی پشت ڕاستی هەمان زانیاریان کردۆتەوە، بەوەی لە (ابن خلکان)یان وەرگرتووە[2].

(١) وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٩٥_٤٩٦.

(٢)اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص ص٤٦_٤٤٧؛القرشي، الجواهر المضية في طبقات الحنفية،ج١، ص٤٠٢.

٦) مەلیك الأمجد:

ئەدیب و شاعیربووە[١]، کەسێکی شکۆدار بوو، خاوەن دیوانێکی شیعری بووە[٢]، شیعرەکانی بەناوبانگ بوونە[٣].نموونەیەك لە شیعرەکانی:

لَكُم في فؤادي شاهدٌ لَيسَ يَكْذبُ ... وَمِنْ دَمْعِ عيني صامتٌ وَهُوَ مُعْربُ

وَلِيَ مِنْ شُهُود الوَجْدِ خدٌّ مُخَدَّد ... وقلبٌ على نَارِ الغَرَام يُقَلَّبُ.[٤]

(چەندەها شاهێد لە دلّم دایە کە درۆناکەن

وەچەندەها فرمێسکی چاوم کەبە بێ دەنگی باس لە حالّی من دەکەن

وەشاهێدم هەیە لە جۆری ویژدان ئەویش کولّمێکی خالّخالّە-کونجکونجە-

وە دلّێکم هەیە بەسەر ئاگری خۆشەویستییەوە ئەم دیو دیوی پێدەکرێت)

٧) صلاح الدين الاربلي:

شاعیرو ئەدیب بووە، شاعیرێکی دیاربووە، خاوەنی دیوانی شیعری و(دوبیات)[٥]ە،[٦] (ابن خلكان)دەلّێت: پێی ڕاگەیاندم، کە (الخلاصة)ی ئیمامی غەزالی

---

(١) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٥٣؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٢٢٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص١٩٠.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٥٣؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص٢٤٣؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج١، ص٢٢٦. الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٠، ص١٩٠.

(٣) أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص١٤٧؛ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٨١١.

(٤) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٨٥٣.

(٥) الدوبيت: دەستەواژەیەکی کوردی و فارسی و عەرەبیلێکدراوە، واتە: دوو دێرە شیعر، وەهەروەهابەچوارینەپێناسەدەکرێت، چونکە لە چوار نیوە دێڕ پێکهاتووە، وەدەستەیەك لەمانە پێیدەوترێت چوارینە.قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص٢٨٣.

(٦) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج١، ١٨٥؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٤٠؛خير الدين الزركلي، الاعلام، ج١، ص١٥٠.

لەبەرکردووە، دوای زیندانی کردنی بۆ ماوەی (٥)ساڵ، لەلایەن مەلیك(الکامل)، پاشان دوبیاتی شیعری بۆ کەسێك دەنووسێت، ئەوکەسەش ئەو دوبەیتە شیعرەی بە گۆرانی بۆ مەلیك (الکامل)دەڵێت : مەلیك(الکامل)یش دەڵێت: ئەمە هی کێیە؟ ئەویش دەڵێت هی (صلاح الدين الاربلي)ە، یەکسەر ئازادی دەکات و دەگەڕێتەوە بۆ هەمان دەسەڵات و پێگەی خۆی[١]. (الذهبي) لە بارەیەوە دەڵێت: زاناو شاعیرو ئەدیب و زمان پاراو بووە[٢].

ئەمەش دوبیاتەکەی کە بۆ مەلیك(الکامل)ی نووسی:

اصنع ما شئت أنت أنت المحبوب ... ما لي ذنب، بلى كما قلت ذنوب

هل تسمح بالوصال في ليلتنا ... تجلو صدأ القلب وتعفو وأتوب، [٣]

(هەرچیدەکەی بیکە تۆ هەر تۆی خۆشەویستی.هیچ تاوانێکم نیە بەڵکو وەك وتت-وتم- کۆمەڵە تاوانە

ئایا ڕێ بەپێك گەشتنێکمان-ژوان- دەدەی لەشەوەکەماندا؟..بۆی ژەنگی دڵ لێبێتەوە و ببوریت و بگەڕێمەوە-تەوبە بکەم)

دووەم :زانستی مێژوو:

وشەی مێژوو لە ڕووی زمانەوانیەوە بەمانای (پێناسەی کات) دێت، زانستی مێژوو لە ڕووداوەکانی ڕابردوی گەلان، بەسەرهاتی پێغەمبەران و پاشایان و کاربەدەستان، شاعیرو زانا و ناودارن و ڕەچەڵەکیان و نەریت و حەز و گۆڕانکاریە سروشتیەکانی کۆمەڵگەکان دەکۆڵێتەوە. بە مەبەستی تێگەیشتنی ئەمڕۆو پەندو سود وەرگرتن بۆ ئایندە[٤]. (ابن خلدون) لە پێشەکیەکەی دا بەم شێوە پێناسەی مێژوو دەکات و دەڵێت:

---

(١) وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٥.هەروەها بڕوانە. الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص ص٤٠_٤١.

(٢) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٣٤.

(٣) ابن خلكان،وفيات الاعيان، ج١، ص١٨٥.بۆزانیاری زیاتر لەسەر شیعرەکانی بڕوانە(الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٧، ص٤١).

(٤) حاجي خليفة، كشف الظنون، ج١، ص٢٧١.

مێــژوو بــە واتــای:((ســەرنج و لێووردبوونــەوە و ســاغکردنەوەیە لەســەر رووداوو بوونەوەرەکانی گەردوون))[١]. نووسینەوەی مێژوو بەچەند قۆناغ و گۆڕانکاری تێپەری، مێژوو نووسانی دوای سەردەمی (طبري) کەوتنە بارێکەوە، تەنها پشتیان بە گێڕانەوەو هەواڵەکان نەدەبەست، بەڵکو هەوڵیان دەدا بۆ سەرچاوەی زانیارییەکان بگەڕێنەوە، لەگەڵ ئارەزووی بە کارهێنانی ئاوەز لە رەخنەگرتن، لە هەواڵ و لێکدانەوەکاندا. ئەوەی بووە مایەی پێشکەوتنی بیری مێژوو، لەلای موسوڵمانەکان، بە هۆی ژمارەیەك مێژوو نووسی ئەم قۆناغەبوو، کە کاربەدەستی دەوڵەت بوون، زانیارییەکانیان لە بەڵگەو دیکۆمێنتە فەرمیەکانەوە وەردەگرت، بەشێوەیەکی راستەوخۆ[٢].

١) الملك المنصور :

مەلیك (ناصر الدين أبو المعالي محمد بن عمر بن نور الدولة شاهنشاه بن أيوب) فەرمانڕەوای (حماة)[٣]، هەرچەندە (ابن خلكان) زانیاری تەواوی لەسەر ژیانی ئەم پاشایە ئاماژە پێنەکردووە، بەلأم لەسەرچاوەی تردا گرنگی زۆر بەم کەسایەتیە دراوە، وتراوە زانابووە، لە زانستی مێژوو و ژیننامەدا[٤].

([١]) تاريخ ابن خلدون، ج١، ص٦.

([٢]) هاشم يەحيا ئەلمەلاح، دەروازەيەك لە فەلسەفەی مێژوو، وە: دەوەن حەسەن، چ٢، چاپخانەی رۆژهەلات، (هەولێر: ٢٠١٣)،ل١١٩.

([٣]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٢٨؛ سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص١٣٨؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج٤، ص١٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٤، ص١٨٣.

([٤]) الحموي، تلخيص الكشف والبيان في حوادث الزمان، تحقيق: أبو العبد دودو، مطبعة الحجاز، دمشق، ص٩٠.

زانایانی زۆر خۆش ویستووەو زۆر لە زانایان و شەرعناس و نووسەرەکان لە دەوری کۆبوونەتەوە، کتێبخانەیەکی گەورەی هەبوو، خوێندنەوەی زۆر بووە، خاوەن کتێبێکی مێژوویيە بەناوی (مضمار الحقائق في سر الخلائق)[1].

سێیەم :دارِشتن وخۆشنووسی (الانشاء والخطاط):

خۆشنووسی یەکێك بوو، لەو هونەرانەی لە شارستانیەتی ئیسلامیدا گرنگی پێدراوە .(ابن خلكان) لە بواری دارشتن و خۆشنووسی دا ئاماژەی بە یەك زانای ئافرەت وپاشایەك کردووە کەبەهرەمەند بوونە لەم دارِشتن وخۆشنووسی دا:

١) شهدة بنت الإبري :

(شهدة بنت أبي نصر أحمد بن الفرج بن عمر الإبري) دەینەوەری ڕەسەن بووە، یەکێك بووە، لە زاناکان لە بەغدا ژیاوە[2]، نووسەرو خاوەن خەتێکی جوان بووە، بە

---

(1) ابن شاهنشاه،مضمار الحقائق وسر الخلائق، تحقيق: حسن حبشي، عالم الكتب، القاهرة، ص١؛سبط ابن الجوزي، مراة الزمان في تاريخ الاعيان، ج٢٢، ص٢٥٥؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٢٨؛ الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٦، ص١٣٨؛ الكتبي، فوات الوفيات، ج٤، ص١٢؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٤، ص١٨٣.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان،ج٣، ص٣٠٣؛ ابن ناصرالدين، توضيح المشتبه في ضبط أسماء الرواة وأنسابهم وكناهم، تحقيق: محمد نعيم، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٩٣)،ج١، ص١١٩، ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٦، ص٤١٠.

خەتێکی جوان ئەینوسی[1]، بەڕادەیەك (الصفدي) دەڵێت: هیچ کەسێك لەسەردەمی ئەو بەو خەتە جوانەی ئەو نەیدەنووسی[2].

٢) مەلیك الأفضل ابن صلاح الدين:

(أبو الحسن عليابن السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب)ە، نازناوی (الملك الأفضل نور الدين)بوو[3] لەلای چەندین زانای میسری و شامی خوێندووەو ئیجازەی وەرگرتووە، (ابن خلكان) دەڵێت: خاوەن خەتێکی جوان بووە، بەخەتێکی جوان دەینووسی[4].

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٤٧٧ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣.

(٢) الوافي بالوفيات، ج١٦، ص١١١.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩؛ أبو الفداء، المختصر في أخبار البشر، ج٣، ص٨٦؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٤٢؛ الفاسي، شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٠م)،ج١، ص٤٣٥؛بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، مێژووی ناودارانی کورد، ب٣، ل١٦٩.

(٤)وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٩؛بابە شێخی مەردۆخ، مێژووی ناودارانی کورد، ب٣، ل١٦٩.

تەوەرەی سێیەم : ڕۆڵی کەسایەتییە کوردییەکان لە بواری بیناسازی و ئاوەدانکاری و پەروەردەیی دا:

یەکەم : قوتابخانەکان(المدارس):

قوتابخانە (المدرسة)، بەمانای شوێنی خوێندنی وانەو قورئان و کتێب دێت[١] . قوتابخانەکان ڕۆڵێکی گرنگیان گێڕا لە بوژانەوەی ڕۆشنبیری و زانستی لە گشت ناوچەکانی جیهانی ئیسلامیدا[٢] . ئەم قوتابخانە ئیسلامیانە، بە شێوەیەکی ڕێکخراو دامەزرا بوون، بەڕادەیەك هەر قوتابخانەیەك لە چەند پێکهاتەیەکی گرنگ پێك هاتبوو، ئەوانیش بریتی بوون لە (مامۆستا (المدرس)و معیدو ئیمام و قورئان خوێن (القارىء)و بانگبێژ (المؤذن)و چاودێر (الناظر)و خزمەتگوزاری (الخدم)و فەرمانبەری کتێبخانەو قوتابی. جگە لەوەی هۆڵەکانی خوێندن، شوێنی خەوتنی قوتابیان و حەمام و کتێبخانەو شوێنی نوێژکردن و نەخۆشخانەی تیابووە[٣] . ئەم قوتابخانانە ڕۆڵێکی گەورەیان بینیوە، لە بڵاوکردنەوەی هەر چوار مەزهەبە سونیەکەو پێگەیاندنی سەدان زانا، لە زانستە شەرعیەکاندا، لە دیارترین ئەو قوتابخانانەی کە لەلایەن کەسایەتیە کوردەکانەوە دروست کراون، کە لە کتێبی (وفیات الاعیان) هاتووە ئەمانەن:

---

(١) الزبیدی، تاج العروس، ج١٦، ص٧٠.

(٢) احمد عبدالرزاق احمد، الحضارة الاسلامية في العصور الوسطى، دار الفكر العربي، (القاهرة: ١٩٩١)،ص٢٧.

(٣) ايمن شاهين سلام، المدارس الاسلامية في مصر في العصر الايوبي و دورها في نشرالمذهب السني، رسالة الماجستير غير المنشورة مقدمت الى مجلس الكلية الاداب، جامعة طنطا، ١٩٩٩، ص ص٨_٩.

١) قوتابخانەی شافیعی العادلیة (الشافعیة):

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن (عادل بن السلار)ی کوردی، لەشاری ئەسکەندەریە لە میسر بۆ شافیعیەکان دروست کراوە[١]. (ابن خلکان) دەڵێت: (عادل بن السلار) کاتێك والی بوو لە شاری ئەسکەندەرییە، کەسایەتی (الحافظ أبو طاهر السلفي)[٢] هاتۆتە ئەم شارە، (عادل) دەمارگیر و سۆزی زۆر بووە، بۆ مەزهەبی سونە، زۆر خۆشحاڵ بووە، بەهاتنی ئەم زانایە، زۆر ڕێزی گرتووەو قوتابخانەیەکی تایبەتی بۆ بنیات ناوە، بۆ بلاو کردنەوەی مەزهەبی شافیعی، کە تائێستا بە ناوی ئەو ناسراوە[٣].

وا دیارە (ابن خلکان) ئەم زانیاریەی لە کتێبی (ابو شامة) وەرگرتووە، چونکە ئەو ئاماژەی بەم زانیاریە کردووە، (ابن خلکان) کەمێك زانیاریەکەی لەم بارەیەوە فراوان کردووە[٤].

تەنانەت (ابن خلکان) دەڵێت: هیچ قوتابخانەیەکی شافیعیم لە ئەسکەندەریە نەبینیوە، جگە لەم قوتابخانە شافیعیە[٥]، هەروەها (الصفدي) لە کتێبەکەیدا ئاماژە بەناوی ئەم قوتابخانەیە دەکات، کە بە قوتابخانەی (العادلیة)ناوی هێناوە[١].

([١]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٧؛الذهبي، سير اعلام النبلاء، ج١٥، ص٢٧٩؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢١، ص٩٤.

([٢]) الحافظ أبو طاهر السلفي: (احمد بن محمد بن أحمد الحافظ، أبو طاهر، السلفي)،شێخی ئیسلام بووە، گوێ گرتووە لەلای چەندین زانای وەك (ابن البطر) و(خلائق) وهتد، تەمەنێکی درێژی هەبووە سەرەوەی سەد سال بووە، لەساڵی (٥٧٦ك/١١٨٠ز) کۆچی دوای کردووە.الذهبي، أسماء من عاش ثمانين سنة بعد شيخه أو بعد سماعه، تحقيق: عواد الخلف، مؤسسة الريان، (بيروت: ١٩٩٧م)،ص٨٤.

([٣]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٧.هەروەها (ابن كثير) یش هەمان زانیاری باس کردووە بەوەی لە(ابن خلكان) ی وەرگرتووە.، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٧٧.

([٤]) عيون الروضتين، ج١، ص٢٩٢.

([٥]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٧.

٢) قوتابخانەی ئەلئەسەدییە(الاسدیة):

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن (أسد الدين شیرکوه بن شاذي)ی مامی (صلاح الدين الايوبی) لە شاری (حلب) دروست کراوە[٢]، مێژووی بونیات نانی دیار نیە[٣]، کەوتۆتە نێو گەڕەکی (باب قنسرين)[٤] . بە پێی سەرچاوەکان (اسدالدين شیرکوه) قوتابخانەیەکی تریشی لە شاری (دیمەشق) هەر بەناوی (الاسدیة) بونیات ناوە[٥] . هەروەها بەهەمان شێوە لە شاری (تعز)ی ولآتی (یەمەن) قوتابخانەی (الاسدية)هەیە[٦]، بەلآم (ابن خلكان) تەنها ئاماژەی بە قوتابخانەی (الاسدیة)ی (حلب) کردووە، بەبێ ئەوەی زانیاری تەواو لەسەر ئەم قوتابخانەیە بدات[٧]، ئەم قوتابخانانە بۆ هەردوو مەزهەبی شافیعی و حەنەفی بووە [٨].

---

(١) الوافي بالوفيات، ج٢١، ص٩٤.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٤؛الصفدي،أعيان العصر وأعوان النصر، ج٥، ص٣١٢؛ كرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٠٤؛ احمد رضا احمد، المدراس في بلاد الشام في العصر الايوبي، رسالة الماجستير غير المنشورة مقدمة الى مجلس كلية التربية، جامعة الموصل، (موصل: ٢٠٠٨)،ص٤٤.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٤؛ ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، ج١، ص٣٠١.

(٤) ابن العجمي، كنوز الذهب في تاريخ حلب، ج١، ص٣٠١؛ كرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٠٤.

(٥) ابو شامة، عيون الروضتين، ج٢، ص١١٤؛النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص١١٤.

(٦) الجندي، السلوك في طبقات العلماء والملوك، ج١، ص٤٤٥؛الخزرجي، العقود اللؤلؤية في تاريخ الدولة الرسولية، ج١،ص١٩١.

(٧) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٥٤.

(٨) النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص١١٤؛كرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٠٤؛ احمد رضا احمد، المدراس في بلاد الشام في العصر الايوبي، ص٤٤.

٣) قوتابخانەی ناسرییە(الناصرية):

ئەم قوتابخانەیە لە شاری (قودس) لەلایەن مەلیك (ناصر صلاح الدين يوسف بن ايوب) دامەزراوە[١] . لە هەندێك سەرچاوەدا بەناوی قوتابخانەی (الصلاحية) لە قودس هاتووە[٢] .

تەنانەت (النعيمي) لە كتێبەكەی بەناوی (الصلاحية الناصرية) هێناويەتی[٣]، هەروەها قوتابخانەيەكی تريش هەر بەناوی (الناصرية الجوانية)لە شاری (دیمەشق) هەبووە[٤] .

٤) قوتابخانەی ناسرییە(الناصرية الصلاحية) ياخود(زين التجار):

ئەم قوتابخانەیە لە ولآتی میسر بۆ مەزهەبی شافیعیەكان لەلایەن (صلاح الدين الايوبی) بنيات نراوە، بەلآم بەناوی قوتابخانەی (زين التجار)[٥] ناسراوە[٦] . كەوتۆتە

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٨٥؛ بدرالدين العينى، عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان، ج١، ص٢٢٤.

(٢) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦١٣؛كرد علي، خطط الشام، ج٦، ص٨٤.

(٣) الدارس في تاريخ المدراس، ج١، ص٦٢.هەرچەندە ئەم قوتابخانەیە لەلایەن مەلیك (ناصر) لە سالی(٥٨٣ك/١١٨٧ز) بریاری دامەزراندنی درا، بەلام بەشێوەیەكی فەرمی لە سالی(٥٨٨ك/١١٩٢ز) كرايەوەو وانە وتنەوەی تيايدا ئەنجام درا. احمد رضا احمد، المدراس في بلاد الشام في العصر الايوبي، ص٥٠.

(٤) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٢، ص٧٣؛ النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٣٥٠.

(٥) زين التجار: أبو العباس أحمد بن المظفر بن الحسين الدمشقيكە بە(زين التجار) ناسراوە، يەكێك بووە لە زانا ناودارەكانی شافيعی، بۆ ماوەيەكی زۆر خەريكی وانەووتنەوە بوو لە قوتابخانەی (الناصرية) لە ميسرتاوەكو لە سالی(٥٩١ك/١١٩٤ز) كۆچی دوای دەكات.الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٩٥٦؛المقريزى، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار، ج٤، ص٢٠٠.

(٦) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص٢٠٦_٢٠٧؛ ابن تغري بردى، النجوم الزاهرة، ج٦، ص ص٥٥_٥٦.

تەنیشت مزگەوتی (العتیق)[1] . سەرەتا ئەم قوتابخانەیە بە (الناصریة الصلاحیة) ناسراوە، پاشان بەناوی وانەبێژ (زین التجار)کراوە[2] . لە دوای مردنی مامۆستا (زین التجار)، ئەم قوتابخانەیە بە (الشریفة) ناسراوە[3].

٥) قوتابخانەی سلاحییە(الصلاحیة):

ئەم قوتابخانەیە هەرچەندە ناوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ (صلاح الدین الایوبی) بەڵام لەلایەن (نورالدین محمود)ەوە دروست کراوە[4] . کە مەزهەبی شافیعی تیادا دەخوێنرا، بۆیەش بەناوی (صلاحییة) کراوە، چونکە (صلاح الدین) ڕووبەرەکەی فراوان کردووە، وەقفی زیاتری بۆ کردووە[5].

٦) قوتابخانەی شافیعی :

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن مەلیك (صلاح الدین الایوبی) لە شاری (قاهیرە) لە ناوچەی (القرافة الصغری) لە تەنیشت گۆڕی ئیمامی شافیعی(م:٢٠٤ك/٨١٩ن) دروست کرابوو، بە قوتابخانەی شافیعی ناسراوە[6] .

---

(١) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٩٥٦؛السبكي، طبقات الشافعية، ج٦، ص٦٤.

(٢) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٩٥٦؛السبكي، طبقات الشافعية، ج٦، ص٦٤؛المقريزي، المواعظ والاعتبار، ج٤، ص٢٠٠.

(٣) المقريزي، المواعظ والاعتبار، ج٤، ص٢٠٠.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٧؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٦ ؛النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٥٠.

(٥) احمد رضا احمد، المدراس في بلاد الشام في العصر الايوبي، ص٤٩.

(٦) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص ص ٢٠٦_٢٠٧؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٦٠؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٢٧؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٥؛ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب، ج٨، ص٤٣٧؛احمد رضا احمد، المدارس في بلاد الشام، ص٤٨.

ئەوەی تێبینی دەکرێ (ایمن شاهین) کە یەکێکە لە توێژەران ڕەخنەی لە (ابن خلکان) گرتووە، بەوەی لە باسی هەردوو قوتابخانەی (شافیعی)و (زین التجار)، تێکەڵاوی کردووە و زیاتر شتەکانی لەبارەی ئەم دوو قوتابخانەیە بە ناڕونی بەجێهێشتووە، (ایمن شاهین) دەڵێت: لە ئەسڵدا قوتابخانەی شافیعی، قوتابخانەی ناسرییەی دووەمە، قوتابخانەی (زین التجار) مەبەست لێی قوتابخانەی ناسرییەی یەکەمە[1] .

ئەوەی ڕاستی بێت (ابن خلکان) تێکەڵی نەکردووە، چونکە هەرخودی (ابن خلکان) دەڵێت: خەڵکی میسر بەوقوتابخانەی کە(صلاح الدین) لە لە تەنیشت گۆڕی ئیمامی شافیعی دروستی کردوو، تەنها دەیان ووت قوتابخانەی شافیعی، هەر بەوناوە بەناوبانگ بووە[2] . نەك بەناوی (صلاح الدین) یاخود ناسرییەی دووەم بێت، هەروەکو(ایمن شاهین) ئاماژەی پێکردووە، هەروەها بە قوتابخانەکەی تریش کە لەلایەن (صلاح الدین) بینات نرا بوو، تەنها دەیان ووت قوتابخانەی (زین التجار) نەك ناوی تر[3]، دوای گەڕانمان لەسەرچاوەکانی تر هەمان زانیاریەکانی (ابن خلکان) لەمەڕ ئەم دوو قوتابخانەیە پشت ڕاست کراوەتەوە[4] . پێدەچێ دوای (ابن خلکان) لەلایەن هەندێك سەرچاوەی تر، بەم دوو ناوەی (ناسرییەی یەکەم ودووەم)هاتبێت.

---

(1) المدارس الاسلامية في مصر في العصر الايوبي و دورها في نشرالمذهب السني، ص٧٦.

(2) وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٧.

(3) وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٧.

(4) الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٦٠؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص ص٥٥_٥٦.

٧) قوتابخانەی مەشهەد حوسەینی (المشهد الحسینی):

یەکێك لەو قوتابخانانە بوو، کە لە شاری (قاهیرە) لە تەنیشت ئەو مەشهەدەی کە دەگەڕێتەوە بۆ (حسین بن علی)(خوای لێ رازیبێت) لەلایەن (صلاح الدین الایوبی) بنیات نراوە، هەرچەندە لەلایەن (صلاح الدین الایوبی) دامەزراوە، بەڵام بە قوتابخانەی (المشهد) ناسراوە[١].

ئەوەی تێبینی دەکرێ، تەنها (ابن خلکان) ئاماژەی بە دروست کردنی ئەم قوتابخانەیە داوە، لەسەرچاوەی پێش خۆی باس نەکراوە، تەنانەت سەرچاوەی دوای (ابن خلکان)یش ئاماژەیان، بەم قوتابخانە کردووە بەوەی لە (ابن خلکان) یان وەرگرتووە، نازانرێت بۆ کام مەزهەبیش بووە[٢] .

٨) قوتابخانەی سیوفیە (السیوفیة):

دوای ئەوەی (صلاح الدین الایوبی) بووە فەرمانڕەوای میسر، چەندین قوتابخانەی دروست کرد، یەکێك لەوانەش ماڵی هەریەکە لە (عباس)[٣] و (عادل بن السلار)ی لە (قاهیرە) کردە قوتابخانە بۆ مەزهەبی حەنەفی، کە بە قوتابخانەی سیوفیە (السیوفیة)

---

(١) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج٧، ص ص ٢٠٦_٢٠٧. هەروەها (الصفدی) هەمان زانیاری (ابن خلکان) ی بەبێ زیادە دووبارەی کردۆتەوە بە بێ ئەوەی ئاماژە بەناوی (ابن خلکان) ی کردبێت، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٦٠.

(٢) ابن تغری بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٥؛ ايمن شاهين سلام، المدارس الاسلامية في مصر في العصر الايوبي ودورها في نشر المذهب السني، ص٩٠.

(٣) عباس: ناوی (المأمون ابو عبدالله ابن البطائحي) بووە لەدوای کوژرانی (الافضل) لەساڵی(٥١٠ك/١١١٦ز) شوێنی گرتۆتەوەو بۆتە وەزیری میسر، لەساڵی(٥١٩ك/١١٢٥ز) مردووە.الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١١، ص٣٠٤.

ناسـراوە[١]، بۆیـەش بـە نـاوی (السـیوفیة)كراوە، چـونكە ئـەو قوتابخانەیـە ئـەو كاتـە لەبەردەم دەرگای بازاری (السیوفیة)بوو[٢] .

٩) قوتابخانەی مالیکیە (المالكیة):

ئەم قوتابخانەیە لە لایەن مەلیك (صلاح الدین الایوبی) لە میسر بنیات نراوە[٣]، (ابن خلكـان) دەڵێـت: ((هەریەكـە لـە قوتابخانـەكانی (الشـافیعی)و (المشـهد)و(المـالیكی)و (السیوفیة) لەلایەن مەلیك (صلاح الـدین الایـوبی) ەوە دروسـت كـراوە، بـەڵام هـیچ كـام لەمانــە بــەناوی خۆیــەوە نــەبووە، كەچــی بــەناوی تــرەوە ناســراوە، ئــەوەی جێــی سەرسورهێنەرە تـەنها قوتابخانـەی (الصـلاحیة) لـە (دیمەشـق) لەلایـەن (صـلاح الـدین الایوبی) دروست نەكراوە، كەچی ناوەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئـەو[٤].هـەروەها (ابـن تغـری بردی) پشت ڕاستی ئەم زانیاریەی كردۆتەوە بەوەی لە (ابن خلكان)ی وەریگرتووە))[٥].

لێــرەدا ســادەیی و ناوبــانگ نەویســتی خــودی (صــلاح الــدین الایــوبی)مــان بــۆ بەدەردەكەوێ، سەرەڕای ئەمەش تـەنها وەك سـەركردەیەكی سـەربازی شـارەزا ڕۆڵـی نەبینیوە، بەڵكو كەسایەتیەكی لێهاتوو بـووە، لـە چۆنیەتی هەڵسوكەوتكردنی لەگـەڵ لایەنی ڕۆشنبیری و زانستی خەڵكی میسر، تەنانـەت پەیوەندییـەكی زۆر بتـەوی لەگـەڵ چینی زانایان و ڕۆشنبیران هەبووە، سەركەوتوو بـوو لـە بڵاوكردنـەوەی مەزهەبـەكانی (شافیعی و مالیكی و حەنەفی) و دروستكردنی گیـانی جیهـاد و تیكۆشـان لـەلای خـەڵك.

---

(١) ابن خلكان، وفیات الاعیان، ج٧، ص ص ٢٠٦_٢٠٧؛الصـفدي، الـوافي بالوفیـات، ج٢٩، ص٦٠؛ المقریزي، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار، ج٤، ص٢٠٤.

(٢) المقریزي، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار، ج٤، ص٢٠٤.

(٣) ابن خلكان، وفیات الاعیـان، ج٧، ص ص ٢٠٦_٢٠٧؛ ابـن تغـري بـردي، النجـوم الزاهـرة، ج٦، ص٥٦.

(٤) وفیات الاعیان، ج٧، ص ص ٢٠٦_٢٠٧.

(٥) النجوم الزاهرة، ج٦، ص ص٥٥_٥٦.

هەرچەندە (صلاح الدین) شافیعی مەزهەب بوو، بەلأم بەبێ جیاوازی کاری بۆ بلأوکردنەوەی گشت مەزهەبەکاندەکر ئەم سیاسەتەشی سەرکەوتوو بوو، لە لاوازکردن و نەهێشتنی مەزهەبی شیعە، بە بەرنامەو پلانێکی تۆکمەوە، چەندین قوتابخانەی لە میسر کردەوە، بەمەبەستی گەیشتنی بە ئامانجەکەی، ئەویش بریتی بوو لە کۆتایهێنان بە دەولەتێکی شیعە مەزهەب و دامەزراندنی دەسەلأتێکی سوننە مەزهەب، لەسەر بناغەیەکی محکوم بنیاد نرابێ.

١٠)قوتابخانەی عەزراوییە (العذراوية):

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن (عذرا) کچی (شاهنشاه بن أیوب) لە شاری (دیمەشق) لەناو (باب النصر) دروست کراوە، ناوەکەشی بۆ ئەو دەگەڕێتەوە[1] . مێژووی دروست کردنەکەی بۆ سالّی (٥٨٠ك/١١٨٤ز) دەگەڕێتەوە، بۆ هەردوو مەزهەبی (شافیعی و حەنەفی) بووە[2] . لەدوای کۆچی دوایی کردنی (عذرا)لە سالّی (٥٩٣ك/١١٩٦ز) تەرمەکەی هەر لە نێوو ئەم قوتابخانەیە نێژراوە[3].

١١)قوتابخانەی (منازل العز):

(تقي الدین بن شاهنشاه بن ایوب)ی برازای سولّتان (صلاح الدین الایوبی)، چاکەوخزمەتێکی زۆری بە زانایان کردووە، چەندین قوتابخانەی بۆیان دروست کردووە، لەوانەش خانووی عز (منازل العز) لە میسر کە خۆی لەم خانووەدا نیشتەجێ ببوو،

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٥٣؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٦٩؛ النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٨٣.

(٢) النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٨٣؛ احمد رضا احمد، المدارس في بلاد الشام، ص٨٩.

(٣) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٠٠٢؛ النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٨٣.

وەقفی کرد، تاوەکو کردوویەتی بە قوتابخانە[1] . (شهاب الدین الطوسي م:٥٩٦ك/١١٩٩ز) یەکێك بوو لە مامۆستایانی ئەم قوتابخانەیە خەریکی وانەوتنەوەبوو تیایدا[2]، هەروەها(تقي الدين بن شاهنشاه) دوو قوتابخانەی (شافیعی و مالیکی) دامەزراند، جگە لەوەی کاتێك لە ناوچەکانی رۆژهەلأت فەرمانڕەوا بوو، قوتابخانەیەکی لەشاری (روها) دروست کرد[3] .

١٢)قوتابخانەی شامییەی ئەلجوانییە (الشامية الجوانية):

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن (ست الشام زمرد خاتون بنت أيوب) خوشکی (شمس الدولة توران شاه بن أيوب)، لە نێو ئەو ناوچەیەی کە بیمارستانی نووری لێیە لە شاری (دیمەشق) دروست کراوە[4] . هەرچەندە (ابن خلكان) ئامـاژەی بەناوی قوتابخانەکە نەکردووە، بەلأم لەسەرچاوەی تردا ئاماژەی پێکراوە، بە قوتابخانەی (الشامية الجوانية)و (الحسامية)ەوە ناسراوە[5].

---

(1) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٢، ص٢٩٩؛ ابن تغري بردى، النجوم الزاهرة، ج٥، ص٣٨٦.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٢٤؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٣٠.لەهەندێك سەرچاوەی پێش (ابن خلكان) ی ئاماژەیان بەوە کردووە، لەسەرەتادا (تقي الدين بن شاهنشاه) خانووی ئەلعزی کریوە (منازل العز) پاشان کردوویەتی بە قوتابخانە بۆ شافیعیەکان.ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ج٩، ص٣٢٦؛ ابو شامة، عيون الروضتين، ج٢، ص١٨٢.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٦؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٢، ص٢٩٩؛عبد القادر بدران، منادمة الأطلال ومسامرة الخيال، ص٩٢.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص ص١٠٠_١٠١؛ النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٢٧.

(5) ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص ص١٠٠_١٠١؛ النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٢٧؛ ناصر محمد علي الحازمي، الحياة العلمية في دمشق في العصر الايوبي، رسالة ماجستير

هەروەها (ابن خلكان) ئاماژەی بە دروست كردنی قوتابخانەیەكی تر لە دەرەوەی شاری (دیمەشق) لەلایەن (ست الشام)ی كردووە، بەبێ ئەوەی ناوی قوتابخانەكە بهێنێت[1] .لێرەدا بۆمان بەدەردەكەوێ ژنانی نێو بنەماڵەی ئەیوبی شان بەشانی پیاوانی ئەیوبی ڕۆڵی كاریگەریان بینیوە، لە خزمەت كردنی شارستانیەتی ئیسلامیدا.

دووەم :خانەی فەرموودە (دار الحدیث):

ئەگەر قوتابخانەكان تایبەت بووبێ بە فیقهە و زانستە شەرعیەكان، بەپێی مەزهەبەكانیش خانەكانی فەرموودە پێگەیەكی تایبەتیان هەبووە، لە بایەخ دان بە زانستی فەرموودە، بەڕادەیەك ئەم خانەی فەرموودانە پێشبڕكێی قوتابخانەكانی ئەو كاتیان دەكرد[2] . لە دیارترین ئەو خانەی فەرموودانە كە لەلایەن ئەیوبیەكانەوە دروست كراون، (ابن خلكان) ئاماژەی پێكردووە، ئەمانەن:

غير المنشورة مقدمت الى مجلس كلية الشريعةوالدراسات الاسلامية، جامعة ام القرى، مكة المكرمة، ج١، ص٢٨٠.

(١) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤.لەسەرچاوەی تر ئاماژە بەناوی ئەم قوتابخانەیە كراوە بەناوی (الشامية البرانية) ناسراوە تەنانەت بەیەكێك لەقوتابخانە گەورەكان دادەنرێت. ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص ص١٠١_١٣٦؛النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص٢٠٨؛ ناصر محمد علي الحازمي، الحياة العلمية في دمشق في العصر الايوبي، ص٢٧٨.

(٢) ناصر محمد علي الحازمي، الحياة العلمية في دمشق في العصر الايوبي، ص٢٤٤.

١) خانەی فەرموودەی ئەشرەفیە(دار الحديث الإشرفية):

ئەم خانەی فەرموودیە لەلایەن مەلیك (الاشرف)ی کوڕی (عادل بن ایوب)ی لە شاری (دیمەشق) دروست کرا، خەڵکانێك بە مەبەستی فێربوونی زانستی فەرموودە ڕوویان تێدەکرد[١]، کە بەناوی ((دار الحديث الإشرفية)ناسراوە[٢] .

٢) خانەی فەرموودەی کامیلیە (دار الحديث الكاملية):

یەکێکی ترە لەو خانانەی فەرموودە کە لەلایەن مەلیك (کامل الایوبی) لەشاری (قاهیرە) بۆ زانستی فەرموودە دروست کراوە[٣]، کە بەناوی (دار الحديث الكاملية)هاتووە[٤] .(المقریزی) ئاماژە بەوە دەکات کەوا بەهۆی ئارەزوی مەلیك(کامل) لە زانست و گوێ گرتنی لە فەرموودە، بۆیە ئەم خانەی فەرموودەیەی بونیات ناوە، تەنانەت مەلیك (کامل)دیبیەتی زانایانی دەکرد و لە بواری زۆر نامۆ لە شەرعناسی ونەحوو تاقی دەکردنەوە، ئەوەی وەڵامەکەی بپێکابایە، چانسی باشی پێدەدرا[٥] .

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ ابن تغري بردى، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٨٠؛ السيوطي، تاريخ الخلفاء، ص٣٢٦.لەهەندێك لەسەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەکرێ گوایە لە سەرەتادا ئەم خانە فەرموودەیە خانووی میر(صارم الدين قايماز ابن عبد الله النجي) بووە، پاشان لەلایەن مەلیك(الاشرف) کڕاوە، خانەی فەرموودەی ئەشرەفیەی لێ ئاوەدان کردوە.ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٣، ص٢٩؛ النعيمي، الدارس في تاريخ مدارس، ج١، ص١٥.هەروەها (الذهبي) ئاماژەی بە(أبو بكر) کردووە، کە شێخێکی کورد بووە لەم خانەفەرموودەی ئەشرەفیە موقیم بووە تاوەکو مردنی لەسالی(٦٩٨ك/١٢٩٨ز).تاريخ الاسلام، ج١٥، ص٨٩٠.

(٢) اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ج٣، ص٢٨٨؛ابن تغري بردى، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٢٨٠ ؛النعيمي، الدارس في تاريخ مدارس، ج١، ص١٥؛ ابن طولون، مفاكهة الخلان في حوادث الزمان، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٨)،ص١٣٣.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٥٠؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص١٨٥.

(٤) الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٤، ص٤٠١.

(٥) المقريزى، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار، ج٤، ص٢٢٣.

سێیەم : مزگەوتەکان:

لە ڕووی زمانەوانییەوە مزگەوت (المسجد) بەمانای ئەو شوێنە دێت کە کڕنوشی (السجود) تێدا بۆ دەبرێ [١]، لەلای خوای گەورە مزگەوت بە پیرۆزترین و پاکترین شوێنی سەر زەوی دادەنرێت، کە نوێژو پەرستەکانی تیا ئەنجام دەدرێت[٢] . دیارترین ئەو کەسایەتیە کوردانەی کە (ابن خلکان) ناوی هێناون کە ڕۆڵیان بینیوە لە دروست کردن و ئاوەدان کردنەوەی مزگەوتەکان ئەمانەن:

(عادل بن السلار)ی کوردی زۆر لە مزگەوتەکانی (قاهیرە)ی نۆژەن وئاوەدان کردەوە[٣]، جگە لەوەی مزگەوتێکی لە دەرەوەی شاری (بلبیس) دروست کرد، کە هەر بەناوی خۆیەوە بووە[٤] .

هەروەها(ابن خلکان) دەڵێت: ((نجم الدين ايوب، دەستی خێرو چاکەی زۆربووە، یەکێك لەو چاکانەی کە کردوویەتی لە دەرەوەی شاری (قاهیرە) و(باب النصر)دا دروستکردنی مزگەوتێکە لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی حەوزێکی ناوازە، تەنانەت (ابن خلکان) دەڵێت: هەرخۆم مێژووی دروست کردنی حەوزەکەم لە ڕووی بەردێك بینی کە بەروارەکەی ساڵی (٥٦٦ك/١١٧٠ز)بووە))[٥] .

---

(١) ابن المنظور، لسان العرب، ج٣، ص٢٠٤؛الزبيدي، تاج العروس، مادة: سجد، ج٨، ص١٧٢؛صالح بن ناصر، وظيفة المسجد في المجتمع، وزارة الشئون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد، (السعوديا: ١٤١٩)،ص٤.

(٢) عبد الله بن معتق السهلي، القول الأحمد في أحكام في حرمة المسجد، ط٣٦، الجامعة الإسلامية، (المدينة المنورة: ٢٠٠٤)،عدد: ١٢٥، ص٣٦٨.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦.هەروەها (العمري) ئاماژەی بەهەمان زانیاری کردووە بەوەی لە (ابن خلكان) ی وەرگتووە.المسالك الابصار، ج١١، ص٢٦٧.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤١٦.

(٥) وفيات الاعيان، ج١، ص٢٦١.

ئـەوەی جێـی ئاماژەیـە (ابـن خلكـان) بـەرواری دروسـت كردنـی حەوزەكـەی بـۆ پاراستوین، وە مێژووەكەی دەری دەخات دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای هاتنی ئەیوبیەكانە بۆ میسر، هێشتا دەوڵەتی ئەیوبی دانەمەزرابوو، بەڵكو سـەردەم سـەردەمی فاتمیـەكان بوو، تەنانەت لەوكاتە سوڵتان (صـلاح الـدین)ی ئـەیوبی وەزیـری فاتمیـەكان بـوو، (ابـن خلكان) دەڵێت: (((نجم الدین ایوب) لە ساڵی (٥٦٥ك/١١٦٩ز) گەیشتۆتە میسر[1]،

ئەمەش گەواهی ئەوەدەدات (نجم الـدین) لـە ماوەیـەكی كـەمی نزیكـەی سـاڵێك لـە هاتنی بۆ میسر شوێن پەنجەی خۆی دیار كردووە، دەستی كردووە بـە خەزمـەتگوزاری وئاوەدانكاری .

چوارەم : خانەقا وپەناگەو گۆشە ئاینیەكان (الخانقاه)و(الربط)و(الزوايا):

خانەقا(الخانقاه) وشەیەكی فارسی یە لە بنچینەدا پێی وتراوە (الخانكاه)، بە مانای ماڵی سۆفییەكان دێت[2] . هەروەها بە (ربـاط)ی سـۆفیەكان وتـراوە (خوانـق) كـە كـۆی خانەقایـە[3] . تەنانـەت (النعیمـي)دەڵێـت: هـیچ جیاوازییـەك لـە نێـوان خانـەقا لەگـەڵ پەناگەو گۆشـە(الربـاط والزاویـا)نیـە، هـەموویان شـوێنی خواپەرستی بوونـە[4]. گۆشـە

([1]) وفيات الاعيان، ج٧، ص١٥٣.

([2]) النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس، ج٢، ص١٢٥؛عبد القادر بـدران، منادمـة الأطـلال ومسـامرة الخيال، ص٢٧٢؛كرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٢٧.

([3]) الحميرى، الروض المعطار في خبر الأقطار، ص٢٤٠؛ عبد القادر بدران، منادمة الأطـلال ومسـامرة الخيال، ص٢٧٢.

([4]) الدارس في تاريخ المدارس، ج٢، ص١٥٢.هەروەها بڕوانە:مصطفى جواد، الربط البغداديـة واثرهـا في الثقافة الاسلامية، مجلة سومر، ١٩٥٤، مج١، ج٢، ص ص٢١٩_٢٢٠.

(الزاويا) شوێنی سۆفیەکان بووە، بۆ خواپەرستی وخەڵوەت گرتن، جگە لەوەی لەم خانەقایانە خواردن و پێداویستی بەو هەژارانە دەدرا کە ڕوویان تێدەکرد[1] .

١) خانەقای نەجمییە (النجمیة) :

ئەم خانەقایە لەلایەن (نجم الدین)ی باوکی سوڵتان (صلاح الدین الایوبی) لە (بعلبك) بۆ سۆفیەکان ئاوەدان و دروست کراوە، پێی وتراوە (النجمیة) کەناوەکەی بۆ (نجم الدین) دەگەڕێتەوە[2] . (ابن خلکان) دەڵێت: لە شاری (بعلبك) خانەقایەکی زۆر جوان و ڕێك و پێکم بینی بە ناوی (النجمیة) کە لەلایەن (نجم الدین) دروست کرابوو، پرسیم لە خەڵکی ئەو شارە، لە بارەی هۆکاری دروست کردنی ئەم خانەقایە ، وتیان، ئەوکاتەی (بعلبك) بە (نجم الدین بن ایوب) درا، دروستی کرد[3] .

---

(1) کرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٦٠.بەشێوەیەکی گشتی خانەقا بەمانای(دار العبادة) دێت.علی طنطاوی، الجامع الاموي في دمشق، مطبعة الحکومة، دمشق، ص٢٣.

(2) ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج١، ص٢٥٧.هەروەها ئەم سەرچاوانە هەمان زانیاری (ابن خلکان) یان دووبارە کردۆتەوە.الیافعي، مرآة الجنان وعبرة الیقظان، ج٣، ص٢٩٠؛ عبد القادر بدران، منادمة الأطلال ومسامرة الخیال، ص٢٨٧؛کرد علي، خطط الشام، ج٦، ص١٢٧.

(3) وفیات الاعیان، ج١، ص٢٦١.هەروەهاخانەقایەکی تر هەر بەهەمان ناوی (النجمیة) لەدەرەوەی قاهیرە لەلایەن (نجم الدین بن ایوب) ەوە بنیات نراوە، (ابن خلکان) ئاماژەی پێنەکردووە، و لەسەرچاوەی تردا ناوی هاتووە.ابن قاضی شهبة، طبقات الشافعیة، ج٣، ص٧٣؛النعیمي، الدارس في تاریخ مدارس، ج٢، ص١٣٦؛ عبد القادر بدران، منادمة الأطلال ومسامرة الخیال، ص٢٨٧.

٢) خانەقای سەعید سوعەدا(خانقاه سعید السعداء):

دوای ئەوەی (صلاح الدين الايوبی) بووە فەرمانڕەوای لە میسر، خانووی (سعيد اليسعداء)ی میسری لە شاری (قاهیرە) کردە خانەقا بۆ سۆفییەکان[1]، بەبێ ئەوەی بە ناوی خۆی بکات، هەر بەناوی خانەقای سەعید سوعەدا ناسراوە[2] .

هەروەها (ابن خلكان) ئاماژەی بەدروست کردنی خانەقایەك لە شاری (قودس) لەلایەن سوڵتان (صلاح الدين الايوبی)یەوە کردووە، بەبێ ئەوەی ناوو مێژووی دروست بوونەکەی باس بکات[3] . هەروەها (ابن تغري بردي) هەمان زانیاری دووپات کردۆتەوە و بەوەی لە (ابن خلكان)ی وەرگرتووە[4].

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ص ص٢٠٦_٢٠٧؛ ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٥؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج٢، ص٢٦٠.

([2]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ص ص٢٠٦_٢٠٧؛الحنبلي، ذيل طبقات الحنابلة، تحقيق: عبدالرحمن سليمان، مكتبة العبيكان، (الرياض: ٢٠٠٥)،ج٤، ص١٤٤؛ابن تغرى بردي، النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٦؛ السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج٢، ص٢٦٠؛ابن مفلح، المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الإمام أحمد، تحقيق: عبدالرحمن سليمان، مكتبة الراشد، (الرياض: ١٩٩٠)،ج٢، ص٣٣٤؛ الجبرتي، تاريخ عجائب الآثار في التراجم والأخبار، دار الجيل، بيروت، ج١، ص٥٧٤.

([3]) وفيات الاعيان، ج٧، ص٢٠٧.

([4]) النجوم الزاهرة، ج٥، ص٥٥.

پێنجەم:نەخۆشخانە(بیمارستان)[1] :

(ابـن خلكـان) لـە بـواری دروسـت كردنـی نەخۆشـخانەدا، ئامـاژەی بـە ڕۆڵـی یـەك كەسایەتی كوردی كردووە، ئەویش (صلاح الدين الايـوبي)بـووە، كـە بیمارسـتان یـاخود نەخۆشخانەیەكی لە نێو كۆشك لە شاری (قاهیرە) دروست كردووە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بەناوو مێژووی دروست كردنی بیمارستانەكە بكات[2]، بەڵام (المقريزي) ئاماژەی بـەناوی ئەم نەخۆشخانەیە كردووە، كە بە بیمارستانی(العتيق)ناسراوە[3] .

هەروەها (ابن جبير) لە گەشتەكەی ئاماژەی بـەم نەخۆشـخانە كـردووە، كـە خـۆی بینیویەتی و دەڵێت: ((خزمەتگوزاریەكانی ئەم نەخۆشخانەیە بۆ نەخۆش بـێ بەرامبـەر بـوو، شـەوو ڕۆژ چارەسـەری نەخۆشـی تیـادەكرا، جگـە لـەوەی شـوێنی تایبـەتیش بۆچارەسەری ئافرەتان دانرابوو))[4] .

([1]) بیمارسـتان: وشـەیەكی فارسـیە لـە بیمـار(نـەخۆش) و سـتان(شـوێن) پێـك هـاتووە، بـەواتای (نەخۆشخانە) (دار المرضـى) دێـت، بـە تـوركیش پـێ وتـراوە(خسـتەخانە). رینهارتـان دوزي، تكملـة المعـاجم العربيـة، نقلـه إلى العربيـة وعلـق عليـه: جمـال الخيـاط، وزارة الثقافـة والإعـلام، (العـراق: ٢٠٠٠)،ج١٠، ص٩؛أحمـد مختـار عبـد الحميـد، معجـم اللغـة العربيـة المعاصـرة، عـالم الكتـب(بـيروت: ٢٠٠٨م)،ج٣، ص٢٠٦٠؛السـيد ادى شـير، الالفـاظ الفارسـية المعربـة، المطبعـة الكاثوليكية للاباء اليسوعيين، (بيروت: ١٩٠٨)،ص٣٢.بۆ زانیاری زیاتر لەسـەر (بیمارسـتان) ی بڕوانە: احمد عيسى بك، تاريخ البيمارستانات في الاسلام، (بيروت:١٩٨١).

([2]) وفيـات الاعيـان، ج٧، ص٢٠٧.هـەروەها(ابـن تغـري بـردي) هـەمان ئـەو زانیاریـەی دووبـارە كردۆتەوە بەوەی لە (ابن خلكان) ی وەرگرتووە.النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٥.

([3]) المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثـار، ج٢، ص٢٨٧.هـەروەها بڕوانـە:خالـدة سـلمان ابـراهيم، الحياة الاجتماعية في مصر خلال العصر الايوبي، رسالة الماجستير غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية التربية، جامعة زاخو، (زاخو:٢٠١١م)، ص١٥٢.

([4]) رحلة ابن جبير، دار ومكتبة الهلال، بيروت، ص٢٤.

شەشەم:مامۆستاو وانە بێژانی کورد لە قوتابخانەو شوێنە زانستیەکاندا:

وانەبێژی بە یەکێك لە کارە ئاینیە بایەخدارەکان دادەنرا، لە خوێندنگاکانیش زانستە شەرعیەکان و ئەوەی پابەندە بە ئاینی ئیسلام دەخوێنرا، هەروەکو (القلقشندي) ئاماژەی بە زانستەکانی هەریەکە لە شەرعناسی(الفقه)و فەرموودەو تەفسیر و رێزمان(النحو)و زمانەوانی (اللغة)کردووە، کە لە قوتابخانە ئیسلامیەکان دەخوێنرا، ئەو کەسانەش کە تەرخان دەکران بۆ وانەتنەوە، دەبوایە لە ڕووی زانستی و ئاینیەوە ئاست بەرز بن[1] .(ابن خلكان) لە کتێبەکەی ئاماژەی بە زۆر لە وانەبێژانی کورد کردووە، کە خەریکی وانەوتنەوە بوونە لە خوێندنگاکاندا، ئەوانیش:

١) **أبو القاسم ابن كج القاضي :**

زانایەکی ڕێبازی شافعی بووە، بینین و خوێندنەوەی جوانی هەبووە، بۆ مەزهەبی شافعی، چەندین کتێبی لەسەری بەرهەم هێناوە، کە شەرعناسەکان سودیان لێ بینیوە[2] .

شەرعناس و زانایەکی ئەوەندە گەورە بووە، بەڕادەیەك، (ابن خلكان) دەڵێت: (السمعاني م:٥٦٢ك/١١٦٦ز)وتوویەتی: کاتێ کە (أبو علي الحسين بن شعيب السنجي)[3] لە خزمەتی شێخ (أبي حامد الإسفرايني م:٤٠٦ك/١٠١٥ز) گەڕاوەتەوە، لە

---

(1) صبح الاعشى، ج٤، ص٤٠؛قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، ص١٨٩.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠.

(3)حسين بن شعيب : ابو علي المروزي السنجي، شەرعناسی شافیعی بووە، زانای شاری (مرو) بووە، لە بەغدا لەسەردەستی شێخ(ابی حامد)پێگەیشتووە، یەکەم کەس بووە لەمەزهەبێك ڕێگای (طريقة)خوراسانی وعیراقی بەیەکەوە کۆبکاتەوە، لەسالی(٤٣٠ك/١٠٣٨ز)کۆچی دوای کردووە.الذهبي، تاريخ الاسلام، ج٩، ص٤٧٤؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٢، ص ص٢٣٤_٢٣٥.

دینەوەر چاوی بە (أبو القاسم ابن کج) کەوتووەو بە دەریای بێ بنی زانست و فەزلی ئەوی زانیوە، گوتویەتی: مامۆستا زانیاری زۆر و زەبەند لای تۆیە و ناوو ناوبانگ هی شێخ (أبي حامد الإسفرايني)ە، (ابو القاسم) وەلآمی داوەتەوە: ئەو بەغدا ناوی بەرز کردۆتەوە و ئەمنیش دینەوەر، ئاوا کەس نەناس هێشتوومیەتیەوە[1] . هەرچەندە (ابن خلکان) ئامارەی بە ناوی کتێبەکەی (السمعانی) نەکردووە، کە ئەو زانیاریەی لێ وەرگرتووە، بە دوا داچوونمان بۆ چەند کتێبێکی (السمعانی)کرد، بە تایبەتی (الانساب) کە کتێبێکی ناوازەیە، هەمان زانیاریەی تیا بوو[2] .

٢) ابن البزری :

شەرعناسی شافیعی بووە، ئیمام وموفتی و فقهی (جزیره ابن عمر)بوو، لە (جزیرە) خەریکی وانە وتنەوە بوو، لەسەر ڕێبازی خۆی.لایەنی زانست و دینی لە ئاستێکی بەرز دابوو، زۆر گرنگی بە مەزهەبی شافیعی داوە، خەڵکێکی زۆر سودیان لێ بینیوە. تادوا کاتی ژیانی بە دەرس گوتنەوەو و فتوادان بەسەربرد[3] .

([1]) وفيات الاعيان، ج٧، ص٦٥؛الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٣، ص٨؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٩، ص٤٠؛ ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ج٥، ص ص٣٥_ ٣٦؛بابە شێخی مەردۆخ ڕۆحانی، مێژووی ناودارانی کورد، ب١، ل٢٧.

([2]) الأنساب، تحقيق: عبد الله عمر البارودي، دار الجنان، ١٩٨٨، ج٥، ص٣٦.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٤٤٤_٤٤٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٧٤؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٣١٢؛ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص ص٣٢٠_٣٢١.

(ابـن خلكـان) دەڵێـت: کـەس وەکـو ئـەو قوتابيـەکی زۆری لـەدوای خـۆی بـەجێ نەهێشتووە[1].وا دیـارە ئـەم وتەيـەی (ابـن خلكـان) لـە بـارەی زۆری قوتابيـەکانی(ابـن البزري) لەکتێبی (تقي الدين ابن الصلاح)ی مامۆستاکەی خـۆی وەری گرتبێـت، چـونكە (ابـن الصـلاح) لەيـەکێك لـە کتێبـەکانی ئامـاژەی بـەم زانيارييـە کـردووە، کـە (ابـن خلكان)باسی کردووە[2].(الفقيه عيسى بن محمد الهكاري)يەکێك بووە لە وانـەی لای ئـەو خوێندوويەتی[3]. هەروەها يەکێك لـە مامۆسـتاکانی(عبـدالرحمن بـن عثمـان)ی بـاوکی (تقي الدين ابن الصلاح الشهرزوري) بووە، کە لەلای (ابن البزرى) خوێندوويەتی[4].

٣) الشيخ الخضر بن عقيل الإربلي :

دوای پێگەيشـتنی لـە بەغـداوە گەڕاوەتـەوە هـەولێر، پاشـان مـیر (أبـو منصـور سـرفتكين بـن عبـد الله الـزيني م:٥٥٩ك/١١٦٣ز) جێگـری خـاوەنی هـەولێر، لـە سـاڵی

---

(1) وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٤٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص١٧٤؛ ابن قاضي شهبة، طبقات الشافعية، ج١، ص٣٢١.

(2) طبقات الفقهـاء الشـافعية، تحقيـق: محـي الـدين علـي نجيـب، دار البشـائر الاسـلامية، (بـيروت: ١٩٩٢)،ج٢، ص٦٨٥.

(3) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٤٥؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٢٥٥؛ ابن حجر العسقلاني، رفع الإصر عن قضاة مصر، ص٢٩٤.

(4) ابـن الصـلاح وسـراج الـدين، مقدمـة ابـن الصـلاح ومحاسـن الاصـطلاح، تحقيـق: د عائشـة عبـد الرحمن، دار المعارف، القاهرة، ص١٤.جگە لەمە چەندين خەلكی ناوبانگ بۆ فێربوونی زانسـت هاتۆنەتە خزمەتی (أبو شجاع الفقيـه الـواعظ الصـوفي) يـەکێك بـوو لـەو خوێندکارانـەی هاتۆتـە جەزیرەی ئیبن عومەرلەلای(ابن البزرى) پێگەيشتووەوخوێندوويەتی. ابـن الـدبيثي، ذيـل تـاريخ مدينة السلام، تحقيق: بشار عواد، دار الغرب الاسلامي، ٢٠٠٦، ج٢، ص١١٧.

(٥٣٣ك/١١٣٨ز) قوتابخانەی قەلعەی بۆ دەرس گوتنـەوەی مامۆسـتا (الخصـر) بنیـات ناوە ئەو یەکەم کەس بوو، کە دەرسی لە هەولێر داوەتەوە[1] .

(ابن خلكان) دەڵێت: زۆر کەس لە ژێـر دەسـتی ئـەم مامۆسـتایە خوێنـدنیان تـەواو کردووە، لە وانەش (ضياء الدين أبو عمرو عثمان بن عيسىابن درباس الهذباني)و(عـز الدين أبو القاسم نصـر بـن عقيـل ابـن نصـر)کـە بـرازای خـۆی بـووە[2] . ماوەیـەك لـەم قوتابخانەیـە خـەریکی وانەوتنـەوەو ڕاهێنـانی قوتابیـان بـوو، تـاوەکو لـە سـاڵی (٥٦٧ك/١١٧١ز) کۆچـی دوای دەکـات و هـەر لـە قوتابخانەکـەی دەنێـژرێ[3] . لـە دوای خۆی (عز الدين أبو القاسم)ی برازای ئـەرکی بـەڕێوەبردنی قوتابخانەکـەی لـە ئەسـتۆ گرتووەو دەرسی تێدا وتووەتەوە، (ابن خلكان) دەڵێت: ((کەسێکی خاوەن فەزل بووە، هـەر لـە هـەولێر لـە سـاڵی (٥٣٤ك/١١٣٩ز) لـە دایکبـووە، بـەڵام دوای ماوەیـەك لـە وانەوتنەوە لەلایەن (مظفر الدين كوكبري) خاوەنی هەولێر لـە ساڵی (٦٠٢ك/١٢٠٥ز) یـان (٦٠٣ك/١٢٠٦ز) دەردەکـرێ ڕوودەکاتـە شـاری (موصـل) هـەر لـەم شـارە لـە سـاڵی (٦١٩ك/١٢٢٢ز)کۆچی دوای دەکات[4] .

([1]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧؛ ابن كثير، البداية والنهاية، ج١٢، ص٣٥٢؛السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٧، ص٨٣

([2]) وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٧؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٢٠٩؛ محسن محمد حسين، اربيل دراسة تاريخية، دار اراس، (اربيل: ٢٠١٢)،ص٤٨؛ اميد ابراهيم جوزەلی، الحياة العلمية في اربيل، ص٩١.

([3]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٣٨؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٣، ص٢٠٩.

([4]) وفيات الاعيان، ج٢، ص ص٢٣٨_٢٣٩؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٣٦٢.

٤) شهدة بنت الإبري :

یەکێك بووە لە زاناکان، لە فەرمووده و ڕەوایەتدا، کەسێکی ناسراوی بەغدا بووە و قوتابیان بە گەورەو بچووکەوە لە کۆڕی دەرسیدا کۆبوونەتەوەو بەهرەیان بردووە، تاوەکو لە ساڵی (٥٧٤ك/١١٧٨ز) کۆچی دوای کردووە[١] .

٥) السدید السلماسي:

شەرعناسی شافیعی بووە. ئیمامی سەردەمەکەی خۆی بوو[٢]. خەریکی وانە وتنەوە بووە لە قوتابخانەی (نظامیة)لە شاری بەغداد[٣] . (ابن خلکان) سەبارەت بە زانا (سلماسي) دەڵێت: شارەزا بووە لە چەندین هونەر. فەتواکانی زۆر ڕاست و جوان دەیپێکا، خەڵکێکی زۆر لەوڵاتان و ناوچەکانی ترەوە هاتۆنەتە خزمەتی و سودیان لێ بینیوە.چەندین زاناو مامۆستاو خاوەن کتێبەکان لە ژێر دەستی ئەم زانایە دەرچوونەو پێگەیشتونە[٤] .

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٢، ص٤٧٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٣٨؛الصفدي، الاڤي بالوفيات، ج١٦، ص١١١.

(٢) وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٤٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٠٥.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛ اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣.لەسەرچاوەی تر دەلێن (سلماسی) موعید(معيد) بووە لە قوتابخانەی (النظامية).الذهبي، العبر في خبر من غبر، ج٣، ص٢٣٦؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛الداوودي،طبقات المفسرين، ج٢، ص٣٤٣.

(٤) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٤، ص٢٣٧؛الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٢، ص٥٤٥؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٥، ص١٠٤؛اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٣، ص٣٠٣.

٦) الفقيه عيسى الهكاري :

یەکێك بووە لە فـەقێ و شەرعناسـەکان[١]، خـەریکی وانـەی وتنـەوەی شەرعناسـی بووە، لە قوتابخانەی (الزجاجية)[٢] لە شاری حلب[٣] . بەوە ناسراوە کە ئیجتیهادی لـەو بابەتانە کردووەکە موسڵمانان لەوکات پێویستیان پێبووە[٤] .

٧) ضياء الدين الماراني :

ئەم زانایەشارەزاییەکی کەم وێنەی هەبووە لـە مەزهـەبی شـافعی، هـەر بۆیـە (ابـن خلكان) لەم بارەیـەوە دەڵێـت: ((زیـرەکترین شەرعناسـی مەزهـەبی شـافعی بـووە لـەو کات))[٥] .

پاشـان دوور خرایتـەوە لـە پۆسـتەکەی. لـە دواییـدا مـیر (جمـال الـدين خشـترين الهكـاري م:٦١٩ك/١٢٢٢ز) قوتابخانەیـەکی لـەنێو کۆشـکی (قـاهیرە) دروسـت کردبـوو،

---

(١) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ض٤٩٧؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، ص٧٢١.

(٢) (الزجاجية) : ئەم قوتابخانەیە لەلایەن(بدر الدولة أبو الربيع سليمان بن عبد بن ارتـق) خـاوەنی حلب، لەحلب لەگەرەکی (الجلوم) بونیات نراوە، هەر لەم گەرەکـە کارگەیـەکی شوشـە دروسـت کردنی تیابوو، هەربۆیە بەوناوە (الزجاجية) ناسـراوە، بـۆ مەهـەبی شـافیعیەکان بووکـە تیایـدا زانا(شرف الدين أبو طالب عبد الرحمن ابن العجمي) بۆ یەکەم جار وانەی تیایدا داوەتـەوە. ابـن شداد، الاعلاق الخطيرة، ج١، ص٢٤٢؛الذهبي، الكاشف في معرفة مـن لـه روايـة في الكتـب السـتة، تحقيق: محمد عوامة أحمد، مؤسسة علوم القرآن، (جدة: ١٩٩٢)،ص٩٣.

(٣) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٤٩٧.

(٤) المنـــذري، التكملـة لوفيـــات النقلـــة، مــج١، ص١٢٣؛ ابـن كــثير، طبقـــات الشـــافعيين، ص ص٧٢١_٧٢٢.

(٥) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظـان، ج٤، ص٣؛السـيوطي، حسـن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، ج١، ٤٠٨.

ئەرکی بەڕێوەبردنی ئەم قوتابخانەیەی بە قازی (ضیاء الدین الماراني) سپارد، ئەویش دەستی کرد بەوانە وتنەوە تیایدا[1].

٨) مكي الماكسيني النحوي:

ئەم زانایە لە زێدی خۆی گەشتی زانستی بۆ (موصل) دەکات، لە (موصل) خەریکی زانستی ئەدەب دەبێت و گرنگی پێدەدات، پاشان گەشت بۆ بەغداد دەکات، لەگەڵ ئەدیبەکان کۆدەبێتەوەو سودمەند دەبێت. دوای پێگەیشتنی لە بواری ئەدەبیدا دەگەڕێتەوە بۆ (موصل)، لەم شارە خەڵکێکی زۆر ڕووی تێدەکەن و سودی لێدەبینن[2].

٩) عبد الرحمن بن عثمان بن موسى الشهرزوري:

(عبد الرحمن) باوکی (ابن الصلاح الشهرزوري)بوو، زاناو وانەبێژێکی تری کورد بوو، لە دوای پێگەیشتنی لە زانستە شەرعیەکاندا، دەستی کرد بە وانەوتنەوە لە قوتابخانەی (الاسدية)[3]لە شاری (حلب) بەردەوام بوو، لە مامۆستایەتی ئەم قوتابخانەیە تاوەکو لە ساڵی(٦١٨/١٢٢١ز) کۆچی دوایی کردووە[4] .

---

(1) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٢؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٢٣١؛اليافعي،مرآة الجنان وعبرة اليقظان، ج٤، ص٣.

(2) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٥، ص٢٧٨؛ الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٦، ص ص٣٢_٣٣.

(3) هەمان ئەو قوتابخانەیە کە (اسد الدين شيركۆ) دروستی کردووە.کەپێشتر ئاماژەمان پێ کردووە.

(4) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٤_٢٤٥؛ الذهبي، تاريخ الاسلام، ج١٣، ص٥٤٤؛ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ج٨، ص١٧٥؛ عبدالحميد جعفر الفتاني، الامام الحافظ ابو عمروابن الصلاح وكتابه علوم الحديث الشهير بالمقدمة، ص ص٤٤_٤٥.

١٠) تقى الدين ابن الصلاح :

(ابن الصلاح) یەكێك لەو مامۆستاو وانەبێژانی كورد بووە، كە تەمەنێكی زۆری بۆ وانەوتنەوە لە قوتابخانەو شوێنە زانستیەكاندا تەرخان كرد، بۆ نموونە لە شاری (قودس) لە قوتابخانەی (الناصرية) خەریكی وانە وتنەوە دەبێت، ماوەیەك دەمێنێتەوە، خەلكێكی زۆر لێی سودمەند دەبن، پاشان لە (قودس) گەشت دەكات بۆ (دیمەشق) لەم شارە لە سێ شوێن لە یەك كاتدا خەرێكی وانەوتنەوە دەبێت، ئەوانیش قوتابخانەكانی (الرواحية)[١] و (الشامية الجوانية/ست الشام)و لەگەلْ (دار الحديث)ی مەلیك (الاشرف) دا[٢] .

(ابن خلكان) دەلێت: ((لە هەرسێ شوێنەكە بەبێ دابڕان بە كاروبارەكان هەلْدەسا مەگەر عوزرێكی پێویستی هەبووایە، پیاوێكی خاوەن دین و زانست بوو، لە سالّی (٦٣٢ك/١٢٣٤ن)چوومەتە لای لە (دیمەشق) بۆ ماوەی یەك سالْ دەرسم لەلای خوێند))[٣] .بەم پێیە دەردەكەوێ كە (تقی الدين ابن الصلاح) زانایەكی زۆر لێهاتوو شارەزابووە، بە تایبەتی لە زانستی فەرموودەو شەرعناسیدا زۆر كارامە بووە، بەڕادەیەك توانیویەتی لە چەندین قوتابخانەدا بەسەركەوتوویی وانە بلێتەوە.

([١]) الرواحية: ئەم قوتابخانەیە لەلایەن (زكي الدين ابو القاسم هبة الله) كەبە (ابن رواحة) ناسراوە دامەزراوە، هەربەناوی خۆی بووە، وەقفی كردووە، كتێبخانەیەكیشی تیابووە.وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤؛ابن شداد، الاعلاق الخطيرة، ج١، ص٢٥٥؛ النعيمى، الدارس في تاريخ المدارس، ج١، ص١٩٩؛ناصر محمد علي الحازمي، الحياة العلمية في دمشق في العصر الايوبي، ص٢٨١.

([٢]) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ص٢٤٣_٢٤٤؛ ابن الوردي، تاريخ ابن الوردي، ج٢، ص١٧١؛الصفدي، الوافي بالوفيات، ج٢٠، ص ص٢٦_٢٧؛ النعيمي، الدارس في تاريخ مدارس، ج١، ص١٦.

([٣]) وفيات الاعيان، ج٣، ص٢٤٤.هەروەها(الذهبي) یش ئاماژەی بەم زانیاریە كردووە بەوەی لە(ابن خلكان) ی وەرگرتووە، تذكرة الحفاظ، ج٤، ص١٤٩.

١١)أبو عمرو ابن الحاجب :

(ابن الحاجب)، دوای ئەوەی لە منداڵیـەوە لـە (قـاهیرە) خـەریکی قورئـانی پـیرۆز بوو، دەستی کردووە بە خوێندنی فیقهی ڕێبازی ئیمام مـالیکی و چـەندین زانسـتی تـر، پاشـان چـووە بـۆ (دیمەشـق) و لـە قوتابخانەیـەکی تایبـەت بـە مامۆسـتایانی مـالیکی، کـۆڕێکی وانەدانـەوەی دامەزرانـد و لـە ماوەیـەکی کەمـدا نـاوو ناوبـانگی بەدەرکـەوت و قوتابیان لە هەموو لایەکەوە ڕوویان کردە قوتابخانەکەی[١] .

پاشان لە (دیمەشق)ەوە گەڕاوە (قاهیرە)و ماوەیـەك لـەوێ وانـەی گوتـەوەو دواتـر چوو بۆ ئەسکەندەریەو تا دوا ساتی ژیانی لەو شارەدا مایەوە[٢].

ئەوەی لەم بەشەدا تێبینیمان کردبێت، لەسەر چۆنیەتی و شێوازی هەڵسوکەوت کردنی (ابن خلکان) لەگەڵ ناساندنی کەسایەتیە کوردییەکان، بەم شێوەیە بووە:

١) لەنووسینەوەی ژیننامەی زانایان تەنیا گرنگی بـەو کەسـایەتییانە داوە کـە زۆر بە ناوبانگ وناسراو بوونە لـە جیهـانی ئیسـلامیدا، بەڕادەیـەك زۆربـەیان خـاوەنی پلـەو پۆست بوونە، لە ڕووی ئیداری و ڕۆشنبیری وسیاسی دا .

٢) زۆربـەی زۆری ئـەو زانایانـەی کـە نووسـەر گرنگـی پێـداون، لەسەرگوزشـتەی تایبەت ئاماژەی پێکردوون، شافیعی مەزهەب بوونە. لێرەدا جگە لەوەی سۆزی نووسـەر بۆ ئەم مەزهەبە بە ڕوونی بۆمان بەدەردەکەوێ، لەلایەکی ترەوە تێبینی ئەوە دەکرێ،

---

(١) ابن خلكان، وفيـات الاعيـان، ج٣، ص ص٢٤٨_٢٤٩؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٤، ص٥٥١؛ الصفدي،الوافي بالوفيات، ج١٩، ص٣٢٢؛ ابن العمادالحنبلي، شذرات الذهب في اخبـار مـن ذهـب، ج٧، ص٤٠٦؛بابە شێخ مەردۆخی، مێژووی ناودارانی کورد، ب١، ل٨٩.

(٢) ابن خلكان، وفيات الاعيان، ج٣، ص ٢٥٠؛ الـذهبي، تـاريخ الاسـلام، ج١٤، ص٥٥١؛ابـن العمـاد الحنبلي، شذرات الذهب، ج٧، ص٤٠٧.

زۆربەی زۆری فەرمانڕەوایانی ئەیوبیی و زانا کوردیەکانی ئەو سەردەمیش سۆزی زۆریان بۆ مەزهەبی شافیعی هەبووە، بەڕادەیەك بەشێکی زۆریان شەرعناسی شافیعی بە ناوبانگی سەردەمەکەیان بوون.

٣) نووسەر بەشی زۆری کتێبەکەی تایبەت کردووە بەژیننامەی کەسە زانستیەکاندا، زۆر لەو زانایانەی لەناوچەکانی ڕۆژهەلاّت وڕۆژئاوای جیهانی ئیسلامی ناساندووە کە یەکێك لە بوارەکاندا خزمەتی پێشکەش بە شارستانیەتی ئیسلامی کردووە، سەبارەت بە زاناو ناودارانی کوردیش ناوبراو ئاماژەی بە زۆرێك لەو کەسایەتیە کوردییانە داوە تاڕدادەیەك دەتوانین

بلّێین لە نێوان (٨٪) بۆ(١٠٪)ی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان، ئەمەش ڕێژەیەکی تاڕادەیەك باشە بەبەراورد بە ڕێژەی کۆی گشتی نەتەوەکانی تردا.

٤) نووسەر زیاتر جەختی لەسەر ئەو زانا کوردیانە کردۆتەوە، جگە لەوەی شەرعناسی بەناوبانگ بوونە لە جیهانی ئیسلامی، ڕۆڵی وانەبێژیان بینیوە لە قوتابخانە بەناوبانگەکانی ئەو سەردەم، وەك لە قوتابخانەکانی (النظامية)و (الناصرية)و (الرواحية)... هت مامۆستاو وانەبێژ بوونە.

بەشێك لەو کەسایەتی و زانا کوردانەی کە نووسەر لەکتێبەکەی ناوی هێناون و سەرگوزشتەی نووسیون هاوسەردەمی (ابن خلكان) بوونە و لەنێوانیاندا پەیوەندی بوونی هەبووە، ئەمەش هۆکارێکی سەرەکی بووە لەوەی نووسەر هەندێك زانیاری ناوازەو دەگمەن لەسەریان بزانێت ولە کتێبەکەی تۆماریان بکات، کە هیچ سەرچاوەیەك پێش ئەو پەی پێنەبردووەو ئاماژەی پێنەکردوە، تەنانەت زۆرجار مێژوونووسانی دوای خۆشی هەریەکە لە (الذهبي)و(الكتبي)و(الصفدي)و(ابن كثير)و(ابن تغري بردي)و(زركلي)...هت ئاماژەو جەختیان لەسەر ئەو زانیاریە دەگمەنانە کردۆتەوە، بەوەی (ابن خلكان) ئاماژەی پێکردووە لەویان وەرگرتووە.

ئەنجام

لە کۆتاییی توێژینەوەکەماندا دەتوانین بگەینە کۆمەڵێك ئەنجام کە هەوڵمان داوە لەم چەند خاڵەی خوارەوە کۆیان بکەمەوە:

یەکەم : (ابن خلكان) یەکێکە لە کەسایەتیە دیاروبەرچاوەکانی ماڵباتی خەلەکانیەکان.خانەوادەی خەلەکانیەکان لە بنچینەدا کوردی زرزاریین، ئەگەرچی هەندێك لەسەرچاوەکان وانیشان دەدەن کەوا ڕەچەڵەکی (ابن خلكان) دەگەرێتەوە بۆ (بەرمەکیەکان) بەلآم لەڕاستیدا هیچ پەیوەندییەکی ڕەچەڵەکی لە نێوان بنەماڵەی خەلەکانیەکان وبەرمەکیەکان بەدی ناکرێت، چونکە لە ڕووی نەتەوەیی یەوە بەرمەکیەکان لە بنچینەدا دەگەرێنەوە بۆ پاشایانی پێشووی فارس، لە بەرامبەردا خەلەکانیەکان کوردن و لە ڕووی شوێنی جوگرافیاشەوە بەرمەکیەکان دەگەرێنەوە بۆ شاری (بلخ) لە خوراسان بەپێچەوانەوەش، خەلەکانیەکان دەگەڕێنەوە بۆ گوندی خەلەکانی دەوروبەری چیاکانی هەولێر.

دووەم:کتێبی (وفيات الاعيان) بەیەکێك لە سەرچاوەمێژوویی وئەدەبیەکان دادەنرێت، بەتایبەتی لەهونەری بەسەرهات و ژیننامە نووسیندا، لە ڕاستیدا ئەم کتێبە گەنجینەیەکی گەورەی لێکۆلینەوەی مێژوو و ئەدەبیات وکۆمەڵناسی و زمانەوانیە، دانەرەکەی کاکڵێکی پوختی ژیانی زانایانی پێش خۆی لە پیاو و ژن کۆکردۆتەوەو لەناوچوون رزگاریکردوون، جگە لەوەش ئەوەی خۆی بیستوویەتی و لە هاوچەرخەکانی خۆی زانیوە بەدەستپاکی تۆماری کردووە، بەگرنگترین سەرچاوە دادەنرێت لە نێو ژياننامەکان ومێژووی ئەدەبیدا چاکترین بەڵگەش زۆریی و بەربلآوی کتێبەکەیە لەهەموو جیهانی ئیسلامیدا، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کەلایەنی جوگرافیاشی فەرامۆش نەکردووە،

بەڕادەیەك لەسەرگوزشتەی هەرکەسایەتیەك وەسفی جوگرافیاوشوێنی لەدایکبوونی کەسەکەی کردووە.

سێیەم : یەکێك لە لایەنەگرنگەکانی ئەم کتێبە ئەو داهێنانەیە کە لە بواری کۆکردنەوەی ژیاننامەکاندا کردوویەتی، هەروەکو(ابن کثیر)لەم بارەیەوە دەڵێت: ((زۆرترین داهێنانی تێدایە))ئەمەش بەهۆی ئەوەی چاکترین ڕێکخستنی بۆ کردوە، ئەو ناودارانەی ئەو لەسەری نووسیوون هەمە کارو هەمەجۆرن و لەهەمانکاتدا سەر بە شوێن و سەردەمی جیاوازبوونە، هەربۆیە بەجوانترین نموونە لە جۆری کتێبە ژیاننامەکاندا لەرۆژهەلات دادەنرێت، کەبەزمانێکی عەرەبی ڕەوان نووسراوەتەوە، بۆتە مایەی بایەخپێدانی زۆر نووسەری دیکە، لەسەر ڕێوشوێنی ئەو، کتێبیان داناوە، تەنانەت بەهۆی ئەم بەرهەمەوە دەتوانرێ لە زۆر ڕووی گرنگی ژیانی سیاسی وئابووری وڕووناکبیری جیهانی ئیسلامی لەسەدەکانی ناوەراستدا بگەین.

چوارەم :(ابن خلكان) گرنگییەکی تایبەتی داوە بە باسی ئەیوبییەکان و کەسایەتیە کوردەکان، لە ڕێی ئەم کتێبەوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە بنەماڵەی ئەیوبیەکان ڕۆڵێکی کارایان گێراوە لەڕووبەڕووبوونەوەی خاچیەکان بەدرێژای دەیان ساڵ لەتەمەنی دەوڵەتەکەیان.کەسنورێکی بەرفراوانی لەولاتی میسروشام وحیجازویەمەن وولاتی نەوبە (بلاد النوبة) وبەشێك لەکوردستانی لەخۆگرتبوو، وێڕای خەریك بوونیان بەکاری رامیاری وسەربازی، لەهەمانکاتدا لایەنی زانستیشیان پشتگوێ نەخستبوو، گرنگی زۆریانداوە بەزانایان وڕۆشنبیران، بگرە لەوەش زیات رزۆرێك لەئەندامانی ئەوبنەماڵەیەخۆیان کەسانی زاناوئەدیب و هونەرومێژوونووس بوونە.

پێنجەم:ئەیوبیەکان گرنگێکی زۆریان داوە بە بواری بیناسازی وئاوەدانکاری و پەروەردەیی، بەدەیان قوتابخانەوخانەی فەرموودەو مزگەوت وخانەقاونەخۆشخانەو

خزمەتگوزاری تر لەلایەن ئەو بنەماڵەیە ئاوەدان کراوەتەوە، تەنانەت ژنانی نێو بنەماڵەی ئەیوبی شان بەشانی پیاوانی ئەیوبی ڕۆڵیان گێراوە لەدروست کردنی شوێنە خزمەتگوزارییەکاندا.

شەشەم:بەشێکی زۆر لە زانایانی کورد لەسەردەمی ئەیوبی ومەملوکیدا پۆستی دادوەری و قازیقوزاتیان(قاضي القضاة) پێسپێردرابوو، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر شارەزایی ئەو زانایانە لە زانستی شەرعناسی وئاینیدا .

حەوتەم :زۆر لە زانایانی کورد بە هۆی پێگەیشتن وزیرەکی وشارەزایی یان لە زانستە شەرعیەکاندا، لە قوتابخانەو شوێنە زانستیەکاندا خەریکی وانەوتنەوە بوون. بەڕادەیەك هەندێك جار لەبەر زانایەکی کورد قوتابخانەیەك ئاوەدان کراوەتەوە، ئەرکی بەڕێوەبردن ووانەبێژی پێسپێردراوە.تەنانەت هەندێك لە زانای کورد لە شاری بەغداوە کە ئەو کات ناوەندی ڕۆشنبیری جیهانی ئیسلامی بوو، ئەرکی وانەوتنەوەیان پێسپێردرابوو، وە زۆرێك لە زانایانی دیاری جیهانی ئیسلامی کەکورد نەبوونە لە ژێردەستی دەیان مامۆستای کوردی وەکو (ابن الصلاح شەهرەزوری) و(ابن الحاجب نەحوی) و(مكی الماكسینی)... هتد، پێگەیشتون.

هەشتەم :زۆربەی زۆری ئەو کەسایەتیە کوردانەی کە لەلایەن (ابن خلكان) سەرگوزشتەیان نووسراوەوباسکراون شافیعی مەزهەب بوونە.

نۆیەم:بەشێکی زۆر لە زانایانی کورد لەسەردەمی ئەیوبی ومەملوکیدا لە زێدی خۆیان کۆچیان بۆ شام ومیسر کردووە، هەرلەوێش خزمەتیان کردووە، تاوەکو کۆچی دوایی یان کردووە

ليستی سەرچاوەکان

القرآن الكريم

یەکەم: بەڵگەنامەکان (المخطوطات) :

الاشعري:عبدالرحمن بن جوهر احمد العربي:

١) مختصر وفيات الاعيان لابن خلكان، معهد المخطوطات في القاهرة، تحت رقم(٧٠)

هروي:عبدالرحمن فامى:(ت:٥٤٦هـ/١١٥١م):

٢) تاريخ هرات، دستنوشستى نويافته، مركز پژوهشى، ميراث مكتوب، (تهران:١٣٨٧)

دووەم :سەرچاوە ڕەسەنەکان (المصادر الاولية):

ا) سەرچاوە بنەڕەتیەکان بە زمانی عەرەبی (المصادر الاصلية العربية):

ابن الأثير :عز الدين أبي الحسن علي بن محمد بن محمد الجزري (ت ٦٣٠هـ/١٢٣٢م):

١- أسد الغابة في معرفة الصحابة، دارالفكر(بيروت:١٩٨٩م)

٢- لتاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، تحقيق:عبد القادر احمد، دار الكتب الحديثة، القاهرة، (ت)

٣- الكامل في التاريخ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، (بيروت :١٩٩٧م).

الادريسي : محمد بن محمد بن عبد الله(ت:٥٦٠هـ/١١٦٥م)

٤- نزهة المشتاق في اختراق الآفاق، عالم الكتب، (بيروت:١٤٠٩ك)

ابن الأزرق الاندلسي:ابو عبد الله محمد(ت:٨٩٦هـ/١٦٧٩م)

٥- بدائع السلك في طبائع الملك، تحقيق: علي سامي النشار، وزارة الاعلام، عراق، (ت)

الأستراباذي:نجم الدين محمد بن الحسن الرضي (ت:٦٨٦هـ/١٢٧٨م)

٦- شرح شافية ابن الحاجب، تحقيق:عبد المقصود محمد، مكتبة الثقافة الدينية(م: ٢٠٠٤م).

اسحاق بن المنجم: إسحاق بن الحسين المنجم (ت: ق ٤هـ)

٧- آكام المرجان في ذكر المدائن المشهورة في كل مكان، عالم الكتب (بيروت:١٤٠٨)

الاسنوي :جمال الدين عبد الرحيم بن حسن، (ت:٧٧٢هـ/١٣٧٠م)

٨- طبقات الشافعية، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٨٧م)

الأصبهاني : عماد الدين بن محمد بن صفي الدين الكاتب (ت:٥٩٧هـ/١٢٠٠م)

٩- البرق الشامي، تحقيق: فالح حسين، مؤسسة عبد الحميد شومان، (عمان:١٩٨٧م).

١٠- خريدة القصر وجريدة العصر، تحقيق: شكري فيصل، المطبعة الهاشمية، (دمشق:١٩٦٨)، قسم شعراء بني ايوب .

١١- الفتح القسي في فتح القدسي، دار المنار(مصر: ٢٠٠٤).

ابن أبي أصيبعة : موفق الدين أبو العباس أحمد بن القاسم الخزرجي، (ت: ٦٦٨هـ/١٢٦٩م)

١٢- عيون الأنباء في طبقاتالأطباء، تحقيق:نزار رضا، دار مكتبة الحياة، (بيروت :ت)

الأنباري :ابو بكر محمد بن القاسم بن محمد بن بشار(ت:٣٢٨هـ/٩٤٠م)

١٣- الزاهر في معاني كلمات الناس، تحقيق: حاتم صالح الضامن، مؤسسة الرسالة، (بيروت:١٩٩٢)

بدر الدين: أبو عبد الله محمد بن إبراهيم بن سعد الله(ت:٧٣٣هـ/١٣٣٣م)

١٤- تحريم الأحكام في تدبير أهل الاسلام، تحقيق: فؤاد عبدالمنعم، ط٢، دار الثقافة، (الدوحة:١٩٩٨)

البرزالي: ابو محمد القاسم بن محمد بن يوسف، (ت:٧٣٩هـ/١٣٣٨م)

١٥- المقتفي، ديراسة وتحقيق:يوسف ابراهيم الزاملى، رسالة مقدمة للنيل درجة الدكتورا، جامعة ام القرى، (سعوديا:١٩٩٥م)

١٦- الوفيات، وعلق عليه:ابو يحيى عبدالله الكندرى، غراس للنشر والتوزيع، (كويت:٢٠٠٥م)

ابن بطوطة : ابو عبد الله محمد بن عبد الله الطنجي (ت:٧٧٩هـ/١٣٧٧م)

١٧- تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار(رحلة ابن بطوطة)، اكاديمية المملكة المغريبية، (الرباط:١٤١٧).

أبو البقاء: أيوب بن موسى الحسيني القريمي الكفوي(ت:١٠٩٤هـ/١٦٨٢م)

١٨- الكليات، تحقيق:عدنان درويش ومحمد المصرى، مؤسسة الرسالة، (بيروت:١٩٩٨)

البقاعي: برهان الدين إبراهيم بن عمر(ت:٨٨٥هـ/١٤٨٠م)

١٩- النكت الوفية بما في شرح الألفية، تحقيق: ماهر ياسن الفحل، مكتبة الراشد ناشرون، (م: ٢٠٠٧).

البكري: أبو عبيد عبد الله بن عبد العزيز بن محمد البكري الأندلسي (ت:٤٨٧هـ/١٠٩٤م)

٢٠- المسالك والممالك، دار الغرب الإسلامي(بيروت: ١٩٩٢).

٢١- معجم ما استعجم من أسماء البلاد والمواضع، ط٣، عالم الكتب، (بيروت:١٤٠٣).

البلاذري: أحمد بن يحيى بن جابر بن داود(ت:٢٧٩هـ/٨٩٢م)

٢٢- جمل من أنساب الأشراف، تحقيق: سهيل زكار ورياض الزركلي، دار الفكر(بيروت:١٩٩٦)

بهاء الدين الجندي: محمد بن يوسف بن يعقوب (ت:٧٣٢هـ/١٣٣٢م)

٢٣- السلوك في طبقات العلماء والملوك، تحقيق: محمد بن علي، ط٢، مكتبة الارشاد، (صنعاء:١٩٩٥م)،

التطيلي: الرابي بنيامين بن الرابي يونة التطيلي النباري(ت:٤٦٩هـ/١١٧٣م)

٢٤- رحلة بنيامين التطيلي، المجمع الثقافي، (اوظبي:٢٠٠٢)

ابن تغري بردي : جمال الدينأبي المحاسن يوسف الأتابكي، (ت:٨٧٤هـ/١٤٦٩م)

٢٥- المنهل الصافي والمستوفى بعد الوافي، تحقيق: محمد محمد أمين، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (القاهرة:ت)

٢٦- مورد اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة، تحقيق: نبيل محمد، دار الكتب المصرية، (القاهرة:ت)

٢٧- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، دار الكتب، (مصر:ت)

التهانوي:محمد بن علي الفارقي (ت:بعد ١١٥٨هـ/١٧٤٥م)

٢٨- موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تحقيق: علي دحروج، مكتبة لبنان ناشرون، (بيروت:١٩٩٦)

ابن جبير: محمد بن احمد الكناني الاندلسي (ت:٦١٤هـ/١٢١٧م)

٢٩- رحلة ابن جبير، دار ومكتبة الهلال، (بيروت:ت)

الجرجاني:علي بن محمد الشريف (ت:٨١٦هـ/١٤١٣م)

٣٠- التعريفات، تحقيق: ضبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٨٣)

ابن الجزري: شمس الدين ابو الخير محمد بن محمد (ت:٨٧٣هـ/١٤٩٢م)

٣١- غاية النهاية في طبقات القراء، مكتبة ابن تيمية(القاهرة:١٣٥١هـ)

ابن الجوزي: ابو الفرج عبد الرحمن بن علي (ت:٥٩٧هـ/١٢٠٠م)

٣٢- المنتظم في تاريخ الأمم والملوك، تحقيق: محمد عبد القادر واخرون، دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٢)

ابن ابي حاتم: أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس(ت:٣٢٧هـ/٩٣٨م)

٣٣- تفسير القرآن العظيم، تحقيق: أسعد محمد الطيب، ط٣، مكتبة نزار مصطفى الباز، (الرياض:١٤١٩)،

ابن حجر العسقلاني: شهاب الدين احمد بن علي (ت:٨٥٢هـ/١٤٤٨م)

٣٤- تبصير المنتبه بتحرير المشتبه، تحقيق: محمد علي النجار، المكتبة العلمية، (بيروت :د.ت)

٣٥- الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، تحقيق:محمد عبد العميد، ط٢، مجلس دائرة المعارف العثمانية، (صيدر اباد:١٩٧٢م)

٣٦- رفع الإصر عن قضاة مصر، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، (القاهرة:١٩٩٨م)

٣٧- نزهة الألباب في الألقاب، تحقيق: عبد العزيز محمد السديري، مكتبة الرشد، (الرياض:١٩٨٩م)

حاجي خليفة : مصطفى بن عبد الله (ت:١٠٦٧هـ/١٦٥٦م)

٣٨- كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، مكتبة المثنى، (بغداد:١٩٤١)

الحسيني: عز الدين أحمد بن محمد بن عبد الرحمن(ت:٦٩٥هـ/١٢٩٥م)

٣٩- صلة التكملة لوفيات النقلة، تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الاسلامي(بيروت: ٢٠٠٧)

الحسيني: ابن هداية الله الحسينى(ت:١٠١٤هـ/١٦٠٥م)

٤٠- طبقات الشافعية، تحقيق: عادل نوهيض، دار الافاق الجديد، (بيروت:١٩٧١)

ابن طباخ الحلبي :محمد راغب بن محمود بن هاشم الطباخ (م:١١٤٠هـ/١٧٢٧م)

٤١- اعلام النبلاء بتاريخ حلب الشهباء، تحقيق:محمد كمال، ط٢، دار القلم، (حلب:١٩٨٨).

الحموي: أبو الفضائل محمد بن علي بن نظيف.

٤٢- تلخيص الكشف والبيان في حوادث الزمان(التاريخ المنصوري)، تحقيق: أبو العبد دودو، مطبعة الحجاز، (دمشق:ت)

الحميري: محمد بن عبد المنعم (ت:٧٢٧هـ/١٣٢٦م)

٤٣- الروض المعطار في خبر الأقطار، تحقيق:احسان عباس، ط٢، دار السراج، (بيروت:١٩٨٠).

الحنبلي: احمد بن ابراهيم (ت:٨٧٦هـ/١٤٧٢م)

٤٤- شفاء القلوب في مناقب بني ايوب، تحقيق: ناظم رشيد، دار الحرية للطباعة، (بغداد:١٩٧٨)

الحنبلي: زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن(ت:٧٩٥هـ/١٣٩٣م)

٤٥- ذيل طبقات الحنابلة، تحقيق:عبدالرحمن سليمان، مكتبة العبيكان، (الرياض:٢٠٠٥)،

الدينوري: أحمد بن داود (ت:٢٨١هـ/٨٩٤م)

٤٦- الأخبار الطوال، تحقيق:عبد المنعم عامر، دار إحياء الكتب العربي، (القاهرة:١٩٦٠).

ابن حوقل : محمد بن حوقل البغدادي، (ت:٣٦٧هـ/٩٧٧م)

٤٧- صورة الارض، دار صادر، (بيروت:١٩٣٨م)

الخزرجي: علي بن الحسن بن أبي بكر بن الحسن(ت:٨١٢هـ /١٤١٠م)

٤٨- العقود اللؤلؤية في تاريخ الدولة الرسولية، تحقيق: محمد بن علي، دار الاداب، (بيروت:١٩٨٣)

الخزنداري:**قرطاي الغزي الخزنداري(ت:بعد:٧٠٨هـ/١٣٠٨م)**

٤٩- تاريخ مجموع النوادر مما جرى للأوائل والأواخر، تحقيق:عمر عبد السلام تدمري، المكتبة العصرية، (بيروت:ت)

ابن خلدون: أبو زيد عبد الرحمن بن محمد الإشبيلي (ت: ٨٠٨هـ/١٤٠٦م)

٥٠- ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر، (تاريخ ابن خلدون)، تحقيق: خليل شحادة، دار الفكر، (بيروت:١٩٨٨)

ابن خلكان : أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد (ت:٦٨١هـ/١٢٨٢م)

٥١- وفيات الاعيان **وأنباء أبناء الزمان**، تحقيق: إحسان عباس، (بيروت:١٩٩٤)

الخوانساري :ميرزا محمد باقر الموسوي(ت:١٣١٣هـ/١٨٩٥م)

٥٢- روضات الجنات في احوال العلماء والسادات، المطبعة الحيدرية، (طهران :١٣٩٠).

الداوودي:شمس الدين محمد بن علي بن أحمد (ت:٩٤٥هـ/١٥٣٩م)

٥٣- طبقات المفسرين، دار الكتب العلمية، (بيروت:ت)

ابن الدبيثي: أبو عبد الله محمد بن سعيد(ت:٦٣٧هـ/١٢٣٩م)

٥٤- ذيل تاريخ مدينة السلام، تحقيق:بشار عواد، دار الغرب الاسلامي(بيروت:٢٠٠٦).

ابن دقماق: صارم الدين ابراهيم بن محمد ابن ايدمر العلائي(ت:٨٠٩هـ/١٤٠٦م)

٥٥- نزهة الانام في تاريخ الاسلام، تحقيق:سميرة طبارة، المكتبة العصرية، (بيروت:ت)

الدواداري : ابي بكر بن عبد الله بن ايبك (ت:٧٣٦هـ/١٣٣٦م)

٥٦- كنزالدرر وجامع الغرر، تحقيق: اونرخ هارمان، (القاهرة:١٩٧١).

دياب الإتليدي: محمد دياب الإتليدي(ت:بعد ١١٠٠هـ/١٦٨٩م)

٥٧- إعلام الناس بما وقع للبرامكة مع بني العباس، تحقيق: محمد أحمد، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٤)

الذهبي :شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان (ت:٧٤٨هـ/١٣٧٤م)

٥٨- أسماء من عاش ثمانين سنة بعد شيخه أو بعد سماعه، تحقيق: عواد الخلف، مؤسسة الريان(بيروت:١٩٩٧ن).

٥٩- تاريخ الإسلام وَوَفيات المشاهير وَالأعلام، تحقيق: بشار عوّاد معروف، دار الغرب الإسلامي(بيروت:٢٠٠٣)

٦٠-سير اعلام النبلاء، دار الحديث، (القاهرة:٢٠٠٦)،

٦١- العبرفي خبر من غبر، تحقيق: ابوهاجر محمد السعيد، دار الكتب العلمية، (بيروت:ت)

٦٢- الكاشف في معرفة من له رواية في الكتب الستة، تحقيق: محمد عوامة أحمد، مؤسسة علوم القرآن، (جدة:١٩٩٢).

٦٣-معجم الشيوخ الكبير، تحقيق:محمد الحبيب الهيلة، مكتبة الصديق، (الطائف: ١٩٨٨)

٦٤- معرفة القراء الكبارعلى الطبقات ولأعصار، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧ن)

٦٥- المعين في طبقات المحدثين، تحقيق: همام عبد الرحيم سعيد، دار الفرقان(عمان:١٤١٤).

٦٦-ميزان الاعتدال في نقد الرجال، تحقيق: علي محمد البجاوي، ر(بيروت:١٩٦٣ن)

راغب الأصفهانى : أبو القاسم الحسين بن محمد(ت:٥٠٢هـ/١١٠٨م)

٦٧-المفردات في غريب القرآن، تحقيق: صفوان عدنان الداودي، دار القلم(دمشق:١٤١٢)

الزبيدي:محمد بن محمد بن عبدالرزاق (ت:١٢٠٥هـ/١٧٩م)

٦٨-ترويح القلوب في ذكر الملوك بني ايوب، تحقيق:صلاح الدين المنجد، دار الكتاب الجديد، (بيروت:ت)

٦٩- تاج العروس، تحقيق:مجموعة المحققين، دار الهداية، (م.ت)

الزركشي: بو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله(ت:٧٩٤هـ/١٣٩٢م)

٧٠-البرهان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار إحياء الكتب العربية(قاهرة: ١٩٥٧).

زكريا الانصاري: زين الدين زكريا بن محمد (ت:٩٢٦هـ/١٥١٩م)

٧١- أسني المطالب في شرح روض الطالب، تحقيق:محمد محمد تامر، دار الكتب العلميـة، (بيروت:٢٠٠٠)

الزمخشري: أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد(ت:٥٣٨هـ/١١٤٣م)

٧٢- ربيع الأبرار ونصوص الأخيار، مؤسسة الأعلمي، (بيروت:١٤١٢هـ)

زين الدين الهمداني: أبو بكر محمد بن موسى بن عثمان الحازمي(ت:٥٨٤هـ/١١٨٨م)

٧٣-الأماكن أو ما اتفق لفظه وافترق مسماه من الأمكنة، تحقيق: حمد بن محمد الجاسر، دار اليمامة(الرياض:١٤١٥)

ابن سباط:حمزة بن احمد بن عمر(ت:بعد ٩٢٦هـ/١٩٢٠م)

٧٤- تاريخ ابن سباط، تحقيق:عمر عبدالسلام تدمرى، جروس بروس، (لبنان:١٩٩٣)

سبط ابن الجوزي: شمس الدين ابي المظفر يوسف بن قزاوغلي، (ت:٦٥٤هـ/١٢٥٦م)

٧٥- مـرآة الزمـان في تـاريخ الاعيـان، تحقيـق: ابـراهيم الزيبـق، الرسـالة العالميـة، (دمشق:٢٠١٣).

السبكي : تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين (ت:٧٧١هـ/١٣٧٠م)

٧٦-طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطنـاحي و عبـد الفتـاح محمـد، دار هجر (مصر:١٤١٣ك)

السخاوي:شمس الدين محمد عبد الرحمن (ت:٩٠٢هـ/١٤٩٧م).

٧٧-التحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة، دار الكتب العلميه، (بيروت:١٩٩٣م).

٧٨-فتح المغيث بشرح الفية الحديث للعراقي، تحقيق: علي حسـين علـي، مكتبـة السـنة، (مصر:٢٠٠٣)

٧٩- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، دار مكتبة الحياة، (بيروت:د.ت)

السمعاني: ابو سعد عبد الكريم بن محمد (ت:٥٦٢هـ/١١٦٦م)

٨٠-أدب الامـــلاء والاســـتملاء، تحقيـــق: مـــاكس فايســـفايلر، دار الكتـــب العلميـــة، (بيروت:١٩٨١)

٨١- الأنساب، تحقيق: عبد الله عمر البارودي، دار الجنان(م:١٩٨٨)

السيرافي: أبو زيد حسن بن يزيد(ت: بعد ٣٣٠هـ/٩٤١م)

٨٢- رحلة السيرافي، المجمع الثقافي، (ابو ظبي:١٩٩٩)

السيوطي : جلال الدين عبد الرحمن بن ابي بكر (ت:٩١١هـ/١٥٠٥م)

٨٣-الإتقان في علوم القرآن، تحقيق: محمد أبو الفضـل إبـراهيم، الهيئـة المصـرية العامـة للكتاب(القاهرة:١٩٧٤).

٨٤- الأشباه والنظائر، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٠).

٨٥- بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحـاة، تحقيـق:محمـد ابـراهيم، المكتبـة العصـرية، (صيدا:ت).

٨٦-تاريخ الخلفاء، تحقيق: حمدي الدمرداش، مكتبة نزار(الرياض:٢٠٠٤)

٨٧-تـدريب الـراوي في شـرح تقريـب النـواوي، تحقيـق: ابـو قتيبـة نظـر محمـد، دار طيبة(الرياض:ت)

٨٨-حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تحقيـق : محمـد أبـو الفضـل إبـراهيم، دار إحياء الكتب العربية (القاهرة:١٩٦٧ م)

٨٩- طبقات الحفاظ، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٤٠٣م)

٩٠- المزهـر في علـوم اللغـة وأنواعهـا، تحقيـق: فـؤاد علـي منصـور، دار الكتـب العلميـة، (بيروت:١٩٩٨م).

ابو شامة :عبد الرحمن بن إسماعيل بن إبراهيم المقدسي (ت:٦٦٥هـ/١٢٦٦م).

٩١- الذيل على الروضتيين، ط٢، دار الجيل، (بيروت:١٩٧٤)

٩٢- عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، تحقيق: إبراهيم الزيبق، مؤسسة الرسالة(بيروت:١٩٩٧م) .

ابن شاهنشاه: محمد بن عمر المظفر بن شاهنشاه الأيوبي(ت:٦١٧هـ/١٢٢٠م)

٩٣- مضمار الحقائق وسر الخلائق، تحقيق: حسن حبشي، عالم الكتب، (القاهرة :ت)

ابن شداد: بهاء الدين ابو المحاسن يوسف بن رافع (ت:٦٣٢هـ/١٢٣٢م)

٩٤- النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية، تحقيق: جمال الدين الشيال، مكتبة الخانجي، (القاهرة:١٩٩٤).

ابن شداد:عزالدين محمد بن علي بن ابراهيم بن شداد(ت:٦٨٤هـ/١٢٨٥م)

٩٥- الاعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة، تحقيق:يحيى زكريا، اشبيلية، (دمشق:١٩٩١ن)

٩٦- تاريخ الملك الظاهر، اعتناء:احمد حطيط، فرانز شتاين، (ظيسبادن:١٩٨٣).

الشربيني: شمس الدين محمد بن أحمد الخطيب(ت:٩٧٧هـ/١٥٧٠م)

٩٧- الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع، دار الفكر، (بيروت:ت)

ابن الشعار : كمال الدين ابي البركات المبارك بن الشعار الموصلي، (ت:٦٥٤هـ/١٢٥٦م)

٩٨- قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، تحقيق:كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، (بيروت :٢٠٠٥م)

شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد الرملي، (ت:١٠٠٤هـ/١٥٩٦م)

٩٩- نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج، دار الفكر، (بيروت:١٩٩٨٤)

شهاب الدين: أحمد بن أحمد بن محمد بن أحمد ابن إبراهيم العجمي(ت:١٠٨٦هـ/١٦٧٥م)

١٠٠- ذيل لب اللباب في تحرير الأنساب، تحقيق: شادي بن محمد، مركز النعمان، (اليمن:٢٠١١م)

ابن الصابوني: جمال الدين محمد بن علي بن محمود (ت: ٦٨٠هـ/١٢٨١م):

١٠١- تكملـة إكمـال الإكمـال في الأنسـاب والأسمـاء والألقـاب، دار الكتـب العلميـة، (بيروت.ت)

الصفدي : صلاح الدين خليل بن ايبك (ت:٧٦٤هـ/١٣٦٣م)

١٠٢- أعيان العصر وأعوان النصر، تحقق: علي أبو زيد واخـرون، دار الفكـر المعاصـر، (بيروت:١٩٩٨م)

١٠٣- نكث الهميان في نكت العميان، علق عليه ووضع حواشيه: مصـطفى عبـد القـادر عطا، دار الكتب العلمية، (بيروت : ٢٠٠٧)

١٠٤- الوافي بالوفيات، تحقيق: أحمد الأرناؤوط وتركـي مصـطفى، دار إحيـاء الـتراث (بيروت:٢٠٠٠م)

ابن الصلاح : ابو عمرو الشهرزوري (ت:٦٤٣هـ/١٢٤٥م)

١٠٥- طبقـات الفقهـاء الشـافعية، محيـي الـدين علـي نجيـب، دار البشـائر الإسـلامية، (بيروت:١٩٩٢)

١٠٦- فتاوى ابن الصلاح، تحقيق:موفق عبدالله، عالم الكتب، (بيروت :١٤٠٧).

١٠٧- معرفة انواع علوم الحديث، تحقيق: عبدالطيف الهمـيم ومـاهر ياسـين، دار الكتـب العلمية(بيروت:٢٠٠٢).

صـلاح الـدين العلائـي:صـلاح الـدين أبـو سـعيد خليـل بـن كيكلـدي بـن عبدالله(ت:٧٦١هـ/١٣٥٩م)

١٠٨- إثارة الفوائد المجموعة في الإشارة إلى الفرائد المسموعة، تحقيق: مرزق بن هيـاس، مكتبة العلوم والحكم(المدينة المنورة:٢٠٠٤)

ابن الصلاح وسراج الدين: عثمان بن الصلاح عبدالرحمن(ت:٦٤٣هـ/١٢٤٥م)وسراج الـدين ابو حفص عمر بن رسلان بن نصير(ت:٨٠٥هـ/١٤٠٢م)

١٠٩- مقدمة ابن الصلاح ومحاسن الاصطلاح، تحقيق: د عائشة عبد الرحمن، دار المعارف(القاهرة:ت)

الطبرى، أبو جعفر محمد بن جرير بن يزيد (ت: ٣١٠هـ/٩٢٣م)

١١٠- تاريخ الرسل والملوك، ط٢، دار التراث (بيروت:١٣٨٧)

ابن الطقطقي : محمد بن علي بن طباطبا(ت:٧٠٩هـ/٩٢٢م)

١١١- الفخري في الآداب السلطانية والدول الاسلامية، تحقيق: عبد القادر محمد مايو، دار القلم العربي، (بيروت:١٩٩٧)

ابن طولون: شمس الدين محمد (ت:٩٥٣هـ/١٥٤٥م)

١١٢- قضاة دمشق، تحقيق:صلاح الدين المنجد، (دمشق:١٩٥٦)

١١٣- مفاكهة الخلان في حوادث الزمان، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٨)

ابن الطوير:ابو محمد المرتضى عبدالسلام بن حسن (ت:٦٧٧هـ/١٢٢٠م)

١١٤- نزهة الملقتين في اخبار الدولتين، تحقيق:ايمن فؤاد سيد، دار صادر (بيروت:١٩٩٢)

ابن عبد الحق: صفي الدين عبد المؤمن البغدادي(ت:٧٣٩هـ /١٣٣٨م)

١١٥- مراصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، دار الجيل، (بيروت:١٤١٢م)

عبد الرحمن بن حسن الجبرتي (ت:١٢٣٧هـ /١٨٢٢م)

١١٦- تاريخ عجائب الآثار في التراجم والأخبار، دار الجيل، (بيروت:ت)

١١٧- ابن**العبري : غيرغوريوس ابن الفرج بن هرون أهرونبن توما الملطي(ت:٦٨٥هـ/١٢٨٦م)**

١١٨- تاريخ مختصر الدول، تحقيق: أنطون صالحاني، ط٢، دار الشرق، (بيروت:١٩٩٢م)

ابن العجمي: أبو ذر سبط أحمد بن إبراهيم بن محمد بن خليل (ت: ٨٨٤هـ/١٤٨٠م)

١١٩- كنوز الذهب في تاريخ حلب، دار القلم، (حلب:١٤١٧ك)

ابن العديم: ابو القاسم كمال الدين عمر بن احمد بن هبة الله الحلبي(ت: ٦٦٠هـ/١٢٦٢م)

١٢٠- بغية الطلب في تاريخ حلب، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر(بيروت: ت)

١٢١- زبدة الحلب في تاريخ حلب، وضع حواشيه:خليل المنصور، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٦ م).

العراقي: أبو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين (٨٠٦هـ/١٤٠٤م)

١٢٢- شرح التبصرة والتذكرة، تحقيق:عبداللطيف الهميم وماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٢)

ابن عساكر: ابو القاسم علي بن الحسن (ت:٥٧١هـ/١١٧٥م)

١٢٣- تاريخ دمشق، تحقيق: عمرو بن غرامة، دار الفكر(بيروت:١٩٩٥)

ابن عطية: أبو محمد عبد الحق بن غالب (ت:٥٤٢هـ/١١٤٨م)

١٢٤- المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، تحقيق: عبد السلام عبد الشافي، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٤٢٢)

العليمي:مجير الدين أبو اليمن عبد الرحمن بن محمد الحنبلي(ت.٩٢٨هـ /١٥٢٠م):

١٢٥- الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، تحقيق: عدنان يونس، مكتبة دنديس، (عمان:ت)

ابن العماد الحنبلي:ابو الفلاح عبد الحي بن أحمد (ت:١٠٨٩هـ/١٦٧٨م)

١٢٦- شذرات الذهب في أخبار من ذهب، تحقيق: محمود الأرناؤوط، دار ابن كثير(بيروت:١٩٨٦)

العمراني: محمد بن علي بن محمد(ت:٥٨٠هـ/١١٨٤م)

١٢٧- الإنباء في تاريخ الخلفاء، تحقيق: قاسم السامرائي، دار الآفاق العربية، (القاهرة:٢٠٠١ م)

العيدروسي: محي الدين عبد القادر بن شيخ بن عبد الله (ت: ١٠٣٨هـ/ ١٧٢٥م)

١٢٨- النور السافر عن أخبار القرن العاشر، دار الكتب العلمية (بيروت : ١٤٠٥)

العينى: بدر الدين محمود (ت:٨٥٥هـ/١٤٥١م)

١٢٩- عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان، تحقيق: محمد محمد أمين، مركز تحقيق التراث، (مصر:١٤٠٧)

١٣٠- مغاني الأخيار في شرح أسامي رجال معاني الآثار، تحقيق: محمد حسن محمد، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٦)

الغزالي:أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (ت:٥٠٥هـ/١١١١م)

١٣١- إحياء علوم الدين، دار المعرفة، (بيروت:ت)

ابن الغزي : شمس الدين أبو المعالي محمد بن عبد الرحمن بن الغزي(١١٦٧هـ/١٧٥٣م)

١٣٢- ديوان الإسلام، تحقيق: سيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية، (بيروت :١٩٩٠)

١٣٣- نهر الذهب في تاريخ حلب، دار القلم، (حلب:١٤١٩ هـ)

الغساني: الملك الأشرف إسماعيل بن العباس (ت:٨٠٣هـ/١٤٠٠م)

١٣٤- العسجد المسبوك والجوهر المحكوك في طبقات الخلفاء والملوك، تحقيق: شاكر محمود عبد المنعم، دار البيان(بغداد:١٩٧٥).

الفاسي: أبو الطيب محمد بن أحمد بن عليالمكي الحسني(ت:٨٣٢هـ/١٤٢٩م)

١٣٥- ذيل التقييد في رواة السنن والأسانيد، تحقيق: كمال يوسف الحوت، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٠م)

١٣٦- شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٠م).

ابو الفداء : عماد الدين إسماعيل بن علي بن محمود (٧٣٢هـ/١٣٣١م)

١٣٧- المختصر في أخبار البشر، المطبعة الحسينية، (مصر:ت)

ابن الفرات: محمد بن عبد الرحيم (ت:٨٠٧هـ/١٤٠٤م)

١٣٨- تاريخ ابن الفرات، تحقيق:حسن محمد، دار الطباعة الحديثة، (البصرة:١٩٧٠ك)

ابن الفرحون، إبراهيم بن علي بن محمد(ت:٧٧٩هـ/١٣٩٧م)

١٣٩- الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب، تحقيق:محمد الاحمدي، دار التراث، (قاهرة:ت)

الفسوي : أبو يوسف يعقوب بن سفيان بن جوان (ت: ٢٧٧هـ/٨٩٠م)

١٤٠- المعرفة والتاريخ، تحقيق: أكرم ضياء العمري، ط٢، مؤسسة الرسالة، (بيروت:١٩٨١)

ابن فضل الله العمري :شهاب الدين أحمد بن يحيى (ت:٧٤٩هـ /١٣٤٩م)

١٤١- مسالك الابصار في ممالك الأمصار، كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، (بيروت :٢٠١٠م)

الفيروزآبادى : مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب(ت:٨١٧هـ/١٤١٥م)

١٤٢- بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز، تحقيق: محمد علي النجار، لجنة احياءالتراث الاسلامي، (القاهرة:١٩٩٦)

ابن قاضي شهبة:محمد بن ابي بكر (ت:٨٥١هـ/١٤٤٨م)

١٤٣- تاريخ ابن قاضي شهبة، تحقيق:عدنان درويش، (دمشق:١٩٩٤)

١٤٤- طبقات الشافعية، تحقيق :الحافظ عبد العليم خان، عالم الكتب(بيروت : ١٤٠٧هـ)

ابن قتيبة الدينوري : أبو محمد عبد الله بن مسلم (ت: ٢٧٦هـ/٨٨٩م)

١٤٥- المعارف، تحقيق: ثروت عكاشة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (القاهرة:١٩٩٢م)

ابن قدامة المقدسي، أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد (ت:٦٢٠هـ/١٢٢٣م)

١٤٦- المغني:تحقيق: عبدالله بن عبد المحسن التركي وعبدالفتاح العلو، عالم الكتب، ط٣(الرياض:١٩٩٧)

القرشي :محيي الدين عبد القادر بن محمد بن نصر الله الحنفي (ت:٧٧٥هـ/١٣٧٣م)

١٤٧- الجواهر المضية في طبقات الحنفية، مير محمد كتب خانه، (كراتشي:ت)

القزويني: زكريا بن مجمد بن محمود القزويني(ت:٦٢٢هـ/١٢٨٣م)

١٤٨- آثار البلاد وأخبار العباد، دار صادر، (بيروت:ت)

القزويني: سراج الدين عمر بن علي بن عمر القزويني (ت:٧٥٠هـ/١٣٤٩م)

١٤٩- مشيخة القزوينى، تحقيق:عامر حسن، دار البشائر الاسلامية(بيروت:٢٠٠٥)

القلقشندي: أبو العباس أحمد بن علي (ت:٨٢١هـ/١٤١٨م)

١٥٠- صبح الأعشى في صناعة الانشا، تحقيق:يوسف علي الطويل، دار الفكر(دمشق:١٩٨٧).

١٥١- قلائد الجمان في التعريف بقبائل عرب الزمان، تحقيق: إبراهيم الإبياري، دار الكتب اللبنانى(بيروت:١٩٨٢)

١٥٢- مآثر الإنافة في معالم الخلافة، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، ط٢، مطبعة حكومة الكويت، (كويت:١٩٨٥).

١٥٣- نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب، تحقيق: إبراهيم الإبياري، ط٢، دار الكتاب، (بيروت:١٩٨٠).

الكاساني: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد (ت:٥٨٧هـ/١١٩١م)

١٥٤- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ط٢، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٨٦)

الكتبي:محمد بن شاكر بن احمد (ت:٧٦٤هـ/١٣٦٣م)

١٥٥- فوات الوفيات، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر(بيروت:١٩٧٣).

ابن كثير : أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي(ت:٧٧٤هـ/١٣٧٢م)

١٥٦- البداية والنهاية، تحقيق: علي شيري، دار إحياء التراث العربي(بيروت: ١٩٨٨م)

١٥٧- طبقات الشافعيين،تحقيق:انور الباز، دار الوفاء، (المنصورة: ١٩٩٣م)

ابن مفلح :برهان الدين إبراهيم بن محمد بن عبد الله بن محمد (ت:٨٨٤هـ/١٤٧٩م)

١٥٨- المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الإمام أحمد، تحقيق:عبدالرحمن سليمان، مكتبة الراشد، (الرياض:١٩٩٠)

الماوردي: ابن الحسن علي ابن محمد حبيب(ت:٤٥٠هـ/١٠٥٨م)

١٥٩- الأحكام السلطانية والولايات الدينية، دار الحديث، (القاهرة:ت).

المراكشي: أبو عبد الله محمد بن محمد بن عبد الملك(ت:٧٠٣هـ/١٣٠٣م)

١٦٠- الذيل والتكملة لكتابي الموصول والصلة، تحقيق: إحسان عباس، دار الثقافة، (بيروت:١٩٦٥) السفر الخامس.

المزي: يوسف بن عبد الرحمن بن يوسف(ت:٧٤٢هـ/١٣٤١م)

١٦١- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، تحقيق: بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، (بيروت:١٩٨٠)

ابن المستوفي :شرف الدين ابو البركات المبارك بن أحمدالإربلي، (ت: ٦٣٧هـ/١٢٣٩م)

١٦٢- تاريخ اربل، تحقيق: سامي بن سيد خماس الصقار، دار الرشيد للنشر(العراق: ١٩٨٠م)

١٦٣- تاريخ اربل، تحقيق:بشار عواد وصلاح محمد، دار الغرب الاسلامي، (تونس:٢٠١٣).

المسعودي: أبو الحسن على بن الحسين بن علي (ت:٣٤٦هـ/٩٥٧م)

١٦٤- التنبيه والإشراف، تصحيح: عبد الله إسماعيل الصاوي، دار الصاوي، (القاهرة:ت)

مسكويه: أبو علي أحمد بن محمد بن يعقوب مسكويه (ت: ٤٢١هـ /١٠٣٠م)

١٦٥- تجارب الأمم وتعاقب الهمم، سروش، ط٢(طهران:٢٠٠٠م)

ابن المعتز: عبد الله بن محمد ابن المعتز العباسي (ت: ٢٩٦هـ/٩٠٩م)

١٦٦- طبقات الشعراء، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، ط٣، دار المعارف، (القاهرة:ت)

المقدسي: المطهر بن طاهر المقدسي (ت: ٣٥٥هـ/٩٦٦م)

١٦٧- البدء والتاريخ، مكتبة الثقافة الدينية، (بور سعيد:ت)

المقدسي:شمس الدين محمد بن ابي بكر (ت:٣٨١هـ/٩٩١م)

١٦٨- أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، دار صادر، (بيروت:ت).

المقريزي: تقي الدين احمد بن علي (ت:٨٤٥هـ/١٤٤١م)

١٦٩- اتعاظ الحنفاء بأخبار الأئمة الفاطميين الخلفاء، تحقيق: محمد حلمي محمد أحمد، المجلس الأعلى للشئون الإسلامية(م.ت)

١٧٠- السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق : محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٧م)

١٧١- المقفى الكبير،، تحقيق: محمد اليعلاوى، دار الغرب الاسلامي، (بيروت :١٩٩١)

١٧٢- المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٤١٨م)،

المكي :عبدالله بن محمد الغازي المكي الحنفي(١٢٩٠هـ/١٣٦٥م)

١٧٣- افادة الانام بذكر بلد الله الحرام، تحقيق:عبدالملك بن عبدالله بن دهيش، (م.ت)

المكي: أبو الفضل تقي الدين محمد بن محمد بن محمد، المكي(ت:٨٧١هـ/١٤٦٦م)

١٧٤- لحظ الألحاظ بذيل طبقات الحفاظ، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٨).

المنذري:زكي الدين ابو محمد عبدالعظيم بن عبد القوي، (ت:٦٥٦هـ/١٢٥٨م)

١٧٥- التكملة لوفيات النقلة، تحقيق: بشار عواد، ط٢، مؤسسة الرسالة، (بيروت:١٩٨٤م) .

ابن منظور:جمال الدين محمد بن مكرم بن على(ت:٧١١هـ/١٣١١م)

١٧٦- لسان العرب، ط٣، دار صادر، (بيروت:١٤١٤)

١٧٧- مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر، تحقيق: روحية النحاس واخرون، دار الفكر، (دمشق:١٩٨٤م)

ابن منقذ: مؤيد الدولة ابو المظفر اسامة بن مرشد الشيرزي (ت:٥٨٤هـ/١١٨٨م)

١٧٨- الاعتبار، حرره: فيليب حتي، مكتبة الثقافة الدينية، (مصر:ت)

مؤلف مجهول:(ت:ق٣هـ)

١٧٩- أخبار الدولة العباسية وفيه أخبار العباس وولده، تحقيق: عبد العزيز الدوري واخرون، دار الطليعة، (بيروت:ت)

مؤلف مجهول :(ت:بعد ٣٧٢هـ/٩٨٢م)

١٨٠- حدود العالم من المشرق إلى المغرب، محقق ومترج: السيد يوسف الهادي، الدار الثقافية للنشر، (القاهرة:١٤٢٣ هـ)

مؤلف مجهول:(ت: قرن٧هـ)

١٨١- اخبار سلاجقة الروم، تحقيق:محمد سعيد، ط٢، المركز القومي للترجمة، (القاهرة:٢٠٠٧)

ناصر الدين: محمد بن عبد الله بن محمد ابن أحمد(ت:٨٤٢هـ/١٤٣٨م)

١٨٢- توضيح المشتبه في ضبط أسماء الرواة وأنسابهم وألقابهم وكناهم، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، (بيروت: ١٩٩٣م)

النعيمي: عبد القادر بن محمد (ت:٩٢٧هـ/١٥٢٠م)

١٨٣- الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق:إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٠).

ابن النقطة:ابو بكر محمد بن عبد الغني بن أبي بكر بن شجاع(ت:٦٢٩هـ/١٢٣١م)

١٨٤- إكمال الإكمال، تحقيق: عبد القيوم عبد ريب النبي، جامعة ام القرى، (مكة:١٤١٠)

النويري: شهاب الدين احمد بن عبد الوهاب (ت:٧٣٣هـ/١٣٣٣م)

١٨٥- نهاية الأرب في فنون الأدب، دار الكتب العلمية، (بيروت : ٢٠٠٤ م)

الهروي :ابو منصور محمد بن أحمد بن الأزهري (ت:٣٧٠هـ/٩٨١م)

١٨٦- تهذيب اللغة، تحقيق : محمد عوض، دار إحياء التراث العربي، (بيروت:٢٠٠١)

الهروي: أبو الحسن نور الدين علي بن محمد(ت:١٠١٤هـ/١٦٠٦م)

١٨٧- شرح نخبة الفكر في مصطلحات أهل الأثر، دار الأرقم، (بيروت:ت)

ابن واصل: جمال الدين محمد بن سالم (ت:٦٩٧هـ/١٢٩٧م)

١٨٨- مفرج الكروب في اخبار بني ايوب، تحقيق:محمد حسين وسعيد عبدالقادر، (قاهرة.ت).

ابن الوردي : زين الدين عمر بن مظفر (ت: ٧٤٩هـ/١٣٤٨م)

١٨٩- تاريخ ابن الوردي، دار الكتب العلمية (بيروت:١٩٩٦).

ابن الوردي: سراج الدين أبو حفص عمر بن المظفر بن الوردي(٨٥٢هـ/١٤٤٧م)

١٩٠- خريدة العجائب وفريدة الغرائب، تحقيق:انور محمود زناتى، مكتبة الثقافة الاسلامية(القاهرة:٢٠٠٨)

اليافعي: عبد الله بن أسعد بن علي بن سليمانَ (ت: ٧٦٨هـ/١٣٦٦م)

١٩١- مرآة الجنان وعبرة اليقظان، خليل المنصور، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧)

ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله(ت:٦٢٦هـ/١٢٢٩م)

١٩٢- معجم الأدباء، تحقيق: إحسان عباسدار الغرب الإسلامي، (بيروت: ١٩٩٣م) .

١٩٣- معجم البلدان، ط٢، دار صادر، (بيروت:١٩٩٥).

اليعقوبي: أحمد بن إسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح اليعقوبي (ت: بعد ٢٩٢هـ/٩٠٥م)

١٩٤- البلدان، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٤٢٢م).

١٩٥- تاريخ اليعقوبي، ط٢، دار صادر(بيروت:٢٠١٠م)

ابو يعلى ابن الفراء: محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ابن الفراء(ت:٤٥٨هـ/١٠٦٦م)

١٩٦- الأحكام السلطانية، تحقيق:محمد حامد، ط٢، دار الكتب العلمية، (بروت:٢٠٠٠)

اليونيني : قطب الدين أبو الفتح موسى بن محمد (ت:٧٢٦هـ/١٣٢٦م)

١٩٧- ذيل مرآة الزمان، دار الكتاب الإسلامي، (قاهرة:١٩٩٢)

ب – سەرچاوە بنەڕەتیەکان به زمانی کوردی (المصادر الاصلية الكوردية):

ئیبنو ئەرزەقی فارقی: احمد بن يوسف بن على الازرق (ت:٥٧٢هـ /١١٧٦م)

١- مێژووی میافارقین وئامەد، وە: قادر محەمەد پشدەری وئاکۆ بورهان محەمەد، چاپخانەی منارە(هەولێر:٢٠٠٧ز)

شەرەف خانی بدلیسی:شەرەفخان کوڕی شەمسەدین (م:لەکۆتاییەکانی ١٠٠٥هـ/١٥٩٨م)

٢- شەرەفنامە، و:مامۆستاهەژار، ئاراس، (هەولێر:٢٠٠٦ز)

ج) سەرچاوە بنەڕەتیەکان بە زمانی فارسی (المصادر الاصلية الفارسية) :

خواند امير:غياث الدين همام الدين الحسينى (م:٩٤٢هـ/١٥٣٥م)

١) تاريخ حبيب السير في اخبار افراد بشر، چ٢، چاپخانه حيدرى، ١٣٨٠.

مؤلف مجهول:

٢) تاريخ سيستان، تحقيق: محمد بهار، چاپخانه فردين وبرادر، (طران_١٣٨٩).

سێیەم : ژێدەرەکان (المراجع):

أ) ژێدەرەکان بە زمانی عەرەبی (المراجع العربية):

ابو الحسن الندوى:

١- غارة التتار على العالم الاسلامى وظهور معجزة الاسلام، ط٢، المختار الاسلامى، (القاهرة:١٩٧٣)

احمد احمد بدوي:

٢- الحياة الادبية في عصر الحروب الصليبية بمصر والشام، ط٢، دار النهضة، (القاهرة:٢٠٠٣)

أحمد بن حجر بن محمد بن حجر البنعلي(ت:١٤٢٣هـ/٢٠٠٢م):

٣- الشيخ محمد بن عبد الوهاب المجدد المفترى عليه، دار الفتح، (الشارقة_ ١٩٩٥م)

أحمد بن محمد الحملاوي (١٣٥١هـ/١٩٣٢م):

٤- شذا العرف في فن الصرف، شرحه واعتنى به:عبدالحميد هنداوى، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٤)

احمد عبد العزيز محمود:

٥- الامارة الهذبانية الكردية، ط٢، التفسير، (اربيل:٢٠٠٦)

٦- الكرد في كتابي اليعقوبي والطبيرى، مديرية مطبعة الثقافة، (اربيل:٢٠١٢)

احمد عبدالرزاق احمد:

٧- الحضارة الاسلامية في العصور الوسطى، دار الفكر العربي، (القاهرة:١٩٩١)

احمد محمود خليل :

٨- تاريخ الكرد في العهود الاسلامية، دار الساقي، (بيروت:٢٠١٣)

أحمد مختار عبد الحميد:

٩- معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب(بيروت:٢٠٠٨)

أحمد معمور العسيري:

١٠- موجز التاريخ الإسلامي، (الرياض: ١٩٩٦ م)

إسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني البغدادي (ت:١٣٩٩هـ/١٩٢٠م)

١١- هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، دار احياء التراث العربي، (بيروت:ت)

أكرم بن محمد:

١٢- المعجم الصغير لرواة الإمام ابن جرير الطبري، الدار الأثرية، (الاردن:ت)

اكو برهان محمد:

١٣- الحياة الثقافة في دياربكر في العصر العباسي، مطبعة الاكاديميا الكوردية، (اربيل:٢٠١٢م)

اميد ابراهيم جوزەلی:

١٤- الحياة العلمية في اربيل من القرن (٦م) حتى منتصف القرن(٧هـ)، بدرخان، (اربيل:٢٠٠٨م).

بشار عواد معروف :

١٥- التربية والتعليم في العراق حتى نهاية العباسي، مكتبة الامام الباري للنشر والتوزيع، (القاهرة:٢٠١٠م).

بكر بن عبد الله: أبو زيد بن محمد بن عبد الله بن بكر (ت:١٤٢٩هـ/٢٠٠٨م)

١٦- طبقات النسابين، دار الرشد، (الرياض:١٩٨٧م)

البير شاندور:

١٧- صلاح الدين الايوبي، ت:سعيد ابو الحسن، طلاسدار، (دمشق:ت)

تريفة احمد البرزنجي:

١٨- اسهامات العلماء الاكراد في بناء الحضارة الاسلامية خلال القرنين (٧_٨هـ)(١٣_١٤م)، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠١٠م)

توفيق بن عبدالعزيز:

١٩- الاسلام والدستور، وكالة المطبوعات والبحث العلمي، (الرياض:١٤٢٥م).

جرجي زيدان :

٢٠- تاريخ التمدن الاسلامى، علق عليه:حسين مؤنس ، دار هلال، (م:١٩٧٣م).

جمال الدين الثيال:

٢١- دراسات في التاريخ الاسلامي،، مكتبة الثقافة الدينية، (بورسعيد:٢٠٠٠م)

جواد علي:

٢٢- المفصل فى تاريخ العرب قبل الإسلام، ط٤، دار الساقي(بيروت:٢٠٠١م).

حسام الدين النقشبندي:

٢٣- ما طبع من مخطوطات مصادر التاريخ الاسلامى والمؤلفة بين القرنين الثاني والثاني عشر الهجريين، دار ومكتبة البصائر، (بيروت:٢٠١٤م)

حسان حلاق وعباس صباغ:

٢٤- المعجم الجامع في المصلحات الايوبية والمملوكية والعثمانية، دار العلم للملايين، (بيروت:١٩٩٩م)

حسن ابراهيم حسن:

٢٥- تاريخ الاسلام، ط١٤، دار الجيل، (بيروت:١٩٩٦م)

حيدر لشكرى:

٢٦- الكرد في المعرفة التاريخية الاسلامية، دار سبيرێز، (دهوك:ت)

خير الدين الزركلي:

٢٧- الاعلام، دار العلم للملايين(بيروت:٢٠٠٢م)

درويش يوسف حسن:

٢٨- بلاد هكاري، دار سپيرێز، (دهوك:٢٠٠٥م)

رمضان شريف الداودي:

٢٩- لورستان الكبرى، مؤسسة موكريانى، (اربيل:٢٠١٠م)

رينهارت بيتر آن دوزي (ت: ١٣٠٠هـ/١٨٨٣م):

٣٠- تكملة المعاجم العربية، نقله الى العربية وعلق عليه :محمد سليم واخرون، وزارة الثقافة والاعلام، (العراق:٢٠٠٠م)

زبير بلال :

٣١- اربيل، مطبعة النعمان، (النجف:١٩٧١م).

٣٢- حياة ابن خلكان، مطبعة الامة، (بغداد:١٩٧٩م)

٣٣- من التراث الثقافي الكردي(علماء ومدارس في اربيل)، مطبعة الزهراء الحديثة، (موصل:١٩٨٤م).

سالم بن عبدالله الخلف:

٣٤- نظم حكم الأمويين ورسومهم في الاندلس، (المدينة المنورة:٢٠٠٣م)

سامي بن خماس الصقار:

٣٥- امارة اربل في العصر العباسي ومؤرخها ابن المستوفي، دار الشواف، (الرياض:١٩٩٢م)

سعدي أبو جيب:

٣٦- القاموس الفقهي لغة واصطلاحا، ط٢، دارالفكر، (دمشق:١٩٨٨م)

سلام حسن خوشناو:

٣٧- جزيرة ابن عمر في القرنين السادس والسابع الهجريين، مديرية مطبعة الثقافة، (اربيل:٢٠٠٦م)

السيد ادى شير:

٣٨- الالفاظ الفارسية المعربة، المطبعة الكاثوليكية للاباء اليسوعيين، (بيروت:١٩٠٨م).

السير هاملتون:

٣٩- صلاح الدين الايوبي، تحررها:يوسف ابيش، ط٢، بيسان(بيروت:١٩٩٦م)

شحادة علي الناطور:

٤٠- تاريخ صدر الاسلام وفجره، (عمان:ت)

صالح بن ناصر:

٤١- وظيفة المسجد في المجتمع، وزارة الشئون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد، (السعوديا:١٤١٩م)

صلاح الدين المنجد:

٤٢- أعلام التاريخ والجغرافيا عند العرب، مؤسسة التراث العربي، (بيروت:١٩٥٩م)

ظافر القاسمي:

٤٣- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامي، ط٢، دار النفائس (بيروت:١٩٨٣)

عباس العزاوي:

٤٤- التعريف بالمؤرخين، شركة التجارة في الطباعة المحدودة، (بغداد:١٩٥٧م)

عبد الحيبن فخر الدين الحسني الطالبي (ت:١٣٤١هـ/١٩٢٣م):

٤٥- نزهة الخواطر وبهجة المسامع والنواظر، دار ابن حزم(بيروت:١٩٩٩م)

عبد السلام السيدا:

٤٦- موسوعة علماء العرب، الأهلية للنشر والتوزيع، (عمان:٢٠٠٥م)

عبد الشافى محمد عبد اللطيف:

٤٧- السيرة النبوية والتاريخ الإسلامي، دار السلام، (القاهرة:١٤٢٨م)

عبد القادر بن أحمد:

٤٨- منادمة الأطلال ومسامرة الخيال، تحقيق: زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، (بيروت:١٩٨٥م)

عبد القادر بن ملّا:

٤٩- بيان المعاني، مطبعة الترقي، (دمشق:١٩٦٥م)

عبد الله بن معتق السهلي:

٥٠- القول الأحمد في أحكام في حرمة المسجد، ط٣٦، الجامعة الإسلامية، (المدينة المنورة:٢٠٠٤م)، عدد:١٢٥.

عبد المنعم عبدالحميدسلطان:

٥١- التاريخ والحضارة الاسلامية، المكتب الجامعى الحديث(الاسكندرية:٢٠١٠م).

عبدالسلام محمد هارون:

٥٢- معجم مقيدات ابن خلكان، مكتبة الخانجي، (القاهرة:١٩٨٧م)

عبدالفتاح بن عبدالغني:

٥٣- البدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة من طريقي الشاطبية والدُّرة، دار الكتاب العربي، (بيروت، .ت)

عبدالقادر محمد:

٥٤- موسوعة علوم القرآن، دار القلم العربى، (حلب:٢٠٠٢م)

عبدالكريم زيدان:

٥٥- الوجيز في اصول الفقه، مؤسسة الرسالة ناشرون، (دمشق:٢٠٠٩م)

عبدالكريم محمد المدرس:

٥٦- علماؤنا في خدمة العلم والدين، عنى بنشره:محمد على القره داغي، دار الحرية للطباعة(بغداد:١٩٨٣م).

عبدالله بن فودي:(ت:١٢٤٥هـ/١٨٢٩م):

٥٧- منظومة مصباح الراوي في علم الحديث، تحقيق:محمد المنصور، دار العلم للطباعة، ط٢(نيجيريا:٢٠٠٥م)

عبدالمنعم الهاشمي:

٥٨- موسوعة تاريخ العرب العصر الايوبي، الهلال، (بيروت:٢٠٠٦م)

عثمان امين صالح:

٥٩- اربيل مدينة الادب والعلم والحضارة، ئاراس (اربيل:٢٠٠٩م).

على الطنطاوى:

٦٠- رجال من التاريخ، دار السلام، (دمشق، :ت)

٦١- الجامع الاموي في دمشق، مطبعة الحكومة، (دمشق، ت)

علي الصويركى:

٦٢- معجم أعلام الكرد، بنكەی ژین، (سليمانى:٢٠٠٦م)،

٦٣- مقالات ودراسات كردية، مركز دراسات الكوردية، (سليمانى:٢٠١٠م)

٦٤- الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، دار العربية للموسوعات، (بيروت:٢٠٠٨م)

علي محمد الصلابي:

٦٥- الدولة الأموية عوامل الازدهار وتداعيات الانهيار، دار المعرفة، (بيروت:٢٠٠٨م)

٦٦- صلاح الدين الأيوبي وجهوده في القضاء على الدولة الفاطمية وتحرير بيت المقدس، دار المعرفة، (بيروت:٢٠٠٨م).

عمر رضا كحالة:(١٤٠٨هـ/١٩٨٧م):

٦٧- معجم المؤلفين، دار إحياء التراث العربي، (بيروت:ت).

فاروق عمر واخرون:

٦٨- النظم الاسلامية، دار الحكمة، (بغداد:١٩٨٧م)

فخرالدين محمد يوسف:

٦٩- منهج البحث عند ابن خلكان، دار العربية للكتاب، (ليبيا:١٩٩١م)

فرست مرعي:

٧٠- الدولة الايوبية في اليمن، مؤسسة حمدي، (السليمانية:٢٠١٠م)

قادر محمد حسن:

٧١- اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية، دار سبيريز، (دهوك:٢٠٠٨م)

٧٢- الامارات الكردية في العهد البويهي، مطبعة رؤذهةلات، (اربيل:٢٠١١م)

كارل بروكلمان :

٧٣- تاريخ الآدب العربي، ت:عبدالحليم النجار، ط٥، دار المعارف، (القاهرة:د، ت)

٧٤- تاريخ الشعوب الاسلامية، ت:نبيه امين واخرون، ط٥، دار العلم للملايين، (بيروت:١٩٤٨م).

لولاف مصطفى سليم:

٧٥- القضاء في مصر والشام في العهد الايوبي، دار دجلة، (عمان:٢٠٠٧م)

محسن محمد حسين:

٧٦- ابن شداد وكتابه (النوادر السلطانية)موكرياني، (اربيل:٢٠١٣م)

٧٧- اربيل دراسة تاريخية، دار اراس، (اربيل:٢٠١٢م)

٧٨- قلائد الجمان مصدرا لدراسة جوانب من تاريخ اربيل والكرد، مطبعة الحاج هاشم، (اربيل:٢٠١٢م)

محمد أحمد دهمان:

٧٩- معجم الألفاظ التاريخية في العصر المملوكي، دار الفكر(دمشق:١٩٩٠م)

محمد امين زكي :

٨٠- مشاهير الكرد وكردستان، ت:سانحة زكي بك، ط٢، دار الزمان، (دمشق:٢٠٠٦م)

محمد بن عبد الرزاق كرد علي:

٨١- خطط الشام، ط٣، مكتبة النوري، (دمشق:١٩٨٣م)

محمد بن محمد شراب:

٨٢- المعالم الآثيرة في السنة والسيرة، دار القلم(دمشق:١٤١١م)

محمد جميل الروذبياني:

٨٣- مدن كردية قديمة، تاريخها، جغرافيتها رجالها وعلماوها واودباؤها، هتوال، (السليمانية:١٩٩٩)

محمد رواس قلعجي و حامد صادق:

٨٤- معجم لغة الفقهاء، ط٢، دار النفائس، (بيروت:١٩٩٨م)

محمد طاهر الكردي المكي :

٨٥- التاريخ القويم لمكة وبيت الله الكريم، دار خضر للطباعة (بيروت: ٢٠٠٠م)

محمد عبد الله عنان:

٨٦- دول الاسلام في الاندلس، مكتبة الخانجي، (القاهرة:١٩٩٠م)

محمد فتحى الشاعر:

٨٧- الاكراد في عهد عماد الدين زنكي، دار المعارف، (قاهرة:١٩٩١م).

محمد فريد ابو حديد:

٨٨- صلاح الدين الايوبي وعصره، دار الكتب المصرية، (قاهرة:١٩٢٧م)

محمد صديق خان بن حسن بن علي القنوجي (١٣٠٧هـ/١٨٩٠م)

٨٩- أبجد العلوم، دار ابن حزم، ٢٠٠٢.

٩٠- البلغة إلى أصول اللغة، تحقيق: سهاد حمدان أحمد، رسالة ماجستير من كلية التربية للبنات، جامعة تكريت، (تكريت:د،ت)

محمد يوسف موسى:

٩١- تاريخ الفقه الاسلامي، دار الكتب الحديثة، (القاهرة:١٩٥٨م)

محمود شاكر:

٩٢- أواخر الخلفاء العباسيين، المكتب الاسلامى، (بيروت:٢٠٠٢م)

محمود فهمى حجازى:

٩٣- علم اللغة العربية، دار غريب للطباعة والنشر.(القاهرة:ت)

مناع خليل القطان:

٩٤- مباحث في علوم القرآن، ط٧، مكتبة وهبة، (القاهرة:ت)

ميمونة مير غني حمزة:

٩٥- دراسات في منهجية البحث التاريخي، دار الخليج، (عمان:٢٠٠٦م)

نەبەز مەجيد، ئەمين:

٩٦- المشـطوب الهكـاري دراسـة عـن دور الهكـاريين في الحـروب الصـليبية، (السليمانية:٢٠٠٢م)

هادية دجاني:

٩٧- القاضـي الفاضـل دوره التخطيطـي في دولـة صـلاح الـدين وفتوحاتـه، مؤسسـة الدراسات الفلسطينية، (بيروت:١٩٩٣م)

هدار سليم صالح:

٩٨- الكرد في الاعلاق الخطيرة لابن شداد، الاكاديمية الكوردية، (اربيل:٢٠١٣م)

يسري عبدالغني عبدالله:

معجم المؤرخين المسلمين، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩١م)

ب - ژێدەرەکان بە زمانی کوردی وفارسی (المراجع الكوردية والفارسية):

موحسين محەمەد حوسين:

١- ژینامەی پیاوە هەرە دەرەوشاوەکە سەلاحەدینی ئەیوبی، و:عەبدورەزاق بیمار، دەزگای ئاراس، (هەولێر٢٠١٢ن)

٢- چەند توێژینەوەیەك لە مێژووی کورددا، ئەکادیمیای کوردی، (هەولێر:٢٠١٣ن).

٣- هـەولێر لەسـەردەمی ئەتابەگیانـدا، و:عيمـان علـی، چ٢، نوسـینگەی تەفسیر(هەولێر:٢٠١٣ن).

هاشم يەحیا ئەلمەلاح:

٤- دەروازەیەك لە فەلسەفەی مێژوو، وە:دەوەن حەسەن، چ٢، چاپخانەی رۆژهەلات، (هەولێر:٢٠١٣ن)

ماجد عرسان الكیلانی:

٥- سەرهەڵدانەوەی نەوەی صلاح الدین وگەرانەوەی قودس، و:صادق عوسمان، چاپخانەی نازە، (هەولێر:٢٠٠١ن)

بابە شێخی مەردۆخ رۆحانی:

٦- مێژووی ناودارانی كورد، وەرگێڕانی:ماجدی مەردۆخ رۆحانی، ئەكادیمیای كوردی، (هەولێر:٢٠١١ن).

ئەحمەد عەبدولعەزیز محمود:

٧- ستەم ونادادی دەرهەق بە سەركردەی موجاهید سەلاحەددینی ئەیوبی، وە:زرار عەلی، تەفسیر، (هەولێر:٢٠١١ن).

ئاراس فەریق زەینەل:

٨- جەنگی دەروونی لەسەردەمی سەلاحەددینی ئەیوبییدا، مەكتەبەی بیرو هۆشیاری، (سلێمانی:٢٠٠٨ن)

زرار صدیق توفیق:

٩- چەند لێكۆلینەوەیەك دەربارەی مێژووی كورد لەسەدەكانی ناوەراستدا، ئەكادیمیای كوردی، (هەولێر:٢٠٠٨ن)

١٠- كوردو كوردستان، چاپخانەی رۆژهەلات، (هەولێر:٢٠١٠ن)

محمد سهیل طقوش:

١١- مێژووی دەولەتی عەباسی، وە:نهاد جلال، نارین، (هەولێر:٢٠٠٨ن)

محەمەد ئەمین زەکی بەگ:

١٢- خولاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، بنکەی ژین(سلێمانی:٢٠٠٦ن)

کاوە فەرەج سەعدون:

١٣- رۆڵی پرشنگداری زانا موسولمانەکان لە پێش لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا، کۆمپانیای چاپوپەخشی نووسەر، ٢٠٠٧ز.

محمد رجب البیومی:

١٤- سەلاحەددینی ئەیوبی، و:محمد حسن، تەفسیر، (هەولێر:٢٠٠٨ن).

صالح قەفتان:

١٥- مێژووی گەلی کورد، چ٣، ئۆفیستی شڤان، (سلیمانی: ٢٠٠٥ن)

عەباس عومەر محەمەد:

١٦- مێژووی کوردە ئەیوبییەکان، چوارچرا، سلێمانی.

کەمال مەزهەر:

١٧- مێژوو، چ٢، چاپخانەی هیڤی، (هەولێر:٢٠٠٨ن)

محمد ملا صالح :

١٨- پوختەی تەفسیری قورئان، چ٨، بیروت.

مەهدی عوسمان هەروتی:

١٩- رۆڵی سەربازی کورد لە دەوڵەت ومیرنشینە ناکوردیەکان لەسەردەمی عەباسیدا، ئەکادیمیای کوردی، (هەولێر:٢٠٠٨ن)

عبدالرقيب يوسف:

٢٠- دەولـەتی دۆسـتەكی لەكوردسـتانی ناوەراسـتدا، و:ابـوبكر علـی، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ١٩٩٨ز.

شيرين بيانی:

٢١- دين ودولت در ايران عهد مغول، مركز نشر دانشطاهی، ض ٤، (تهران:١٣٨٩)

م.ا.شعبان محمد:

فراهم آمدن زمينه های سياسی و اجتماعي نهضت عباسيان در خراسان، ت:.ثروين تركمنی اذر، (تهران:١٣٨٦)پژومشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی.

چوارەم : نامە زانكۆييەكان بە زمانى عەرەبى (الرسائل الجامعية):

احمد رضا احمد :

١- المدراس في بلاد الشام في العصر الايوبي، رسالة الماجستير، الكلية التربية، جامعة الموصل، (موصل:٢٠٠٨م)

ايمن شاهين سلام :

٢- المدارس الاسلامية في مصر في العصر الايوبي و دورها في نشرالمذهب السني، رسالة الماجستير، الكلية الاداب، جامعة طنطا، ١٩٩٩م.

خالد سليمان حمد:

٣- ادارة بلاد الشام في العصر الايوبي، اطروحة دكتوراى، كلية الدراسات العليا، الجامعة الاردنية، ١٩٩٧م.

خالدة سلمان ابراهيم :

٤- ، الحياة الاجتماعية في مصر خلال العصر الايوبي، رسالة الماجستير، كلية التربية، جامعة زاخو، (زاخو:٢٠١١م)

خليل ابراهيم جاسم:

٥- منهج ابن خلكان في وفيات الاعيان، رسالة الماجستير، كلية الاداب، جامعة الموصل، (الموصل: ١٩٨٩م)

دلشاد حمة صالح البرزنجي:

٦- علماء الاكراد ودورهم في النشر العلمي خلال القرنيين الثاني عشر والثالث عشرالهجرييت، رسالة الماجستير، معهد التاريخ العربي والتراث العلمى، (بغداد، ٢٠٠٦م)

ذكرى عزيز محمد:

٧- عصر الملك الكامل الايوبي، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة الموصل، (الموصل:١٩٨٨م)

رياض مصطفى شاهين:

٨- الحركة الصوفية في بلاد الشام خلال الحروب الصليبية، قدمت هذه الرسالة ماجستير، كلية الاداب في الجامعة الاسلامية بغزة_فلسطين، ٢٠٠٥م.

زرار صديق:

٩- الكورد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل:١٩٩٤م).

سازان حسين ابراهيم:

١٠- الملك المظفر تقي الدين عمر بن شاهنشاه الايوبي، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل:١٩٩٤م)

عبدالحميد جعفر الفتاني:

١١- الامام الحافظ ابو عمروابن الصلاح وكتابه علوم الحديث الشهير بالمقدمة، رسالة الماجستير، كلية الدعوة واصول الدين، جامعة ام القرى، (مكة المكرمة:١٤٠٩م)

علي عادل حسين:

١٢- اربل في الفترة(٦٣٠ك_٨٧٤ك/١٢٣٣ز_١٤٦٩ن)، اطروحة دكتوراه، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، (اربيل:٢٠٠٦م)

غانم عبدالله خلف:

١٣- الحياة العلمية في بلاد الشام على عهد الأيوبيين، رسالة دكتورا، كلية الاداب_جامعة الموصل، (موصل:١٩٩٥م)

قويدر بشار:

١٤- دور اسرة البرامكة في التاريخ الاسلامي، رسالة الماجستير، معهد التاريخ في الجامعة الجزائر، ١٩٨٦م.

كرفان محمد احمد:

١٥- الكرد في كتابات المؤرخ ابن الاثير الجزري، اطروحة دكتوراى، كليـة الاداب، جامعـة صلاح الدين،، (اربيل_٢٠٠٥م)

معالي عبدالسلام الحلبي:

١٦- رسائل القاضي الفاضل السياسية في عهد صلاح الدين الايـوبي، رسـالة ماجسـتير، كلية الاداب، جامعة غزة، (فلسطين:٢٠١٣م)

ناصر محمد علي الحازمي:

١٧- الحيـــاة العلميـــة في دمشـــق في العصـــر الايـــوبي، رســـالة ماجســـتير، كليـــة الشريعةوالدراسات الاسلامية، جامعة ام القرى، مكة المكرمة.

هيثم محمود يونس طيبان الحمداني:

الملك العادل الايوبي دراسة سياسية عسكرية، رسالة ماجستير، كليـة الاداب، جامعـة الموصل (الموصل:٢٠٠٢م).

پێنجەم: نامە زانکۆییەکان بە زمانی کوردی (الرسائل الجامعیة):

بەهار عباس جبرائیل:

١- کوردە زرزارییەکان رۆلی رامیاری وشارستانییان لەهەردوو سەدەی شەشەم وحەوتەمی کۆجی، ماستەرنامە، کۆلیژی زانستە کۆمەلایەتییەکان، زانکۆی کۆیی، (کۆیی:٢٠١٠)

رەحیم ئەحمەد ئەمین:

٢- بەعەرەب بوون لە هەرێمە کورد نشینەکاندا، ماستەرنامە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلیمانی، (سلیمانی:٢٠٠٧ن)

چرا محمود حسن:

٣- بزاڤ زانستی دینەوەر، ماستەرنامەی، کۆلیژی زانستە کۆمەلایەتییەکان، زانکۆی سلیمانی، (سلیمانی:٢٠٠٧).

عطا عبد الرحمن محي الدین:

٤- ئەسەدەدین شێرکۆ، ماستەرنامە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان/زانکۆی سلیمانی کراوە، (سلێمانی_٢٠٠١ن)

همزە کاکە یاسین:

٥- کورد لە کتێبی (مسالك الابصار ف ممالك الامصار)، تێزی دکتۆرای، کۆلیژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین، (هەولێر:٢٠١٤ن).

رسول ابراهیم رسول:

٦- شوێنەوارەکانی لە شکرکێشی هێزە بیانیەکان لەسەر کوردستان، ماستەرنامە، کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەددین، (هەولێر:٢٠١٠ن).

شەشەم : ئینسکلۆپیدیەکان (الموسوعات):

أ) کارل بروکلمان : ماددة ابن خلکان

ب) کاهن : الایوبیون

١) دائرة المعارف الاسلامي، ت:ابراهيم زكي واحمد الشـنتاوى وعبدالحميـد يـونس، دار الشعب، (القاهرة:ت)

رەحیم سورخی :کەسایەتیە ناودارەکان.

٢) ئینسکلۆپیدیای هەولێر، گرین گالۆری، ((لوبنان:٢٠٠٩ن)

وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية:

٣) الموسوعة الفقهية الكويتية، دار السلاسل، (الكويت:١٤٠٤م)

حەوتەم :گۆڤارەکان (الدوريات والبحوث):

١- اشرف صالح، نسب الايوبيين بين تزييف الكتابات وحقائق المصادر، مجلة الفسطاط التاريخية، (القاهرة:٢٠٠٧م)

٢- فرست مرعي، الدولة الايوبية الكردية في اليمن، گۆڤاری مێژوو، (هەولێر:٢٠١٠ن)ژ١٤.

٣- زبير بلال، من مشاهير الكرد (المؤرخ ابن خلكان)، مجلة كاروان، ١٩٨٣م، عدد:٤.

٤- شوكت عارف، كتاب التكملة للمنذري مصدرا لتاريخ الكرد في العصر الايـوبي، مجلـة جامعة كركوك، ٢٠٠٩، عدد:٢.

٥- فايزة كلاس، الحملة الايوبية الاولى على اليمن، مجلة دراسات تاريخية، كانون الثاني، حزيران، (دمشق: ٢٠١٢م)، عدد:١١٧، ١١٨.

٦- فرهاد حاجي عبوش، الكرد في كتاب المقتفي على كتاب الروضتين للبرزالي، دراسة تاريخية، مجلة زانكويا دهوك، (دهوك_٢٠١٢م) العدد(١)، المجلا(١٥).

٧- مصطفى جواد، الربط البغدادية واثرها في الثقافة الاسلامية، مجلة سومر، ١٩٥٤، مج١.

٨- ئاجى عباس، لاپەرەیەکی زێرین لە تاریخی ئەربیل، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ(١-٢)، ١٩٤٢ز.

هەشتەم : سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

١) Ibn Khallikan's Biographical DictionaryK.translat:b mac cuckin deslane(parise).

٢) Holt.P.M, Lampton, A.S and Lewis,B. (1970). The Cambridge History of Islam. Cambridge. Cambridge: Cambridge University press.

٣) Ruthven, M and Nanji, A. (2004). Historical Atlas of Islam. USA. Harvard University press.

نۆیەم: پێگە ئەلیکترۆنیەکان:

1) http://www.ahlalhdeeth.com/vb/forum

2) http://www.marefa.org/index.php

لیستی پاشکۆکان

پاشكۆی ژماره (١)

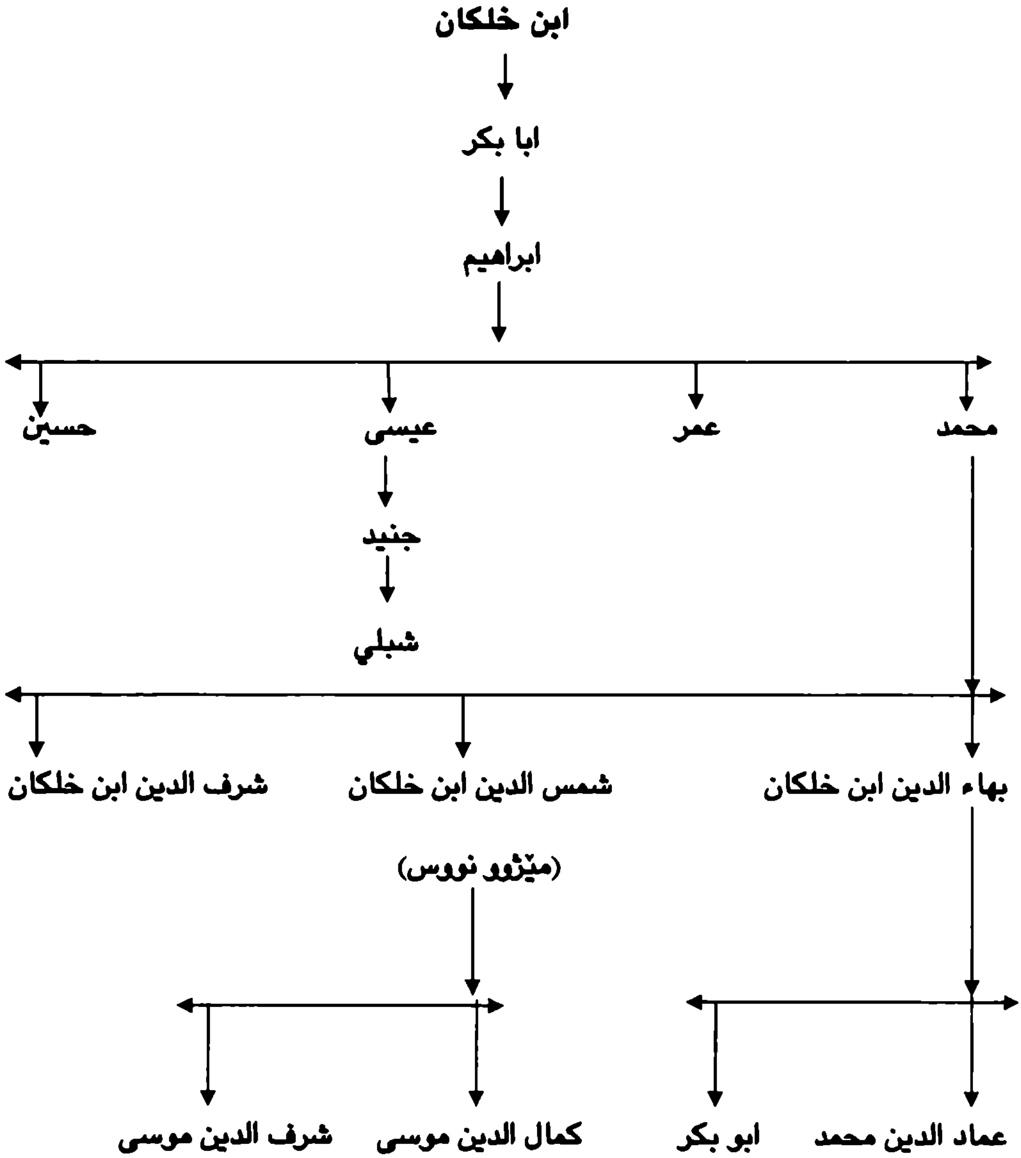

شەجەرەی بنەماڵەی (ابن خلكان)

پاشکۆی ژمارە (٢)

لەم دەستنووسە ئاماژە بەناوی (ابن خلكان) كراوە بەبێ ئەوەی ناوی (البرمكي)هاتبێت

ناوی شاروشارۆچکەو گوندو رووبار	شوێنی جوگرافی	بەش	لاپەرە
اربل	شارێکی گەورەیە لەنزیك موسلە، لەبەرەی رۆژهەلاتدا.	١	١٨٧
شهرزور	شارۆجکەیەکی گەورەی دیاریکراوە، سەر بە سنوری هەولێرە، لەلایەن (زور بن الچحاك)بونیاد نراوە، ناوێکی عەجەمییە، بەعەرەبی پێ دەلێن(بلدە زور).	٤	٧٠
آمد	شارێکی گەورەیە لەدیاربکر، هاوسنورە لەگەل ولاتی رۆم.	٣	٢٩٤
حران	شارێکی بەناوبانگی جەزیرەیە.دەگۆترێت لەلایەن(هران)مامی(إبراهيم الخليل)(سلامیخوای لێبێت دروست کراوە، هەر بەناوی ئەو (هران)ناونراوە، دواتربەعەرەبی کراوە بۆتە(حران).	١	٣١٥
میافارقین	هەر خۆی بەناوبانگە پێویستی بەناساندن ناکات.	١	١٧٨
دینور	شارۆچکەیەکە لەولاتی چیا، لای قرمسینە، خەلکێکی زۆری لەزانایان دەرجووە لەم شارە.	٣	٤٤
حلوان	شارێکە لە کۆتاییەکانی خاکی رەشی عیاقە ولاتی پاشان ولاتی چیا دێت.	٢	٢١٦

دنیسر	شارێکە لە جەزیرەی فوراتی، دەکەوێتە نێوان (نصـيبين وراس عـين)، بازرگانـەکان لەگشـت ئاراسـتەکان روویـان تێـدەکرد، ئـەم شـارە کۆکـەرەوەی رێگاکـان بـوو، هەربۆیـەش پـێ دەگوترا(دنیسـر)، زاراوەیـەکی دوو ووشـەی لێکـدراوەی عەجەمییـە، ئەسلەکەی(دنیاسـر)، بەواتای (سـەری دونیا)دێت، ووشـەی سەر لای عەجەمەکان بەمانای (راس)دێت.	٥	١٤٧
دوين	شـارێکە سـەر بـە ئازەربیجانـە، دەکەوێتـە لای (أران)و(جهه وبلاد الكرج).	٧	١٣٩
بردعة	دەکەوێتـــە هـــەرێمی (إران)هـــەروەها پـــێ دەگوترا(برذعة).	٦	٣٤٠
اجدانقان	گوندێکە دەکەوێتە سەر دەرگای (دوين).هـەموو خەلکەکەی کوردی رەوادین.	٧	١٣٩
الدسكرة	گوندێکە لە چیا بەناوی دەسکەرە.	٥	٩٤
كفرتوثا	گوندێکـە سـەر بەجـەزیرەی فـوراتی دەکەوێتـە نێوان(راس عين)و(دارا).	٥	١٤٧
جزيرة ابني عمر	شاریچـکە دەکەوێتـە سـەرەوەی موصـل لەسـەر ئـاوی دجلەیـە، بۆیـە نـاونراوە (جزیرە)چـونکە دجلـە لەدەوروبـەریتی، گوایـە لەلایـەن پیاوێـك بەناوی عمر بن عبدالعزيز بونیاد نراوە.	٤	١٤٣
ماكسين	شارۆچـکەیەکە سـەر بەجـەزیرەی فوراتییـە، لەسـەر رووبـاری خـابوورە، لـەرووی ئـاوەدانی وجوانی خانووەکانی لەشار دەچێت.	٥	٢٨٠

مناز جرد	شارێكه لای (خرت برت)ئەوه منازكرد نیه كەقەلایەكه سەر بە (خلاط)ە	١	١٤٤
نهاوند	شارێكه لەولاتی چیا، گوایه (نوح)(علیه سلام)دروستی كردووه، ناوەكەی (نوح اوند)بوو، ووشەی (اوند)بەمانای بونیاد دێت، پاشان بەعەرەبی كراوه بۆته(نهاوند)	١	٣٧٥
مرند	شارێكه سەر بە (اذربیجان)نزیكەله(اربل).	٢	٢٣٨
الجبل	هەرێمێكی گەورەیه دەكەوێته نێوان(بلاد العراق)و(خراسان)بەگشتی پێ وتراوه (عراق العجم)، شاری زۆر تیایه وەكو(همذان)و(اصبهان)و(الري)و(زنجان)، هتد.	٤	٧٩
الكرج	شارێكه له چیا، دەكەوێته نێوان (اصبهان) و(همذان).	٤	٧٩
سلماس	شارێكه له (بلاد اذربیجان)خەلكێكی زۆری ناوداران لەم شاره دەرچوون.	٤	٢٣٧
سهرورد	شارۆچكەیەكه لای (زنجان)له عیراقی عەجەم.	٣	٢٠٥
طنزة	شارۆچكەیەكی بچووكه له(دیار بكر)دەكەوێته سەرەوەی(جزیرة ابني عمر)، كۆمەلێك له فەرموودەوانی لێ دەرچووه.	٦	٢١٠
راس عين	شارۆچكەیەكی بە ناوبانگه له(جزیره)	٥	٢٨٩
قالی قلا	سەر بە(دیار بكر)ە	١	٢٢٧

شاتان	شارۆچکەیەکە لەدەوروبەری (دیاربکر).	٢	١١٤
ثمانین	گوندێکـە دەکەوێتـە دەوروبـەری (جزیـرە ابـنی عمـر)ولای چـیای جـودی، یەکـەم گونـدە لـەدوای زریانەکە بونیاد نراوە، بەناوی ژمارەی ئەو کۆمەلە نـاونراوە کەلەکەشـتی پێغەمبەر(نوح)(علیـە سلام)دەرچـوون، کـە ژمارەیـان هەشـتا کـەس بـوو هەریـەکێك لەوانـە خانوویـەکی دروسـتکرد، بۆیـە ناونراوە گوندی هەشتا، کۆمەلێکی زۆر لەخەلکی ئەم گوندە بەدەرکەوتن لە زانستەکاندا.	٣	٤٤٤
شر خان	گوندێکە نزیك (شهرزور)سەر بە (اربل)ە.	٣	٢٤٥
القلعة مناز کرد	قەلایەکە سەربە(خلاط)ە.	١	١٤٤
الحصكفي	ئەم ناوە دەکەرێتەوە بۆ (حصن کیفا)قەلایەکی زۆر توندە دەکەوێتـە نێـوان (جزیـرة ابـني عمر)و(میافارقین).	٦	٢١٠
تل یعفور	قەلایەکـە لـەنێوان(موصل)و(سـنجار)، تلعفـری ئیستایە	١	١٨١
الخابور	رووبارێکـــە ســــەرەتاییەکەی لـــە(راس عین)وکۆتایەکەشـی درێژدەبێتـەوە بۆ(قرقیسـیا)یە، دەکەوێتـە نـاو فوراتـەوە، وەلەسـەر کـەناری ئـەو رووبـارە کۆمـەلێك شـاری بچـووکی تیایـە بـەهۆی ئاوەدانی وبازارەکانی وزۆری بەرهەمـەکانی لەشاری گەورە دەچن	٦	٣٤
تل نهاکی	پێم وایە دەکەوێتە شارۆچکەی نصیبین.	٦	٣٤

سەرچاوە :عبدالرحمن بن جوهر احمد العربی الاشعری، مختصر وفیات الاعیان لابن خلکان، معهد المخطوطـات في القاهرة، تحت رقم(٧٠).

پاشكۆى ژماره (٣)

ناوى ئەو شارو شارۆچكە وگوندو قەلاو رووبارە كوردييانەى كە (ابن خلكان) لەكتێبى(وفيات الاعيان) وەسفى كردوون :

پاشكۆى ژماره (٤)

ناوى كورد لەكتێبى (وفيات الاعيان)

ناوى كورد	ژماره	لاپەره
وشەى (الاكراد)	١٨جار	(ج١، ص١٧٥)(ج١، ص١٨٣)(ج١، ص٣٣٢) (ج٣، ص١٥٥)(ج٣، ص٢٤٣)(ج٣، ص٣٤٥)(ج٤، ص٩) (ج٥، ص١٨٧)(ج٥، ص٣٥٧)(ج٥، ص٣٥٨)(ج٦، ص٢٩١) (ج٦، ص٤٠٦)(ج٦، ص٤٠٨)(ج٧، ص١٣٩)(ج٧، ص١٤١) (ج٧، ص١٥٥)(ج٧، ص١٨٩)(ج٧، ص٣٤٠).
وشەى(أكراد)	٢جار	(ج٥، ص٨٤)(ج٧، ص١٣٩)
وشەى (الكرد)	٢ جار	(ج٣، ص١٥٥)(ج٥، ص٣٥٨)
وشەى(كرديا)	٢ جار	(ج٣، ص٢٤٨)(ج٣، ص٤١٦)
وشەى(الكردي)	٨ جار	(ج١، ص١٤٣)(ج١، ص١٧٧)(ج٣، ص٢٤٣)(ج٥، ص١٢٧) (ج٦، ص٤٠٥)(ج٦، ص٤٠٦)(ج٦، ص٤٠٦)(ج٦، ص٤٠٨)

پاشكۆی ژمارە (٥)

ناوی ئەو هۆزە كوردیانەی كەلە كتێبی (وفيات الاعيان) دا هاتووە

ناوی هۆزەكە	ژمارە	لاپەرە
الروادية+ روادية	٣ جار	(ج٧، ص١٣٩) (ج٧، ص١٣٩) (ج٧، ص١٣٩)
الهذباني+ الهذبانية	٥ جار	(ج٧، ص١٣٩)(ج٢، ص٢٣٨)(ج٣، ص٢٤٢)(ج٥، ص٢٤٦) (ج٧، ص١٥٣).
الماراني	١ جار	(ج٣، ص٢٤٢)
الهكاری + الهكارية	١٩ جار	(ج١، ص١٨٠)(ج١، ص١٨١)(ج١، ص١٨٢) (ج٣، ص٢٤٢) (ج٣، ص٢٥٤) (ج٣، ص٢٥٤)(ج٣، ص٣٤٥)(ج٣، ص٣٤٥)(ج٣، ص٤٤٥) (ج٣، ص٤٩٧) (ج٣، ص٤٩٧)(ج٤، ص٩١)(ج٤، ص١١٤)(ج٥، ص٢٠٨)(ج٧، ص١٥٣)(ج٧، ص١٥٣) (ج٧، ص١٥٤)(ج٧، ص١٦٨)(ج٧، ص١٩٦)
الحميدی + الحميدية	٢ جار	(ج١، ص١٧٧)(ج٤، ص١١٤)
زرزاري+ زرزاريا	٢ جار	(ج٦، ص٢٦٦)(ج٣، ص٤١٦)

پاشكۆی ژماره (٦)

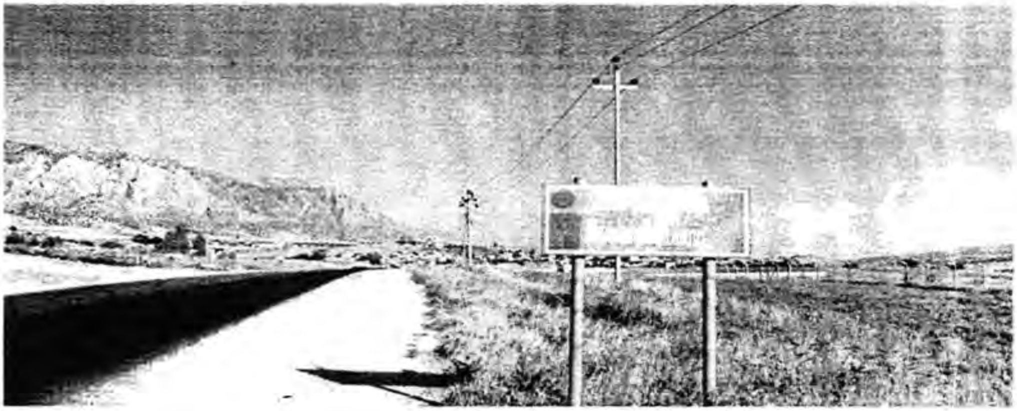

ناحیەی خەلەكان/نزیك كۆی و دوكان

گەشتی مەیدانی توێژەر/ پاشماوەی قەلایەکی کۆنی شوێنەواری لەناوەندی ناحیەی خەلەکان

ملخص الرسالة

تناولت الدراسة الموسومة بـ(الكرد في كتاب وفيات الأعيان وانباء ابناء الزمانلابن خلكان)، دراسةً لدور الكرد السياسي والحضاري، وشخصياتِها المشهورة الذين خدموا الحضارة الاسلامية.إذ يُعد كتابُ وفيات الأعيان الذي الَفه العالم والأديب والمؤرخ الكردي (ابن خلكان) رائدَ كتب التراجم، حيث تناول حياة الكثير من الشخصيات المشهورة في العالم الإسلامي، ومن ضمنهم الشخصيات الكردية.فضلا عن ذلك يعد الكتاب مصدرا مهما ورئيسيا لكثير من الاحداث التاريخية التي يخص التاريخ الكردي ومناطق الكردية، لاسيما فيما يخص تاريخ الكرد في العصر العباسي والايوبي، حيث توسع في ترجمته لشخصيات هاتين الفترتين بحكم معاصرته لهما.

وتضمنت الدراسة فضلا عن المقدمة والخاتمة والملاحق وقائمة المصادر والمراجع، ثلاثة فصول رئيسية، يتناول الفصل الأول خمسة مباحث، من ولادة ونشأة المؤلف ومنهجه في كتابه، حيث يسلَط المبحث الأول الضوء على حياة ونشأة المؤلف وأسرته، والمبحث الثاني اهمَ رحلاته العلمية إلى الشام ومصر وابرز شيوخه، أما المبحث الثالث فخصَصته بالمناصب والمراتب الإدارية والعلمية التي تقلدها، والمبحث الرابع يعرض آراء المؤرخين حول شخصية المؤلف، والمبحث الخامس يتناول اسم الكتاب ودوافع تأليفِه واقسامه ومنهجه واهميته.

أما الفصل الثاني فانه يتكون من ستة مباحث، يتناول المبحث الاول حياة الأمراء والملوك الكرد، وفي الثاني إشارة إلى وزراء الكرد، في حين خصَصتُ المبحث الثالث لدراسة حياة القضاة الكرد، وتطرقتفي المبحث الرابع إلى الدراسة القيادات العسكرية الكردية، وأما المبحث الخامس فقد تناول موضوع الحجاب الكرد في قصور الامراء، فيما أشار المبحث السادس إلى احد أصحاب القلاع.

والفصل الثالث والاخير فقد سلطتُ فيه الضوء على البعد الحضاري، حيث تناول الدور الحضاري لكثير من الأعلام الكرد، لاسيما في الجوانب العلمية والفكرية

والثقافية، وهي تتكون من ثلاثة مباحث، يتناول المبحث الأول والثاني حياة أبرز الشخصيات الكردية في مجال العلوم العقلية والنقلية، وأما المبحث الثالث فقد سلطت فيه الضوء على دور الشخصيات الكردية في مجال الإعمار والبناء والتربية، مع التركيز على الذين كان لهم دورٌ بارزٌ في بناء المدارس ودُورِ الحديث والخانات والبيمارستانات(المستشفيات) مع الإشارة إلى دور المدرسين في المدارس والمراكز العلمية.وفي الختام لخصت أهم النتائج التي توصلتُ إليها خلال هذه الدراسة.

Abstract

The study entitled (Kurds in the book of Wafayat Al-ahyan by Ibn-Khallikan) which talks about the political and civilized role of the Kurds. It also talks about the Kurdish well-known figures that had the significant role in developing important aspect of Islamic civilization such as politics, military, science, education...etc.

The book of wafayat al-ahyan, written by Ibn-khallikan is considered to be one of the most significant biographical books of the great leaders in the Islamic history. It has registered the life and the works of many Islamic and Kurdish figures.

In spite of the introduction and conclusion, the study is generally divided into three main parts as well as the appendices and the list of the references. The first part is about the birth and life of the author which is subdivided into five sections. The first section deals with his birth, life and his family. The second section is devoted to his scientific travels to Egypt and Sham as well as some of his tutors. The third section is about the administrative and academic posts the author has taken in his life and the fourth section is about the historians' opinion about Ibn-khallikan. The final section deals with the book of wafayat Al-ahyanin terms of the content the time and place of writing and the reasons behind producing the book as well as the methods that has been taken to collect and register the biography of the great figures.

The second part is again subdivided into six sections. The first section encompasses the authority and rules of the Kurdish princes. The second section talks about the Kurdish ministers. The third section deals with the compliments of the Kurdish judges. The fourth section talks about Kurdish military leaders. Finally, section five sheds light on the role of the castles.

The third part of the study touches on the civilization which specifically focuses on famous the Kurdish figures who the role in developing the nation in terms of philosophy, science and general education. This part is subdivided into three sections. The first and

second sections are mainly about the Kurdish scientists who were familiar with various sciences. The final section concentrates on the role of the Kurdish leaders in the field of architecture and education; it particularly focuses on those leaders who constructed the schools and educational centers. Finally, the study presents the most important conclusions the researcher has reached as well as the recommendations for further study.

ناوەڕۆك

بابەتەكان	لاپەڕەكان
پێشەكی	٥
پێشكەشە	٧
سوپاس و پێزانین	٨
هێما كورتكراوەكان	١٠
پوختەی نامە	١١
پێشەكی و چوارچێوەی لێكۆڵینەوەكە	١٥
هەڵسەنگاندنی سەرچاوەكان	٢٠
بەشی یەكەم / ژیاننامەی (ابن خلكان)	٢٩
تەوەرەی یەكەم: ژیانی	٢٩
یەكەم : ناوو نازناوی و ڕەچەڵەكی	٢٩
دووەم: لەدایك بوون و پێگەیشتنی زانستی:	٤٤
سێیەم: خانەوادەی:	٥٠

چوارەم: مردنی:	٥٨
تەوەرەی دووەم:گەشتەکانی بۆ شام ومیسر:	٦١
تەوەرەی سێیەم: پۆستە کارگێری و زانستیەکان:	٧٣
تەوەرەی چوارەم: بیروڕای مێژوونوسان لەبارەی(ابن خلکان):	٨٣
تەوەرەی پێنجەم: لێکۆلینەوە لەسەر کتێبی (وفیات الاعیان):	٨٥
یەکەم: ناوی کتێبەکە:	٨٥
دووەم: پاڵنەری نووسینی کتێبەکە:	٨٦
سێیەم: کات وشوێنی نووسینی کتێبەکە و بەشەکانی:	٨٧
چوارەم: پەیرەوی کتێبەکە:	٨٩
پێنجەم: گرنگی وکاریگەری کتێبی (وفیات الاعیان):	٩٤
بەشی دووەم: ڕۆڵی سەربازی و سیاسی و کارگێڕی کە سایەتییە کوردییەکان لە چوارچێوەی کتێبی(وفیات الاعیان) دا:	١٠١
تەوەرەی یەکەم : سەڵتەنەت و فەرمانڕەواو میرەکان :	١٠١
تەوەرەی دووەم: وەزارەت :	١٦٧
تەوەرەی سێیەم :دادوەری :	١٧٤
تەوەرەی چوارەم :سەرکردە سەربازییەکان :	١٨٢
تەوەرەی پێنجەم :پەردەدار:(الحاجب)	١٩٣
تەوەرەی شەشەم :بەرپرسی قەلا (دزدار القلعه)	١٩٥

بەشی سییەم :ژیننامەی کەسایەتییە کوردییەکان ورۆلی شارستانییەتیان لە بوارە زانستی وهزری ورۆشنبیرییەکاندا	٢٠٥
تەوەرەی یەکەم : زانستە نەقلّیەکان	٢٠٥
یەکەم : زانستەکانی قورئان	٢٠٥
ا_ زانستی قورئان خوێندنەوە	٢٠٥
ب_ زانستی لێکدانەوەی قورئان	٢٠٧
دووەم : زانستی فەرموودە	٢٠٩
سێیەم : زانستی شەرعناسی	٢١٤
چوارەم : زانستی زمانی عەرەبی ونەحوو سەرف	٢٣٢
تەوەرەی دووەم : زانستە عەقلییەکان	٢٣٥
یەکەم : شیعرو ئەدەب و پەخشان	٢٣٥
دووەم : زانستی مێژوو	٢٤٥
سێیەم :دارشتن وخۆشنووسی	٢٤٧
تەوەری سێیەم :رۆلی کەسایەتییە کوردییەکان لە بواری بیناسازی وئاوەدانکاری وپەروەردەیی دا:	٢٤٩
یەکەم :قوتابخانەکان	٢٤٩
دووەم : خانەی فەرموودە	٢٥٩
سێیەم : مزگەوتەکان	٢٦١
چوارەم : خانەقا وپەناگەو گۆشە ئاینیەکان	٢٦٢
پێنجەم :نەخۆشخانە (بیمارستان)	٢٦٥
شەشەم: مامۆستا و وانەبێژانی کورد لە قوتابخانەو شوێنە زانستیەکاندا	٢٦٦

ئەنجام	٢٧٧
لیستی سەرچاوەکان	٢٨١
پاشکۆکان	٣٢٧
پوختەی نامەکە بەزمانی عەرەبی	٣٣٧
پوختەی نامەکە بەزمانی ئینگلیزی	٣٣٩
ناوەڕۆک	٣٤١

کــــــــورد

لە کتێبی (وفیات الأعیان و أنباءأبناءالزمان) ی (ابن خلکان)
(٦٨١ک/١٢٨٢ز)

کورد لە کتێبی (وفیات الاعیان وأنباء أبناء الزمان) ی (ابن خلکان)، باس لە ڕۆڵی سیاسی و شارستانیەتی کورد لە چوارچێوەی کتێبەکە دەکات، ئاماژە بەو کەسـایەتیە ناودارە کوردییانە کراوە کە خزمەتێکی زۆریان لە بوارە سیاسی وسەربازی و زانستی وڕۆشنبیری بەشارستانی ئیسـلامی کردووە، کتێبی(وفیات الاعیان) لە نێو کتێبە ژیننامەکاندا بە پێشـەنگ دادەنرێت. کە لە لایەن (ابن خلکان) زانا و مێژوو نووسـی کوردەوە نوسـراوە. تیایدا ژیان و سـەر بووردەی بە شـێکی زۆر لە کە سـایەتییە ناسـراو و فەرمانڕەوا و ئەدیبەکانی سـەردەمی خۆی و پێش خۆیشـی تێدا کۆکردۆتەوە، لە نێو ئەو کە سـایەتیانەشـدا بە شـێکی کوردن. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە لە باسی کە سایەتییەکاندا چەندین ڕووداوی باسـکردووە، کە پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە و گرنگییەکی تایبەتی هەیە، لە توێژینەوەی مێژووی کورد و ناوچە کوردییەکاندا.

دەزگای چاپ و پەخشی نارین

هەولێر/ بازاڕی زانست بۆ کتێب و چاپەمەنی
Website: www.nareenpub.com
E-mail: info@nareenpub.com
تەلەفۆن:٦٦٢٥١١٩٨٢(٠٠٩٦٤)
مۆبایل:٠٠٩٦٤٧٥٠٤٠٦٤٦١٠

Designed by **CMYK** Studio